

MARIÁN SEKERÁK

**Participatívna, deliberatívna a agonistická demokracia:
súčasnú teóriu a praktické aplikácie**

Dizertačná práca

UNIVERZITA KARLOVA
Fakulta sociálních věd

Institut politologických studií

Katedra politologie

PhDr. Marián Sekerák

**Participativna, deliberativna a agonistická demokracia:
súčasnú teóriu a praktické aplikácie**

Dizertačná práca

Školiteľ: Janusz Salamon, Ph.D.

Praha, 2017

Čestné vyhlásenie

1. Vyhlasujem, že som predkladanú dizertačnú prácu spracoval samostatne a použil uvedené pramene a literatúru, ktorú uvádzam podľa zvyklostí.
2. Vyhlasujem, že táto dizertačná práca nebola využitá na získanie iného akademického titulu alebo vedeckej hodnosti.
3. Súhlasím, aby bola táto dizertačná práca sprístupnená verejnosti pre študijné, vedecké a výskumné účely.

V Prahe 20. 5. 2017

Pod'akovanie

Ďakujem svojmu školiteľovi Januszovi Salamonovi za výborné rady a usmernenia, ktoré mi poskytoval v priebehu vzniku tejto dizertácie, ako aj za jeho celkové školiteľské vedenie. Ďakujem svojej rodine, ktorá ma mnohokrát spôsobom podporovala a mentálne sprevádzala počas celých štyroch rokov mojich doktorských štúdií. Ďakujem všetkým kolegom a kolegyniam, priateľom a známym, ktorí a ktoré mi radou či akýmkoľvek iným spôsobom boli nápomocní/é pri bádání nad problematikou demokracie, verili v zmysel a úspech môjho úsilia a držali mi palce. Ďakujem tiež Inštitútu politologických štúdií FSV UK za vytvorenie kvalitného bádateľského zázemia a podpore, ktorá mi umožnila zhromažďovať potrebnú literatúru, vykonať nevyhnutné výskumné výjazdy i realizovať pobyt na Heinrich-Heine-Universität v Düsseldorfe.

My totiž máme štátne zriadenie, ktoré
nepotrebuje nič závidieť zákonom susedov;
skôr sme my sami príkladom iným,
než aby sme druhých napodobňovali.
Hovorí sa mu demokracia, vláda ľudu;
pretože sa opiera o väčšinu, nie iba o niekoľko
málo jednotlivcov. (...) My jediní totiž človeka,
ktorý sa nezaujíma o politiku, považujeme
nie za nestranného, ale priam za neužitočného.
(Thukydides: *Dejiny peloponézskej vojny*)

...naša demokracia je ohrozená vždy, keď
ju považujeme za danú.
Každý z nás, bez ohľadu na stranu,
by sa mal pustiť do úlohy opätovného budovania
našich demokratických inštitúcií. (...)
A všetko toto závisí na našej participácii;
na tom, že každý z nás prijme zodpovednosť občianstva,
bez ohľadu na to, na akú stranu sa vychyl'uje kyvadlo moci.
Naša Ústava je pozoruhodný, nádherný dar.
Ale je to iba kus pergamentu.
Nemá žiadnu moc sama o sebe.
My, národ, jej dávame moc –
našou participáciou a voľbami, ktoré uskutočňujeme.
(Barack Obama: *Farewell Speech*,
Chicago, 11/01/2017)

Obsah

ÚVOD	5
I. LIBERÁLNA DEMOKRACIA A POVAHA DNEŠNEJ KRÍZY	9
1.1 CHARAKTER KRÍZY LIBERÁLNEJ DEMOKRACIE	11
II. PARTICIPATÍVNA DEMOKRACIA	20
2.1 C. PATEMANOVÁ A C. B. MACPHERSON: KORYFEJI TEÓRIE PARTICIPATÍVNEJ DEMOKRACIE	28
2.2 SILNÁ DEMOKRACIA B. BARBERA	31
2.3 KRITIKA TEÓRIE PARTICIPATÍVNEJ DEMOKRACIE	33
III. DELIBERATÍVNA DEMOKRACIA	36
3.1 MYŠLIENKOVÉ ZDROJE DELIBERATÍVNEJ DEMOKRACIE	42
3.2 TRADÍCIE, GENERÁCIE A PRÍSTUPY K DELIBERATÍVNEJ DEMOKRACII	46
3.3 OTÁZNIKY NAD DELIBERATÍVNOU DEMOKRACIOU A JEJ KRITIKA	52
IV. AKÚ TEÓRIU PRE SÚČASNÚ DEMOKRACIU? K TEORETICKÝM DISKUSIÁM O VYMEDZENÍ KONCEPTOV PARTICIPATÍVNEJ A DELIBERATÍVNEJ DEMOKRACIE	58
4.1 VZÁJOMNÝ VZŤAH PARTICIPÁCIE A DELIBERÁCIE	58
4.2 HĽADAŤ TO, ČO JE SPOLOČNÉ	65
V. AGONISTICKÁ DEMOKRACIA (AGONISTICKÝ PLURALIZMUS)	67
5.1 SCHMITTOVSKÁ INŠPIRÁCIA AGONIZMU	69
5.2 NEZHODA A KONFLIKT: PILIERE DEMOKRATICKEJ POLITIKY	72
5.3 K NIEKTORÝM PRVKOM KRITIKY AGONISTICKÉHO PLURALIZMU	77
VI. APLIKOVANÝ AGON? PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA NEDÁVNÝCH DEBÁT O HOMOSEXUALITE NA SLOVENSKU	80
6.1 METODOLÓGIA VÝSKUMU	81
6.2 SEXUÁLNA INAKOSŤ: OD SLOBODY K ROVNOSTI	82
6.3 SEXUÁLNA INAKOSŤ AKO KONFLIKTNÁ LÍNIA I: „HOMOLOBY“ A „GENDER IDEOLÓGIA“	83
6.4 SEXUÁLNA INAKOSŤ AKO KONFLIKTNÁ LÍNIA II: „VATIKÁNSKA GUBERNIA“	92
6.5 AGON AKO SPOLOČENSKÁ REALITA	95
VII. PARTICIPATÍVNA DEMOKRACIA V PRAXI: EURÓPSKA OBČIANSKA INICIATÍVA	98
7.1 METODOLÓGIA VÝSKUMU	100
7.2 REALIZÁCIA EIO V PRAXI	102
7.3 TYPOLÓGIA INICIATÍV	107
7.4 „PRÁVO NA VODU“	110
7.5 „STOP VIVISEKCII“	118
7.6 „NEPOMMIENENÝ ZÁKLADNÝ PRÍJEM“	119
7.7 „STOP TTIP“	126
7.8 EVALUÁCIA VÝSKUMNÝCH ROZHovorov: HLAVNÉ POZNATKY	130
7.9 EIO AKO PROSTRIEDOK BUDOVANIA POLITICKÉHO SPOLOČENSTVA: VÝZVY A PERSPEKTÍVY	130
VIII. SMEROM KU GLOBÁLNEJ DELIBERATÍVNEJ DEMOKRACII? DELIBERÁCIA AKO ZÁKLAD GLOBÁLNEJ POLITICKEJ/VEREJNEJ AUTORITY	139
8.1 GLOBÁLNE VLÁDNUTIE A KATOLÍCKA SOCIÁLNA NÁUKA	141
8.1.1 <i>Pacem in Terris</i>	142
8.1.2 <i>Gaudium et Spes a ďalej</i>	144
8.1.3 <i>Nóta z roku 2011</i>	148
8.2 GLOBÁLNY DEMOS AKO NEINŠTITUCIONÁLNA DEMOKRATICKÁ ALTERNATÍVA	149
8.2.1 <i>Inštitucionálny prístup ku globálnemu vládnutiu</i>	150
8.2.2 <i>Participatívny prístup ku globálnemu vládnutiu</i>	153

8.3 DELIBEROVAŤ GLOBÁLNE, ROZHODOVAŤ LOKÁLNE ALEBO NAOPAK?	156
8.4 GLOBÁLNA POLITICKÁ/VEREJNÁ AUTORITA A JEJ KRITICI	163
8.5 DELIBERUJÚCA GLOBÁLNA VEREJNÁ AUTORITA A JEJ PERSPEKTÍVY.....	166
ZÁVER	168
SUMMARY	172
LITERATÚRA	174
INFORMAČNÉ ZDROJE, DOKUMENTY A PRÁVNE NORMY.....	207

Zoznam tabuliek a obrázkov

Obrázok č. 1: „Niečo tu nepasuje“	89
Obrázok č. 2: „A kde je mama?“	90
Obrázok č. 3: Chlapec a dvaja muži.....	90
Obrázok č. 4: „Pod' von s rodinou!“	94
Tabuľka č. 1: Respondenti angažovaní vo vybraných európskych občianskych iniciatívach	102
Tabuľka č. 2: Minimálny počet podpisov potrebných pre úspešnosť európskej iniciatívy občanov v konkrétnych členských štátoch EÚ	105
Tabuľka č. 3: Prebehnuvšie a prebiehajúce iniciatívy (stav k 21. 2. 2017).....	107
Tabuľka č. 4: Iniciatívy, ktoré nezískali dostatočnú podporu (stav k 21. 2. 2017).....	109

Úvod

Táto kvalifikačná práca predstavuje jeden z postupne pribúdajúcich skromných pokusov o porozumenie fenoménu liberálnej demokracie v období zásadnej premeny jej vnímania medzi občanmi a krízy, o ktorej podrobnejšie uvažujem v prvej kapitole. **Cieľom tohto textu** ako celku je predovšetkým (i) predstaviť tri v súčasnosti dominantné teoretické prístupy k demokracii: participatívnu, deliberatívnu a agonistickú demokraciu, (ii) interpretovať ich na konkrétne zvolených príkladoch s využitím rozličných metód skúmania, (iii) posúdiť ich reliabilitu a vstúpiť do obohacovania odbornej diskusie, ktorá o týchto prístupoch intenzívne prebieha v zahraničí a postupne čoraz viac aj v slovenskom a českom akademickom prostredí.

Táto dizertácia by sa mala zároveň stať súčasťou širšie štruktúrovanej odpovede na výhradu, ktorú pred viac než 10 rokmi formuloval Giovanni Sartori keď pripomenul, že vzhľadom na fakt, že sa väčšina vied zvykne deliť do skupiny čistých (teoretických) a aplikovaných, nemôžeme byť veľmi spokojní so smerovaním politológie, pretože táto naša veda si viackrát nevšimla, resp. priamo odmietla prístup aplikovanej disciplíny, kvôli čomu sa občas javí ako „teória bez praxe, ako poznanie ochromené absenciou know-how“ (Sartori 2004: 786).

V teoretickej časti práce nasledujúcej po tomto úvode budú okrem vymedzenia základného rámca liberálnej demokracie a fenoménu jej tzv. krízového stavu priblížené hlavné princípy a myšlienky troch už spomínaných a aktuálne diskutovaných demokratických konceptov, vrátane niektorých bodov kritiky a polemiky s nimi. Prostredníctvom poučeného „*literature review*“ bude **kriticky reflektovaná** najnovšia teoretická, domáca i zahraničná literatúra, a to v **chronologickom poradí**, vzhľadom na postupný rozvoj uvedených teórií v čase smerom od participatívnej cez deliberatívnu až po agonistickú demokraciu (agonistický pluralizmus).

Následná „praktická“ časť práce je venovaná ich interpretácii a realizácii, pričom postup bude zohľadňovať **situovanosť na jednotlivých rovinách skúmania**: národnej, európskej a globálnej. **Výber týchto rovín** bol formulovaný tak, aby odrážal rôzne dimenzie demokracie, jej špecifiká v odlišných kultúrnych kontextoch i snahu prepojiť identifikáciu riešení krízových javov na rozličných miestach. Tento prístup predpokladá skúmanie na viacerých miestach a z rôznych perspektív i uhlov pohľadu, ktoré umožňujú komplexnejší pohľad na možnosti inovácií liberálnej demokracie než len jeden uhol nazerania či rovina.

Participatívna demokracia by mohla byť skúmaná na viacerých príkladoch a úrovniach, akými sú napríklad participatívne rozpočtovanie v obciach a mestách, *ad hoc* protestné občianske hnutia či hnutie tzv. ozdravených tovární (*empresas recuperadas*). Keďže však jednu z vybraných rovín skúmania tvorí rovina európska (resp. EÚ), bude táto skúmaná na pozadí relatívne nového nástroja Únie umožňujúceho aktívne zapájanie sa občanov EÚ do nastolovania politickej agendy (*agenda setting*). Týmto nástrojom je európska občianska iniciatíva (*European Citizens' Initiative*), ktorá sa postupom času teší čoraz väčšiemu vedeckému záujmu. Skúmané budú tie vybrané občianske iniciatívy, ktoré boli doteraz úspešne uskutočnené, t. j. prebehli a skončili sa (či už úspešne alebo nie), ako aj taká, ktorá

ašpirovala na pridelenie tohto statusu, bola spočiatku iniciovaná, ale z určitých konkrétnych dôvodov sa napokon neuskutočnila. Hlavnými východiskovými prameňmi boli platné právne normy EÚ týkajúce sa týchto iniciatív, ako aj doteraz uskutočnené teoretické a empirické výskumy publikované vo vedeckej tlači, pričom neoceniteľným zdrojom informácií boli výskumné rozhovory s českými a slovenskými angažovanými aktivistami a aktivistkami v tejto oblasti, ktoré boli následne podrobené porovnávaniu a interpretácii.

Z metodologického uhla pohľadu môžeme konštatovať, že tieto pološtruktúrované rozhovory nahrávané na diktafón, boli uprednostnené pred štruktúrovanou formou rozhovorov. V jednom zo skúmaných prípadov bolo nevyhnutné pristúpiť k štruktúrovanému rozhovoru vo forme písomne predložených otázok zaslaných prostredníctvom e-mailu. Zo štruktúry otázok boli v oboch typoch rozhovorov vopred vylúčené také, ktoré by umožňovali jednoduchú odpoveď „áno/nie“ a uprednostnené boli otvorené otázky. Rozhovory boli vedené dohromady s trinástimi (po dodatočnom vylúčení jednej respondentky s dvanástimi) cielene vytypovanými osobami – aktivistami a aktivistkami, ktorí/é sa angažovali v spomínaných typoch EIO.

Keďže výskum tohto typu umožňuje vykonávať tak individuálne rozhovory, ako aj také, v ktorých figuruje viac osôb, aj v tomto výskume bola hlavne z časových dôvodov respondentov využitá kombinácia individuálnych a skupinových rozhovorov. Respondenti boli získaní metódou priameho oslovenia prostredníctvom elektronickej pošty, pričom niekoľko pôvodne oslovených potenciálnych respondentov buď nereagovalo, alebo odmietlo poskytnúť rozhovor. Ich vytypovaniu predchádzalo identifikovanie hlavných organizátorov vybraných iniciatív v oboch zvolených štátoch na základe verejne dostupných informácií. Podrobnejší popis metodológie je obsiahnutý v kapitole venovanej týmto iniciatívam.

Dôvodom výberu práve európskych občianskych iniciatív na overovanie aplikovateľnosti participatívnej demokracie v praxi spočívajú okrem vyššie spomenutého v (1) atraktivnosti európskych tém /europeizácie/ v politologickom výskume, (2) v unikátnosti myšlienky ponúknuť občanom politicko-administratívneho celku obývaného približne 507 miliónmi obyvateľov z 28 (po očakávanom vystúpení Veľkej Británie už len 27) členských štátov možnosť podieľať sa na navrhovaní politických tém so širokým významom, presahom a dosahom, (3) vo vysokej miere atraktivity tohto nástroja, ktorá je dokumentovaná jeho čoraz väčším využívaním, a napokon aj (4) v jeho kontroverznosti a diskutabilnosti, o ktorej sa zmienim podrobnejšie v časti, ktorá bude tejto problematike venovaná.

Pre teóriu deliberatívnej demokracie bol zvolený iný prístup než v prvom prípade, a to takmer výlučne **normatívny**. Verejná deliberácia, aplikovaná v teórii i praxi dnes už bežne na mikro i makroúrovni, bola situovaná na globálnu úroveň. Ide vo svojej podstate o odpoveď na výzvu, ktorú koncom minulého storočia formulovala Nancy Fraser, keď napísala, že nových adresátov pre verejnú mienku je nutné vytvárať v zmysle „*nových transnacionálnych verejných mocí, ktoré majú potrebnú administratívnu kapacitu pre riešenie transnacionálnych problémov*“ (Fraser 2007: 147–148).

Inšpiráciou pre mnou navrhovaný dizajn „verejných mocí“ (aby sme použili Fraserovej slovník) bola myšlienka globálnej verejnej, resp. politickej autority prevzatá z katolíckej

sociálnej náuky, ktorá počíta s vytvorením takéhoto typu autority na svetovej úrovni. Pomerne rigidný inštitucionalizmus, aký predpokladá táto náuka, bol nahradený omnoho flexibilnejšou a voľnejšou sieťou celosvetovej občianskej deliberácie o problémoch a témach spoločného záujmu. Vďaka tomu sa súčasné viacúrovňové vládnutie na svetovej úrovni (národné štáty vs. globálne politické inštitúcie typu OSN) môže transformovať do podoby nadnárodného deliberatívneho telesa zahŕňajúceho svetové, aktuálne dianie reflektujúce občianstvo, tzv. globálny *demos*. Spomínaná globálna deliberatívna sieť sa v mojom ponímaní líši od vertikálnych a horizontálnych globálnych sietí (*global networks*), aké vo svojom *chef d'oeuvre* ponúkla svojho času Anne-Marie Slaughter (2004).

Nieko by mohol na tomto mieste namietat' – ako píše Rawls (1997: 37) – „*proti používaniu toľkých abstraktných koncepcií.*“ K postupom abstrakcie v rámci politickej filozofie sa ale jeho slovami uchylujeme vtedy, „*keď naše spoločné politické prístupy (...) zlyhajú, a tiež vtedy, keď sme vnútorne rozorvaní*“ (ibid.). Dôkazov o zlyhávaní „spoločných politických prístupov“ a „vnútornej rozorvanosti“ v spoločnosti v súčasných liberálnych demokraciách je hneď niekoľko a sú charakteristickými prejavmi jej krízy. Zameriame sa na ne v nasledujúcej kapitole. Politická filozofia sa na rozdiel od praktickej politiky teší značnému priestoru a času na to, aby mohla rozvíjať komplexnú argumentáciu. Politici zameriavajúci sa na zhromažďovanie voličskej podpory v rámci určitých ideologických sústav týmto „luxusom“ nedisponujú. Ich argumenty, prezentované v parlamente, médiách a rôznych verejných vystúpeniach sú ale viac prístupné verejnosti, než komplexná a dôkladne prepracovaná argumentácia politickej filozofie, objavujúca sa takmer výlučne len vo vedeckých prácach, knihách a akademických článkoch (cf. Zürn, de Wilde 2016: 287).

Kombinácia deliberatívnej demokracie s myšlienkami katolíckej sociálnej náuky v prípade konštruovania normatívneho modelu globálnej politickej autority založenej na deliberácii **nebola náhodná**, keďže (1) práve teórie demokracie a sociálneho učenia katolíckej cirkvi predstavujú objekt dlhodobého záujmu autora tejto práce, (2) obe sú v súčasnosti značne koherentnými a podrobne rozpracovanými koncepciami, (3) ponúkajú a zároveň inherentne predpokladajú praktické uplatnenie, (4) v priebehu času sa ďalším a ďalším rozvojom posúvajú na globálnu úroveň a usilujú sa ponúknuť odpovede na aktuálne sociálno-ekonomické problémy súčasnosti, aj keď každá z iných perspektív a s inou teoretickou a politicko-ideologickou výbavou, a napokon (5) toto prepojenie je nielenže inovatívne, ale predstavuje interdisciplinárny a transdisciplinárny pohľad, ktorý sa autor tejto práce usiloval využívať a zastávať aj vo svojich doterajších publikovaných vedeckých textoch. Interdisciplinarita by totiž nemala predstavovať len mechanické „priloženie“ rôznych odborov vedľa seba, ale skôr ich vzájomný dialóg smerujúci k takej pridanej hodnote, ktorá prosté „priloženie“ jednej disciplíny vedľa druhej prekonáva.

Agonistická demokracia (agonistický pluralizmus), ktorá sa vyvinula ako priama reakcia na deliberatívnu demokraciu a rawlsovský politický liberalizmus, bude prostredníctvom analýzy diskurzu skúmaná na pozadí niekoľkoročnej verejnej debaty odohrávajúcej sa na Slovensku o homosexualite a homosexuálnych registrovaných partnerstvách, ktorá kulminovala v rokoch 2013–2015. Posledný zo spomínaných rokov bol rokom konania referenda namiereného (nepriamo) práve proti tejto sexuálnej menšine. *Cieľom* sledovaným v časti o agonistickej demokracii bude (a) poskytnúť konkrétnu prípadovú

štúdiu (*case study*), keďže doterajšie debaty o agonizme sa nesú viac-menej v pomerne abstraktnej rovine a (b) interpretovať túto teóriu z pohľadu konkrétnych charakteristických znakov. **Výber práve tejto spoločenskej udalosti** a s ním spätá diskusia nebol arbitrárny, keďže to bola práve táto otázka, ktorá výrazne slovenskú spoločnosť polarizovala a extrahovala emócie, konflikty a vášne, ktoré agonizmus považuje za esenciu a *condicio sine qua non* zdravej a životaschopnej (liberálnej) demokracie.

Z metodologického hľadiska sa diskurzívna analýza týka prejavov a rečových aktov reprezentatívnej časti predstaviteľov diskurzu o homosexuálnych partnerských zväzkoch, ktorí: (a) sa z pozície komentátorov či verejných intelektuálov v politicky ladených žurnalistických textoch prejavovali obzvlášť intenzívne, a teda ich hlas zaznieval vo verejnom priestore výraznejšie, (b) sú alebo boli politickými reprezentantmi (poslancami parlamentu na národnej alebo európskej úrovni) a svoje názory prejavovali a kanalizovali na parlamentnej pôde a v médiách, (c) sú kresťanskými organizáciami alebo vystupujú v mene organizácií, ktoré sú na tomto diskusnom poli najaktívnejšie, (d) prezentovali svoje názory v rámci akademickej debaty.

Títo reprezentanti diskurz priamo produkovali, resp. ho reprodukovali a usmerňovali jeho tok nielen smerom k verejnosti, ktorej sa priamo dotýkal a ktorá ho recipovala, ale aj dovnútra v zmysle štruktúrovania a premeny používaného jazyka. Do výskumu neboli zahrnuté iba klasické rečové akty, ale aj rôzne vizuálne prejavy (videá na YouTube a logá) a udalosti manifestačného charakteru. Analýzou takto širšie poňatého diskurzu sa môžu prejaviť a obnažiť na jednej strane ideológie, ktoré stoja v jeho pozadí, ako aj použitá taktika mouffeovského boja antagonistických skupín.

I. Liberálna demokracia a povaha dnešnej krízy¹

Leo Strauss (2015 [1989]: 83), jeden z najznámejších politických filozofov minulého storočia, kedysi napísal, že politológia má vo svojej podstate vlastne jedinú hlavnú tému: „*porovnávať pôvodné poňatie demokracie, takzvanej ideálnej demokracie a reálnej demokracie.*“ Hoci sa s týmto jeho tvrdením asi len ťažko stotožní podstatnejšia časť súčasných politológov a politologičiek, je nepochybné, že otázky demokracie patria medzi tie najviac skúmané v tomto spoločenskovednom odbore. A to aj napriek tomu, že už pojem samotný je charakteristický svojou polyvalenciou a je vo svojej podstate dosť sporný (pozri Prothro, Grigg 1960; May 1978; Whitehead 1997; Kováčik, Štefániková 2010). Tento pojem jednoducho „*nie je redukovateľný na nejaké vopred dané presné vymedzenie, ale jeho vymedzenie je predmetom diskurzu (rozhovoru, rozpravy), v ktorom sa stretávajú jednotlivé, často protichodné poňatia*“ (Krejčí 2015: 111). Ako vhodne pred pár rokmi poznamenal Lasse Thomassen (2011: 438, zvýraz. v orig.), „*demokracia pozostáva z dvoch vecí naraz: z určitých inštitúcií, princípov a tak ďalej, ktoré nazývame demokratickými a z debát ohľadom toho, čo znamená »demokratický«.*“ Povedané spolu s Benjaminom Barberom (1996: 355): „*Demokracia je debata o tom, čo je to demokracia.*“ Iná významná politická teoretička Chantal Mouffe, ktorej mysleniu bude venovaná nie nepodstatná časť tejto práce, píše dokonca o „*kompozitnom, heterogénnom, otvorenom a napokon neurčitom charaktere demokratickej tradície*“ (Mouffe 2013b: 99). Mali by sme preto hovoriť skôr o pestrosti demokratickej tradície, než len o mnohoznačnosti pojmu ako takého.

Príkladom za všetky nech je ponímanie demokracie tak, ako ho pred časom predložil nemecký filozof a etik Konrad Ott (2012: 577), podľa ktorého demokracia pozostáva z nasledujúcich konceptov: (a) suverenita ľudu v procese tvorby práva, (b) zahrnutie čo najväčšieho počtu dospelých občanov ako slobodných a rovných osôb, (c) komprehenzívny systém práv dostupný všetkým občanom a (d) nenásilná deliberácia verejných záležitostí medzi občanmi. Podľa Sartoriho (1993 [1987]: 208) ju možno vymedziť jednoducho aj ako opozitum voči autokracii, teda systém, „*v ktorom nikto nemôže vybrať sám seba, nikto sa sám nemôže vybaviť mocou vládnuť, a preto si nikto nemôže nárokovať bezpodmienečnú a neobmedzenú moc.*“

Podľa tzv. *širšieho vnímania* demokracie, ako ho na základe spisby Deweyho a Leforta zrekonštruoval R. Frega (2016: 7), (i) demokracia je viac spoločenskou formou alebo spôsobom života než politickým režimom (čo naznačujú už dva veľavravné citáty uvedené na jednej z úvodných strán tejto práce), (ii) toto vnímanie predstavuje politickú, nie sociálnu alebo morálnu koncepciu demokracie, pričom zároveň platí, že (iii) plné pochopenie demokracie môže byť dosiahnuté iba v kontraste alebo v porovnaní s ostatnými formami spoločenského života, zvlášť so skúsenosťou totalitarizmu. To je okrem iného práve výhoda prostredia postsocialistickej krajiny, ktorá prešla demokratickou tranzíciou, a z ktorej pochádza (Slovensko), a na území ktorej písal (Česká republika) túto kvalifikačnú prácu jej autor.

¹ Názov tejto kapitoly odkazuje na titul O. Krejčího z r. 1998 „*Povaha dnešní krize*“.

V tomto texte budeme pracovať predovšetkým s pojmom „liberálna demokracia“. Za takú môžeme považovať ten politický režim, ktorý spĺňa nasledujúce *definičné znaky*:

- legitimita štátnej moci je odvodená od suverenity občanov, ktorí predstavujú jediný zdroj štátnej moci (žiadne odvolávky na Boha, náboženstvo, „osvietené poznanie“, koncept vyvolenia apod.),
- existencia a dodržiavanie princípu vlády právy (právneho štátu),
- dodržiavanie horizontálnej a vertikálnej del'by politickej moci,
- vláda zodpovednej väčšiny, zaisťujúca základné práva všetkým, teda i rovné práva pro rôzne menšiny,
- akceptácia a zaručenie základných ľudských práv a občianskych slobôd,
- výkon a realizácia vládnych politických rozhodnutí sú ústavne zverené štátnym úradníkom,
- pravidelné, všeobecné, rovné, priame, tajné a slobodné voľby politických predstaviteľ'ov (na celoštátnej i lokálnej úrovni) ako mechanizmus ich výberu a kontroly,
- okrem aktívneho volebného práva je garantované i pasívne volebné právo všetkým dospelým a mentálne dostatočne disponovaným občanom, ktorí neboli zbavení svojprávnosti v súlade s platnými právnymi normami,
- pluralizmus: existencia a činnosť rôznorodých politických subjektov a občianskych organizácií oddelených od štátu,²
- sloboda prejavovania názorov, ktoré nepoškozujú osobnú dôstojnosť iných osob, možnosť slobodne získavať informácie z neobmedzeného počtu zdrojov,
- slobodná súťaž politických strán a hnutí o zisk politickej moci, resp. vplyvu na rozdelenie moci.

Aj napriek vyššie spomenutému rôznorodému chápaniu je demokracia zjavne stále (aj naďalej) veľmi atraktívna. Prinajmenšom na poli politickej vedy a príbuzných disciplín. Toto by sme mohli konštatovať na základe čo i len letného pohľadu na súčasnú vedeckú spisbu venovanú práve problematike demokracie a jej rozličným aspektom. A neplatí to rozhodne len o angloamerickej či frankofónnej akademickej produkcii, kde sa pred časom dokonca rozvinula diskusia o podstate demokracie a jej smerovaní medzi poprednými teoretikmi a teoretičkami demokracie (pozri Agamben *et al.* 2009; Gagnon 2014).

Tento kontinuálne sa zvyšujúci záujem o teoretické i praktické otázky demokracie dokladuje i pomerne vysoký počet pôvodných slovenských a českých prác vydaných v priebehu ostatných približne 15 rokov, ktoré sa týmto témam venujú. Z nich spomeňme

² Napríklad N. Fraser (2007: 103) vyslovene uvádza, že k dobrým základom fungovania demokratickej verejnosti patrí „jasné oddelenie občianskej spoločnosti a štátu.“

pre ilustráciu niektoré všeobecné a prehľadové texty (napr. Dvořáková, Kunc 1994; Hloušek, Kopeček 2007; Kováčik 2009a; Kováčik, Štefániková 2010; Buraj *et al.* 2011; Pavlíček 2011; Dobiaš *et al.* 2012; Kučera 2012; Vančura 2012; Kulašik, Tichá 2014; Feber 2015), prípadne užšie špecializované práce venované konkrétnym demokratickým modelom v minulosti i súčasnosti, prípadne aj ich praktickým aplikáciám a širším súvislostiam (Hloušek, Kopeček 2004; Barša, Císař 2004: 42–59; Buraj *et al.* 2010; Plichtová 2010b; Čmejrek, Bubeníček, Čopík 2010; Holzer *et al.* 2013; Mareš, Výborný 2013; Sekerák 2013; Dolný, Malová 2013; Vencálek 2014; Znoj, Bíba, Vargovčíková 2014; Preuss 2015; Šimsa 2015). Na vzostupe je na Slovensku a v Českej republike evidentne aj výskum demokracie v rámci doktorského štúdia, ako to dokazujú viaceré úspešne obhájené dizertačné práce venované teórii a praxi demokracie (pozri napr. Černý 2007; Dolný 2012; Bíba 2013; Gojdič 2013; Kmetóny Gazdová 2013; Korpáš 2013; Krnáč 2013; Miková 2014; Garajová 2015; Výborný 2015; Dvořák 2016), hoci na tomto mieste je potrebné konštatovať, že ich úroveň sa rôzni a vybadať možno – až na malé výnimky – skôr prevahu textov teoretického, deskriptívneho a kompilačného charakteru.

Uvedené vedecké akademické texty sú spomenuté predovšetkým za účelom ponúknutia základného prehľadu o odbornej demokraticko-teoretickej spisbe nášho (slovenského a českého) geografického okruhu, keďže ide síce o oblasť v mnohom heterogénnu, no zároveň jazykovo a historicky do značnej miery podobnú. Tento sumár je taktiež dôležitý vzhlľadom na fakt, že zacielením sa táto práca – berúc do úvahy jazyk, v ktorom je písaná – sústredí práve na onen región.

1.1 Charakter krízy liberálnej demokracie

Každú z troch sľubných a aktuálne dominantných teórií demokracie, ktoré sú predmetom skúmania v tejto práci, možno označiť za priamu odpoveď na kontinuálnu krízu zastupiteľskej liberálnej demokracie, ktorá sa v posledných rokoch prejavuje zvlášť dramaticky. Už dlhodobo totiž panuje medzi sociálnymi teoretikmi a teoretičkami široký konsenzus, podľa ktorého sa predovšetkým európske zastupiteľské demokracie nachádzajú v stave, ktorý možno označiť v lepšom prípade ako „*neutešivý*“ (Znoj 2012: 165), v tom horšom ako problémový, ba až *krízový* (Deutsch, Soffer 1987; Bonanno 2000; Habermas 2000; Pharr, Putnam 2000; Mikulčíková 2007; Rosanvallon 2008; Gaon 2009; Posner 2010; Hauser 2010; Offe 2011; Drulák 2012; Kováčik 2012; Rodríguez Guerra 2013; Isakhan, Slaughter 2014; Poguntke *et al.* 2015; Preuss 2015: 106). Postupne sa „*zväčšuje počet občanov, ktorí nemajú dôveru k demokratickým inštitúciám i aktérom a vyjadrujú nespokojnosť so spôsobom fungovania demokracie*“ (Abdelzadeh *et al.* 2015: 410). Citovaní autori (op. cit.: 433) vo svojej empirickej štúdií navyše dochádzajú k poznatku, že v súčasných demokratických spoločnostiach existujú

„skupiny nespokojných občanov s odlišnými demokratickými charakteristikami. Hoci nespokojnosť je pre niektorých z nich spojená s menšími demokratickými črtami, pre iných môže byť hnacou silou produkovania toľko želaných zmien v spoločnosti. Následne by aktuálna debata o dôsledkoch politickej nespokojnosti a úlohe nespokojných občanov vo fungovaní politického systému mala vziať do úvahy optimistické i pesimistické perspektívy. Prijatie vyváženejšieho prístupu je nevyhnutné vzhlľadom na rozvoj hlbších poznatkov o súčasnom stave demokracie a výziev, ktorým čelí.“

Ako je zjavné z prehľadu literatúry, ktorá označuje stav liberálnej demokracie za krízový, nejde z časového hľadiska o fakt, ktorý by sa objavil len nedávno. Napríklad už pred 20 rokmi na stránkach časopisu *Sociológia* konštatovala Ľ. Kráľová (1997: 6), že „[l]iberálna a demokratická postindustriálna spoločnosť vstúpila do obdobia krízy vládnutia, ktorú s väčšími alebo menšími úspechmi prekonáva až do súčasnosti.“ Lakonicky by sme preto spolu s J. Thomassenom, mohli povedať, že debata o kríze demokracie je vlastne taká stará, ako demokracia sama (cf. Thomassen 2015: 34).

Dôležité je však pýtať sa, čím je aktuálna kríza liberálnej demokracie zvláštna a špecifická? Ide o ojedinelý jav v dejinách demokracie? Alebo je skôr vonkajším signálom vnútornej, povedané habermasovsky, štrukturálnej premeny verejnosti, ktorý vyústi občas do jej úplného opustenia? Demokracia totiž vo svojich rôznych podobách prakticky od začiatku 20. storočia prechádzala v rôznych štátoch viacerými krízami (pozri Goňcová 2010), bola načas opúšťaná i tými technologicky najvyspelejšími národmi, aby sa zas k nej postupne navrátili a kládli ju ako ideál a cieľ pre tranzitívne spoločnosti vymaňujúce sa z rozličných totalitných režimov, prípadne spod koloniálnej nadvlády. Mohli by sme teda hovoriť o určitej permanentnej kríze demokracie, ktorá sa prejavuje rozličnými výkyvmi a odchýlkami od „normy“ prakticky neustále.

Samozrejme, sama demokracia je termín, význam ktorého sa naplňal a menil rôznymi spôsobmi a v súlade s rozličnými časovými a priestorovými kontextmi (cf. Whitehead 1997: 128). Na druhej strane, jej prirodzené verejné chápanie v liberálno-demokratických štátoch euroatlantického priestoru je zvlášť citlivé voči jej zneužitiam a pokusom o jej deformáciu v oblasti politiky. Jürgen Habermas píše v tejto súvislosti o tzv. občianskom privatizme, ktorý identifikuje ako „záujem administratívneho systému o výkony riadenia a zabezpečovania pri menšej participácii na legitimizačnom procese (...); občiansky privatizmus teda zodpovedá štruktúram depolitizovanej verejnosti“ (Habermas 2000: 97). V politickom manifeste *„Zmena kurzu európskej politiky: Námetka proti fasádovej demokracii“* z augusta r. 2012 už hovorí dokonca o „fasádovej demokracii“, v rámci ktorej sa napriek platným ústavným princípom a zásadám postupne presadzuje a uplatňuje postdemokratická, nevolená moc, ktorej báza spočíva v koncentrovanom ekonomickom kapitáli. Občania totiž začali pociťovať, že demokracia začala byť manažovaná elitami, ktoré si nevšímajú ich bežné problémy.

V súčasnej liberálnej demokracii sa krok za krokom presadzujú „tendencie prepájania politiky a elitných hospodárskych skupín“ (Kučera 2012: 133) a „ekonomické prístupy k politike, ktoré zdôrazňujú realizáciu vlastných záujmov politickými aktérmi, niekedy dokonca iba dobývanie renty jednotlivcami a ich skupinami“ (Kysela 2014: 960). Objavuje sa fenomén akéhosi „podnikateľského populizmu“ (Znoj 2012: 178), ktorý si podmaňuje demokraciu prostredníctvom umného využitia formálnych procedúr, ktoré sama ponúka. Takto si táto forma populizmu nachádza pomerne široké občianske sympatie a volebnú podporu prakticky v celom euroatlantickom priestore. Procedurálny prístup k demokracii totiž „neberie do úvahy dôsledky, ku ktorým bude smerovať volebný výsledok, takže je možné zvoliť i xenofóbnu orientáciu spoločnosti, vojnu či represie. Dôležitá je tu len posvätnosť a nespochybniteľnosť výsledku, takže subjekt s mandátom sa považuje za oprávnený na kroky, ktoré podnikne, pretože sa preň rozhodli ľudia“ (Takáč 2012: 42).

Politika sa postupne „stáva podnikaním v oblasti vplyvu na legislatívny proces a manažéri sú čoraz častejšie poradcami vlád“ (Bělohradský 2012: 79). S tým postupne narastá znechutenie občanov zo slabého dosahu penálnej moci štátu na niektoré privilegované segmenty spoločnosti, konkrétne na politicko-ekonomické elity, kvôli čomu „politika ako svojbytná demokratická správa vecí verejných na základe mandátu od občanov takmer stratila svoj význam, a preto sa od nej občania odcudzujú“ (Kučera 2012: 133); nastáva postupná „dezilúzia z demokracie“ (Znoj 2012: 172). Zrejme aj preto niektorí súčasní autori a autorky píšu o tom, že vyššie spomínaná kríza liberálnej demokracie „je vo vyspelých západných spoločnostiach dôsledkom dominancie neoliberalného konceptu. To sa prejavuje predovšetkým pri uplatňovaní princípu ekonomickej (trhovej) racionality v politickom diskurze o otázkach politického spoločenstva, politického rozhodovania a fungovania štátu“ (Mezeiová, Maldini 2016: 17).

Spoločne so spomínaným odcudzovaním sa občanov od politiky a náraste dezilúzie z nej sa aj vnútri verejnosti v liberálno-demokratických štátoch vytvára výrazná a hlboká názorová priepasť. V nej na oboch pomyselných póloch stoja proti sebe antagonistické skupiny, ktoré sa združujú okolo konkrétnych názorových postojov, prípadne aj politických osobností, ktoré tieto postoje reprezentujú a manifestujú. Konkrétnym príkladom takejto polarizácie je to, čo nedávno Zürn a de Wilde (2016) identifikovali ako štiepnu líniu „demarkácia vs. integrácia“, ktorá podľa nich odráža aj súčasnú stranícku štruktúru (nielen) v západnej Európe (cf. Zürn, de Wilde 2016: 283). Na strane stúpencov demarkácie (nazývaných autormi aj „kontextualisti“, resp. „štátisti“) stoja občania, ktorí podporujú kultúrnu a miestami aj národnostnú či rasovú homogenitu v spoločnosti a výrazne sa vymedzujú voči „Inému“, ktorý nepasuje z rôznych dôvodov do striktno vymedzených mentálnych rámcov. Stúpenci integrácie (nazývaní aj „univerzalisti“, resp. „globalisti“) naopak podporujú politiku otvorenosti, multikulturalizmu, inklúziu a tolerantné spolužitie ako elementárne liberálne hodnoty.

Spor medzi týmito dvoma skupinami považujú citovaní autori za zásadný, keďže debata týchto skupín sa točí okolo otázky, „či je alebo nie je možné poskytnúť dobré dôvody univerzálne platným normám bez toho, aby sme privilegovali určité etické myšlienky a marginalizovali ostatné“ (op. cit.: 285). Zjednodušene by bolo možné v súlade s citovanými autormi povedať, že univerzalisti disponujú triednym vedomím „často cestujúcich.“ Ide teda o kozmopolitov. Naopak triedne vedomie „priateľov domoviny“ je typické pre kontextualistov, z ktorých mnohí sú stúpenkami komunitaristických ideí. Avšak tí, čo podporujú kontrolu hraníc, stávanie múrov a nacionalisticko-populistických politikov nemusia byť nevyhnutne aj komunitaristami, keďže nezdierajú niektoré komunitaristické hodnoty, akými sú tolerancia k iným spoločenstvám (národnostným, náboženským, sexuálnym) či schopnosť rozpoznať a mať v úcte všetkých členov komunity bez rozdielu (cf. Zürn, de Wilde 2016: 293). Konkrétnymi ukázkami takejto intenzívnej občianskej rozdelenosti a vnútrospoločenského antagonizmu boli či sú prezidentské voľby v USA 2016, prezidentské voľby vo Francúzsku 2017, postoje voči osobe prezidenta ČR Miloša Zemana, rozdelenie na stúpenkov a odporcov tzv. brexitu, ale aj spoločenská diskusia o homosexuálnych zväzkoch, ktorá prebehla pred pár rokmi na Slovensku a predstavuje jednu z hlavných tém interpretácie spoločenskej reality v tejto kvalifikačnej práci.

Vhodne a stručne tento stav liberálnej demokracie charakterizujú slová prezidenta Slovenskej republiky Andreja Kisku, ktorý sa vo svojom prejave po schválení programového vyhlásenia novej slovenskej vlády v apríli 2016 vyjadril v tom zmysle, že „[r]astie stále väčšia nedôvera v politiku a politikov a podstatu fungovania demokratického politického systému“ (Kiska 2016). V podobnom duchu sa niekoľko rokov pred ním vyjadril aj filozof Emil Višňovský (2010: 57–58):

„V masovej konzumnej spoločnosti ideál dobrého života súčasného človeka nezahŕňa nevyhnutne občiansku angažovanosť; tento ideál sa koncentruje do sféry súkromia a žiadne veľké apely na občianske svedomie tu nepomáhajú. O to väčší priestor prenechávajú občania profesionálnym politickým elitám, ktorých činnosť sa však nevymyká z celkového kultúrneho vzorca konzumu a šťastia v súkromí (až na výnimky). Masa politikov v tejto situácii rýchlo pochopila, že ich činnosť, ex offio verejná a s poslaním slúžiť spoločnému dobru, je veľmi efektívnym biznisom slúžiacim na osobné obohacovanie. Samozrejme, pravé meno na označenie takéhoto charakteru politickej činnosti je korupcia. Jej nevyhnutnými dôsledkami sú priepať medzi štátom a občanmi, erózia dôvery v politikov, cynizmus voči vláde, znechutenie a odcudzenie občanov od politickej moci, keď sa táto moc venuje prevažne vlastnej agende, kvôli ktorej neslúži záujmom a potrebám občanov, čo ju zvolili (dokonca nemá na to ani čas a energiu, keďže sa musí nekonečne zaoberať čistením vlastného politického a etického priestoru).“

Spor o demokraciu sa z politickej roviny, takmer úplne ovládnutej novými reprezentantmi moci, presúva do sféry ekonomiky. Aj preto značná časť vyššie spomínanej odbornej verejnosti mnohokrát takmer jednohlasne volá po tom, aby sa občan čoraz viac priblížil politike, resp. aby sa znovu navrátil do centra politického diania, ktoré sa postupne sprivatizovalo domácimi a/alebo nadnárodnými a globálnymi ekonomickými elitami, známymi ako oligarchovia³ a transnacionálne korporácie. Slovanmi Archona Funga (2015: 519), „[h]oci si teoretici demokracie dlhodobo robili starosti ohľadom nespravodlivosti plynúcej z dominancie numerických väčšín, dominancia menšinových skupín, akými sú bohatstvo alebo priemyselne koncentrované záujmy, sú spoločným prameňom nespravodlivosti v súčasných demokratických systémoch.“

Treba dodať, že spomínaná pretrvávajúca kríza zastupiteľskej demokracie sa prejavuje nielen už v politológii toľko zdôrazňovaným kontinuálnym poklesom volebnej účasti, občianskou apatiou, úpadkom členskej základne masových politických strán (Scarrow 2010; Whiteley 2011; van Biezen, Mair, Poguntke 2012; van Biezen, Poguntke 2014) a ich premeny na strany catch-all a kartelové (Klíma 1996; Jarmara 2011a; van Biezen, Kopecký 2014), vznikom krátkodobých individuálnych politicko-podnikateľských projektov (cf. Kysela 2014: 960, pozn. č. 59) a pomerne nízkym záujmom o verejné veci a klesajúcou dôverou v politikov a politické inštitúcie (cf. Rosenberg 2007: 335; Offe 2011: 458), predovšetkým v prostredí postkomunistických štátov strednej a juhovýchodnej Európy, ale aj v celom rade predčasných volieb (v angl. *snap general election*), ktoré sa odohrali za ostatných necelých desať rokov vo viacerých krajinách, z ktorých spomeňme príklady Islandu (2009, 2016), Belgicka (2010), Lotyšska (2011), Slovinska (2011), Portugalska (2011), Španielska (2011; 2016), Holandska (2012), Slovenska (2012), Českej republiky

³ J. Kysela (2014: 969) označuje za politických oligarchov ľudí „takých bohatých, že ich púhe »vreckové« prevyšuje možnosti politických strán s nimi súperiť vo volebnej kampani v prípade, že sa rozhodnú vstúpiť do politiky.“

(2013), Grécka (máj a jún 2012, január 2015), Bulharska (2014), Srbska (2014), Ukrajiny (2014), Švédsko (2015) či Chorvátsko (2016).

Táto nestabilita vlád, spájajúca sa neraz s výraznými vnútropolitickými škandálmi a krehkosťou vládnych koalícií (v čase dokončovania tejto práce prebieha vládna kríza napr. v Chorvátsku, Rakúsku či v Českej republike), v kombinácii s už zmienenou oligarchizáciou a podnikateľským populizmom generuje u občanov čoraz väčšiu nedôveru v politických volených reprezentantov i v ideu reprezentácie ako takú. Vo verejnosti sa postupne prehľbuje presvedčenie, že zastupiteľskú demokraciu neodvratne ovládli politické elity v podobe oligarchov, a že občianstvo (definitívne?) stratilo svoje kľúčové postavenie. Nové elity následne doslova používajú niektoré parlamentné politické strany ako nástroje priameho výkonu svojich súkromných záujmov. Aj preto sa čoraz intenzívnejšie hovorí o súmraku liberálnej demokracie (Hauser 2010), nástupe postdemokracie (Crouch 2004), alebo dokonca o úplnom konci demokracie (Minati 2004; Muránsky 2014). Objavujú sa i názory, podľa ktorých vo svete plnom „kombinácie totalizujúcich foriem ekonomickej a politickej moci“ je už vlastne „zmysluplná demokracia ťažko dosiahnuteľná, ba priam neuskutočniteľná“ (Vick 2015: 217).

Vo svetle týchto skutočností sa ako značne nadčasové javia zistenia Hansa Kelsena a Gerharda Leibholza. Prvý z nich už v roku 1922 vo svojom diele *Vom Wesen und Wert der Demokratie* („O podstate a hodnote demokracie“) mienil, že „[i]ba sebaklam alebo lichotenie môže tvrdiť, že demokracia je možná bez politický strán. Demokracia je nevyhnutne š t á t s t r á n “ (Kelsen 1933: 23, zvýraz. v orig.). O viac než 40 rokov neskôr túto tézu rozvinul ďalší významný jurista Gerhard Leibholz (1966), ktorý býva označovaný za ľavicového právnika z okruhu frankfurtskej školy (cf. Kervégan 2015: 22). Podľa neho si zastupiteľskú demokraciu nemožno predstaviť inak než ako „stranícku demokraciu“, kde politické strany predstavujú neoddeliteľnú súčasť celého politického systému. Bez ich existencie by ľud ani nebol schopný ovplyvňovať vnútroštátne politické procesy. V jeho nazeraní parlamenty iba vykonávajú to, o čom bolo rozhodnuté na úrovni politických strán; poslanec sa tak stáva púhym exponentom svojej strany. Vzhľadom na aktuálny problém oligarchizácie politiky možno toto tvrdenie posunúť, resp. rozšíriť v zmysle, že poslanec ako člen politickej strany sa stáva vykonávateľom súkromných záujmov sponzorov a vlastníkov strany, ktorej je členom.

Ďalší nemecký, tentoraz súčasný politický teoretik Richard Stöss (Stöss, Gabriel, Niedermeyer 1997; pozri tiež Štefániková 2008, 2010; Towfigh 2012) je presvedčený že by dokonca bolo vhodnejšie hovoriť skôr o straníckom štáte než o straníckej či zastupiteľskej demokracii. Zatiaľ čo v straníckej demokracii politické strany zohrávajú významnú úlohu v procese prijímania politických rozhodnutí a zúčastňujú sa formovania politickej vôle ľudu, v straníckom štáte je moc v rukách politických strán a privatizovaná politickými, dnes už vlastne skôr ekonomickými elitami.

Zdá sa teda, že sa už začína nielenže problematizovať koncept liberálnej demokracie, ale aj jedna z jej charakteristických črt, ktorou je myšlienka *reprezentácie*, resp. zastupiteľskej demokracie, ktorá v priebehu času zaznamenala celý rad premien a modifikácií (o tom pozri napr. Pitkin 1967; Manin 1997; Bonanno 2000; Mansbridge 2003; Rehfeld 2006;

Urbinati 2006; Pollak 2007; Urbinati, Warren 2008; Brim, Dufek 2012). Už vyššie citovaný popredný americký politický teoretik Archon Fung dokonca tvrdí, že „[z]astupiteľská demokratická vláda v súčasnosti čelí niekoľkým kritickým problémom súvisiacim s legitimitou“ (Fung 2015: 521). Na štandardné definície demokratickej politickej reprezentácie typu odkazovania na „*procedúry a procesy, prostredníctvom ktorých občania ovplyvňujú prijímanie politických rozhodnutí a na aktivity verejných zástupcov spôsobom všeobecne považovaným za legitímny*“ (Eriksen, Fossum 2012: 18), už preto dnes musíme hľadiť prinajmenšom kriticky.

Dôvodom tohto kritického nazerania na reprezentáciu je, že jej hlavný problém spočíva v samotnom koncepte ako takom. Ak sa totiž na problematiku reprezentácie pozrieme napríklad spoločne so súčasným francúzskym filozofom Jacquesom Rancièrom (1995a, 1995b, 1997, 1999, 2006), mohli by sme konštatovať, že súčasná verzia zastupiteľskej demokracie sa javí byť akosi zmesou demokracie a (nedemokratickej) oligarchie, ako už bolo spomínané vyššie, pričom je kontaminovaná spoločenskou hierarchizáciou a elitizmom; ide teda o protiklad demokracie. Preto by sme sa v rancièrovskom zmysle mohli zároveň pýtať, či zastupiteľské parlamentné systémy súčasných liberálnych demokracií založené na púhom politickom konsenze elít nečelia problému miznutia vášní, skutočných ideologických rozporov a konštruktívnych výmen názorov, resp. nedostatku podstatnej nezhody, ako na to upozorňuje nielen sám Rancière, ale aj nižšie v tejto práci analyzovaný agonistický pluralizmus Chantal Mouffeovej, a či sa demokratická politika nestala len habermasovskou „fasádou“, prípadne vopred naplánovaným, zmanažovaným a marketingovo efektne zvládnutým divadelným predstavením, ako to predpokladá Colin Crouch vo svojom koncepte postdemokracie, resp. ako na to už niekoľko rokov pred ním upozornil významný český jurista O. Weinberger (1996: 76) týmito slovami:

„V praxi politickej propagandy v demokratických štátoch sa dnes prejavuje silná tendencia k uplatňovaniu podobných metód ako v obchodnej reklame. Prenikajú do politického života marketingové metódy rýdzo emocionálnej propagandy, kde vecná argumentácia (...) ustupuje do úzadia. (...) Ak vychádzame z predstavy, že demokratická formácia vôle spoločnosti vychádza z ľudu, bude sa nám javiť marketingová indoktrinácia ako nebezpečenstvo pre fungovanie demokratických procesov. Ľud sa stáva predmetom manipulácie. Neprejavuje svoju vôľu vo svojom záujme, ale volí v duchu cudzieho záujmu.“

Nedávne myšlienky iného českého právneho teoretika, J. Kyselú (2014: 960), akoby na tie Weinbergerove voľne nadväzovali:

„Znižuje sa (nielen v tejto časti Európy) počet členov politických strán, ktoré tiež menej pracujú s verejnosťou. Sústreďujú sa skôr na získanie voličských hlasov marketingovými metódami, k čomu využívajú sponzorské peniaze, prípadne peniaze štátne (za voličské hlasy): štátne peniaze politické strany využívajú v kampaniach, za ktoré sú ocenené podielom na rozhodovaní a osudoch štátu a opäť štátnymi peniazmi.“

Dosť podobne sa vyjadruje napokon aj americký historik J. Krapfl (2016: 58):

„Technológia manipulácie je najrozvinutejšia v ekonomickej sfére, ale stále viac preniká taktiež do demokratickej politiky. Volebný úspech závisí čím ďalej tým menej na schopnosti kandidáta zapojiť sa do sústavnej debaty o podstatných otázkach, a o to viac na tíme manažérov volebnej kampane, ktorí vedú manipulovať s voličmi použitím rovnakých techník, aké inzerenti používajú na manipuláciu spotrebiteľov. Vskutku sú voľby stále viac ponímané ako ďalšia forma spotreby, kde si voliči vyberajú medzi politickými stranami ako u akéhokoľvek iného tovaru.“

Na základe doposiaľ uvedeného by sme mohli identifikovať približne nasledujúci súbor prejavov súčasnej krízy liberálnej demokracie v západnej hemisfére:

- kontinuálny pokles záujmu o výkon aktívneho volebného práva
- pokles významu združovania sa v politických stranách, znižovanie počtu členov politických strán a hnutí
- kontinuálny pokles občianskej dôvery v demokratické politické inštitúcie (najmä voči zákonodarnej a exekatívnej zložke moci)
- polarizácia verejnosti: ostré štiepenie vnútri spoločnosti na dva vzájomne antagonistické tábory
- vzostup „alternatívnych“ populistických politických subjektov vyhrajúcich sa voči „štandardným“ politickým stranám a hnutiam
- nárast významu a vplyvu catch-all politických strán a strán kartelu
- nestabilita vládnych kabinetov a následné zvyšovanie počtu predčasných parlamentných volieb
- aktívny vstup časti ekonomických elít do politickej oblasti; otvorené a priame prepájanie podnikateľskej a politickej sféry
- strata nezávislosti médií; priame vlastníctvo médií politickými elitami a ich využívanie v politickej súťaži
- posilňovanie významu tzv. alternatívnych informačných zdrojov a masové šírenie „alternatívnych faktov“
- posilňovanie a nárast významu sofistikovaných marketingových metód v politike

Je pravdou, že všetky načrtnuté problémy súčasnej liberálnej demokracie už boli podrobené kritickej analýze zo strany viacerých popredných nedávnych i dnešných autorov a autoriek, zvlášť postštrukturalistickej filozofickej orientácie, často priradovaných k prúdu radikálnej demokracie, akými boli alebo sú Cornelius Castoriadis (1991), Ernesto Laclau a Chantal Mouffe (1985), Norberto Bobbio (1987, 2005, pozri tiež Bíba 2014a), Claude Lefort (1988; pozri aj Rummens 2008), Étienne Balibar (2014), Luc Boltanski (Boltanski, Fraser, Corcuff 2014), Aletta J. Norval (2007; česky 2016), Richard Sennett (2006), Oliver Marchart (2007), Jean-Luc Nancy (2008), Giorgio Agamben (Agamben *et al.* 2009), Alain Badiou (2012), Nadia Urbinati (2014), Sheldon Wolin (2008; pozri tiež Vick 2015), Pierre Rosanvallon (2006, 2008, 2011), či Wolfgang Streeck (Crouch, Streeck 2006; Schäfer, Streeck 2013), aby som spomenul aspoň niektorých. Napriek tomu aktuálne výskumy, aké prezentovali nedávno napríklad Dahlber, Linde a Holmberg (2015) naznačujú, že to už nie je len „inputová“ strana politického systému v podobe

reprezentácie, ktorá predstavuje zdroj nespokojnosti s demokraciou, ale v rovnakej miere aj jeho „outputová“ strana, v ktorej hrá kľúčovú rolu kvalita vládnutia. To je, napokon, zrejmé už aj zo skôr uvedených symptómov krízy liberálnej demokracie.

Napriek všetkým naznačeným ťažkostiam, ktoré sa s liberálnou demokraciou aktuálne spájajú sa, aspoň podľa popredného súčasného politického teoretika Iana Shapira (2003: 146), ešte donedávna zdalo, že jej politická legitimita je v súčasnom svete len zriedkakedy spochybňovaná. Jej pevný a neochvejný status má údajne prameniť z ekonomických a vojenských úspechov demokracií 20. storočia v porovnaní s ich najväčšími vyzývateľmi, sčasti taktiež aj z agitácie znevýhodňovaných skupín v nedemokratických štátoch v prospech zlepšenia ich vlastného postavenia v (často naivnej) nádeji, že demokratizácia ich vlastí pomôže zlepšiť ich situáciu. A napokon v nemenšej miere aj z volania po demokratizácii vládnutia na úrovni medzinárodných inštitúcií.

Dnes, po takmer pätnástich rokoch od publikovania tohto Shapirovho textu nielen tušíme, ale už aj vieme, že situácia sa zmenila a liberálna demokracia si svojou údajne neochvejnou pozíciou už nemusí byť taká istá. Úspechy liberálno-demokratických štátov v minulom storočí sú už buď len súčasťou učebníc dejepisu (víťazstvo spojencov v II. svetovej vojne) a nie sú viac, celkom prirodzene, živou súčasťou kolektívnej pamäte, alebo sa kontinuálne a cieľavedomo pracuje na ich demontáži (neoliberalizačné trendy vo vzdelávaní, hodnotení vedeckej činnosti, flexibilizácia tzv. trhu práce, úmyselný a systematický rozklad sociálneho štátu atp.). Sme teda svedkami čohosi, čo sa blíži a podobá akémusi koncu „konca ideológií“ vo fukuyamovskom zmysle. A to paradoxne, keďže ideológia, ktorú práve Fukuyama kedysi považoval za tú, ktorá definitívne zvíťazila, sa dnes ocitá takpovediac na okraji všeobecného záujmu. Liberalizmus, zdá sa, končí svoje „víťazné ťaženie“ a na scénu nastupuje také ponímanie demokracie, ktoré ju nevidí ako nevyhnutne previazanú s liberalizmom.

Dôvody a príčiny týchto trendov sú však ešte širšie a majú aj globálny charakter. Vojenské akcie vedené pod egidou demokratizácie nedemokratických režimov Blízkeho a Stredného východu generovali v západnej spoločnosti nielen prinajmenšom značné rozčarovanie, ale v dotknutých regiónoch aj dlhodobú politickú nestabilitu a neustále marenie nevinných ľudských životov, vrátane následných imigračných vln, ktoré spôsobujú ďalšie antipatie voči liberalizmu. V ére pokračujúceho nerešpektovania medzinárodných noriem (prípady rusko-gruzínskej vojny v r. 2008, vyhlásenie nezávislosti Kosova v tom istom roku, ruská anexia Krymu v r. 2014) a spochybňovania významu medzinárodných inštitúcií, zvlášť na globálnej úrovni (doteraz neuskutočnená dlhodobá ohlasovaná reforma OSN, slabé jurisdikčné právomoci Medzinárodného súdneho dvora, limitovaná pôsobnosť Medzinárodného trestného súdu) je naivné sa domnievať, že status a legitimita liberálnej demokracie už viac nie sú spochybňované a ohrozené.

Z radov občanov sa navyše vynárajú skeptické hlasy voči demokratickému politickému systému ako takému, vrátane demokratických procedúr výberu politických elít, k čomu sa zvlášť v stredoeurópskom priestore zvyknú pridávať aj hlasy volajúce po obnove starých poriadkov (autokratický štýl vládnutia, totalitný štát, príp. monarchia). Otvorene sa v tomto priestore hovorí o „*urbanizácii*“ (Garton Ash 2015) a „*putinizácii*“ (Schulz 2016)

politiky či dokonca o „*neliberálnom elitizme*“ (Enyedi 2016). V odbornopopularizačnej tvorbe, najmä z radov neo- i paleokonzervatívcov, sa už tiež otvorene pochybuje o liberálnej demokracii, jej hodnote a zmysle (pozri napr. Redakcia 2015) a objavujú sa rôzne „realistické“ politické pokusy interpretovať spoločnosť a politiku. Pripomína to Schmittovu kritiku liberálno-demokratického štátu, ktorý bol pre neho „*štátom totálnym v dôsledku slabosti*,” kvôli svojmu zapleteniu sa do rozporov, ktoré mu znemožňujú vykonávať skutočné rozhodnutia a obmedzujú ho na správu „*sociálneho štátu*“ (Kervégan 2015: 30).

Aj z tohto dôvodu má nepochybne zmysel premýšľať v politickej teórii o tom, ako prinavrátiť dôveru v liberálnu demokraciu, ako navrátiť občanov skutočne späť do centra politického rozhodovania a nastolovania agendy, keďže ich pocit odcudzenosti od politiky sa prejavuje príklonom k vyššie spomínaným fenoménom. Je pravdou, že najmä internet a sociálne siete dnes umožňujú doposiaľ nevídanú mieru zapájania sa občanov do politiky (masové protesty a *ad hoc* hnutia, pochody, petície, občiansky angažované blogy a pod.). Na druhej strane, pocit dezilúzie a rozčarovania z liberálno-demokratickej politiky všeobecne silnie a prejavuje sa stále novými spôsobmi. Skúmanie troch v súčasnosti mohutne diskutovaných teoretických prístupov k demokracii (deliberatívneho, participatívneho a agonistického) sa preto javí ako vysoko aktuálne.

II. Participatívna demokracia⁴

Aby demokracia ako taká vôbec mohla existovať, je nevyhnutné, aby bolo k dispozícii spoločenstvo uvažujúcich a aspoň trochu zodpovedných dospelých občanov, pričom ich rozsah a počet by rozhodne nemal byť exkluzívny a úzky. Inak povedané, „väčšina občanov musí mať prinajmenšom možnosť participovať s minimálnym stupňom kognitívnej kompetencie, aspoň z času na čas, alebo prinajmenšom v prípade skutočnej naliehavosti“ (Whitehead 1997: 129). Toto sú minimálne predpoklady demokracie nielen kvôli efektívnej mimovolebnej kontrole politickej moci, ale aj kvôli dôležitému pocitu účasti na politike, ktorá sa občanom takouto participáciou otvára. Skutočná demokracia totiž zahŕňa ľudovú/občiansku participáciu už priamo zo svojej definície (cf. Pennock 1979: 445). Práve charakter a zmysel takejto participácie, ako aj jej teoretické skúmanie, budú predmetom môjho záujmu v tejto časti práce.

Po behaviorálnej revolúcii v politológii 50. rokov 20. storočia, ktorá začala klásť dôraz na merateľné fakty politiky, empiristický prístup a systémovú analýzu politického života, sa postupne do popredia spoločenskovedného výskumu dostával mnohoznačný koncept politickej participácie, ktorá sa napokon stala centrálnou témou postbehaviorálnej politickej vedy (cf. Salisbury 1975: 324). Zvyšujúci sa vedecký záujem o politickú participáciu na národnej i lokálnej úrovni odštartovali najmä dnes už klasické práce Roberta A. Dahla (1961), analyzujúceho vládnutie v meste New Haven (Connecticut) a Gabriela Almonda a Sidneyho Verbu (1963), ktorí z anglo-amerického perspektívy ponúkli komparatívnu štúdiu foriem politickej kultúry a občianskej participácie v piatich štátoch: v USA, Spojenom kráľovstve Veľkej Británie a Severného Írska, Mexiku, Taliansku a v Západnom Nemecku. Práve ich model „občianskej kultúry“, čiže kultúry kombinujúcej „angažovanosť“ (*involvement*), s „pasivitou“ (*passivity*) a „tradicionalnosťou“ (*traditionality*), vnímaný ako optimálny pre zdravú demokraciu, sa stal prototypom toho prístupu k politickej participácii, ktorý neskôr C. Patemanová a ďalší teoretici participatívnej demokracie podrobili kritickému (pre)skúmaniu. I keď aj ona sama postrehla, že táto súdobá „súčasná teória“ demokracie obsahovala v sebe už niektoré poznatky, ktoré v konečnom dôsledku podporovali teóriu participatívnej demokracie, najmä tvrdenia, že výkonnosť demokracie môže byť ovplyvnená príležitosťami participovať na pracovisku (cf. Phillips *et al.* 2010: 814).

Najmä v 70. a následne v 80. rokoch začal vzbudzovať fenomén občianskej participácie výraznú pozornosť politológov, obzvlášť angloamerického prostredia, pričom záujem o ňu v nasledujúcich rokoch výrazne kolísal a menil sa v súvislosti s meniacimi sa formami občianskej (mimovolebnej) participácie. Účasť vládnucich na vláde je totiž prinajmenšom v teórii, ako zdôraznila vo svojom dnes už slávnom článku Sherry R. Arnstein (1969: 216), „uholným kameňom demokracie a uctievanou myšlienkou, ktorá je rázne oslavovaná prakticky všetkými.“ A to najmä vzhľadom na fakt, že mimovolebná participácia je rozhodujúcou premennou v rámci úspešného budovania občianskej spoločnosti, ktorá rozhodne „nepredstavuje nejakú »zostatkovú« kategóriu,“ ktorá by bola len akýmsi synonymom spoločnosti alebo všetkým, „čo nepatrí k štátu alebo politickému systému. Ide

⁴ Táto kapitola predstavuje prepracovanú verziu článku: Sekerák (2017b).

o autonómnu entitu, ktorá sprostredkuje vzťahy medzi súkromnou sférou, politikou a štátom“ (Malová 2008: 349).

Je celkom prirodzené, že z hľadiska vedeckej plurality sa časom vyvinul celý rad prístupov, ktoré sa ju snažia „uchopiť“ a teoreticky čo najdôkladnejšie vymedziť.⁵ Spomedzi nich sú veľavravnými a pre začiatok tejto časti osožné najmä súdobé definície pochádzajúce práve zo 70. a 80. rokov, označujúce participáciu za sociálny systém, ktorý je „*komplexným a dynamickým produktom ľudskej činnosti*“ (Dachler, Wilpert 1978: 20), prípadne tie, ktoré ju označujú za „*ústredný sociálny proces, prostredníctvom ktorého ľudské bytosti uskutočňujú činy vlastného smerovania, spolupráce a zodpovednosti, dávajú slobodu svojim schopnostiam a tak sa stávajú celostnými, zdravými a integrovanými osobami*“ (Greenberg 1981: 966–967). Typickou pre toto obdobie je aj Patemanovej (1970: 43) charakteristika, podľa ktorej „*v participatívnej teórii (slovo; doplnil M. S.) 'participácia' odkazuje na (rovnú) participáciu na prijímaní rozhodnutí a 'politická rovnosť' zas odkazuje na rovnosť moci pri rozhodovaní o výsledku rozhodnutí (...). Napokon teda opodstatnenosť demokratického systému v participačnej teórii demokracie spočíva primárne na ľudských výsledkoch, ktoré rastú z participačného procesu.*“

Pohľad na participáciu nie príliš odlišný od tých, ktoré prezentovali stúpenci participatívnej demokracie, nachádzame aj v diele Hannah Arendtovej ešte začiatkom 60. rokov, zvlášť v jej prelomovej knihe *O revolúcii* („*On Revolution*“). Aj keď ju rozhodne nemožno zaradiť do tábora zástancov teórie participatívnej demokracie a už vôbec nie k teoretikom ľavého politického spektra, problematika participácie bola v jej diele prítomná všade tam, kde išlo o politickú slobodu, zvlášť o jej možné ohrozenie. Politická participácia nebola pre ňu nič menšie než „*konanie, ktoré môže meniť ľudské spoločenstvo do podoby slobodnej republiky a jednotlivého človeka do podoby slobodného občana*“ (Vargovčíková 2013: 81). Občan, ktorý politicky participuje, neprejavuje vo verejnom živote nejakú nestrannú alebo nezaujatú angažovanosť; malo by ísť v jeho prípade o takú angažovanosť, ktorá je dobrovoľná a je realizovaná s nasadením, „*ktoré plynie nie zo starosti o vlastnú partikulárnu sociálnu či ekonomickú situáciu alebo o situáciu svojich blízkych, ale zo starosti o obec a zápalu pre verejný život*“ (op. cit.: 86). Práve tento moment zamerania sa na spoločenské dôsledky individuálnej politickej angažovanosti, na určité „*verejné oduševnenie*“ (v angl. *public-spiritedness*) je, zdá sa, spoločný autorom a autorkám teórie participatívnej demokracie (a zvlášť jej občianskym aktérom) v minulosti a dnes, ako aj takej originálnej politickej teoretické, akou bola Arendt.

Uvedené definície a charakteristiky vnímajú občiansku participáciu výlučne pozitívne a pripisujú jej priaznivé účinky na osobnostný rozvoj jedinca, jeho vedomostí a schopností a tým aj celej spoločnosti. Zároveň s tým sa objavuje „*optimistická téza, že prípadné väčšie a častejšie zapojenie občanov do správy vecí verejných posilňuje aspekt zodpovednosti za prijaté rozhodnutia na každého jednotlivého občana*“ (Jarmara 2011b: 42) a že v participatívnom „*ovzduší*“ či „*prostredí*“ dôjde k takej transformácii, na základe ktorej sa jednotlivec „*naučí*“ stať sa „*dobrym občanom*“ (Zittel 2007: 13). Tieto tézy pritom

⁵ Ich základný, vo svojej podstate priam didaktický prehľad ponúkajú v rámci českého a slovenského prostredia vo svojich prácach napr. Klimovský (2007, 2008), Vlachová a Lebeda (2006), Ondria (2007) či Vráblíková (2008).

vychádzajú z chápania občianskej politickej participácie ako z účasti „na politickom živote v akejkoľvek forme“ (Ondria 2007: 116), napríklad aj v rámci rozvoja sídel (pozri Strussová, Petríková 2009), teda nezuzujú ju len na volebnú účasť. Okrem nej sa do foriem politickej participácie zvykne zahŕňať aj členstvo v spoločensko-politických organizáciách, účasť na spolkovom živote, na verejných zhromaždeniach či spisovanie petícií (cf. Paulíniová 2005: 13). Participácia na sociálnom živote má totiž rôzne dimenzie, ktoré sú nevyhnutne reflektované v rozličných spôsoboch participácie. Jej politický význam generuje napríklad to, že „ľudia majú možnosť hlasovať za svojich politických zástupcov, vyjadrovať sa ku každodennej činnosti vlády a taktiež prijímať rozhodnutia týkajúce sa politických implementácií, legislatívy, predpisov alebo rozpočtov“ (Olson 2008: 81). Dimenzia participácie zahŕňajúca istý druh spolupráce sa používa mimo oblasť vládnutia, keď zahŕňa napríklad zamestnaneckú participáciu alebo verejnú deliberáciu. A napokon je tu ešte aj taká forma participácie, ktorá „konotuje presvedčanie alebo rozhodovaciu moc,“ pričom táto forma „sa netýka iba rozsiahleho a ekvivalentného súboru volieb, ale ešte niečoho lepšieho, totiž toho, že sa aktívne zúčastňujeme nejakého kooperatívneho snaženia“ (ibid.).

Bez ohľadu na klasifikáciu typov politickej participácie je jej nespochybniteľným pozitívom v rámci procesu tvorby konkrétnych verejných politík zvyšovanie zodpovednosti vlády voči verejnosti, ale aj posilňovanie legitimacy vládnutia ako takého (cf. Klimovský 2009: 1). Navyše, stúpenci participatívneho vládnutia v súčasnosti, ako napr. Wampler (2012: 668), optimisticky predpokladajú, že občianska participácia prinesie pozitívne účinky aj vzhľadom na posilňovanie sociálnej spravodlivosti, a to dvojakým spôsobom. Po prvé, je prostriedkom, prostredníctvom ktorého je možné čeliť výrazným sociálnym nerovnostiam a chudobe, zvlášť v postupne sa rozvíjajúcich demokraciách. Po druhé, pomáha prekonať predsudky strednej a vyššej triedy spojené so zastupiteľskou demokraciou. Tento optimizmus však – a to je potrebné zdôrazniť – pramení zo špecifického chápania participatívnej demokracie, resp. participatívneho vládnutia, ktoré je ponímané akoby „naštepene na zastupiteľskú demokraciu a existujúce štátne inštitúcie“ (Wampler 2012: 669). Nie príliš odlišne sa vyjadruje aj Vick (2015: 206–207) keď tvrdí, že samotná koncepcia participatívnej demokracie, o ktorej bude v tejto časti reč, odkazuje na také teórie, ktoré „obhajujú radikálnu transformáciu politických a ekonomických inštitúcií“ a stelesňujú „princípy priameho demokratického rozhodovania a politickej rovnosti.“ Inak povedané, od občianskej participácie sa očakáva nielen skvalitnenie výstupov politického systému vo forme verejných politík alebo postupné zvyšovanie zodpovednosti politických elít, ale aj štrukturálna zmena spoločenskej mentality, vykročenie k spravodlivejšiemu sociálno-ekonomickému systému.

Podobne pozitívne hodnotila participáciu aj intelektuálna tradícia, klasickými reprezentantmi ktorej sú J.-J. Rousseau a J. S. Mill. Aj pre nich predstavovala participácia predovšetkým „riešenie sociálnych konfliktov“ (Salisbury 1975: 327), hoci – ako správne upozornil Sartori (1993 [1987]: 160) – „nielenže je veľmi ťažké chápať Rousseaua ako participacionistu súčasného typu; ešte ťažšie je, a vyžaduje si to radikálne korekcie, vytvoriť z Johna Stuarta Milla postavu otca participačnej demokracie.“ Dôvodmi sú rozporuplný vzťah Rousseaua k demokracii a Millove sympatie k vzdelanostným či majetkovým cenzom v prístupe k (volebnej) politickej participácii. V každom prípade, na tejto ich pozitívnej interpretácii stavali svoje modely aj početní teoretici participatívnej, resp. radikálnej

demokracie druhej polovice 60. rokov, ďalej 70. a 80. rokov, z ktorých viacerí – i keď nie všetci – sa zvyknú radiť prevažne do ľavého politického spektra (Bachrach 1967; Arnstein 1969; Pateman 1970; Benello, Roussopoulos 1972; Salisbury 1975; Macpherson 1977; Dachler, Wilpert 1978; Verba, Nie, Kim 1978; Mason 1982; Barber 2003 [1984]; oneskorene ešte aj Bachrach, Botwinick 1992).

Hlavným východiskom uvažovania teoretikov participatívnej demokracie, ktorá jednoznačne konotuje „*účastnícky model vládnutia*“ (Koper 2004: 329), bolo a je presvedčenie, podľa ktorého „*čím slabšia je účasť širokej verejnosti na politickom dianí, tým viac sa oslabujú základy demokracie v danom štáte*“ (Ježovicová 2010: 115). Títo teoretici dokázali včas rozpoznať, že politické strany a samotné voľby nezabezpečia rovnováhu v demokratickom štáte a že iba existencia širokého spektra aktívnych skupín rôzneho charakteru a veľkosti zohráva nezastupiteľnú úlohu pri artikulácii občianskych požiadaviek. Zdôrazňovali, že k predpokladom participatívnej demokracie patrí aktívna občianska účasť nielen v „bežných“ politických oblastiach, ale aj tých mimopolitických, pričom práve táto je nevyhnutným predpokladom pre úspešnú participáciu na poli politického rozhodovania (cf. Ježovicová 2012: 88; Abdelzadeh *et al.* 2015: 414). Skutočná demokracia „*zahŕňa viac než iba voľby alebo reprezentáciu záujmov*“ (Boswell 2013: 621–622). Sila volieb je totiž „*sama osebe len mechanickou zábezpekou demokracie a volebný konsenzus nerieši*“ (Čambáliková 1996: 51). Inými slovami, hoci „*[z]ásadný akt politickej participácie v demokratickom štáte predstavuje volebná účasť, politická participácia sa ale v žiadnom prípade neobmedzuje len na ňu*“ (Bernard 2007: 28).⁶

Volebná, ale predovšetkým mimovolebná participácia všetkých občanov na politickom rozhodovaní pre týchto teoretikov nebola a nie je len prostriedkom, prostredníctvom ktorého jednotlivci zaisťujú svoju osobnú slobodu pre ňu samú, ale skôr nástrojom, prostredníctvom ktorého sa v interakcii jedincov oslobodených od dominancie nadobúda a chráni osobná sloboda každého občana (cf. Honneth, Farrell 1998: 766), čo je idea, ktorá má, mimochodom, zjavne dosť blízko ku klasickému republikanizmu, pre ktorý je „*klúčová politická podmienka slobody*“ (Znoj 2015: 63). Tento republikanizmus slobodu „*chápe ako nedominanciu, teda ako ochranu občanov proti svojvôli elít. K tejto ochrane patrí ako inštitúcia právneho štátu, tak aj vlastné politické konanie občanov*“ (ibid.; pozri tiež Znoj 2011: 61–70). Aj preto sa možno stretnúť s pozitívnym vnímaním rozvinutých možností participácie v rámci občianskej spoločnosti, ako to v špecifickom slovenskom kontexte ilustruje názor M. Čambálikovej. S uspokojením totiž konštatuje, že „*[v] súčasnosti je už v Slovenskej republike dobudovaný systém politických i mimopolitických inštitúcií (...). Existuje systém demokratických inštitúcií, ktoré umožňujú participáciu občanov na obsahu oprávnení, vyplývajúcich zo statusu občana, ako i inštitúcií umožňujúcich participáciu občanov na kvalitatívnom vymedzovaní tohto statusu*“ (Čambáliková 2013: 45).

Prívrženci participatívnej demokracie neakceptovali a dodnes odmietajú akceptovať schumpeterovský pohľad, ktorý „*ponúka voličom, aby si priamo alebo nepriamo zvolili*

⁶ Paradoxne, dodnes sa ešte občas objavujú ojedinelé prístupy, ktoré posudzujú kvalitu občianskej participácie výlučne vzhľadom na volebnú účasť (napr. Horenský 2013). Pre úplne odlišný príklad, zahŕňajúci do politickej participácie aj iniciatívne kontaktovanie politikov zo strany občanov, využitie pasívneho volebného práva, účasť na verejnom zhromaždení občanov či mestskom/obecnom zastupiteľstve pozri napr. štúdiu J. Klocokovej (2006).

svojich vládcov, ale aby sa im (zároveň; doplnil M. S.) potom príliš nepletli do výkonu moci, ktorá sa (...) stáva vecou tých, ktorým dali prednosť vo volebnej súťaži“ (Novák 2003: 31). Naopak, participatívni demokrati predpokladali, že zvýšená občianska participácia povedie k (1) efektívnejšej kontrole verejnej moci, (2) k zahrnutiu čo najširšieho spektra záujmov a eliminácii rizika, že niektoré zo spoločenských záujmov ostanú opomenuté, (3) k zvýšeniu povedomia o verejných záležitostiach, (4) k nárastu pocitu občianskej vzájomnosti, (5) k zvýšeniu legitimacy a akceptovateľnosti prijatých politických rozhodnutí a k (6) posilňovaniu občianskeho zmyslu pre komunitu (cf. Pennock 1979: 441–445).

Mark Warren (1992) rozlíšil na základe vyššie uvedených skutočností dve dominantné skupiny demokratických teórií. Prvou je štandardná liberálna demokracia, do ktorej okrem už spomínaného Schumpetera patrí ešte napríklad James Madison, James Mill, Max Weber, ako aj americkí pluralisti a neokonzervatívci. Hoci sa tieto jednotlivé koncepcie navzájom líšia, jedno majú spoločné: podľa každej z nich má demokracia predovšetkým inštrumentálnu hodnotu za účelom ochrany a/alebo realizácie záujmov, ktoré zastupujú jednotlivci alebo skupiny nezávisle od politického života. Záujmy sú teda pre teoretikov „štandardnej“ liberálnej demokracie predpolitickými preferenciami. Úlohou politických inštitúcií je výlučne agregovať tieto preferencie, avšak nie ich podstatne meniť alebo upravovať, ako je to napríklad v prípade deliberatívneho diskurzu, kde v rámci diskurzívnej racionality (na rozdiel od inštrumentálnej racionality agregatívnych prístupov k demokracii) sa očakáva, že jeho účastníci dokážu zmeniť svoje preferencie prostredníctvom presvedčania (persuázie) a dosiahnuť konsenzus (cf. van Mill 1996: 736). Politika ako celok je podľa tohto pohľadu alokatívnym alebo ekonomickým druhom ľudskej aktivity a operuje so vzácnymi statkami. Jedným z hlavných problémov, na ktorý sa snaží odpovedať, je ochrana jednotlivca pred prílišnými zásahmi zo strany politickej moci, vládnutie vo svetle konfliktných a protichodných požiadaviek. Prívrženci štandardnej demokracie preto dodnes volajú po inštitucionálnych limitoch demokracie, vnímajúc potenciálnu expanziu demokracie a jej šírenie do ďalších sfér ľudského života ako hrozbu dobrám typu slobody, autonómie, oddelenia súkromného od verejného života, pluralizmu či informovanému rozhodovaniu politických elít. Potrebu občianskeho aktivizmu nepovažujú za akútnu. Naopak, inertný volič obmedzujúci svoju politickú aktivitu na výkon aktívneho volebného práva je kľúčom pre hladké fungovanie demokratického politického systému. Túto skutočnosť svojho času výstižne popísal Strauss (2015 [1989]: 83):

„Hovorí sa, že jednou z najdôležitejších vlastností máš, aby demokracia mohla bez problémov fungovať, je nezáujem voličov, nedostatok verejného ducha. Občania, ktorí nečítajú nič iné než športové stránky a komiksy nie sú v skutočnosti soľou zeme, ale modernej demokracie. Demokracia preto nie je skutočnou vládou máš, ale masovou kultúrou.“

Oproti týmto pohľadom stoja názory teoretikov expanzívnej demokracie, kam Warren zaraďuje práve participatívnu demokraciu, ďalej demokratický socializmus a radikálne demokratické smery odvodzujúce svoj ideový pôvod od J.-J. Rousseaua, J. S. Milla, T. H. Greena a J. Deweyho. Tieto teórie presadzujú zvýšenú účasť občanov v politike a kontrolu nad kolektívnym prijímaním politických rozhodnutí, či už prostredníctvom prostriedkov priamej demokracie, mikro participáciou a deliberáciou, alebo vďaka spojeniam, ktoré existujú a rozvíjajú sa medzi občanmi a politickými inštitúciami. Usilujú sa zároveň o expanziu demokracie za hranice tradičných politických oblastí, teda tam, kde až

doposiaľ bola a je moc v štandardných liberálnych demokraciách privatizovaná. Zatiaľ čo z hľadiska štandardných teórií je demokracia najmä inštitucionálny proces, pričom sebarozvoj a samospráva jednotlivca sa odohrávajú v rámci súkromného priestoru, expanzívne teórie vnímajú dôsledky, aké majú inštitúcie na zvyšovanie individuálneho sebarozvoja a tvrdia, že tento rozvoj a samovláda nie sú súkromnou záležitosťou. Demokracia má podľa nich viac než len inštitucionálnu rovinu, resp. hodnotu voči dobrám, akými sú sloboda, autonómia, alebo ochrana bezpečnosti a poriadku. Limitovať demokraciu na spôsob schumpeterovskej súťaže elít o politickú moc znamená deprivovať tých, ktorí k elite nepatria, od prístupu k podmienkam, ktoré napomáhajú ich vlastnému rozvoju.

Expanzívni demokrati podľa Warrena očakávajú, že zvýšenie participácie a rozsiahlejšie splnomocňovanie občanov povedie k transformácii individuálnych a konfliktných záujmov do podoby spoločných záujmov a rozvíjania osobných schopností. Keďže takáto transformácia redukuje konflikt, druhým predpokladaným benefitom bude následná redukcia používania moci ako prostriedku politickej interakcie, čo povedie k ľahšiemu dosahovaniu konsenzu. Expanzívnejšia demokracia nebude vnímaná ako hrozba pre individuálne práva a slobody, ale stane sa nevyhnutnou podmienkou sebarozvoja, autonómie a samosprávy, teda hodnôt, ktoré sa samé stávajú základom pre práva a slobody jednotlivcov (cf. Warren 1992: 8).

Poznamenajme ešte, že podobnú skupinu „expanzívneho“ typu vymedzuje ako protiváhu k schumpeterovskému modelu „demokratickej metódy“ aj iný súčasný teoretik John Medearis (2001: 374). Zaraďuje do nej okrem už spomínaného Rousseaua či J. S. Millu ešte aj J. Deweyho, G. D. H. Colea a C. Patemanovú. Všetci sa podľa neho v rámci rozvíjania vlastných politicko-teoretických koncepcií zameriavali primárne na „*rozvíjanie schopnosti ľudí konať demokraticky*“, pričom – hoci rozličnými spôsobmi – trvali na tom, že „*rozvoj týchto schopností je podstatnou súčasťou toho, čo z demokratickej participácie činí hodnotu samu o sebe*“ (ibid.).

Participatívna demokracia, či už ju vnímame ako súčasť širšieho expanzionistického prúdu alebo nie, svojho času predstavovala nielen riešenie situácie dovtedy upadajúceho občianskeho aktivizmu, ale aj prevenciu pred hrozbou šírenia nedemokratických spôsobov prijímania politických rozhodnutí. Je však otázne, či za pokles občianskej participácie a deliberácie (v tom čase, prípadne aj dnes), môžeme viniť vplyv elitistických teórií a názorov. Netreba totiž zabúdať na to, že „*nie všetci občania sú aktívni, nie všetci sa živo zaujímajú o politiku*“ (Kováčik 2009a: 54). Niekedy totiž tento nezáujem o politiku môže byť ovplyvnený, ako pripomína Landemore (2013b: 222), aj spôsobom vyjadrovania nesúhlasu voči názorovým oponentom, k akému ich núti súčasná stranícka politika, resp. politika záujmov (*partisan politics*), teda sú demotivovaní očakávaným spôsobom, akým by mohol byť ich potenciálne oponentský názor vo verejnej diskusii odmietnutý a zavrhnutý. Hoci Landemore formulovala tento svoj názor píšuc o deliberatívnej demokracii, podobný záver možno aplikovať aj na občiansku participáciu, pri ktorej sa občan môže stretnúť nielen s prudko odmietavými reakciami zvyšku občianskej spoločnosti, ale aj s problémami a bariérami zo strany štátnych inštitúcií. Nemožno opomenúť ani historickú pamäť občana, ktorý už v minulosti mal nejakú skúsenosť s mimovolebnou politickou participáciou,

a ktorá ho vzhľadom na svoje negatívne konotácie ovplyvnila do budúcnosti. Ako totiž poznamenal Mason (1982: 69), hoci participatívne skúsenosti vo všeobecnosti majú pozitívne účinky na orientáciu jednotlivca smerom k participácii ako takej v budúcnosti, je dosť možné, že v niektorých prípadoch negatívna skúsenosť s participáciou výrazne zníži pravdepodobnosť, že jednotlivec bude mať záujem v budúcnosti participovať.

Participatívna demokracia sa v dôsledku vyššie uvedených špecifík začala považovať za „*alternatívne pomenovanie priamej demokracie*“ (Robertson 2004: 373), hoci v sebe zahŕňa aj prvky, ktoré sú zvyčajne považované za opozitum priamej demokracie, totiž prvky zastupiteľskej demokracie. V podobnom zmysle popisuje participatívnu demokraciu aj J. Roland Pennock vo svojej prehľadovej monografii „*Democratic Political Theory*“, kde prezentuje jej vnímanie ako „*použitie priamej demokracie rozličnými spôsobmi a na rozličných úrovniach,*“ pričom si podľa neho zástancovia tohto prúdu „*[ž]elajú maximalizovať príležitosti pre občanov s cieľom ich účasti (na politickom rozhodovaní; doplnil M. S.), podieľania sa na prijímaní rozhodnutí, ktoré ovplyvnia ich životy a samozrejme taktiež na aktivitách rôzneho druhu, ktoré povedú k týmto rozhodnutiam*“ (Pennock 1979: 440). Zároveň jedným dychom dodáva, že participáciu a participatívnu demokraciu nemožno stotožňovať, keďže prvý pojem je „*viac inkluzívny a omnoho nejasnejší než ten druhý*“ (op. cit.: 438). Domnieva sa, že pri minimalistickom chápaní participácie ju nemožno vnímať ako nič väčšie, než len ako registráciu voliča a jeho občasný akt voľby.

V polovici 90. rokov minulého storočia, kedy už nebol záujem o skúmanie foriem aj inej než volebnej občianskej participácie taký výrazný ako predtým, sformulovali S. Verba *et al.* (1995: 38) vlastné poňatie, podľa ktorého je politická participácia taká „*aktivita, ktorej účelom alebo dôsledkom je vplyv na vládnu aktivitu, a to buď priamo prostredníctvom tvorby alebo implementácie verejnej politiky, alebo nepriamo ovplyvňovaním výberu ľudí, ktorí tieto politiky vytvárajú.*“ V tejto definícii vystupuje do popredia na jednej strane oprostene sa od expanzionistického chápania demokracie, ako ho popísal už spomenutý Warren, príp. participatívnej demokracie, ktorú teoreticky analyzoval Pennock, na druhej strane však zahrnuli do participácie jednak volebnú aktivitu (vplyv na výber ľudí vytvárajúcich verejné politiky) – hoci až v druhom rade –, ako aj a predovšetkým aktivity občanov vplývajúce na tvorbu týchto politík. Tu je zjavné prekonanie zúženého proceduralistického (agregatívneho) chápania demokracie a jeho rozšírenie aj na takú občiansku činnosť, ktorá ide nad rámec štandardnej účasti na voľbách. Ako však o niekoľko rokov potom správne poznamenal Hooghe (2014: 339), participácia nemusí byť len dobrovoľnou a spontánnou občianskou aktivitou, ale občan k nej môže byť v liberálne demokratickom štáte aj donútený. Príkladom je povinná volebná účasť (*compulsory voting*) v niektorých štátoch.

Už skôr spomínaný Sartori (1993 [1987]: 113–117) sa usiluje vymedziť participatívnu demokraciu v konfrontácii s ďalšími modelmi, ktorými sú podľa neho volebná, zastupiteľská, priama a referendová demokracia. Hoci prvé dva z nich považuje za autonómne a jasne ich rozlišuje, v skutočnosti nie je celkom jasný ich rozdiel, keďže podľa neho volebná demokracia je „*nevyhnutnou, aj keď nie dostačujúcou podmienkou*“ (Sartori 1993 [1987]: 114) zastupiteľskej demokracie a zároveň zastupiteľská demokracia v sebe zahŕňa volebnú, i keď opačne to už podľa neho neplatí. Priamu demokraciu charakterizuje ako demokraciu „*bez zástupcov a bez prevodových väzieb*“ (ibid.), pričom v referendovej

demokracii ľud priamo rozhoduje o celospoločenských politických problémoch prostredníctvom inštitútu referenda, ktorému však podľa neho nepredchádza adekvátny dialóg formujúci individuálne uvažovanie, ak teda za takýto dialóg nepovažujeme často veľmi konfrontačnú a ostrú verejnú diskusiu objavujúcu sa pred samotným referendom v tých štátoch, ktoré ho majú ústavne zavedené.

Na základe stručného popisu uvedených modelov napokon Sartori dôvodí, že participatívnu demokraciu možno zaradiť do každého z modelov a zároveň aj do žiadneho z nich; nachádza sa kdesi v priereze všetkých spomínaných modelov. V konečnom dôsledku tento prúd, resp. túto teóriu považuje za nadbytočnú, keďže sa eminentne hlási k silnému významu pojmu „účasť“ ako osobnej, sebaaktivizujúcej vôľovej účasti na politickom procese, pričom zmysel aktívnej a osobnej politickej angažovanosti občana aj mimo volieb „*hlavný prúd demokracie nikdy nezanedbáva*“ (op. cit.: 116). Ako jednu z možných ciest, ktorou by sa mohla táto teória podľa neho uberať (tou prvou je príklon k referendovej demokracii), vidí v zdôrazňovaní malých a silných spoločenských a politicky aktívnych skupín. Tento jeho pohľad je zaiste formovaný nielen osobnými pohľadmi, ale i dobou, v ktorej svoju prácu tvoril (druhá polovica 80. rokov).

Dnes sa už takýto názor javí ako obsolétny, a to najmä v súvislosti s výrazným rozvojom možností a foriem participácie a deliberácie. Tá už zďaleka nie je záležitosťou iba lokálnej úrovne malých spoločenstiev zoskupujúcich hŕstky aktívnych jednotlivcov. Vďaka prudkému rozvoju informačných a komunikačných technológií za posledných zhruba 30 rokov sa rozširujú i možnosti elektronickej participácie vo forme *e-demokracie*, ktorá zahŕňa tak *vnútrostranícke referendá*, ako aj *elektronické hlasovanie vo voľbách* na národnej či lokálnej úrovni. Ostáva však silne závislá od (i) dosiahnutej technologickej infraštruktúry, (ii) legislatívneho prostredia a (iii) miery spoločenského dopytu po tomto type participácie.

Opomenúť nemožno ani rozvoj občianskeho aktivizmu prostredníctvom *sociálnych sietí*, a to tak v pozitívnom (organizovanie petícií, protestných alebo podporných zhromaždení, zdieľanie emócií a manifestovanie súdržnosti a podpory), ako aj v negatívnom zmysle slova (šírenie hoaxov, dezinformácií, konšpiračných teórií, stieranie rozdielov medzi prejavmi nesúhlasu na jednej strane a manifestáciou prejavov rasovej a náboženskej neznášanlivosti na strane druhej). Zároveň tieto siete umožňujú doposiaľ nevídanú a bezprecedentnú mieru interaktivity medzi volenými zástupcami a občanmi. Problémom, ktorý neodstraňuje ani takáto forma participácie, je „samoregrutovanie“ jej účastníkov, na ktorý v súvislosti s väčšinou už existujúcich mechanizmov verejnej participácie upozornil Fung (2006: 67). Sociálne siete sú síce otvorené všetkým, ktorí majú pripojenie na internet, avšak aktuálni účastníci konkrétnej participatívnej akcie sú len podmnožinou väčšinovej populácie a nereprezentujú (mnohokrát ani štatisticky významne) jej hlas. Navyše, tieto siete ponúkajú, povedané baumanovsky, akúsi „tekutú participáciu“, keďže nemusia bezprostredne súvisieť s fyzickým a aktívnym zapojením participanta/ky do konkrétnej akcie, ich efekt môže byť len *ad interim*, pričom tento nemusí nevyhnutne viesť k modifikácii alebo odstráneniu tých sociálnych faktov či verejných politík, ktoré sú ich objektom.

2.1 C. Patemanová a C. B. Macpherson: koryfeji teórie participatívnej demokracie

Nie je nijakou náhodou, že práve v čase vzostupu teórie participatívnej demokracie v západnej Európe a v USA nastáva nárast nových sociálnych hnutí, ktoré znamenali nielen prinesenie nových tém do politiky (tzv. post-hodnoty: boj za uznanie menších, feminizmus, ekologizmus, alternatívne životné štýly,...), ale aj zásadný zlom v spôsoboch občianskej angažovanosti v rámci reprezentatívnej demokracie. Jedna z kľúčových postáv tejto teórie, Carole Patemanová vyzdvihla dôležitosť potreby nepovažovať jednotlivcov a inštitúcie za navzájom izolovaných. Zároveň existencia reprezentatívnych inštitúcií iba na národnej úrovni pre demokraciu nepostačuje; ak sa má demokracia rozvíjať, musí byť dosiahnutá čo najvyššia miera socializácie, sociálneho „tréningu“, vďaka čomu sa budú rozvíjať aj individuálne pozitívne psychologické vlastnosti a demokratické zručnosti (cf. Pateman 1970: 42).

Iný významný predstaviteľ teórie participatívnej demokracie C. B. Macpherson si kládol otázku (Macpherson 1977: 114), či takýto (participatívny) model demokracie môže byť vôbec nazývaný ako a považovaný za model liberálnej demokracie? Odpoveď je podľa neho jednoznačne kladná. V opačnom prípade by totiž išlo o diktatúru alebo totalitný systém. Podobne ako Patemanová, aj on tvrdil, že cieľom participatívnej demokracie je umožniť členom spoločnosti (občanom), aby sa v rámci nej rozvíjali ako jedinečné ľudské bytosti a pracovali v prospech spravodlivejšej spoločnosti. Tento primát kolektívu v jeho myslení o demokracii je možné poľahky vysvetliť inšpiráciou, ktorú čerpal z myslenia Karla Marxa a sociálno-demokratickej tradície, ktorú reprezentoval napr. G. D. H. Cole. Zatiaľ čo Patemanová akcentovala vo svojej prelomovej práci najmä potrebu rozšírenia možností participácie na pracoviskách (priemyselná demokracia), Macpherson sa usiloval väčšmi demokratizovať už jestvujúce demokratické inštitúcie. Vzhľadom na už existujúci podrobný výskum jeho myslenia (hoci on sám nevytvoril samostatnú mysliteľskú školu), a to aj v slovenskej a českej jazykovej oblasti,⁷ objasním len ústredné prvky jeho uvažovania o (participatívnej) demokracii. Svoju participatívnu demokraciu predstavil ako štvrtý (a do výraznej miery alternatívny) model voči trom historicky predchádzajúcim modelom, ktoré v dejinách politického myslenia identifikoval. Prvým bola podľa neho tzv. ochranná/protektívna demokracia (*protective democracy*), ktorú reprezentujú najmä James Mill a Jeremy Bentham, a ktorej základom bola filozofia utilitarizmu, dosahujúceho – podľa dnes už klasickej Benthamovej formulácie z jeho diela „*A Fragment on Government*“ z r. 1776 – najväčšie šťastie pre čo najväčší počet ľudí: „*[i]t is the greatest happiness of the greatest number that is the measure of right and wrong.*“ Iba to bolo jediné racionálne obhájitelné kritérium, podľa ktorého bolo možné identifikovať spoločenské dobro, pričom samotné šťastie bolo definované sumou individuálnej slasti, od ktorej sa pomyselne odpočítava bolesť (strach, utrpenie). Tento model Macpherson nepovažoval ani za ničím inšpirovaný, ale ani za inšpirujúci (cf. Macpherson 1977: 42). Hoci ho chápal ako „*zakladajúci model pre (vtedajšiu; doplnil M. S.) modernú priemyselnú spoločnosť*“ (op cit.: 43), nenachádzal v ňom nijaké skutočné nadšenie pre vec demokracie a tento model

⁷ Pozri napr. Barša, Císař (2004: 63–69); Kováčik (2009b); Bíba (2014a).

nemohol predstavovať ani skutočnú spoločenskú silu s morálne transformačným účinkom. Nešlo podľa neho o nič iné, než o logickú požiadavku navzájom súperiacich a na seba sústredených (resp. do seba zahľadených) jedincov, ktorí sa domnievajú, že sú nekonečnými rozmnožovateľmi svojich vlastných súkromných dobier. Obhajoba tohto modelu spočívala na domnienke, že človek je nekonečný konzument a jeho prevládajúcou motiváciou je maximalizovať vlastné uspokojenie, a že spoločnosť je iba jednoduchou sumou jednotlivcov, čo sú – ako je známe – myšlienky a závery, na ktorých o niekoľko desaťročí neskôr začala stavať svoje zistenia teória racionálnej (verejnej) voľby.

Druhý model, ktorý podľa Macphersona historicky nasledoval po ochrannej demokracii bola demokracia rozvojová (*developmental democracy*). Za jej hlavného predstaviteľa považoval Johna Stuarta Milla, ktorý do značnej miery „kolísal medzi liberálno-demokratickou vierou v možný súlad kapitalistickej ekonomiky s ideálom rovného rozvoja všetkých a s vedomím ich rozporu“ (Barša, Císař 2004: 65). Zatiaľ čo James Mill a J. Bentham sa usilovali uchrániť a ochrániť možnosť demokratického hlasovacieho práva (ešte stále nie univerzálneho, čo platilo aj pre J. S. Milla), Mill junior chcel svojím modelom, aj keď on sám ho ako špecifický model nechápal, ochrániť možnosti celkového rozvoja ľudstva. Pokúšal sa – aspoň podľa Macphersonovho výkladu – zdôrazniť a zvýrazniť, že demokracia môže napomáhať ľudskému rozvoju. Jeho model demokracie bol teda „morálnym modelom“ (Macpherson 1977: 47). Potenciál jednotlivca je zväčšovaný mierou a intenzitou jeho účasti na demokratickej samospráve. Práve od tohto presvedčenia sa odvíjala jeho viera v možnosti spoločného vlastníctva a demokratickej správy pracovísk, teda participácie pracovníkov na (družstevnom) vlastníctve podniku a jeho riadení, čo zdôraznil najmä vo svojom spise *Princípy politickej ekonómie* z r. 1843.

Na druhej strane, Macpherson, súc ovplyvnený marxistickou tradíciou, nezabúda poznamenať, že Mill mladší ešte vo svojej dobe nedokázal rozpoznať rozpory medzi svojím rozvojovým modelom demokracie a na triedy rozdelenou spoločnosťou, v ktorej panovali vzťahy vykorisťovania (exploatácie) robotníkov. Slovom Macphersona, „nevidel, že existoval rozpor medzi kapitalistickými výrobnými vzťahmi ako takými a rozvojovým ideálom. Avšak prinajmenšom nepredpokladal, že demokratický politický proces sám osebe môže prekonať triedne rozdelenie a vykorisťovanie“ (op. cit.: 70). Práve tento moment, t. j. presvedčenie o možnostiach dosahovania ideálu dobrého vládnutia (*good governance*) a prekonania triednych rozporov inherentných postmodernej kapitalistickej spoločnosti prostredníctvom zvýšenej občianskej aktivity s využitím rozličných participatívnych nástrojov je tak v 70. rokoch minulého storočia ako aj dnes typický pre stúpenčov participatívneho modelu demokracie.

Tretí model, ku ktorému sa Macpherson stavia zvlášť kriticky, je model vyrovnávacej demokracie či demokracie rovnováhy (*equilibrium democracy*), za hlavného predstaviteľa ktorého považuje J. A. Schumpetera. Jeho všestranné politické, ekonomické a sociologické myslenie je v slovenskom a českom priestore relatívne dobre známe najmä vďaka českému, resp. slovenskému prekladu jeho dvoch kníh (*Kapitalismus, socialismus a demokracie*, preklad z r. 2004; *Teória hospodárskeho vývoja: Analýza podnikateľského zisku, kapitálu, úveru, úroku a kapitalistického cyklu*, preklad z r. 1987) a bolo už u nás podrobené viacerým

skúmaniam (napr. Novák 2003; Loužek 2007; Kováčik 2006, 2013; Dolný 2012: 26–35), preto nie je nevyhnutné opisovať ho bližšie.

Oproti týmto trom uvedeným modelom postavil Macpherson svoj koncept participatívnej demokracie, ktorá „vyžaduje jasné podriadenie ekonomických procesov imperatívom individuálneho sebarozvoja a demokratického rozhodovania“ (Barša, Císař 2004: 67). Podobne ako o niekoľko rokov neskôr v prípade modelu silnej demokracie Benjamina Barbera, ktorý nemal liberálnu demokraciu nahrádzať, ale dopĺňať liberálno-demokratické inštitúcie, ako upozorňujú Barša a Císař (op. cit.: 88), ani Macphersonova vízia participatívnej demokracie ako reálnej politickej alternatívy nebola formulovaná vyslovene ako koncept nahrádzajúci liberálnu demokraciu. Ako prizvukuje Hilmer (2011: 608), išlo vlastne o akúsi zmes/hybrid priamej a zastupiteľskej demokracie, ktorý by mal byť organizovaný ako pyramidálny model, ktorého bázou by bola priama demokracia a delegovaná demokracia na každej z vyšších úrovní. Práve pevný základ priamej demokracie mal byť garanciou optimistických vyhládok celého modelu; celý demokratický systém mal byť kontrolovaný prostredníctvom aktívnej účasti občanov. Len na vyšších úrovniach tejto pyramídy by pôsobili delegáti autorizovaní občanmi rozhodovať, avšak ich rozhodnutia (ako aj rozhodnutia politických strán, ktoré by v takomto systéme existovali naďalej) by mohli byť anulované/zrušené v prípade, že by sa nezhodovali s vôľou občanov,⁸ čím sa však opäť otvára starý problém identifikácie rousseauovskej „všeobecnej vôle“ ľudu, ktorý je hlavným aktérom demokratického politického rozhodovania. Takýmto spôsobom by mohli byť eliminované hrozby, ktorým úspešná občianska participácia musí čeliť v moderných kapitalistických spoločnostiach, a ktorými sú podľa Macphersona prevládajúci systém individualistických hodnôt (tzv. posesívny individualizmus; bližšie pozri Macpherson 1962) a výrazné ekonomické nerovnosti medzi občanmi. Z historického hľadiska je tento jeho „ontologický optimizmus“ či – povedané spolu s Robertom Meynellom (2011) – „kanadský neohegelovský idealizmus“ ohľadom možností nových, pokročilejších a pokrokovejších foriem demokracie možné pochopiť aj na základe toho, že on sám ešte pred koncízny formulovaním vlastnej teórie participatívnej demokracie hlásal príchod „postkapitalistických spoločností“ a v rámci nich „postliberálnej demokracie.“

V polovici 60. rokov, keď sa pomaly začínal v západnej politickej vede vzmáhať prúd participatívnej demokracie Macpherson rozpoznal (a vo svojom príhovore k výročnému zasadaniu Kanadského združenia pre politickú vedu 12. 6. 1964 v Charlottetown aj verbálne predstavil) dve základné zmeny v socioeconomickej štruktúre vtedajších kapitalistických štátov. Prvou bol podľa neho pokles mentality čistého súperenia a súťaživosti, druhou posilňovanie významu a rast sociálneho štátu (*welfare state*). Tieto dve zmeny podľa neho zosobňovali pohyb smerom od relatívne neregulovaného voľného trhového hospodárstva smerom k systému viac manažovanému a vedenému tak (a) veľkými súkromnými ekonomickými korporáciami, ktoré sa časom – ako vieme už dnes – vyvinuli do podoby transnacionálnych korporácií (TNCs), ako aj (b) štátom ako takým (cf. Macpherson 1964: 495).

⁸ Práve týmito charakteristikami opisuje koncept participatívnej demokracie aj Held (2006: 215), pričom vychádza práve z diel Patemanovej a Macphersona.

Vzhľadom na rast úlohy štátu ako ekonomického regulátora je pochopiteľné, že videl veľký potenciál práve v občianskej participácii, čo mu mohli potvrdiť aj aktivity roku 1968 odohrávajúce sa v občianskej spoločnosti nielen západných kapitalistických štátov. Spolu s jeho zdôrazňovaním potreby demokratizácie rozhodovania aj v ekonomickej sfére (viac rozhodovacích a vlastníckych práv do rúk pracovníkov jednotlivých firiem a podnikov: *employee participation/ownership*), teda prízvukovaním priemyselnej/ekonomickej demokracie, podobne ako to učinila pár rokov pred ním Patemanová, sú jeho entuziazmus a viera v participatívny model demokracie omnoho jasnejšie a pochopiteľnejšie. O to viac, ak si uvedomíme jeho teoretické a ideologické ukotvenie v sociálno-liberálnej etickej tradícii Thomasa Hilla Greena a politickú ekonómiu i triedne videnie spoločnosti podľa Karla Marxa. Na druhej strane, jeho projekt participatívnej demokracie vo svetle najnovších trendov, akými sú globálne protestné hnutia a aktivity, participatívne rozpočtovanie na lokálnej úrovni alebo vytváranie deliberatívnych prieskumov a skupín, ktorým sa budeme venovať v tejto práci nižšie, nemusí vyznievať až tak veľmi idealisticky. V tomto svetle sa aj záverečné slová jeho už zmieneného prejavu javia ako pomerne nadčasové a aktuálne:

„Potrebujeme revolúciu demokratickej uvedomelosti, ak sa máme vyhnúť tomu, aby sme uviazli v rozruchu revolúcií zvyšku sveta. Potrebujeme sa vzdať mýtu maximalizácie (individuálneho úžitku; pozn. M. S.). Potrebujeme sa trpezlivo pýtať, či súťaživé, maximalizujúce správanie je pre nás i naďalej racionálne, v akomkoľvek etickom alebo účelovom zmysle, alebo či vysoký stupeň materiálnej produkcie, ktorý v súčasnosti dosahujeme, môže napomáhať pôvodnej liberálno-demokratickej vízii“ (Macpherson 1964: 498).

2.2 Silná demokracia B. Barbera

Medzi významných teoretikov participatívnej, resp. radikálnej demokracie patrí aj Benjamin Barber (2003 [1984]). Ten v polovici 80. rokov minulého storočia prišiel s vlastnou koncepciou tzv. „silnej demokracie“ v rovnomennej knihe, ktorá sa stala klasikou demokratickej teórie. Podľa neho je tento typ demokracie „*charakteristicky modernou formou participatívnej demokracie. Spočíva na myšlienke samosprávneho spoločenstva občanov, ktorí sú zjednotení ani nie tak homogénnymi záujmami, ako skôr občianskym vzdelávaním, a ktorí sú schopní spoločného účelu a vzájomnej aktivity prostredníctvom svojich občianskych postojov a participatívnych inštitúcií skôr než svojím altruizmom alebo dobrou povahou*“ (Barber 2003 [1984]: 117). Silná demokracia má podľa jeho vlastných slov mnoho spoločného s antickou gréckou polis, avšak nie je s ňou totožná. Mnoho črt zdieľa aj s príbuznou liberálnou demokraciou, pričom ju vo svojich praktických dôsledkoch skôr dopĺňa, než by predstavovala nejakú radikálnu alternatívu k liberálnej argumentácii. Liberálna demokracia síce činí vládu politicky zodpovednou, avšak nečiní ženy a mužov politicky dostatočne silnými (cf. Barber 2003 [1984]: 237). V prípade silnej demokracie ide teda o „*novú teóriu, ktorá čerpá zo spektra už existujúcich praxí a vyživovaná je klasickými teóriami spoločenstva, občianskeho vzdelávania a participácie*“ (op. cit.: 118).

Tento typ demokracie kladie Barber do opozície voči „tenkej“ demokracii, ktorá je zakorenená v individuálnych právach, ktoré v podstate umenšujú úlohu občanov v procese demokratického vládnutia. Tento tenký koncept demokracie reprezentujú najmä teoretici elitizmu, akým bol napr. B. R. Berelson, voči ktorým sa Barber vyhraňuje, keď zdôrazňuje, že „*tenká*“ demokracia „*závisí mimoriadne na pasívnom a nemom občianstve, v súvislosti*

s ktorým sa Bernard Berelson a jeho kolegovia opýtali: »Ako môže masová demokracia fungovať, ak sa väčšina ľudí absolútne nezaujíma o politiku?« (op. cit.: 132). Radikálny individualizmus podľa Barbera podkopáva liberálnu teóriu a prax a tým aj demokraciu ako takú. Na individualizme a exkluzivizme postavená slabá demokracia následne produkuje menej legitímne výsledky a politické rozhodnutia.

Takáto tenká demokracia produkuje aj tenké demokratické spoločensťvo, ktoré „ponecháva človeka takého, aký je, pretože od ľudí požaduje iba sebecké vyjednávanie a od spoločensťva iba ochranu trhovým mechanizmom“ (op. cit.: 232). Opakom a zároveň alternatívou je ním predkladaná silná demokracia, ktorá „vytvára verejnú schopnú rozumne verejne deliberovať a rozhodovať, a tým odmieta tradičný redukcionizmus a fikciu atomistických indivíduí vytvárajúcich spoločenské zväzky ex nihilo“ (op. cit.: 133).

Barber zároveň v tejto súvislosti kritizuje liberálny konštrukt spoločenskej zmluvy tvrdiac, že tradicionalistické prístupy inšpirované najmä Hobbesom ovplyvňujú pohľad na človeka a právo ako na číre abstrakcie, čo prispieva k izolacionizmu občana v rámci spoločnosti a k sérii ďalších patológií. Podľa neho „zatiaľ čo liberálna demokracia chápe politiku ako spôsob eliminácie konfliktu (anarchistický prístup), jeho potláčania (realistický prístup) alebo jeho tolerancie (minimalistický prístup), silná demokracia sa pokúša premeniť konflikt prostredníctvom politiky mimoriadnej vynachádzavosti a objavovania. Pokúša sa vytvoriť verejný jazyk, ktorý pomôže preformulovať súkromné záujmy v zmysle citlivosti voči verejnej výpomoci a jej cieľom je pochopenie jednotlivcov nie ako abstraktných osôb, ale ako občanov, takže viac než oddelenosť sú definíčnými črtami ľudskej spoločnosti rovnorodosť a rovnosť“ (op. cit.: 119). V silnej demokracii niet miesta ani pre ekonomický determinizmus, aký presadzujú teoretici typu M. Friedmana, R. Nozicka či F. A. Hayeka. Ekonomický človek (*homo economicus*) ako chladný kalkulátor vlastného prospechu zaujímajúci sa iba o seba ohrozuje demokraciu predovšetkým preto, lebo vníma sám seba len ako izolovaného účastníka trhovej súťaže, ktorý nepotrebuje súčinnosť iných občanov. Následne sa stáva neschopným myslieť v širších reláciách politického spoločensťva. Práve liberálna demokracia podľa Barbera nielenže takéto obmedzovanie umožňuje a napomáha, ale robí z neho aj cnosť tým, že „považuje politiku za arénu trhovej súťaže, ktorá je neoddeliteľná od ekonomiky – »politika skupinových záujmov« – ako sa jej hovorí“ (op. cit.: 255).

Podobne ako o pár desaťročí Chantal Mouffe, aj Barber zakomponoval do svojej teórie silnej demokracie prvok konfliktu, avšak v značne inom význame než agonistický pluralizmus. Jeho model demokracie „rozvíja politiku tým, že transformuje konflikt do podoby spolupráce prostredníctvom občianskej participácie, verejnej deliberácie a občianskeho vzdelávania“ (op. cit.: 135). Naznačil tak cestu, ktorú nekôr rozvinuli teoretici deliberatívnej demokracie. Aktivisticky ponúkol dokonca aj alternatívu „silného demokratického spoločensťva,“ v ktorom sú jeho individuálni členovia transformovaní na občanov prostredníctvom ich účasti na spoločnej práci a vízii. Iba v takomto silnom demokratickom spoločensťve môžu byť jednotlivci transformovaní (cf. Barber 2003 [1984]: 232). Jeho kniha o silnej demokracii sa tým stala nielen výraznou teoretickou kritikou zastupiteľskej/liberálnej demokracie, ale aj základom pre rozvíjanie myšlienok participatívnejšej politiky, vrátane praktických návodov, ako ju uskutočňovať. Vypočítal ich v poslednej, deviatej kapitole svojho *opus magnum*, kde ako inštitucionalizáciu silného

demokratického spoločenstva navrhuje, súc očarený vtedajším posilňovaním moci spoločenských komunikačných prostriedkov, médií a zvlášť televízie najmä: susedské zhromaždenia (*Neighborhood Assemblies*), televízne mestské zhromaždenia a občianske komunikačné družstvá (*Television Town Meetings and a Civic Communications Cooperative*), občianske vzdelávanie a rovný prístup k informáciám (*Civic Education and Equal Access to Information*), a rôzne doplnkové inštitúcie, akými mali byť reprezentatívne miestne zhromaždenia, verejné posty zastávané na základe princípu rotácie zabezpečenej losovaním alebo laické súdnictvo (*representative town meetings, office-holding by lot, and lay justice*).

2.3 Kritika teórie participatívnej demokracie

Kritika voči teórii participatívnej demokracie bola a dodnes je mnohostranná. V prvom rade sa jej stúpencom vyčítalo, že vykresľujú príliš optimistický, ba až utopický obraz jednotlivca. Kritika zo strany teoretikov racionálnej voľby, ktorú by sme mohli nazvať utilitaristickou, im pripomínala a pripomína, že jednotlivec je racionálny maximalizátor vlastných preferencií, že občan je existenčne zameraný predovšetkým na uspokojovanie vlastných individuálnych potrieb a záujmov. Kooperovať za účelom všeobecného blaha je preto ochotný a pripravený len za určitých podmienok (cf. Warren 1992: 9–10). Presvedčenie, že participácia je pre občanov nejakým spôsobom atraktívna, by dokonca mohlo byť označené za „romantickú dogmu,“ ako to svojho času urobil M. Warren (1996: 243).

Po druhé, teória participačnej demokracie bola označená za normatívnu, preskriptívnu teóriu, ktorá popisovala nie politickú realitu, ale to, ako by táto realita mala vyzerať v ideálnom prípade. Podľa G. Sartoriho (1993 [1987]: 160) je celá táto teória voľne inšpirovaná priamou aténskou demokraciou, a preto jej „smrteľná chyba“ spočíva „v ignorovaní faktu, že demokracia antiky nie je demokracia moderny. Prvá obmedzovala demokraciu na mesto, bola priama a jednotlivca nebrala do úvahy (bola neliberálna).“ Po tretie, participácia (rovnako ako deliberácia, ako zdôrazní nižšie) predstavuje trvalú hrozbu či už väčšinového, alebo aj menšinového despotizmu, čo je základný problém demokracie, na ktorý upozorňoval už de Tocqueville. Túto hrozbu zdôrazňovali hlavne konzervatívne orientovaní teoretici (napr. Ortega y Gasset 1993; Talmon 1998), ktorí oproti demokratickým mechanizmom „zdôrazňujú význam a nevyhnutnosť existencie morálnych princípov a inštitúcií, ktoré by boli schopné obmedzovať riziká demokratickej vlády, ktorú považujú v jej extenzívnej forme za potenciálne deštruktívnu“ (Míčka 2014b: 87). Príliš extenzívna demokracia je vnímaná ako hrozba tzv. tradičným hodnotám a inštitúciám (majetok, sloboda, základné ľudské práva). Z tohto dôvodu zvyčajne nepovažujú za žiaduce príliš expanzívne modely demokracie, „ktorá by umožňovala výraznejšiu demokratickú participáciu občanov nad rámec poskytovania legitimacy demokraticky zvolených politických predstaviteľov. Demokracia je z konzervatívneho hľadiska legitímna len do tej miery, do akej slúži spoločnému dobru a »konzervatívnym hodnotám«“ (op. cit.: 86).

Po štvrté, participatívna demokracia navrhuje údajne príliš expanzívny model politického života, ktorý môže narušiť stabilitu celého politického systému a „harmóniu“ interakcií medzi jeho časťami. Neparticipácia naopak znižuje mieru štrukturálnych konfliktov

v politike a spoločnosti. Táto kritika môže byť označená za kritiku z radov štrukturálnych funkcionalistov, resp. reprezentantov systémovej analýzy politiky. S týmto bodom kritiky úzko súvisí aj trojitá nejasnosť či zahmlenosť z inštitucionálneho hľadiska, ktorú pripomína Zittel (2007: 10): (1) podľa takejto kritiky participačná teória nedokáže odpovedať na otázku, ktoré konkrétne inštitúcie by mali mať podľa zástancov tejto teórie pozitívne účinky na občiansku participáciu, (2) táto teória nehovorí nič o tom, za akých podmienok politické inštitúcie môžu ovplyvniť politické správanie občanov a napokon (3), táto teória je obviňovaná aj z toho, že u nej absentuje dôveryhodné vysvetlenie toho, ako a prečo by jednotlivé politické inštitúcie údajne mali posilňovať aktivistický typ politického správania.

Piaty bod kritiky spočíva v tom, že participácia tak, ako ju chápe participatívna demokracia, údajne nie je zameraná na kvalitu, ale len na kvantitatívnu stránku občianskej účasti na správe verejných vecí. *Po šieste*, štandardný, kompetitívny model demokracie tvrdí – na rozdiel od participatívnej demokracie –, že politické záujmy sú zo svojej podstaty konfliktné, lebo sú orientované na nedostatkové, t. j. vzácne zdroje. Politika ako taká je tak alokatívnou aktivitou odohrávajúcou sa vo sfére nedostatku. Predstava participatívnych (či expanzionistických) demokratov o politike ako ideálnom poli sebarealizácie a sebazdokonaľovania prostredníctvom priamej politickej účasti je mylná. *Po siedme*, podľa realistického (štandardného, kompetitívneho) poňatia demokracie nie je správne podriaďovať politike pluralitu individuálnych záujmov. Naopak, je potrebné depolitizovať spoločnosť. Participatívni demokrati preto musia dokázať, že demokratická skúsenosť rozvíja a posilňuje individuálny rešpekt voči jednotlivých spoluobčanom, pluralizmu, autonómii a slobode, teda dobrám, ktoré by mali stáť v centre demokracie (cf. Warren 1992: 10).

Ôsma výhrada spočíva v presvedčení, že očakávať od priemernej, vysoko heterogénnej populácie s rozmanitými znalosťami a schopnosťami dôkladnú účasť na politickom procese je príliš naivné. Každý jednotlivec disponuje rôznym súborom informácií, osobnostných daností a časových možností, s ktorými navyše ani nemusí byť ochotný sa deliť alebo ich zdieľať s inými.

Po deviate, istou simplifikáciou vo vzťahu k teórii participatívnej demokracie a jej predstaviteľom je aj pomerne jednostranný pohľad, aký prezentoval napr. J. R. Pennock (1979: 468), podľa ktorého tento prúd reprezentovali (najmä v 70. rokoch) predovšetkým „egalitaristickí kolektivistí.“ Toto tvrdenie zjavne zohľadňovalo skutočnosť, že viacero významných teoretikov a teoretičiek tých čias sa otvorene hlásilo k myšlienkam egalitarizmu či k sociálnemu liberalizmu. V tomto výpočte celkovo *desiaty* typ problémového momentu participatívnej demokracie pregnantne formulovala vo svojej dizertácii J. Pecníková (2015: 53) keď pripomenula, že jedným zo základných problémov aktívnej občianskej participácie „je rozširujúca sa priepasť medzi občanom a štátom, nedôvera a cynizmus voči vláde, znechutenie a odcudzenie občanov. Pripomíname aj fakt, že dnešná celoeurópska ekonomická a zárobková činnosť zaberá ľuďom maximum času, a pri tomto zaťažení nezostáva čas, priestor ani chuť na aktívnu participáciu.“ V tomto prípade však nejde ani tak o kritiku tejto teórie, ako skôr o pomenovanie prekážok, ktoré do istej miery zabraňujú, prípadne úplne znemožňujú aktívnejšiu a extenzívnejšiu demokratickú

účasť občana na správe verejných záležitostí. Zrejme aj preto sa citovaná autorka domnieva, že v demokratickom štáte by takéto participatívne aktivity „*mali byť vyžadované a občan by mal mať možnosti rozvíjať svoje občianske kompetencie*“ (ibid.). Pleduje teda zjavne za rozšírenie možností a zlepšenie materiálnych i duchovných podmienok pre občiansku participáciu, čo možno chápať aj ako priamu kritiku liberálno-demokratického štátu, ktorý podľa zjavne podľa nej zlyháva v plnení si povinnosti poskytovať občanom adekvátnu možnosť politickej sebarealizácie.

III. Deliberatívna demokracia

Spomedzi moderných, či lepšie povedané – súčasných – teórií demokracie vo vedeckom diskurze zohrávala (a nateraz stále zohráva) prinajmenšom kvantitatívnu prevahu koncepcia deliberatívnej demokracie. Tá dnes v normatívnych prístupoch k politickej legitimitate okupuje „centrálu pozíciu“ a je „mnohými teoretikmi považovaná za kľúčovú pokiaľ ide o demokratické inštitúcie“ (Sass, Dryzek 2014: 5). Autorom tohto termínu, ako pripomenul Bohman (1998: 400), je Joseph Bessette (1980), ktorý ho na úsvite 80. rokov minulého storočia razil ako opozitum k elitistickej alebo „aristokratickej“ interpretácii Ústavy USA. Jej ústrednou črtou bola snaha o dosahovanie čo najširšieho racionálneho konsenzu, za podmienky odstránenia tlaku nedostatku informácií a mocenských hierarchií, pričom vzájomné pochopenie účastníkov deliberácie nahrádza úspech ako cieľ ich komunikácie (cf. Pellizzoni 2001: 60). Ešte v polovici 90. rokov ju jeden z jej hlavných súčasných exponentov, James Bohman (1996: ix), nazval „sľubným novým smerom súčasnej demokratickej teórie“ a o desať rokov na to David Held (2006: 238) ju označil za „nezavislý politický ideál.“

Hoci svetová akademická produkcia na túto tému je v podstate nespočítateľná a zahŕňa nepreberné množstvo monografií, zborníkov, časopiseckých štúdií a kvalifikačných prác, v slovenskom a českom priestore je pôvodných odborných textov z tejto oblasti menej. Spomeňme napríklad monotematickú slovenskú dizertáciu (Miková 2014), niekoľko viac-menej zhrňujúcich článkov a kapitol v kolektívnych monografiách i učebniciach (Císař 2007; Bianchi 2008; Plichtová 2008, 2010a; Plichtová, Hapalová 2008; Cintula 2011; Kusá 2013; Šimsa 2013, 2015; Kováčik *et al.* 2014: 145–165; Vargovčíková 2014), niekoľko doterajších textov z produkcie autora tejto kvalifikačnej práce (Sekerák 2014a, 2014b, 2014c), ako aj mohutnú slovenskú kolektívnu monografiu, ktorú editovala Jana Plichtová (2010b), a ktorá obsahuje viacero statí zameraných na deliberatívnu demokraciu a občiansku participáciu. Mohli by sme teda povedať, že výpočet diel venujúcich sa problematike verejnej deliberácie v SR a ČR je stále pomerne skromný, a preto sa prirodzene otvárajú a priam núkajú mnohé nové výskumné polia.

Deliberatívna demokracia vo vedeckom diskurze zohrala – a nateraz stále zohráva – prinajmenšom kvantitatívnu prevahu oproti participatívnej demokracii, a to od „deliberatívneho obratu,“ ku ktorému došlo koncom 80. rokov 20. storočia, pričom jeho konjunktúra pretrváva prakticky až do dnešných dní. Z filozofického hľadiska deliberatívny ideál predstavuje alternatívnu verziu lingvistického obratu, ktorý bol odpoveďou na postštrukturalistický názor na to, že členstvo jednotlivca v určitej kultúre dáva základ neprekonateľným prekážkam vzájomného porozumenia (cf. Pellizzoni 2001: 60). Premena teórie ako takej sa následne prejavila a prejavuje vo viacerých dielčích „obratoch,“ ktoré John Dryzek (2010: 6–9) vymedzuje ako obrat inštitucionálny, systémový, praktický a napokon empirický, ktorý prináša overovanie teoretických tvrdení a hypotéz na praktických príkladoch a prípadoch.

Možno teda konštatovať, že sa z nej stala vskutku prekvitajúca oblasť politického myslenia (cf. Hendriks 2006: 486), aj keď býva niekedy zaradovaná do prúdu radikálnej demokracie, kam ju radí napr. Warren (1996: 241) a spoločne s participatívnu i agonistickou

demokraciou napr. aj Vick (2015: 206). Ten však jedným dychom dodáva, že radikálna demokracia, na rozdiel od tej participatívnej, zdôrazňuje nezhodu ako konštitutívnu súčasť politiky (odkaz na J. Rancièra), pričom politika je radikálnymi demokratmi charakterizovaná ako „agonistický vzťah medzi odlišnými skupinami“ (Vick 2015: 212; odkaz na Ch. Mouffe a jej koncept agonistickej demokracie).⁹ Pripomeňme, že z hľadiska politickej teórie a filozofie prúd radikálnej demokracie „zahŕňa celý rad myšlienkových smerov: od feminizmu cez černošské štúdiá, gay a lesbické štúdiá, postmodernú a postštrukturalistickú filozofiu a rousseauovskú radikálnu demokraciu, po novodobé varianty marxizmu a socializmu, napríklad v podobe kritickej teórie“ (Dufek 2010: 101). Súčasní radikálni demokrati ako dediči postrukturalistickej tradície „odmietajú ako inštrumentálny charakter liberalizmu, tak antipolitický redukcionizmus veľkej časti marxistickej a socialistickej tradície. Zároveň zdieľajú tri hlavné myšlienky: po prvé, ústredný význam politična, po druhé, dôraz na konštrukciu a artikuláciu záujmov a identít skôr než na púhu agregáciu a po tretie, pozornosť, ktorú venujú všeobecne procesu formovania subjektu a zvlášť potom ustanovovaniu demokratických identít“ (Norval 2016: 49).

Bez ohľadu na to, že deliberatívnu demokraciu subsumujeme do nejakého širšieho prúdu, môžeme konštatovať, že jej ústrednou črtou je snaha o dosahovanie čo najširšieho racionálneho konsenzu za podmienky odstránenia tlaku nedostatku informácií a mocenských hierarchií. Medzi jej základné postuláty patrí, že prostredníctvom uváženej a otvorenej diskusie pomáha odhaľovať pravdu (cf. Hardin 2009: 235). Predpokladá sa pritom, že účastníci deliberácie (diskutujúci) „neklamú, ale sú pravdiví a autentickí vo svojich tvrdeniach“ (Steiner 2008: 187), pričom toto kritérium pravdivosti „znamená, že všetci účastníci sú otvorení pokiaľ ide o ich skutočné preferencie a nepokúšajú sa klamať ani podvádzat' ostatných. Inak povedané, účastníci si skutočne myslia to, čo hovoria“ (ibid.). Isté rétorické zveličovanie, zaliečanie a taktné lži môžu, na druhej strane, niekedy významne prispieť k zmiereniu názorov a postojov (cf. Blattberg 2003: 157). Tento fakt je zohľadnený aj v Habermasovej logickej úrovni predpokladov argumentácie, keďže vzájomne komunikujúce osoby „môžu účelovo porušovať logické a sémantické pravidlá, dúfajúc v benefity z takéhoto zavádzania. I keď strategické použitie zavádzania s cieľom účelovej manipulácie preferencií ostatných môže byť efektívne, musí ostať nespozorované, aby mohlo byť úspešné“ (Goldfinger 2003: 88).

V každom prípade, cieľom deliberácie je (bez ohľadu na použité rétorické stratégie a nástroje) predovšetkým zvýšenie legitimacy a autority demokratických procesov prijímania politických rozhodnutí (cf. Hildreth 2012: 302). K racionalite prijatých politických rozhodnutí prispieva prostredníctvom zhromažďovania informácií a „argumentatívneho testovania predložených dôvodov,“ pričom „[v] dobre uskutočňovanom deliberatívnom procese jeho účastníci zistia, ktoré dôvody sú dostatočne dobré“ (Eriksen, Fossum 2012: 17).

⁹ Prúd radikálnej demokracie môže byť vnímaný aj v kontexte záväzku voči rozdielnosti (diferencii) ako konštitutívnemu prvku individuálnej alebo skupinovej identity (cf. Frederiksen 2010: 5, pozn. č. 12). So stotožňovaním radikálnej a agonistickej teórie demokracie zásadne nesúhlasí napr. Wingenbach (2011: 30–39).

Deliberácia je založená na myšlienke, že občianska verejnosť je schopná urobiť viac než len legitimizovať vládu prostredníctvom pravidelne sa opakujúcich volieb. Keď sú totiž splnené určité náležité podmienky, bežný občan môže efektívne ovplyvňovať nastolovanie verejných otázok i spôsob, akým sa o nich diskutuje, ako aj vytvárať základ pre „*inteligentnú a spravodlivú verejnú politiku*“ (Kadlec 2008: 57). Sila odporúčaní a záverov, ktoré vzchádzajú z verejnej deliberácie spočíva, paradoxne, v náhodnom výbere bežných občanov, ktorí sa deliberatívnych fór a inštitúcií zúčastňujú (či už prostredníctvom samoregrutácie zohľadňujúcej individuálny záujem, čas a ochotu deliberovať, alebo vďaka cielenému výberu napr. zo strany výskumníkov v prípade deliberatívnych experimentov), v tom, že nie sú viazaní na a nereprezentujú politické strany ani záujmové skupiny (alebo by aspoň táto ich afiliácia nemala byť prekážkou slobodnej deliberácie), a že sa prostredníctvom deliberácie neusilujú priamo ani nepriamo o výkon politickej moci alebo o podiel na nej (cf. Offe 2011: 465).

Z pohľadu svojich obhajcov predstavuje deliberácia nevyhnutnú podmienku dosahovania legitímnosti a racionality vzhľadom na kolektívne prijímanie rozhodnutí (cf. Benhabib 1996: 69), pričom sa tiež predpokladá, že obohatenie liberálnych demokracií o deliberatívnu a kritickoreflexívnu dimenziu „*je efektívnou cestou, ako nastoliť rovnocenný dialóg medzi štátom a občianskou spoločnosťou*“ (Plichtová 2010c: 27). Jednou z podmienok však je, aby z deliberatívneho dialógu boli vylúčené tie dôvody a argumenty, ktoré sú v rozpore s jeho lingvistickými predpokladmi v tom zmysle, že popierajú rovný status všetkých účastníkov vzhľadom na ich pozície a záujmy (cf. Pellizzoni 2001: 68). Ďalšie tri signifikantné podmienky úspešnej deliberácie sformuloval svojho času Bell (1999: 71). Tou prvou je spravodlivá del'ba zdrojov, druhou všeobecný zmysel pre komunitu a dôvera medzi účastníkmi deliberatívneho procesu a treťou existencia takej politickej kultúry, ktorá si ctí rozhodovanie intelektuálnych elít. K tomuto poslednému bodu je ale nutné dodať, že Bell počíta skôr s deliberáciou elít než s masovou alebo inak profilovanou deliberáciou občianskej spoločnosti, čo dokumentuje príkladom britskej Snemovne lordov, ktorá „*pozostáva zväčša z politicky menovaných osôb, ktoré už preukázali svoju výnimočnosť v konkrétnej oblasti*“ (Bell 1999: 74). Tento svoj osobitý prístup odôvodňuje tým, že nie všetci občania majú rovnakú schopnosť reflektovať a aplikovať princípy deliberatívnej demokracie na komplexné (politické) problémy. Aj preto tvrdí, že „*deliberácia má väčšiu šancu byť efektívnou v takej politickej kultúre, ktorá oceňuje prijímanie rozhodnutí intelektuálnymi elitami. (...) Pretože talentované elity s motiváciou a schopnosťou porozumieť a aplikovať morálne princípy na komplexné politické kontroverzie s národnými (a medzinárodnými) implikáciami majú väčší sklon zapájať sa do konštruktívnych deliberácií*“ (ibid.). Tento jeho prístup je však vzhľadom na ďalší vývoj teórie deliberatívnej demokracie možné považovať za marginálny a z dnešného pohľadu preferujúceho verejnú mikro i makro deliberáciu s čo najširším zahrnutím občanov aj za značne zastaraný.

Deliberatívny proces podľa obhajcov tohto prístupu pomáha svojim účastníkom uvedomiť si, že ich vlastné záujmy a individuálne identity sú oproti ostatným ľuďom, ktorí sa deliberácie zúčastňujú, nielen divergentné, ale mnohokrát aj značne vzdialené (cf. Warren 1996: 256). Deliberácia má prekonať úzke limity individuálnych záujmov a posilniť kvalitu procesu prijímania politických rozhodnutí a kolektívne usudzovanie. Tieto politické rozhodnutia, ako uvádza Young (2001: 672), by mali byť vytvárané prostredníctvom

„procesu, ktorý zhromažďuje všetky potenciálne dotknuté strany alebo ich reprezentantov do verejného deliberatívneho procesu. Deliberátori by sa mali odvolávať na spravodlivosť a rámcovať dôvody svojich návrhov v tom zmysle, ktorý by všetci ostatní mohli akceptovať“ (pozri tiež Young 1999). Jazyk *individuálnych záujmov* je v tomto procese nahrádzaný jazykom *rozumového zdôvodňovania*. Je to tak predovšetkým z dôvodu vzájomného zdieľania informácií predpokladajúceho ochotu a pripravenosť zdôvodniť pred ostatnými svoje vlastné presvedčenie; občania tak môžu lepšie pochopiť rôzne aspekty svojej vlastnej situácie, ktoré predtým prehliadali.

Deliberácia môže navyše odhaliť, ako ako sa proces formovania spoločných preferencií prepája so skupinovými záujmami, neraz aj z ideologického hľadiska (cf. Held 2006: 237–238). Má dokonca potenciál (a neraz sa tak už aj udialo) pokročiť do štádia tzv. metadeliberácie, teda verejnej deliberácie o tom, ako by mal byť systém sám organizovaný a ako by mal fungovať. Išlo by o akúsi „*autoreferenčnú diskusnú prax, ktorá sa týka otázok, za akých podmienok by mala diskusia prebiehať*“ (Olson 2008: 83). Ako totiž zdôrazňuje Dryzek (2010: 12), zdravý deliberatívny systém musí u seba v prípade potreby predpokladať schopnosť vlastného sebaskúmania a sebatransformácie. Ide teda o reflexívnu schopnosť deliberatívneho systému a jeho členov uvažovať nad svojou vlastnou organizáciou a prípadnou štruktúrnou alebo inštitucionálnou zmenou. Preto niektorí teoretici hovoria o tzv. trvalej neukončenosti (v angl. *provisionality*) procesu deliberácie.

Thomassen (2011: 423–424) píše o prinajmenšom troch dôvodoch, pre ktoré je treba politické princípy deliberácie vnímať ako dočasné. Po prvé ide o možné nedostatky deliberatívneho procesu. Po druhé je to deliberatívny záväzok načúvať hlasu ostatných, ktorý zároveň zahŕňa požiadavku ostať otvorený výhradám tých, ktorí doposiaľ nemali šancu prehovoriť o svojom názore a pohľade. A po tretie ide o deliberatívny záväzok voči autonómii, ktorí núti deliberatívnych demokratov trvať na tom, že spravodlivosť nemožno stanoviť medzi občanmi rozhodnutím nejakého filozofa, ale musí byť dosiahnutá (mediovaná) deliberáciou medzi samotnými občanmi. Argumenty v prospech deliberatívnej dočasnosti alebo neukončenosti možno generalizovať v tom zmysle, že do tejto teórie zahŕňajú také elementy, akými sú rétorika, záujmy, vášne a náboženstvo, ktoré otvárajú deliberatívnu demokraciu tomu, čo sa inak môže považovať vo svojej podstate za protichodné a opozičné voči deliberácii.

Príkladom trvalého sebaskúmania a transformácie deliberácie môžu byť tri historické míľniky z dejín USA, ktorým bolo vytváranie ústavy, dodatky k ústave zavedené vo svetle Občianskej vojny a politika New Deal-u v 30. rokoch minulého storočia. Podobným príkladom z francúzskych dejín by mohlo byť zavedenie novej ústavy a ustanovenie 5. republiky v 50. rokoch 20. storočia. Otázok vyvstávajúcich s takouto podobou metadeliberácie je však, samozrejme, niekoľko. Predovšetkým nie je vždy celkom jasné, čo možno označiť za deliberatívny systém, keďže vzhľadom na historické príklady ide skôr o politický systém. Je jasné, že deliberatívny systém musí spĺňať náležité kritériá (pozri nižšie), čo nie každý systém, ktorý sa „tvári“ deliberatívne aj reálne spĺňa. Navyše, nemožno s úplnou spokojnosťou konštatovať, že uvedené inštitucionálne zmeny (príklad Francúzska je doplnený autorom tejto kvalifikačnej práce k tým, ktoré uviedol vyššie citovaný Dryzek)

prebehli na základe väčšej alebo menšej občianskej deliberácie a či boli pri nich dodržané všetky alebo aspoň niektoré základné princípy deliberácie, ktoré sú uvedené nižšie. Skôr by možno bolo vhodné, po adekvátnom zohľadnení historických období, hovoriť o viac alebo menej intenzívnej verejnej diskusii, ktorá ale nemusela mať nevyhnutne charakter rozumnej debaty, a ktorá bola nasledovaná definitívnym rozhodnutím prijatým konkrétnou politickou elitou, čiže „zhora.“

Deliberatívna politika je manifestovaná ako spôsob tvorby vôle a porozumenia pre verejné záležitosti, ktorý svoju legitimitačnú silu čerpá zo štruktúry mienok aktívnych občanov. Jej účelom je teda „*produkovať kolektívne voľby rešpektujúce individuálne preferencie*“ (Pellizzoni 2001: 62). Založená je pritom na tom, že verbálne manifestované mienky a preferencie musia byť odôvodňované logicky a pokiaľ možno aj podporené dôkazom/dôkazmi. Dokonca sa predpokladá, že „*[d]eliberácia môže transformovať preferencie*“ (Knight, Johnson 1994: 282; zvýraz. v orig.). Dôležité je aj to, aby argumenty jednej strany účastníkov deliberácie neboli založené len na ich vlastných záujmoch, ale aby brali do úvahy aj záujmy druhej strany. Účastníci deliberácie k sebe teda musia pristupovať so skutočným rešpektom (cf. Steiner 2008: 188).

Popredná teoretička Seyla Benhabib (1996: 70) sformulovala tri ústredné črty tejto teórie, ktorými sú: (1) participácia vo forme deliberácie je určovaná normami rovnosti a symetrie; každý má rovnakú šancu iniciovať rečové akty, dopytovať sa, klásť otázky, otvárať debatu; (2) všetci majú rovnaké právo spochybníť navrhované témy konverzácie, (3) všetci majú rovnaké právo iniciovať reflexívne argumenty o samotných pravidlách diskurzívnej procedúry a o spôsobe, akým je táto procedúra vykonávaná. Výmena informácií medzi občanmi má argumentatívnu podobu, účasť v komunikatívnom procese je otvorená pre všetkých a absentuje v nej vonkajšie (mocenské, materiálne) alebo vnútorné (subjektívne, hierarchické) prinútenie. Navyše, komunikácia sama je neobmedzená, v prípade prerušenia môže byť kedykoľvek obnovená. Tento model tak aspiruje stať sa jednou „*z možných alternatív ako posilniť nielen suverenitu ľudu, ale aj legitimitu politických elít, ktoré rešpektujú názor verejnosti a konajú zodpovedne*“ (Ježovicová 2010: 124). Ak teda má ísť o skutočnú deliberáciu, musia jej účastníci, ako podotýka Parkinson (2003: 181), spĺňať aspoň minimálne procedurálne kritériá, vrátane požiadaviek reciprocity a ochoty dať bokom svoje strategické obavy.

Nancy Fraser (2007: 141) opisuje vo svojom náčrte kritickej sily pojmu „verejnosť“ vo vestfálskej ére v zásade zhodné znaky ako vyššie spomínaná Benhabib. Prvým je tzv. podmienka inkluzivity, teda to, čo Benhabib uvádza ako prvý charakteristický znak deliberatívnej demokracie. Druhou podmienkou je parita, teda približne rovnaká šanca účastníkov diskusie vyjadriť svoje názory, presadiť určité otázky do tejto diskusie a vyslovovať svoje pochybnosti o predpokladoch, s ktorými prichádzajú ostatní účastníci. Medzi kľúčové rysy verejnej deliberácie teda možno zaradiť princíp:

- *inkluzívnosti* (nijaká skupina občanov nie je vylúčená z diskurzu),
- *rovnosti* (v zmysle formálnej politickej rovnosti a prihliadnutia na mocenské rozdiely a asymetrie medzi účastníkmi deliberatívneho procesu),
- *používania rozumu* (racionálna argumentácia, ochota zmeniť svoju názorovú pozíciu zoči-voči kvalitnejším argumentom),
- *reciprocity/vzájomného rešpektu* (ochota načúvať iným, najmä tým, s ktorými nesúhlasíme),
- *verejnosti* (zdôvodňovanie a rozhodovanie sa stáva súčasťou širšieho verejného diskurzu, nie je vyhradené pre súkromnú a širšej verejnosti neprístupnú sféru) a
- *zodpovednosti* (každý účastník preberá zodpovednosť za prijaté rozhodnutie a nemôže sa z neho vyvinúť) (cf. Hildreth 2012: 302–303; Dryzek 2002: 16–17).

Požiadavka reciprocity (vzájomnosti) je považovaná za fundamentálnu a zároveň jeden z hlavných rozpoznávacích znakov deliberatívnej demokracie. Argumenty účastníkov majú totiž vychádzať zo spoločne zdieľaných presvedčení, nie zo súkromných predstáv a vier (cf. O'Flynn 2010: 576–577). Reciprocita tiež znamená, že v procese tvorby nejakého tvrdenia alebo predstavovania konkrétneho argumentu sa nikto nemôže dožadovať takého práva alebo zdroja, ktorý by upieral iným. Spolu s týmto kritériom ide podľa R. Forsta (2001: 362) ruka v ruke aj princíp všeobecnosti, ktorý znamená, že všetci tí, ktorí sú subjektom nejakej konkrétnej (spoločenskej) normy musia mať rovnaké šance prezentovať svoje tvrdenia a argumenty; inak povedané: „*justifikačné spoločenstvo*“ musí zodpovedať „*spoločenstvu platnosti*.“ Oba princípy deliberácie, teda reciprocita a všeobecnosť, sú však podľa Forsta narušené, ak názorový oponent v deliberácii (a) upiera iným tie práva, ktorým sa sám teší a (b) odvodzuje svoje argumenty z nezovšeobeciteľných (etických alebo náboženských) doktrín (cf. Forst 2001: 363).

Jedným z ďalších kľúčových znakov deliberatívnej demokracie je tiež inkluzívnosť, ktorá je „*klúčovým aspektom ovplyvňujúcim demokratickú kvalitu rozhodovania*“ (Nanz, Steffek 2005: 277) možno ju chápať ako (a) začlenenie čo najširšieho spektra dotknutých občanov do deliberatívneho procesu (pozitívna interpretácia), alebo tak, že (b) nijaké relevantné individuum nemá zamedzený prístup k tomuto procesu (negatívna interpretácia). Zároveň je potrebné dbať na to, aby deliberatívne fóra mali „*dosah na všetky skupiny občanov; je nevyhnutné v nich zabezpečiť účasť sociálne slabších občanov a ľudí s nižším vzdelaním, a to najmä špeciálnymi opatreniami týkajúcimi sa náboru účastníkov a organizácie diskusie (najmä rozvíjanie obsahových a komunikačných kompetencií takýchto účastníkov)*“ (Miková 2014: 117). Zo skúseností z viacerých deliberatívnych fór z dávnej i nedávnej minulosti pritom platí, že pozitívny ohlas a skúsenosť z účasti na deliberácii je pravdepodobnejší najmä pokiaľ ide o diskusie miestnych a regionálnych témach viac než o témach národných, európskych či globálnych, keďže – ako tvrdí vo svojej dizertácii Miková (2014: 128) – „*[m]iestne a regionálne témy sú bližšie reálnym obsahovým kompetenciám účastníkov a rovnako na tejto úrovni je o niečo jednoduchšie prepojiť deliberačný proces na verejné*

rozhodovanie.“ V podobnom duchu sa vyjadruje aj Rucht (2012: 117) keď tvrdí, že niektoré témy oslovujú masu ľudí, ak nie rovno svetovú populáciu, zatiaľ čo iné sa priamo dotýkajú menších skupín. Práve na tento fakt sa pokúsim poukázať v empirickej časti tejto kvalifikačnej práce pri uvažovaní nad možnosťami uplatnenia deliberatívnych mechanizmov na globálnej úrovni. Hlavným teoretickým predpokladom pritom bude, že môže existovať pomerne silná občianska väzba na (predovšetkým humanitárne) témy zachádzajúce ďaleko za horizont regionálny, národný či nadnárodný a prepájajúce individuálne záujmy naprieč národmi, etnikami, rasami alebo náboženstvami. Tento záujem o globálne témy môže byť za istých okolností prinajmenšom taký intenzívny a úprimný, akým je záujem a zvedavosť ohľadom parciálnych lokálnych tém a problémov.

3.1 Myšlienkové zdroje deliberatívnej demokracie

Medzi vzdialenejšie myšlienkové inšpiračné zdroje teórie deliberatívnej demokracie by sme mohli zaradiť M. K. Gándhího, ktorý presadzoval široké kolektívne poskytovanie dôvodov ohľadom politických problémov a tiež istý druh intelektuálnej vzájomnosti, „v ktorej by sa všetci aktéri usilovali o dosiahnutie vzájomného porozumenia a kolektívnu vôľu“ (Sparling 2009: 392), prípadne už Aristotela, ako to robí napr. Nieuwenburg (2004). V každom prípade, za dva hlavné ideové zdroje súčasného myslenia o deliberatívnej demokracii sú podľa J. Dryzeka (2002: 170) i Z. Chappellovej (2012: 24–27) zvyčajne považované: (1) Habermasova koncepcia *ideálnej rečovej situácie* a (2) Rawlsov *ideál verejného rozumu*, ktorého podstata spočíva v tom, že – ako píše sám Rawls – „občania majú viesť svoje fundamentálne diskusie v rámci toho, čo každý z nich považuje za politickú koncepciu spravodlivosti na základe hodnôt, ktoré ostatní podľa všetkých predpokladov budú schvaľovať, pričom každý občan je v dobrej viere pripravený obhajovať takto chápanú koncepciu“ (Rawls 1997: 188). Tak Habermas ako aj Rawls sú „vo všeobecnosti radení medzi najvplyvnejších demokratických teoretikov počas posledného štvrtstoročia 20. storočia. Ak nie pre iné dôvody, ich mimoriadny prínos na poli súčasnej politickej teórie a štúdia deliberatívnej demokracie učinil z ich teórií atraktívny predmet hodnotenia praktických dôsledkov normatívnych teórií deliberácie“ (Goldfinger 2003: 62).

Objasnime najskôr, prečo možno práve vyššie spomínaného Habermasa považovať za skutočného „praotca“ deliberatívnej demokracie a zároveň za jedného z dvoch reprezentantov jej prvej generácie. A to reprezentanta, ktorý svoje inšpiračné zdroje, ako mnohí pred ním i po ňom, čerpal zo starších diel a klasikov. Jeho pohľad na demokratickú deliberáciu totiž „vychádza z jeho chápania spôsobov, akými kritici umenia v 18. storočí začali spochybňovať politické štruktúry autoritatívnych a aristokratických spoločností tým, že svoju kritiku zakorenili v sile lepšieho argumentu“ (Tarnopolsky 2007: 289). Habermasove inovatívne koncepty komunikácie, komunikatívnej racionality či ideálnej rečovej situácie, súčasti jeho teórie komunikatívneho konania, dodnes vzbudzujú neutíchajúci záujem a pozornosť odbornej verejnosti (Hubík 1995; Balon 2008; Rostbøll 2009; Sedová 2012; Lysoňková 2013; Prokopová *et al.* 2014: 21–28) a vzhľadom na už existujúci masívny výskum i rozsiahly priestor, ktorý by si táto téma vyžadovala, spomeňme len niektoré základné princípy tejto teórie a jej vzťah k deliberatívnej demokracii.

Predovšetkým je potrebné zdôrazniť, že podľa Habermasa (1996: 118–131) je prax demokratickej samovlády v ústavnom štáte charakteristická demokratickým princípom a abstraktným systémom práv. *Demokratický princíp* spočíva v tom, že platnosť právnych noriem závisí od súhlasu medzi všetkými občanmi, pričom tento súhlas sa dosahuje v diskurzívnom procese tvorby práva. *Abstraktný systém práv* zahŕňa kategórie práv, ktoré zásadne garantujú súkromnú i verejnú autonómiu občanov. Diskurzívna tvorba noriem v ústavnom štáte sa odvíja od princípu ideálnej rečovej situácie, ktorá je čistou intersubjektivitou. To znamená, že prijateľný rečový akt musí splniť podmienku, že ten, kto ho prijíma (počúvajúci), môže slobodne – na základe racionálnych úvah – zaujať voči pôvodcovi aktu (hovoriacemu) a jeho nárokom adekvátny postoj (cf. Habermas 2011: 646). Navyše, platnosť argumentu vysloveného v rámci diskurzu pramení z konsenzu ohľadom toho, ako sú intersubjektívne rozpoznané tvrdenia jeho jednotlivých účastníkov (cf. van Mill 1996: 737). Diskurzívna teória počíta podľa Habermasa (1996: 299) s vyššou úrovňou intersubjektivity procesov dosahovania pochopenia, pričom sa odohráva buď prostredníctvom demokratických procedúr alebo v komunikačnej sieti verejnej sféry, čo je ďalší z dôležitých termínov, s ktorými vo svojej teórii pracuje. Táto habermasovská verejná sféra je, ako pripomína Setälä (2014: 155), miestom, v ktorom sa záujmy, obavy a perspektívy občanov artikulujú a prenášajú na fóra, v ktorých prebieha politické rozhodovanie.

Ideálna rečová situácia, skladajúca sa z logickej, dialektickej a rétorickej úrovne predpokladov o argumentácii, predpokladá absenciu akéhokoľvek druhu útlaku i akýchkoľvek (časových, informačných alebo iných) bariér a prekážok, ktoré by mohli komunikácii prekážať, pričom sa dbá na rovnú a symetrickú participáciu na komunikácii, t. j. že každý účastník má rovnakú príležitosť ovplyvniť tvorbu argumentu (cf. Habermas 1996: 228, 230, 322; pozri aj Rostbøll 2009: 20). Navyše, aby bola dosiahnutá legitimita rozhodnutia prijatého účastníkmi v takomto komunikatívnom modeli, je potrebné splniť štyri nevyhnutné podmienky: (1) všetky dohody musia byť formálne i procedurálne správne, (2) musia byť kognitívne dostačujúce pre všetkých účastníkov, (3) mali by sa týkať takých tém, ktoré umožňujú konsenzus alebo kompromis a (4) mali by byť oslobodené od akejkoľvek ideológie (cf. Strnadová 2004: 68).

Hoci aktuálne rečové situácie sotva (ak vôbec) zodpovedajú tomuto ideálu diskurzívnej etiky, je takýto ideál v každom prípade prinajmenšom predpokladaný v každej komunikácii. Ideálna rečová situácia (podobne ako Rawlsov ideál verejného rozumu) tak slúži ako akási „metanorma“ ohraničujúca jednotlivé aspekty argumentačného procesu, ktoré by mali viesť k racionálne motivovanej dohode stojacej v opozícii voči falošnému alebo len zdanlivému konsenzu (cf. McNay 2008: 94; Rostbøll 2009: 22) a vyprodukovať taký férový systém, v ktorom klamstvo ani ideológia neovplyvňujú prijaté rozhodnutia. Jej jednotlivé pravidlá by sme mohli zhrnúť aj do nasledujúcich znakov (cf. van Mill 1996: 738; Prokopová *et al.* 2014: 26–27):

1. Každému subjektu je umožnené podieľať sa na diskurze.
2. Každému je umožnené spochybníť akýkoľvek návrh vznesený v rámci diskurzu.
3. Každému je umožnené vzniesť v rámci diskurzu akýkoľvek návrh.

4. Každému je umožnené vyjadriť svoje postoje, želania a potreby.
5. Žiadny z rečníkov nemôže byť obmedzovaný donútením.
6. V diskurze prevláda univerzalita týkajúca sa súhlasu na očakávaných výsledkoch.

I keď sa môžeme stretnúť aj s názormi, podľa ktorých je Habermasov model deliberatívnej demokracie „určitou syntézou liberálneho modelu demokracie ako agregovania preferencií súkromných občanov a republikánskeho modelu, ktorý implicitne predpokladá kolektívne sebaurčovanie etnicky integrovaného národa“ (Kusá 2013: 61),¹⁰ jeho komunikatívny, resp. diskurzívny prístup k demokracii predstavuje skôr reálnu alternatívu tak voči liberalizmu, ako aj republikanizmu, ktorého hlavnou zásadou je princíp slobody ako nedominancie a nezávislosti od svojvoľného mocenského zasahovania (cf. Cintula 2011: 17). V jeho poňatí je, zdá sa, „deliberatívna demokracia normatívne silnejšia než liberálna demokracia, ale eticky slabšia a priechodnejšia, než eticky príliš náročná republikánska demokracia“ (Šimsa 2015: 152). Habermas (1996: 296–297) doslova uvádza:

„Podľa liberálneho pohľadu je demokratický proces ovplyvnený výlučne formou kompromisov medzi záujmami. Pravidlá formovania kompromisov majú zabezpečovať férovosť výsledkov prostredníctvom univerzálneho a rovného hlasovacieho práva, zastupiteľského zloženia parlamentných orgánov, spôsobu prijímania rozhodnutí, vlády poriadku atď. (...) Na druhej strane, podľa republikánskeho pohľadu má formovanie demokratickej vôle podobu eticko-politického sebauvedomovania; tu sa deliberácia môže spoľahnúť na substantívnu podporu kultúrne ustanoveného konsenzu zdieľaného občianstvom. (...) Diskurzívna teória preberá prvky oboch strán a integruje ich do konceptu ideálnej procedúry deliberácie a prijímania rozhodnutí. Demokratická procedúra (...) spočíva na predpoklade, že rozumné alebo férové výsledky môžu byť dosiahnuté do tej miery, aby nebolo zabránené toku relevantných informácií a ich správne použitiu. Podľa tohto pohľadu praktický rozum už viac nie je obsiahnutý v univerzálnych ľudských právach, ani v etickej podstate nejakého konkrétneho spoločenstva, ale v pravidlách diskurzu a spôsoboch argumentácie, ktoré si vypožičiavajú svoj normatívny obsah z platnosti základov činov orientovaných na dosiahnutie pochopenia.“

Zatiaľ čo Habermasov ideál rozumu založený na komunikatívnom konaní predstavuje implicitný základ deliberatívnej demokracie, Rawlsov verejný rozum je kritizovaný preto, lebo údajne odporuje deliberatívnej demokracii v tom zmysle, že predpokladá záväzky, ktoré jedinci prijímajú ešte pred začiatkom procesu deliberácie. Za účelom dosiahnutia konsenzu tak nie je potrebný vzájomný interakčný proces, čo znamená, že „*ten správny záver*“ môže nájsť každý rozumne uvažujúci jedinec aj sám (cf. Dryzek 2002: 15). Takto poňatý verejný rozum napomáha nie rozhodnutiam, ktoré prijali slobodne deliberujúci jedinci, ale platónskemu meritokratickému ideálu vlády najnadanejších (filozofov).

Pre Johna Rawlsa, ktorý je spolu s Habermasom predstaviteľom prvej generácie teoretikov deliberatívnej demokracie, idea „verejnej deliberácie“ predstavuje stav, v ktorom „*občania hľbajú, vymieňajú si názory a diskutujú o podporných dôvodoch týkajúcich sa verejných politických otázok. Títo občania predpokladajú, že ich politické názory možno revidovať na základe diskusie s inými občanmi, a preto tieto názory nie sú jednoducho pevne daný výsledok ich existujúcich súkromných či nepolitických záujmov*“ (Rawls 2013 [1999]: 187).

¹⁰ Kusá (2013) používa vo svojej stati pojem „*rozvažujúca demokracia*“, ktorý však považujem za nadbytočný vzhľadom na dobrú zrozumiteľnosť a už akú-takú zaužívanosť termínu „deliberatívna demokracia“ v slovenskej akademickej spisbe.

Expanzívne pohľady a definície niektorých súčasných teoretikov a teoretičiek do tejto výmeny názorov a diskusie zahŕňajú dokonca aj humor, klebety, emócie, rozprávanie príbehov, osobné svedectvá či iné rétorické praktiky (cf. Mansbridge 1999; Dryzek 2000b: 85), čo však môže v konečnom dôsledku značne prispievať k riziku vzniku „tyranie výrečných“ v rámci verejnej deliberácie (cf. Sanders 1997: 352). To znamená, že dominantú pozíciu vo vzájomnej argumentačnej výmene by zohrávali tí jedinci, ktorí by boli schopní najlepšie zúročiť svoje prirodzené vlohy a danosti, vrátane a predovšetkým schopnosti disponovať sugestívnym rečovým prejavom. Takéto využitie, či skôr zneužitie morálne arbitrárnych vlastností by v konečnom dôsledku generovalo značné nerovnosti medzi účastníkmi deliberácie, aj keď by zjavne nešlo o nerovnosti týkajúce sa materiálneho postavenia či statusu, ktoré sa Habermasova teória usiluje eliminovať.

V súvislosti s expanzívnejším pohľadom na formy deliberácie spomeňme napokon ešte aj medializované či skôr mediálne udalosti, akým bol napríklad teroristický útok na redakciu francúzskeho satirického týždenníka *Charlie Hebdo* z januára 2015. Ako totiž uvádzajú Wessler *et al.* (2016), udalosti, ktoré nasledovali po tomto útoku, teda veľká spoločenská solidarita manifestovaná naprieč národmi (bez ohľadu na to, či išlo o spontánne prejavy alebo „zhora“ moderovaný sled udalostí) môže podľa nich napomôcť, aby sa teória deliberatívnej demokracie stala o čosi citlivejšou voči nonverbálnym a neargumentatívnym formám verejnej deliberácie, ktorých jednou z funkcií alebo prinajmenšom dôsledkov je generovanie komunitnej pospolitosti, príprava a následná facilitácia výmeny argumentov medzi občanmi. Výlučne racionalistické ponímanie deliberácie totiž môže podľa týchto autorov opomenúť rolu masových prejavov solidarity a spájania rôznych spoločenských táborov, spolu so šírením vzájomného rešpektu a ochoty navzájom sa počúvať. Zostáva však otázkou, či takéto poňatie deliberácie ešte stále zodpovedá pôvodne koncipovanej teórii a vzhľadom na svoje značne odlišné prejavy už netvorí nový model diskurzívnej spoločenskej kooperácie zohľadňujúcej fakt radikálneho pluralizmu zreteľného v súčasných liberálnych demokraciách.

V deliberatívnej demokracii podľa Rawlsa (2013 [1999]: 188) „*bez rozšíreného vzdelania v základných aspektoch ústavno-demokratickej vlády pre všetkých občanov a bez verejnosti informovanej o naliehavých problémoch jednoducho nemožno urobiť kľúčové politické a spoločenské rozhodnutia.*“ Ústavné princípy, s ktorými by záväzné politické rozhodnutia mali byť podľa Rawlsa v súlade, je možné formulovať aj inou cestou, než je len štandardná tvorba ústavného textu prostredníctvom práce úzkej skupiny profesionálov a následná ratifikácia parlamentom alebo referendum. Takýto text môže byť aj plodom verejnej deliberácie, ako to naznačila islandská skúsenosť z roku 2010, kedy starostlivo vybrané skupiny občanov spoločne rozvažovali o budúcom texte novej ústavy.

Už rok predtým skupina jednotlivcov zorganizovala tzv. Národné zhromaždenie pozostávajúce z 1 500 osôb, pričom 1 200 bolo vybraných náhodne z národného registra a zvyšných 300 tvorili zástupcovia rozličných spoločností, inštitúcií a iných organizácií. Táto masa diskutovala o kľúčových hodnotách, na ktorých by malo byť postavené vládnutie na Islande. Následne 16. júna 2010 63-členný islandský parlament (*Althing*) prijal zákon o ústavnom zhromaždení č. 90/2010, ktorý otvoril cestu generálnej ústavnej revízii. Pôvodná islandská ústava totiž pochádzala z roku 1944, kedy tento štát dismembroval od

Dánska. Parlament reagoval na celoštátne protesty a iniciatívy občianskych organizácií, vďaka čomu sa vtedajšie vládne strany zhodli na potrebe novej ústavy, do procesu tvorby ktorej by boli zahrnutí aj priamo občania.

V novembri toho roku sa uskutočnilo už vládnu zorganizované Národné fórum, zhromaždenie 950 občanov vybraných náhodne z Národného registra obyvateľov (pripomeňme, že Island má približne 330 000 obyvateľov). Konalo sa v jeden deň, 6. novembra 2010. Cieľom bolo predostrieť parlamentu súbor kľúčových hodnôt a ústavnú víziu, ktorá by reprezentovala islandských občanov. Tieto výsledky mali byť použité ako základ ústavnej revízie. Dohľad nad Národným fórom bol zverený 7-člennému Ústavnému výboru menovanému parlamentom. Účastníci Národného fóra deliberovali v malých skupinách zložených po 8 členov pri okrúhlych stoloch, pričom boli vedené jedným lídrom, tzv. facilitátorom. Títo facilitátori neprispievali do debaty vlastným názorom, ale iba moderovali diskusiu a zabezpečovali, aby mali všetci účastníci rovný prístup na vyjadrenie svojho názoru. Facilitátori boli súčasťou 200-členného tímu dobrovoľníkov, ktorí zhromažďovali argumenty účastníkov a zaznamenávali ich do digitálnej podoby. Celé Fórum bolo vysielané naživo cez internet.

Po zhromaždení údajov a spracovaní myšlienkovvej mapy účastníkov tejto veľkej občianskej deliberácie spracoval Ústavný výbor 700-stranovú správu, ktorá sa mala stať rukoväťou pre prípravu novej ústavy. Táto správa však zahŕňala nielen názory samotného Fóra, ale aj odborníkov a Ústavného výboru ako takého. Deliberujúci účastníci sa zhodli na niekoľkých hlavných témach budúcej ústavy, ktorými boli ľudské práva, demokracia, transparentnosť a rovný prístup k zdravotnej starostlivosti i k vzdelaniu. Významným bolo aj volanie po silnejšej regulácii finančného sektora, čo sa javí adekvátne vzhľadom na vtedy čerstvú ekonomickú krízu, ktorú krajina zažila. Jednou z hlavných myšlienok bola aj snaha ponechať prírodné bohatstvo pod ochranou štátu. Po skončení deliberácie Národného fóra účastníci vyplnili evaluačné formuláre o svojich názoroch na organizáciu a potenciálny vplyv podujatia. Následný vývoj tvorby novej ústavy v roku 2011 už bol v rukách špeciálneho 25-členného Ústavného zhromaždenia, pričom 20. októbra 2012 sa konalo nezáväzné referendum so šiestimi otázkami – návrhmi, ktoré mali byť včlenené do textu budúcej ústavy. Všetkých šesť otázok bolo úspešne schválených. Takýmto typom verejných deliberácií však skoro vždy hrozí to, čo Aviezer Tucker (2008: 143) pomenoval ako „preemptívna demokracia,“ t. j. keď štát iniciuje verejnú debatu a kontroluje ju za účelom dosiahnutia želaných výsledkov.

3.2 Tradície, generácie a prístupy k deliberatívnej demokracii

Deliberatívna demokracia, podobne ako to bolo v prípade participatívneho prístupu k demokracii, „začína s kritikou štandardných praktík liberálnej demokracie“ (Bohman 1998: 400), pričom podobne ako jej teoretická „dvojička“ odvodzuje svoje korene od Deweyho, Arendtovej, či dokonca podľa citovaného Jamesa Bohmana už od Rousseaua a Aristotela. Po vyššie spomínaných „otcoch zakladateľoch“ teórie deliberatívnej demokracie, Rawlsovi a Habermasovi, sa celý prúd generačne posunul. Okrem Francúza Bernarda Manina (1987) sa koncom 80. rokov vyjadruje k deliberatívnej demokracii ako jeden z prvých aj filozof Joshua Cohen (1989), či ešte krátko pred ním už vyššie spomínaný

právný teoretik Cass R. Sunstein. Písal svojho času o štyroch princípoch liberálneho republikanizmu, za ktorého oživenie a aplikáciu sa svojim prelomovým textom prihovára a usiluje. Tieto princípy, ktoré sú podľa neho vzájomne prepojené, „čerpajú z republikánskeho chápania individuálnej a politickej slobody“ (Sunstein 1988: 1541). Medzi ne zaraduje hneď na prvom mieste deliberáciu v politike, ktorá je možná vďaka tomu, čo sa zvykne bežne nazývať ako občianska cnosť. V tomto deliberatívnom procese sú „súkromné záujmy relevantnými vstupmi politiky, avšak nie sú vnímané ako prepolitické a exogénne, ale sú namiesto toho chápané ako objekt kritického preskúmavania“ (ibid.) Druhým princípom je politická rovnosť politických aktérov, tretím univerzalizmus (ktorý by sme vo svetle neskoršie sa vyvinuvších princípov deliberatívnej demokracie mohli chápať aj ako otvorenosť), vďaka ktorému sa praktický rozum stáva možným, a napokon štvrtým princípom je občianstvo, ktoré sa prejavuje v široko garantovaných právach občianskej participácie.

Deliberácia v ponímaní Sunsteina je, ako už bolo spomenuté, súčasťou prúdu republikanizmu a ešte konkrétnejšie predstavuje „zreteľne americký príspevok k republikánskemu mysleniu“ (Sunstein 1988: 1548), aj keď Sunstein naznačuje, že isté náznaky môžeme vybadať už u Aristotela či Harringtona. Funkciou politiky v tomto deliberatívnom chápaní nie je jednoducho implementovať do praxe už existujúce, exogénne súkromné preferencie politických aktérov alebo dosiahnuť rovnováhu medzi súperiacimi spoločenskými silami. Naopak, republikánska viera v deliberáciu politických aktérov sa usiluje dosiahnuť určitú mieru kritickkej dištancie od aktuálne prevládajúcich túžob a praxí, pričom tieto túžby a praxe podrobuje preskúmvaniu a revízii.

Typicky republikánska (v zmysle politického myslenia, nie politicko-straníckej identifikácie) pozícia kladie dôraz na presvedčenie, že „existujúce túžby by mali byť revidované vo svetle kolektívnej diskusie a debaty, prinášajúc alternatívne perspektívy a dodatočné informácie“ (Sunstein 1988: 1549). Zároveň autor dodáva, že republikánska viera v zmysluplnosť takto chápanej deliberácie má charakter ašpirácie a kritiky skôr, než by bola oslavou a popisom (vtedy) aktuálneho statusu quo. Je totiž založená na „vyhodnocovaní politických praxí,“ pričom vtedajší reprezentanti a stúpenci republikánskeho myslenia v žiadnom prípade netvrdili, že „existujúce systémy už zahŕňajú republikánsku deliberáciu“ (ibid.). Dôraz, ktorý by republikanizmus mal podľa Sunsteina klásať na deliberáciu, je úzko prepojený s presvedčením a vierou, že hlavnou motivačnou silou v politickom správaní nie sú a nemajú byť úzko definované privátne záujmy. Naopak, mala by to byť občianska cnosť, ktorá by mala zohrávať v politickom živote kľúčovú rolu (cf. Sunstein 1988: 1550).

Je zaujímavé, že v neskoršom období aj Sunsteinovo myslenie o deliberatívnej demokracii prešlo značným vývojom, keďže z pôvodného optimistu sa stal jej opatrný kritik, ktorý vo svojich ďalších prácach vydaných najmä na začiatku nového milénia jemne, ale s o to väčším dôrazom upozorňoval hlavne na problém skupinovej polarizácie v rámci deliberatívnych skupín (pozri Sunstein 2000, 2002, 2003; výsledky experimentálneho výskumu potvrdzujúceho túto hypotézu pozri in Schkade *et al.* 2010). V skratke, tento fenomén hovorí o tom, že členovia deliberatívnych skupín predvídateľne smerujú k čoraz extrémnejším pozíciám vo svojich pred-deliberatívnych pohľadoch (cf. Sunstein 2002:

120). Tendovanie k extrémizmu v rámci deliberácie môže podnieť podľa neho situácia, keď deliberatívne skupiny už dominantne pozostávajú z účastníkov s takým typom názorov, ktoré preferujú nenávisť, odmietanie, násilie a terorizmus alebo z osôb s podobným ideologickým zmysľaním (cf. Sunstein 2002: 121). Čo je okolnosť, ktorej sa nemožno vždy úplne vyhnúť, ak má byť splnená podmienka otvorenosti a inkluzívnosti. Navyše, významná časť členov deliberatívnej skupiny môže na zvyšných členov a členky vyvíjať taký tlak, ktorý povedie ku konsenzu založenému na falošných domnienkach a nie na pravde (cf. Sunstein 2006: 192).

Pre teoretikov druhej generácie, ktorá sa zo spomínaných „zárodkov“ myslenia o deliberatívnej demokracii vyvinula v polovici 90. rokov (napr. Bohman 1995, 1996; Gutmann, Thompson 1996) už deliberatívna demokracia znamenala najmä komplexnosť, pluralitu a rôznorodosť názorov a diskurzov, pričom brala do úvahy aj existujúce socioekonomické nerovnosti a také nerovnosti, ktoré sa týkajú individuálnej a skupinovej identity. Kultúrny pluralizmus a sociálne diferencie účastníkov a účastníčok deliberácie je podľa reprezentantov tejto generácie najväčšou výzvou pre jednotný verejný rozum, ako ho svojho času postuloval Rawls. Hoci nie primárne, môžeme do tohto prúdu nepriamo prinajmenšom z časového hľadiska zaradiť aj Briana Barryho a jeho koncepciu spravodlivosti ako nestrannosti prezentovanú v rovnomennej knihe *Justice as Impartiality* (1995). V nej autor opisuje tzv. okolnosti nestrannosti (*circumstances of impartiality*), medzi ktoré patrí schopnosť načúvať rovnakou mierou všetkým rozumným argumentom, „bez ohľadu na to, z ktorej strany prichádzajú“ (Dufek 2006: 80). Zároveň tieto okolnosti vyžadujú, že „názorom a návrhom rôznych strán sa dostane plnohodnotného (...) vypočutia, diskusie, rozhodovania a spätnej kontroly. Iba tak vznikne záruka, že »vítaný« návrh bol vystavený možnosti odmietnutia, zakladajúcej sa na rozumných dôvodoch – a odmietnutý nebol, a teda je možné ho považovať za spravodlivý“ (op. cit.: 80–81).

Pre tretiu generáciu deliberatívnych demokratov sa cieľom stal „inštitucionálny dizajn deliberatívnych fór“ (Smith 2014: 281), teda praktická realizácia verejnej deliberácie prostredníctvom rozličných nástrojov (viac o tejto generácii pozri napr. Elstub 2010) a na rôznych fórach, akými sú tzv. mini-verejnosti (*mini-publics*: občianske poroty, konsenzuálne konferencie, plánovacie bunky, deliberatívne prieskumy či občianske zhromaždenia; v širšom ponímaní tiež napr. participatívne rozpočtovanie), alebo aj sociálne hnutia, vrátane deliberácie na úrovni parlamentu¹¹ či nadštátnej/transnacionálnej demokracie (pozri Dryzek 2000a: 115–139). Ako totiž už pred 15 rokmi zdôraznil Mark E. Warren (2002: 689–690), príležitosti občanov vykonávať svoj vplyv naprieč hranicami (či už politickým tlakom, tlakom na trhu či priamymi akciami) nikdy neboli väčšie než sú práve v súčasnosti. Práve možnostiam takejto transnacionálnej, teda globálnej deliberácie je venovaná jedna z troch praktických častí tejto kvalifikačnej práce.

¹¹ Jednou zo zásadných pripomienok voči deliberácii na tejto úrovni je, že hoci je parlament paradigmatickou demokratickou inštitúciou, „je charakteristický interakciou, ktorá nie je, v ideálnom habermasovskom zmysle, deliberatívna“ (Landwehr 2015: 38). Parlament je dejiskom navrhovania a schvaľovania právnych noriem, nie fórom určeným na výmenu argumentov, v ktorom sa formujú a transformujú individuálne preferencie (pozri Rummens 2012).

Do skupiny tretej generácie deliberatívnych demokratov môžeme nepochybne zaradiť aj nedávno formulovaný model vnútrostraníckej deliberácie, ako ho predstavil Wolkenstein (2016). Ten pre politický strany navrhuje – popri už existujúcich čiastočne deliberatívnych procesoch výberu straníckych kandidátov a občasných iniciatívach priamej demokracie – špecifický proces deliberácie vnútri politických strán, ktorého cieľom by mala byť „koordinácia vnútorných straníckych diskusií a debát takým spôsobom, že radoví členovia sú viac zapojení do politických rozhodovaní“ (Wolkenstein 2016: 302). Znamená to, že musia byť dosiahnuté tri konkrétne ciele. Po prvé, radoví členovia deliberujú o otázkach spoločného záujmu a deliberujú dobre. Po druhé, preferencie a názory, ktoré tieto deliberácie generujú sú postupne prenášané k straníckej elite, či už tvárou v tvár alebo, čo je pravdepodobnejšie, prostredníctvom demokraticky volených delegátov. Nuž a napokon po tretie, stranícke elity a bežní členovia sa spoločne zapájajú do diskusií, kde si vzájomne vysvetľujú dôvody názorov, ktoré zastávajú.

Zmyslom takéhoto vnútrostraníckeho deliberatívneho modelu je to, že (i) napráva sklony spomínaných už existujúcich demokratických praxí (napr. vyberanie kandidátov strany do volieb), ktoré majú – mnohokrát, hoci nie vždy – sklon udržiavať *status quo* a že (ii) tieto praxe dopĺňajú participatívnymi nástrojmi, ktoré vyzdvihujú diskusiu a debatu. „Tým, že ponúkajú nové príležitosti vyjadriť svoj hlas, môžu tiež neutralizovať nespokojnosť členov s chabými príležitostami na participáciu, ktoré ponúkajú modely výberu kandidátov a priamej participácie“ (op. cit.: 303). Na to, aký presne a či vôbec nejaký dosah a realizáciu nájde tento model vnútrostraníckej deliberácie v praktickom živote (tradičných) politických strán, ktoré v západných liberálnych demokraciách čelia nielen kríze v zmysle poklesu členskej základne, ale aj straty dôvery u občanov, si budeme musieť zjavne ešte nejaký čas počkať.

Po tejto tretej generácii sa už ale postupne o slovo hlási nová, štvrtá generácia so svojim vlastným „systémovým prístupom,“ ako ho v roku 2015 ohlásil ďalší z popredných predstaviteľov tejto teórie, Stephen Elstub (2015: 107–110). Podľa neho základná idea tejto štvrtej generácie spočíva v tom, že sa už v rámci teórie deliberatívnej demokracie viac nebudeme zameriavať na jeden problémový okruh, na jedno deliberatívne fórum, na jeden typ inštitúcie. Naopak, vzniknúť by mohol celý deliberatívny systém, teda akási „deľba práce“ medzi komunikačnými aktivitami, ktorá sa objavuje v rôznych priestoroch, pričom tieto priestory sa stanú súčasťou jedného vzájomne prepojeného systému. Niektoré inštitúcie v rámci neho dosiahnu normy deliberatívnej demokracie, iné dosiahnu iné typy noriem, avšak žiadne z nich nebudú produkované na jednom mieste a v jednom čase. Navyše, v rámci tohto systému už nebudú zohrávať primárnu úlohu diskusie v klasicky deliberatívnom chápaní, ale fungovať budú už aj iné, nedialogické formy komunikácie, vrátane rôznych demonštrácií, ktoré pre takýto deliberatívny systém budú predstavovať podľa Elstuba hlavnú bázu (v tomto duchu ponímajú deliberatívnu demokraciu aj už vyššie spomínaní Wessler *et al.* 2016).

V tejto súvislosti ale musíme pripomenúť, že originalitu tohto prístupu (aj keď ho inovatívne pomenúva ako „štvrtá generácia“) nemôžeme pripísať iba a výlučne Elstubovi, keďže už skôr teoretici ako Jane Mansbridge, James Bohman, Simone Chambers, Archon Fung, John Parkinson či Dennis F. Thompson písali o „deliberatívnom systéme“, ktorý

podľa nich zahŕňa „na hovorení založený“ (v orig. „talk-based“) prístup k politickým konfliktom a riešeniam problémov, a to prostredníctvom argumentácie, vyjadrovania názorov či presvedčania. Systémový prístup v ich nazieraní „nevyžaduje, aby každá súčasť mala nejakú funkciu alebo aby každá súčasť bola prepojená každou ďalšou, keďže takáto zmena v jednej súčasti automaticky prináša zmenu vo všetkých ostatných. (...) v systémovom prístupe celé bremeno rozhodovania a legitimacy nespadá na jedno fórum alebo inštitúciu, ale je rozdelené medzi rozličné súčasti v rôznych prípadoch“ (Mansbridge *et al.* 2012: 5; pozri tiež Boswell 2013: 626–629).

Jednou zo závažných kritík tohto „sytémového obratu“ v deliberatívnej demokracii ale je, že takto prezentované deliberatívne systémy sú elitistické v samotnom spôsobe svojej teoretickej konceptualizácie, ako aj v tom, ako fungujú, resp. by fungovali v praxi (cf. Hendriks 2016: 43). Aj sami jeho zástancovia sú si toho dobre vedomí, keď napríklad poukazujú na fakt, že deliberatívny systém ako celok môže trpieť inštitucionálnou alebo sociálnou dominanciou (cf. Mansbridge *et al.* 2012: 23–24). Prvý problém sa objavuje zvyčajne v autoritatívnejších spoločnostiach (ale nie nevyhnutne iba v nich), kde má politická strana alebo konkrétny politický líder pod kontrolou nielen vládu, ale aj médiá či organizácie občianskej spoločnosti, vrátane napríklad dobročinných organizácií. Typickým príkladom môže byť Silvio Berlusconi ako taliansky mediálny magnát a politik či vlastníctvo médií v prípade Andreja Babiša.

Druhý typ kritiky poukazuje na to, že v rámci systémového obratu je ohrozené samotné normatívne ukotvenie deliberatívnej demokracie, pričom súčasné dominantné prístupy k deliberatívne systému môžu, ako na to pred časom poukázali Owen a Smith (2015: 218), vyústiť v to, že systém bude ohodnotený ako sotva deliberatívny, alebo dokonca vôbec nebude považovaný za deliberatívny, a to kvôli spôsobom, akým sa uskutočňuje deliberácia medzi občanmi. Dochádza tak k paradoxnému výsledku, keďže zmyslom deliberatívnej demokracie je postaviť občana (znovu) do stredu politického rozhodovania.

Práve z perspektívy plurality týchto jednotlivých „generácií“ budeme nižšie v tejto kvalifikačnej práci sledovať a uvažovať nad tým, ako sa deliberatívna demokracia (ne)vymedzuje zoči-voči participatívnej demokracii a v akom vzájomnom vzťahu sa nachádzajú.

Pri zmienke o rôznych teoretických „školách“ a jednotlivých generáciách teoretikov deliberatívnej demokracie spomeňme ešte aj prístup tzv. čistých proceduralistov¹² (napr. Jack Knight, Cass Sunstein, Iris Marion Young),¹³ ktorí síce nepopierajú dôležitosť substantívnych princípov, akými sú napr. náboženská sloboda, nediskriminácia, individuálna sloboda, rovnosť príležitostí či právo na zdravotnú spravodlivosť pre fungovanie demokracie, ale nezahŕňajú ich priamo do svojich koncepcií deliberatívnej demokracie. Čistý proceduralizmus uprednostňuje otvorený a férový proces diskusie pred hľadaním nejakej správnej odpovede na položené otázky (spravidla verejného záujmu v rámci verejnej deliberácie), ktorá sa časom ukázala ako nedostatočná. Inak povedané,

¹² Na nasledujúcich riadkoch čerpám zo záverov, ktoré som prezentoval v jednom zo svojich samostatných vedeckých článkov: Sekerák (2015c).

¹³ Rummens (2007: 336) do tejto kategórie radí aj Habermasa.

„riadny výkon procedúry **garantuje** správnosť výsledkov“ (Rummens 2007: 349; zvýraz. v orig.). Legitimita právno-politického rozhodnutia v zmysle nejakej konkrétnej normy je teda v tomto zmysle „*primárne funkciou toho, čo prežije odolnú deliberatívnu procedúru. Deliberatívna procedúra produkuje legitímne zákony, ktorých záväzná vynútiteľnosť je rozumne akceptovateľná všetkými občanmi*“ (Min 2014: 44). Ak však procedúru hodnotíme iba na základe kvality výsledku, potom má deliberácia „*iba inštrumentálnu hodnotu vzhľadom na špecifické morálne alebo epistemické ciele, akými sú férovosť alebo spoľahlivosť*“ (Bohman 1998: 403).

Oproti nim stoja teoretici ako napr. Amy Gutmann a Dennis Thompson (2002) či David Estlund (2008), ktorí sa nazdávajú, že takáto procedurálne čistá demokratická teória musí zákonite zlyhať a že jej adekvátna podoba nemôže neobsahovať tak procedurálne, ako aj už spomínané substantívne princípy. Podľa nich má deliberatívny ideál svoj účel nielen v hodnotení procesov deliberácie, ale aj cieľov. Čistý proceduralizmus nie je akceptovateľný aj preto, lebo „*demokratická procedúra má prinajmenšom len o čosi lepšiu než náhodnú šancu dôjsť k správnej odpovedi*“ (Min 2014: 63). Tento čisto epistemický prístup k deliberácii odporujúci čistému proceduralizmu teda ukazuje na to, že „*spravodlivosť je úplne nezávislá od procedúr rozhodujúcich o tom, čo je spravodlivé, takže taká procedúra, ktorá sa najviac približuje substantívnej spravodlivosti, je sama osebe správna*“ (Freeman 2000: 388).

Inak povedané, iba inkluzívnejší proces deliberácie môže vyprodukovať zmysluplnejšie a rozumnejšie výsledky než ten, ktorý sa zameriava na dodržiavanie formálnych zásad a procedúr. Tak napríklad náhodne vybraní laickí účastníci deliberácie sú uprednostňovaní pred tými, ktorí sú regrutovaní striktne prostredníctvom volieb, a to „*v mene väčšej kolektívnej inteligencie, ktorá pramení z väčšej rôznorodosti a inkluzívneho zhromaždenia reprezentantov*“ (Landermore 2013: 1210). Vedci z tohto tábora deliberatívnej demokracie, nazvime ich „epistemokrati,“ sa teda domnievajú, že učiť demokratiu viac deliberatívnou neznamena (iba) umožniť procedurálnu férovosť v zmysle poskytovania rovného významu všetkým účastníkom, ale tiež učiť ju otvorenou a inkluzívnou, čo by malo zaručiť istý adekvátny stupeň „kognitívnej rôznorodosti.“ Epistemokrati navyše tvrdia, že táto rôznorodosť, na ktorej záleží predovšetkým, „*nie je primárne rôznorodosťou názorov, hodnôt, perspektív alebo dokonca rôznorodosťou spoločenských a ekonomických statusov*“ (Landermore 2013: 1212). Taktiež ani nie je identická s vekom, životnými skúsenosťami alebo povoláním. Táto rôznorodosť je v prvom rade epistemická. Epistemické cnosti tejto inklúzie zahŕňajú, ako sa snaží ukázať napríklad Min (2016), hlavne napomáhanie vytvorenia kompletnejšieho a komplexnejšieho obrazu o svete, ktorý spoločne obývame, ako aj redukciu predsudkov a chýb, ktoré sú spoločnosti ako celku vlastné.

Podľa Urbinatiovej (2014: 95–96) sú epistemickí teoretici instrumentalistami, avšak nie v schumpeterovskom zmysle. Domnievajú sa totiž, že na procedúry by malo byť nazerané nie ako na metódu výberu politickej triedy, lež vytvárania správnych rozhodnutí (v orig. „*to devise right decisions*“). Podľa nich by „*demokratická teória mala venovať väčšiu pozornosť kvalite rozhodnutí než rozsahu, v akom procedúry chránia autonómiu alebo rovnú politickú slobodu*“ (Urbinati 2014: 96). Epistemická demokracia dokonca podľa nej chce presne to, čo deliberatívna demokracia nechce: „*objektívne štandardy pre evaluáciu spoločenských*

volieb, ktoré stoja nad politickou komunikáciou a jej procedúrami. Jej cieľom je dosiahnuť štandard pravdivosti sľubujúci rozhodnutia (prijímané kolektívom rovných), ktoré nie sú iba procedurálne správne alebo platné kvôli súhlasu s ústavnými princípmi a pravidlami“ (ibid.).

Ak sa teda pokúsime voľne vyložiť tento čistý epistemický prístup, resp. epistemický proceduralizmus, môžeme dôjsť k záveru, že akákoľvek deliberácia bez definitívnych záverov, „správnych rozhodnutí“ a kolektívne prijatých záväzných rozhodnutí je slabá. Naopak, dostatočne silná deliberácia v epistemickom zmysle prináša možnosť jednoznačne a dobre rozhodnúť o nejakej verejnej (politickej) otázke. Toto rozhodnutie by pritom nemalo byť rezervované iba politikom alebo expertom, ale malo by mať možnosť vziať z akéhokoľvek zmysluplného a dostatočne inkluzívneho fóra, vrátane napríklad sociálnych hnutí alebo občianskych združení. A možno aj z fóra realizovaného prostredníctvom sociálnych sietí na internete. Podľa vyššie citovanej Urbinateovej (2014: 96) je takáto epistemická doktrína preto dokonca „radikálnym pokusom depolitizovať demokraciu tým, že z nej urobí iba jednu kapitolu v hľadaní pravdy.“

Vnútoraná heterogenita deliberatívnej demokracie a jej obhajcov spočíva aj v tom, čo má byť jej zmyslom. Kým pre prvú generáciu teoretikov bolo nevyhnutné dosahovanie konsenzu, druhá generácia deliberatívnych demokratov sa uspokojí aj s kompromisom – výsledkom vzájomného prispôsobenia sa – ako s druhou najlepšou alternatívou v prípade, že prebehnuvší diskurz ukázal, že neexistuje žiadny viditeľný a preukázateľný spoločný záujem deliberujúcich (cf. Elstub 2010: 296; Bellamy 2000: 194). Iní sa zas nazdávajú, že jej cieľom nemá byť konsenzus ani zjednotená všeobecná vôľa, ale pochopenie, vzájomný rešpekt, či *modus vivendi* (cf. Dryzek 2002: 17). Debata sa vedie aj o spôsobe dosahovania výsledkov deliberácie, kde niektorí autori považujú za nevyhnutné použiť agregatívnu procedúru hlasovania, bez ktorej údajne nie je možné dospieť k nijakej spoločenskej dohode (cf. Cintula 2011: 21–22). V tomto duchu chápe deliberáciu aj Šimsa (2013: 405; *zvýraz. M. S.*):

*„Samotná deliberatívna demokracia hľadá cesty, ako posilniť participáciu občanov prostredníctvom účasti nielen na oficiálnych demokratických procedúrach, ako sú voľby a fungovanie základných demokratických inštitúcií od samospráv cez rôzne úrovne štátnej správy až po parlament a súdne orgány, ale aj rozšírením možnosti a vplyvu rôznych otvorených fór a občianskych iniciatív, ktoré sú podstatné pre tvorbu občianskej a politickej mienky a vôle a **mali by predchádzať samotnému hlasovaniu**, ktoré má samo skôr inštrumentálny a strategický charakter než charakter komunikatívny.“*

3.3 Otázniky nad deliberatívnou demokraciou a jej kritika

Verejná deliberácia nepochybne naberá na svojej atraktivnosti, a to nielen medzi sociálnymi vedcami a vedkyňami. V rámci teórie deliberatívnej demokracie síce dokonca na jednej strane vidíme jej značnú expanziu a rozširovanie sa do rozličných prúdov, akým je napr. jej spájanie s hnutím nerastu (v angl. *de-growth movement*) a tzv. environmentálnou demokraciou (pozri Ott 2012) či právami zvierat (pozri Garner 2016), na druhej strane však nepoľavuje ani jej akademická kritika, ktorá je mnohokrát nemenej sugestívna, ako jej obhajoba.

Práve vzhľadom na svoju vnútornú rozložitosť a mnohostrannosť vzbudzuje idea deliberatívnej demokracie nielen mnoho sympatií, ale zároveň aj otáznikov. Už Habermasov koncept deliberácie, ako pripomína Dieter Rucht (2012: 113–114), sa svojho času stretol so zmiešanými reakciami zo strany odbornej verejnosti. Zatiaľ čo niektorí ho chválili ako racionálny, konflikty riešiaci model verejnej debaty v demokratických štátoch, iní ho kritizovali za jeho normatívnu výbavu, údajné nerealistické očakávania a kognitívne predsudky: „Habermasom inšpirovaný deliberatívny prístup nie je schopný ponúknuť prijateľné poňatie vzťahu medzi ideálnymi podmienkami deliberácie a skutočným procesom demokratického rozhodovania,“ píše napríklad Norval (2016: 33). Podobne Steffek (2003: 263) postrehol, že aj keď charakteristickou črtou legitímneho vládnutia je racionálna výmena argumentov, po ktorej zvyčajne nasleduje záver v podobe nejakej dohody, „logickým problémom demokratických filozofov v tomto bode je praktická nemožnosť toho, aby všetky strany (t. j. všetci občania) mohli participovať na tomto procese.“ Napriek tomu sa zdá, že akýkoľvek nátlak, spoločenské a statusové hierarchie, nerovnosti a ďalšie iné formy nerovnej distribúcie moci v spoločnosti nivočia myšlienku deliberácie a predstavujú väčšiu hrozbu jej realizácii, než striktné zachovanie princípu čo najvyššej miery inkluzívnosti. Túto hrozbu výstižne vyjadrila napríklad Fraser (2007: 85), keď píše, že „pokiaľ existuje spoločenská nerovnosť, priebeh verejných rozvažovaní v rámci verejnosti má sklon stáčať sa v prospech vládnučich skupín a v neprospech skupín podriadených.“

Deliberatívnej demokracii s'aby teórii sa však nevyhýba hlbšia kritika zvonka i zvnútra nej samotnej. Tak napríklad rakúsky sociológ Manfred Prisching (2010: 186) sa domnieva, že deliberatívna demokracia je v podstate rovnako proceduralistická, ako je to v prípade Schumpeterovho proceduralistického modelu. Má však inak stanovený cieľ: demokratické procedúry by mali vyústiť do spoločných, vzájomne akceptovateľných rozhodnutí. Procedúrami v ponímaní deliberatívnej demokracie sú, ako píše, racionálny diskurz, úprimná a autentická diskusia, otvorenosť argumentom, pripravenosť obhájiť tvrdenia, pričom platí, že cieľmi sú vzájomné pochopenie, autenticita, úprimnosť a na konci všetkého aj racionálny konsenzus. „Toto je veľmi ambiciózný model, možno aj taký, ktorý by sme si mohli želať (ako to robia jeho obhajcovia), avšak je veľmi vzdialený od reality“ (ibid.). Takto by sme mohli zhrnúť jednou vetou najjednoduchšiu výhradu voči celej teórii deliberatívnej demokracie. A. Ferrara (2007: 66) však – na rozdiel od citovaného Prischinga – stavia deliberatívnu demokraciu do opozície voči prevládajúcim proceduralistickým modelom: „Proti deliberatívnej demokracii stojí dnes rozšírená hegemonná predstava demokracie ako metódy selekcie elít a zlad'ovania vzájomne si odporujúcich sociálnych záujmov.“

Kritika deliberatívnej demokracie, ako následne uvidíme, je ale predsa len o čosi komplexnejšia, než naznačuje citovaný Prischingov výrok. Jednou z hlavných, ktoré pri teórii deliberatívnej demokracie vyvstávajú, je predovšetkým otázka (1) celkovej efektívnosti procedúr kolektívneho prijímania rozhodnutí. Nie je totiž vôbec isté, že politické rozhodnutia prijaté na základe deliberatívnej diskusie budú uplatniteľné, prípadne akceptovateľné pre širšiu verejnosť. Bez ohľadu na mieru inkluzívnosti môžu byť považované za rozhodnutie úzkej skupiny zainteresovaných osôb, ktorých legitimita i osobná povest' (a tým nepriamo aj váha a relevantnosť prijatých rozhodnutí) môže byť kedykoľvek spochybnená. Navyše nesmieme zabúdať na to, že „[r]ozhodnutia uskutočňované v deliberácii nie sú nemenné. Sú otvorené rôznym zmenám a modifikáciám.“

Odrážajú sociálny svet, ktorý nie je statickou, ale dynamickou kategóriou, a ktorý je stále znovu interpretovaný z hľadiska rôznych postojov, hnutí a aktivít“ (Ivić 2011: 524). Takto sformulovaná môže byť táto výhrada považovaná aj za výraznú cnosť deliberatívnej demokracie (a tak ju zrejme aj myslela autorka citovaných slov).

Medzi hlavné výzvy, ktoré môžu do značnej miery spochybniť relevantnosť tejto teórie, patrí okrem iných aj otázka (2) kognitívnej inkompetencie tvorcov rozhodnutí (pokiaľ sa za nich považujú „nepolitici,“ čiže občania bez profesionálnych politických skúseností). Milan Znoj (2004: 28–29) tento problém nazýva „*deliberatívnou nespútanosťou*“: „*Naša dôvera vo verejnú rozpravu ako spôsob ospravedlnenia politickej moci má totiž svoje medze. Zrejme uznáme, že sú isté otázky, ktoré nebudeme chcieť ponechať v kompetencii ľudu.*“ Daniel A. Bell (1999: 72) ako príklad uvádza niektoré ekonomické témy, ktoré sú „*také komplexné, že je pre laikov ťažké zmysluplne prispieť do »debaty«.*“ Znovu musíme konštatovať, že nehľadiac na inkluzívnosť deliberatívnej skupiny, resp. práve kvôli vysokej miere tejto inkluzívnosti, sa do deliberatívnych skupín dostanú aj osoby, ktorým debatovaná problematika nie je príliš vlastná, prípadne o ňu javia len slabý alebo žiadny záujem. Heterogenita skupiny následne môže dať základ problému nedostatku dostatočných informácií o probléme. Obhajcovia deliberatívnej demokracie však, na druhej strane, budú tvrdiť, že práve táto heterogenita je jedným z pozitív celého procesu a slabá informovanosť či nedostatok konkrétnych poznatkov sú hlavným východiskovým bodom a nevyhnutnou podmienkou úspechu deliberácie.

Ďalšie problémové okruhy sa týkajú jednak (3) veľkosti a podoby deliberatívnych skupín, kde napríklad feministická kritika poukazuje na to, že „*deliberácia vylučuje rôzne perspektívy tým, že sa neotvára rovnako všetkým spôsobom argumentácie*“ (Parkinson, Roche 2010: 507), ale aj (4) ekonomickej, mocenskej a triednej hierarchie vnútri týchto skupín. Tento problém úzko súvisí s kritikou zhrnutou v druhom vyššie uvedenom bode. Ako totiž napísal Olson (2006: 133), „*[č]ím viac otázok sa ponechá na rozhodovaní ľudí, tým väčšia je ich sloboda a tým väčšie sú aj negatívne efekty rozdielnosti medzi nimi.*“ Veľmi totiž záleží, či deliberujúci aktéri tvoria homogénnu skupinu jednak v zmysle svojho sociálneho zloženia, ale aj ideologického pozadia (cf. Rucht 2012: 117). Kritici deliberatívnej demokracie, ako napr. Sanders (1997), teda mnohokrát nie sú proti verejnej deliberácii ako takej, ale proti deliberácii za podmienok nerovnosti (cf. Rostbøll 2009: 28). Sila argumentu spoločensky znevýhodnených je totiž v deliberatívnej konfrontácii značne otázná. Ako tvrdí napríklad Kadlec (2008: 61), „*[d]eliberácia je vždy štruktúrované naklonená voči tým, ktorí majú väčšie zdroje a moc, pričom predstierať čosi iné je morálne klamlivé.*“ Ako pripomenul vyššie citovaný Olson (2011: 535), už Marx s Engelsom si všimli, že skupiny vlastniace podstatnú časť zdrojov majú v spoločnosti dominantné postavenie. Argumentovali, že „*dominantné skupiny kontrolujú prostriedky symbolickej produkcie, teda materiálne a technologické prostriedky tvorby a propagácie myšlienok. Zo súčasnej perspektívy môžeme vidieť, že tieto dominantné skupiny kontrolujú taktiež menej zjavné formy symbolickej produkcie. Medzi ne patria jazykové normy, argumentácia o občianska kompetentnosť. Tieto normy ustanovujú to, aké sú »správne« a »nesprávne«, »legitímne« a »nelegitímne« formy praxe, ustanovujú štandardy interakcie vnútri danej spoločnosti.*“

Takáto symbolická, ale aj faktická dominancia je celkom prirodzene hrozbou demokratickej deliberácie. Aj preto požadoval svojho času Rawls (2013 [1999]: 188), aby verejná deliberácia ako „základný znak demokracie“ bola „oslobodená od zdrojov peňazí. Inak budú politiku ovládať korporátne a iné organizované záujmy, ktoré prostredníctvom masívnych príspevkov na kampane prekrútiť, ak nie zamedzia verejnú diskusiu a uvažovanie.“ Inak povedané, čím spravodlivejšia a rovnomernejšia bude distribúcia bohatstva v spoločnosti, tým menšie budú naše obavy, že niektorí ľudia s väčšou vyjednávacou mocou budú mať navrch nad ostatnými účastníkmi deliberácie: „V spoločnosti hlboko rozdelenej na bohatých a chudobných je ťažké si predstaviť, že ľudia budú ochotní zrušiť vzájomné rozdiely a diskutovať o kontroverzných témach v dobrej viere“ (Bell 1999: 73).

Zvykne sa však aj tvrdiť (pozri napr. Thompson 2008: 499), že verejné deliberovanie skôr zvyrazňuje než znižuje mocenské diskrepancie a nerovnosti medzi ľuďmi, že činí z osôb frustrovaných jedincov, kvôli čomu sú napokon prijaté kvalitatívne ešte horšie rozhodnutia, než keby nebolo došlo k žiadnej deliberácii (kritika z radov teórie elitizmu). Participujúci jedinci údajne konajú strategicky, v súlade so svojimi individuálnymi záujmami, s cieľom maximalizovať vlastný zisk (kritika z radov teórie racionálnej voľby); nemajú zmysel pre tolerovanie oponentov, vďaka čomu sa prikláňajú k extrémnym pozíciám. Oponuje sa teda názorom, podľa ktorých má participácia/deliberácia výlučne pozitívne účinky, t. j. že vedie k efektívnemu prijímaniu „dobrých“ rozhodnutí, že napomáha vzájomnej tolerancii, redukuje tvorbu a rozrastanie polarizovaných skupinových záujmov a „obrusuje“ triedne a mocenské štiepne línie v spoločnosti. Ako totiž pripomína Thompson (2008: 498), teoretici deliberatívnej demokracie sa síce líšia v názoroch na to, čo treba považovať za dôvody vedúce k deliberácii, aké extenzívne by malo byť verejné fórum, či sú procedurálne normy dostatočné alebo nie, či je alebo nie je konsenzus cieľom, avšak spoločne všetci odmietajú takú koncepciu politiky, ktorá je postavená na mocenských záujmoch, agregácii individuálnych preferencií a na súťaživých teóriách, aké prezentoval Schumpeter. Ako odpoveď na tento spomínaný druh výhrady preto niektorí teoretici usudzujú, že viac než formálnu rovnosť účastníkov deliberácie by sme mali požadovať skôr určitý druh ich „symetrie“ (cf. Blattberg 2003: 161), prípadne aby občania s nižším sociálnym a/alebo politickým statusom boli do deliberácie zvlášť povzbudzovaní a možno aj motivovaní, aby sa tak predišlo ich prípadnému dobrovoľnému mlčaniu (cf. Smith 2014: 282 – autor sa v tomto návrhu odvoláva na Sunsteina).

Medzi ďalšie otázky, ktoré sa v súvislosti s deliberatívnou demokraciou vynárajú patrí problém (5) hegemonného diskurzu, v rámci ktorého deliberácia prebieha (v súčasnosti ide v prípade západných liberálnych demokracií o neoliberalný diskurz), ale aj otázka (6) spôsobu definovania verejného záujmu (jeho prípadné stotožnenie so záujmom väčšiny) a s tým spojená výhrada, že „deliberatívna demokratická politická debata je skôr o tom, ako legislatíva a politiky môžu najlepšie napomôcť verejnému alebo spoločnému dobru než o tom, ako uspokojiť špeciálne (individuálne; doplnil M. S.) záujmy a do akej miery“ (Weithman 1995: 335). Ide teda o výhradu, ktorá sa týka údajnej preferencie kolektívnych záujmov pred individuálnymi v procese deliberácie.

Ďalšie dve výhrady sa týkajú (7) ochoty potenciálnych účastníkov participovať na deliberácii: „jednotlivci nemusia mať motiváciu zúčastniť sa alebo môžu mať pocit, že nemajú

dostatok nevyhnutnej úrovne politickej účinnosti zúčastniť sa (jej; doplnil M. S.)“ (Chappell 2012: 76), ako aj (8) miery potlačania názorov a práv reprezentantov menšinového tábora v deliberujúcej skupine. Ochota konať spoločne a kooperatívne v rámci deliberatívnej skupiny totiž ešte neznamená spolupracovať „dialogicky“ a byť pripravený uvažovať o dôvodoch, ktoré predkladajú názoroví oponenti a nechať sa presvedčiť ich argumentmi (cf. Pellizzoni 2001: 77). V konečnom dôsledku sa tak môže, paradoxne, ukázať, že proceduralistické chápanie demokracie v zmysle prostej agregácie voličských hlasov je pre efektívne prezentovanie rôznorodých občianskych názorov vo verejnom priestore efektívnejšie, než samotná deliberácia. Umožniť ľuďom vyjadriť svoj hlas a názor prostredníctvom voľby svojich zástupcov alebo ich účasťou na referende totiž vôbec nevyžaduje tomu predchádzajúcu deliberáciu; takáto forma občianskej participácie *„je založená na agregácii preferencií ľudí skôr než na deliberácii“* (Setälä 2013: 179). A dokonca ak aj uvažujeme o tom, že verejná deliberácia je pre demokratický systém nevyhnutná, *„musíme špecifikovať jej úlohu zoči-voči nedeliberatívnym formám interakcie“* (Rucht 2012: 115). Takáto špecifikácia významu deliberatívnej diskusie (nielen) pred voľbami či referendum je preto pre jej prívržencov neustále sa objavujúcou úlohou a trvalou výzvou.

Nie nevýznamným problémom je aj aplikovanie myšlienok deliberatívneho politického rozhodovania do kultúr s inou ideovou tradíciou, a to napriek vysokej vnútornej hodnote týchto osobitných tradícií či *„zbožnosti“* ich nositeľov, ako o tom píše Tampio (2014). S tým sa spája aj otázka šírenia deliberácie do nových oblastí, problém jej osvojovania a prenikania do odlišných kultúrnych celkov. Ako odpoveď naň formuluje spomínaný autor návrh *„vyživovania a rozširovania deliberatívneho politického étosu“* (Tampio 2014: 107) prostredníctvom univerzitného vzdelávania. Idea „liberálnych umení“, teda istá humanistická euro-americká tradícia je totiž dnes už štandardom aj na nezápadných univerzitách, čo môže pomôcť šíreniu deliberatívnej demokracie prostredníctvom výuky rešpektujúcej ostatné (napr. konfuciánske či moslimské) kultúry. Ak totiž deliberatívni demokrati veria, že *„politická legitimita spočíva na reflektívnom občianstve, potom by sa mali stať misionármi takýmto spôsobom“* (op. cit.: 116). Títo „novodobí jezuiti“ by mali podľa Tampia šíriť *„dobrú zvest“* deliberatívneho politického rozhodnutia prostredníctvom a na základe humanistických predmetov vyučovaných na univerzitách po celom svete.

Aj keď sa takáto myšlienka môže javiť na prvý pohľad ako naivná, môže sa stať vo svojich dôsledkoch významnou pomocou konštituovania deliberatívnej demokracie na globálnej úrovni, ako o tom budeme uvažovať pri téme globálnej politickej autority. Univerzitné vzdelávanie budúcich spoločenských a politických elít aj v nezápadných kultúrach má potenciál poskytnúť základ globálnemu deliberatívnemu rozhodovaniu, ktoré si však bude musieť zachovať čo najvyššiu možnú mieru inkluzívnosti.

Vráťme sa ale v tejto chvíli naspäť k výhradám a otáznikom súvisiacim s deliberatívnou demokraciou. Mnohí jej kritici poukazujú na to, že zameranie deliberácie na dialóg, porozumenie a hľadanie konsenzu vedie v konečnom dôsledku k delegitimizácii konfliktu, prípadne k zníženiu jeho významu v tom zmysle, že ide o dôsledok empirických okolností, brániacich dosiahnutiu ideálnej rečovej situácie. Tu však treba poznamenať, že medzi prostým dialógom a skutočnou deliberáciou existujú isté rozdiely. Je to totiž práve orientácia na určitý problém, ktorá odlišuje deliberáciu od dialógu, teda rozhovoru dvoch

ľudí. Ako poznamenala Chambers (2012: 57), „[n]ie všetky formy rozprávania sú *deliberatívne* a nie všetky formy *deliberácie* sú *výkonom deliberatívnej demokracie*.“ Zatiaľ čo dialóg je o vzájomnom pochopení a výmene pohľadov na niektoré otázky s ostatnými, *deliberácia* znamená skúmanie nejakého konkrétneho problému považovaného za spoločný, prostredníctvom prinášania čo najväčšieho možného počtu pohľadov a perspektív na tento problém, ako je to len možné. *Deliberácia* ako demokratický diskurz síce môže byť opísaná a charakterizovaná ako dialóg s určitým konkrétnym čiastkovým cieľom, avšak „*predpokladá dohodu na základných pravidlách a štandardoch racionality, a teda vyžaduje viac než dialóg*“ (Himmelroos 2013: 165). Dialóg, ako zdôrazňuje Kadlec (2008: 79, pozn. č. 33), je samozrejme dôležitou a integrálnou súčasťou *deliberácie*, avšak vedúca a ústredná úloha spoločného aktuálneho problému je charakteristická iba pre *deliberáciu*. Dialóg v *deliberatívnom* zmysle neslúži len na to, aby sa objasnili názorové pozície účastníkov alebo iniciovala zmena preferencií; jeho účelom je predovšetkým prehĺbiť poznanie problému, napomôcť vzájomnému oceneniu účastníkov, posilniť kvalitu rozhodnutí, ktoré následne stimulujú občanov, aby prijali kooperatívny prístup k riešeniu problémov a prijímaniu rozhodnutí. Takáto „*kognitívna cnosť*“ (Pellizzoni 2001: 67) následne podmieňuje vzrast ostatných cností, ktoré sú s ňou spojené. V *deliberatívnej demokracii* je síce hlavný dôraz kladený na (poučený) dialóg, konkrétne na jeho nenásilnú formu, avšak adekvátnejšie by bolo možné ho pomenovať ako „*konverzáciu*“ medzi viacerými osobami, ktorej cieľom je diskutovanie o konkrétnej otázke miestneho alebo celospoločenského významu s cieľom poskytnúť priestor vyjadreniu pluralite názorov a dospieť k spoločnému, aj keď nie nevyhnutne konvergentnému, stanovisku. Tým sa takáto *konverzácia* či dialóg odlišujú od vyjednávania a negociácií (cf. Blattberg 2003: 156). Na druhej strane, vyššie spomínaná Chambers (2012: 58) sa nazdáva, že *deliberáciu* nemožno vnímať ako *konverzáciu*, lebo medzi nimi existuje základný rozdiel. *Deliberácia* je podľa nej prakticky orientovaná a zahŕňa predkladanie, prehodnocovanie a vyhodnocovanie dôvodov pre a proti nejakému konaniu.

Podľa Pellizzoniho (2001: 63) nie je nevhodné použiť pre pomenovanie procesu prebiehajúceho v rámci *deliberácie* slovo „*diskusia*“, keďže je to práve ona, ktorá predstavuje proces, kde sa každá zo strán usiluje presvedčiť ostatné strany, aby súhlasili s niečím, čo je v podstate v ich vlastný prospech. V jadre každej *deliberácie* teda stojí úmysel racionálnou a tolerantnou argumentáciou presvedčiť názorového oponenta, že to, o čom sa domnievame, že je správne (príp. vhodné), nepôsobí proti jeho osobným preferenciám a názorom, ale že môže ísť (a ide) v súlade s nimi. Inými slovami, pre liberálnu demokraciu je dôležité, „*aby verejná rozprava prebiehala v racionálnych medziach. O verejnom rozume v liberálnom poňatí preto môžeme hovoriť až vtedy, keď občania v rozprave budú schopní racionálne formulovať svoje názory a dokážu sa na ne pozrieť očami druhých*“ (Znoj 2004: 44).

IV. Akú teóriu pre súčasnú demokraciu?¹⁴ K teoretickým diskusiam o vymedzení konceptov participatívnej a deliberatívnej demokracie

Meniace sa spoločenské, ekonomické a politické podmienky nielen v štátoch euroatlantického priestoru podnietili v ostatných rokoch zásadné premeny rôznych aspektov politickej angažovanosti a participácie občanov. Ako svojho času zdôraznila Vráblíková (2008: 381), išlo najmä o (1) rozšírenie zoznamu adresátov, voči ktorým je občianska politická participácia namierená, keďže to už nie sú len národné vlády, ale aj nadnárodné organizácie, medzinárodné inštitúcie a korporácie, pričom sa v ostatných rokoch posilňuje aj lokálna úroveň, teda samospráva, (2) zmenu priestoru, v ktorom sa politická participácia vykonáva, čo priamo súvisí s rozširovaním rozsahu a typu adresátov, na ktorých je namierená, (3) modifikáciu cieľov, ktoré majú byť touto participáciou dosiahnuté, resp. naplnené; ide už nielen o hmotné a materiálne statky, ale aj a predovšetkým o uznanie partikulárnych identít. Ako pomyselný štvrtý bod by sme mohli dodať aj (4) rozširovanie nástrojov a možností občianskej participácie/deliberácie, ktoré boli spomínané v predchádzajúcich častiach. Charakter politickej participácie sa teda výrazne mení a politickí vedci, ako zdôraznil Hooghe (2014: 338), nemajú inú možnosť než sledovať tieto spoločenské trendy. V opačnom prípade ostanú ľpiet' na tradičných a zastaraných definíciách, poučkách a klasifikáciách, čo rozhodne „nie je užitočná stratégia, ktorá by nám pomohla pochopiť spoločnosti, ktoré sa tak prudko menia“ (ibid., pozri tiež Hooghe 2014: 341).

4.1 Vzájomný vzťah participácie a deliberácie

Všetky tieto spomínané zmeny súvisia priamo so zmenou v prístupe k participatívnej demokracii z teoretického hľadiska, zvlášť v konfrontácii s deliberatívnou demokraciou, ktorej sa v rámci teoretizovania o demokracii v súčasnej politológii venuje najväčšia pozornosť (cf. Vick 2015: 205). Na začiatku 3. tisícročia sa síce ešte objavovali tendencie považovať participatívnu a deliberatívnu demokraciu len za súčasť širšieho prúdu „*progresívnej demokracie*“, ako to urobil Nederveen Pieterse (2001: 410–412), ktorý do tejto kategórie zaradil ešte napríklad priamu, radikálnu či kozmopolitnú demokraciu, avšak postupne sa v teórii vydělili ako samostatné koncepty, i keď navzájom do istej miery – aj keď „*v podstate nie nevyhnutné*“ (Crespy 2014: 83) – prepojené. Ako totiž zdôraznili Weithman (1995: 316, 320, 322) a Blattberg (2003: 161), deliberatívni demokrati majú sklon pripisovať politickej participácii veľkú hodnotu a odporúčať vyšší stupeň participácie než je zvykom v súčasných západných demokraciách. V tomto zmysle majú tak pomerne blízko ku klasickým republikánom. O určitých „*zjavných podobnostiach*“ medzi oboma konceptmi písal na začiatku nového milénia aj John S. Dryzek (2000b: 79), ktorý býva spolu s I. M. Youngovou považovaný za predstaviteľa radikálneho prúdu v tejto teórii (cf. Walter 2008: 531). Podľa Olsona (2008: 83) by sme mali na participáciu nazerať

¹⁴ Prvá časť názvu tejto kapitoly je parafrázou názvu knihy Miroslava Nováka „*Jakou demokracii pro nové demokracie?*“ (Brno: Mezinárodní politologický ústav, 2001). Táto kapitola vychádza z môjho samostatného vedeckého článku: Sekerák (2015a).

dvojakým spôsobom: „jednak v nej vidieť interaktívny proces vyjednávania a dialógu a jednak možnosť účasti v celom rade (spoločenských) aktivít.“ Takéto nazeranie na participáciu evokuje jej inherentnú prítomnosť v deliberatívnom procese, čo naznačuje predovšetkým zmienka o vyjednávaní a dialógu. Šimsa (2015: 151) uvádza, že „[p]articipatívnu demokraciu možno považovať za jednu z foriem republikánskej demokracie a predchodkyňu deliberatívnej demokracie.“ Podľa Patemanovej (2012: 8) dokonca deliberatívna demokracia premočila a pohltila svojho ideového predchodcu, teda participatívnu demokraciu, hoci spočiatku aj deliberatívna demokracia bola skôr teoretickým podnikom, ktorý sa postupne rozvinul do politickej praxe. Táto „konceptuálna hmla“ vznášajúca sa nad oboma modelmi zrejme pramení aj v nejednoznačnom chápaní deliberatívnej (diskurzívnej) demokracie.

Významný príspevok do diskusie o vzájomnom vzťahu oboch teórií demokracie (participatívnej a deliberatívnej) priniesla Diana Mutz (2006) svojou knihou „*Hearing the Other Side: Deliberative versus Participatory Democracy*.“ V nej si všíma, že mnohé prístupy k občianskej spoločnosti zmiešavajú participatívnu a deliberatívnu demokraciu do homogénneho tvaru zdôrazňujúc, že oba koncepty majú v zásade rovnaké ciele s tým, že deliberácia predstavuje len akúsi podmnožinu politickej participácie. Zistenia, ktoré vo svojom diele prezentuje však naznačujú, že

„je pochybné, aby mimoriadne aktivistická politická kultúra mohla byť tiež deliberatívnou. Najlepšie spoločenské prostredie vhodné pre kultiváciu politického aktivizmu je také, v ktorom sú ľudia obklopení tými, ktorí s nimi súhlasia, ľuďmi, ktorí budú posilňovať vieru v to, že ich politické názory sú jediné správne a tou vhodnou cestou, ktorou by sa malo ísť. Podobne zmyšľajúci ľudia sa totiž môžu navzájom povzbudzovať do kolektívneho konania a napomáhať takému druhu vášne a entuziazmu, ktorý je hlavným motívom politickej participácie“ (Mutz 2006: 15).

Politickú participáciu a deliberáciu vníma Mutz ako navzájom odlišné aktivity, avšak na participáciu nazerá v úzko straníckom zmysle aktivizmu najmä prostredníctvom zapájania sa do politických kampaní (*partisanship*). Jej predstava o politickej participácii je veľmi jasná a znamená v podstate ideologicky vyhranenú politickú angažovanosť nekritického kampaňového aktivistu, ktorý „*vykonáva kampaň vášnivo a zdanlivo s intelektuálnou slepotou,*“ ako jej prístup charakterizuje Landemore (2013: 217). Priznáva to napokon aj sama na prvých stranách svojho diela, kde píše, že participatívna demokracia je v jej vlastných predstavách len súhrnným pomenovaním „*davu mimoriadne politicky aktívnych občanov nesúcich transparenty, vykrikujúcich heslá a vítajúcich prejavy svojich politických lídrov. V priebehu dní, kedy nevykonávajú tieto aktivity, pracujú v špinavých pivniciach, plnia obálky direct mail kampaňou, píšú listy svojim politickým zástupcom, kde ich presviedčajú prijať vlastný pohľad, vykonávajú kampaň od dverí k dverám (...)*“ (Mutz 2006: 16). Mutz zároveň kritizuje naivnú (?) predstavu teórie participatívnej demokracie, ktorá je v jej ponímaní akýmsi sebanaplňajúcim sa proroctvom: „*[a]k ju (participatívnu demokraciu; doplnil M. S.) budeš, ona príde. Inými slovami, keby vlády poskytli **zmysluplné** príležitosti pre ľudí na to, aby sa podieľali na politickom procese, potom sa občania osmelia vedomí si vlastnej moci a využili by tieto participatívne príležitosti*“ (Mutz 2006: 135; *zvýraz. v orig.*). Podobne ako niekoľko rokov pred ňou Sartori, zavádza čitateľov a čitateľky tvrdením, že tento druh zmysluplných príležitostí obhajovaný zástancami participatívnej demokracie

zahŕňa najmä národné referendá a väčšie zahŕňanie občanov do politických inštitúcií na komunálnej úrovni.

Sartori (1993) [1987]: 285) tvrdil, že „*demokracia založená na osobnej účasti*,” teda inak povedané nejaká forma priamej občianskej participácie, „*je možná len za určitých podmienok*,” pričom referendum podľa neho nie je možné považovať za ekvivalent alebo náhradu priamej demokracie a demokracia v priamom zmysle by sa skôr mala budovať ako „*sieť malých komunít*“ založená na „*vitalite zúčastnených skupín*.” Keďže teda podľa neho „*priama, reálna samospráva nie je pravdepodobná*,” lebo „*vyžaduje skutočnú prítomnosť a účasť zainteresovaných (ľudí)*“ (ibid.), jedinou reálnou alternatívou je demokracia zastupiteľská. Paradoxne, obaja pracujú s inštitútom referenda ako nejakou formou demokracie. Kým Mutz ho vníma ako nástroj priamej občianskej účasti na prijímaní politických rozhodnutí a subsumuje ho do kategórie participatívnej demokracie, Sartori spochybňuje takéto zaradenie tohto nástroja. V konečnom dôsledku ale obaja prichádzajú k mylnému poznatku, že totiž participatívna demokracia sa uskutočňuje buď v podobe referenda ako (potenciálne efektívneho) nástroja (Mutz), alebo ju vzhľadom na veľkosť a početnosť súčasných štátov nie je možná, prinajmenšom nie v zmysle účasti, v akom bola chápaná v antickom Grécku (Sartori), ktoré je podľa Sartoriho jedným z hlavných inšpiračných zdrojov teórie participatívnej demokracie (pozri Sartori 1993 [1987]: 160, 282–286). Preferuje preto nepriamu, zastupiteľskú demokraciu, ktorá je postavená na myšlienke *obmedzenia a kontroly* politickej moci.

Mutz ide vo svojich úvahách ďalej, keď spochybňuje predpoklad, že po vytvorení zmysluplných participatívnych možností zhora ich budú občania aj využívať, prípadne si nie je istá, kto presne ich bude využívať: „*Ak ich vybudujeme (možnosti; doplnil M. S.), kto príde? Keď sa zavedú nové participačné príležitosti pre občanov, kto má najväčšie sklony ich využiť?*“ (Mutz 2006: 135). V duchu jej vnímania participatívnej demokracie to zrejme budú iba prirodzene angažovaní a zapálení politickí aktivisti, nikto iný. Rovnako tak pochybuje o význame deliberácie, ktorá podľa nej spočíva v konfrontácii odlišných pohľadov na politické a spoločenské otázky, pričom zároveň posilňuje stranícku alebo ideologickú príslušnosť jej účastníkov. Teoretici a teoretičky deliberatívnej demokracie podľa nej nedokázali navrhnúť konkrétne podmienky, za ktorých by ľudia mohli navzájom interagovať v zmiešaných spoločnostiach a žiť tak životom politicky aktívnych občanov (cf. Mutz 2006: 149). Hlavný prínos participácie a deliberácie napokon vidí predovšetkým vo vytváraní a udržiavaní „*sociálnych a politických sietí*,” ktoré napomáhajú politickému aktivizmu, ako aj tomu, čo nazýva ako „*cross-cutting political discourse*,” resp. „*cross-cutting exposure*“ (cf. Mutz 2006: 150).

Spomínaným pohľadom výrazne oponuje už zmienená H  l  ne Landemore (2013b), podľa ktorej je Mutzovej definícia deliberácie omnoho užšia než zau  van   minimálny deliberatívny koncept, na ktorom sa viac-menej zhodujú deliberatívni demokrati. Podl   tejto minimálnej koncepcie by sa mala deliberacia sústrediť okolo princípu rozumnej výmeny argumentov, resp. rozumového zdôvodňovania názorov. Nejde teda len o obyčajn   konfrontáciu odlišn   pohľadov na politick   a spoločensk   otázky. Navyše, deliberatívna demokracia môže posilňovať u občanov schopnosť rozumového zdôvodňovania, teda nie stranícku príslušnosť či lojálnosť, ako sa domnieva Mutz. Zároveň to však predpokladá,   

Ľudia budú počas deliberácie nesúhlasiť konštruktívne a spôsobom, ktorý ich bude tešiť, nie otravovať alebo znepokojovať; musia *vedieť nesúhlasiť*. Mutz vlastne podľa Landemoreovej kritizuje úplne iný typ politickej participácie (a deliberácie) – „*stranícky aktivizmus*“ –, než je „*deliberatívna, resp. kritická participácia*“, ako ju Landemore nazýva. Tento druhý typ je podľa nej plne kompatibilný s deliberáciou. Participácia v zmysle stranického aktivizmu prekvitá v homogénnom sociálnom prostredí podobne zmýšľajúcich ľudí. Spočíva na „*démonizácii druhej strany a ostrakizme nesúhlasiacich hlasov*“ (Landemore 2013b: 218). Nejde ani tak o deliberáciu, ako skôr o vykrikovanie politických hesiel a nadšenú podporu stranickým vodcom. Zahŕňa rozhodovanie bez konštruktívnej výmeny názorov, bez racionálne zdôvodneného konania a podriadenie sa skupine alebo ideológii. Nie nepodobne uvažuje aj Warren (2002: 688) keď tvrdí, že dnes je občianska participácia obmedzovaná práve len na voľbu politických reprezentantov, spisovanie petícií, účasť na verejných vypočúvaniach politikov či protestoch. Jan W. van Deth (2014: 351) pripomína, že zoznam foriem politickej participácie zahŕňa aj také aktivity, akými sú bojkot, dobrovoľníctvo či dokonca samovražedné protesty.

Oproti tomuto typu participácie stojí „kriticko-deliberatívny“ model, ktorý spočíva na participácii autonómne konajúceho a rozumne uvažujúceho jedinca začleneného v komunite. Automaticky sa počíta s tým, že do participatívneho procesu sú zahrnutí aj iní ľudia, zvlášť čo sa týka deliberácie, ktorá „*napomáha výmenu argumentov o spoločnom dobre*“ (ibid.). Tento typ participácie je síce pomerne intenzívny a predpokladá rozumného občana, avšak nemusí ísť nevyhnutne o využívanie najmodernejších deliberatívnych nástrojov (napr. občianske zhromaždenia, deliberatívne prieskumy), ale môže fungovať aj v rámci tradičných zastupiteľských inštitúcií: napríklad môže ísť o „informovaný akt voľby“, teda odovzdávanie hlasov vo voľbách po náležitom informovaní sa o kandidujúcich subjektoch a osobách, spojenom prípadne s uvažlivou a racionálnou výmenou názorov medzi podobne alebo aj odlišne zmýšľajúcimi spoluobčanmi. Tak ako v prípade „participácie – stranického aktivizmu,“ aj tu môže ísť o podporu politickým stranám a stranickým vodcom, avšak táto podpora je podmienená podmienkou rozumnosti a kritickej angažovanosti podporujúceho. Môže ísť dokonca aj o uchádzanie sa o volený úrad, ale len do tej miery, do akej ostáva zachovaná morálna integrita iných účastníkov volebnej súťaže a ich nezávislé úsudky. Celý kriticko-deliberatívny proces participácie má byť založený na uvedomovaní si inštrumentálnej povahy a omylnosti politických inštitúcií a schopnosti udržať si vlastný nezávislý úsudok a kritický prístup (odstup) k poskytovaným informáciám.

Podľa Hilmera (2010) sme síce na začiatku 21. storočia mohli konštatovať relatívnu slabosť teórie participatívnej demokracie, postupne sa však stávame svedkami oživenia záujmu o ňu, aj keď opačným spôsobom: prax participatívnej demokracie v rôznych štátoch (napr. participatívne rozpočtovanie, občianske plánovacie bunky, miestne referendá, verejné občianske zhromaždenia, spontánne lokálne protestné akcie atp.) inšpiruje obnovený záujem o participačnú teóriu. Zároveň tento autor zdôrazňuje, že viacročná tendencia preferovať v politickovednom výskume deliberáciu (deliberatívnu demokraciu) neznamená ešte akcentovať participáciu samotnú. Deliberácia je totiž iba jednou z foriem politickej participácie. Preto by podľa neho „*deliberatívna demokracia nemala byť považovaná za ekvivalentnú participatívnej demokracii*“ (Hilmer 2010: 47). Participatívna

demokracia totiž zahŕňa nielen deliberáciu, ale vo svojej podstate aj rozšírenie deliberácie a ostatných participačných metód do rozličných sektorov spoločnosti (cf. Hilmer 2010: 60). Podobný názor zastáva aj Rostbøll (2009: 29) keď tvrdí, že rozličné formy politického aktivizmu či alternatívne podoby komunikácie neprotirečia deliberatívne ideálu a to pod podmienkou, že prinášajú nové témy a umožňujú inak vylúčeným občianskych skupinám, aby boli zahrnuté do politického procesu.

Do opozície oproti vyššie zmienenému Hilmerovi, ktorý do sféry participačnej demokracie zahrnul deliberáciu, sa stavia Hildreth (2012), ktorý zdôrazňuje, že obe teórie sa rôznia predovšetkým v cieľoch. Zatiaľ čo participačná teória akcentuje demokratickú transformáciu jednotlivcov a inštitúcií, deliberatívna teória zdôrazňuje demokratickú legitimitu. Podobne aj Rättilä (2000: 44) je presvedčená, že deliberáciu by sme si mali želať preto, lebo *„posilňuje racionalitu rozhodovacích procesov a racionalita (...) zas zlepšuje demokratickú legitimitu produkovaním noriem a politík, na ktorých sa všetci zhodnú v rozumnom rozvažovaní prostredníctvom slobodných a rovných občanov.“* Ed Wingenbach (2011: 30) zas poukazuje v rozdieloch medzi participatívnou a deliberatívnou demokraciou na spôsob emancipácie subjektu politiky, teda občanov. Zatiaľ čo pre participatívnych demokratov emancipácia vzniká vtedy, keď *demos* vykonáva konzistentnú kontrolu nad výkonom suverénnej autority, podľa deliberatívnych demokratov emancipácia vyžaduje kolektívne rozhodnutia vedené verejnými kritériami platnosti (validity).

Vyššie citovanému Hildrethovi istej miery vo svojom výklade deliberatívnej demokracie nepriamo protirečí D. Held (2006: 233), podľa ktorého síce hlavnou tézou deliberácie je *„povedať zbohom akýmkoľvek fixovaným preferenciám“* za účelom dosiahnutia silných a rozumných politických úsudkov, na druhej strane by však tieto preferencie mali byť podľa neho nahradené *„procesom učenia sa, v ktorom a prostredníctvom ktorého sa ľudia oboznamujú s rôznymi témami, ktoré potrebujú pochopiť,“* práve aby dosiahli už zmienené rozumné politické úsudky. V akcentovaní procesu občianskeho učenia sa tak u Helda nenápadne prepájajú ciele deliberácie s cieľmi participácie, ako ich chápe teória participatívnej demokracie.

Vráťme sa však k ďalším rozdielom medzi týmito dvoma teóriami, ktoré rozlišuje Hildreth. Medzi ne radí ešte uprednostňovanie inštrumentálnej racionality (participatívna teória) oproti komunikatívne modelu (deliberatívna demokracia). Podľa neho teoretici a teoretičky participatívnej demokracie zdôrazňujú potrebu demokratizácie všetkých sektorov spoločnosti (vrátane pracovísk), pričom zástancovia deliberatívnej demokracie majú sklon zameriavať sa skôr na občiansku spoločnosť s vylúčením pracovísk (cf. Hildreth 2012: 296–297). Líšia sa navzájom v cieľoch, o ktoré sa usilujú (spoločenská transformácia vs. zdôvodňovanie), používaných praktikách (inštrumentálna akcia vs. uvážlivá deliberácia), efektoch, ktoré majú na jedincov (transformácia do podoby aktívnych občanov vs. posilnenie zmyslu pre záujem o verejné záležitosti) a taktike (neochota vs. ochota zahrnúť do rozhodovania „dominantné“ inštitúcie) (cf. Hildreth 2012: 305). Citovaný autor považuje deliberáciu za realistejšiu než participáciu. Zatiaľ čo prvá od občanov (ako teória) očakáva príležitostné kolektívne rozvažovanie o vybraných otázkach spoločného záujmu, druhá (ako teória) od nich požaduje aktívnu účasť vo všetkých oblastiach spoločenského života (cf. Hildreth 2012: 302). Paradoxne, opomína skutočnosť,

že hlavným cieľom participácie nie je účasť občanov na politickom rozhodovaní, ale rozhodovanie ako také (cf. Polletta 2014: 84), pričom to isté platí aj pre deliberáciu. Nie je jej zmyslom len verejne deliberovať o konkrétnom politickom probléme alebo súbore problémov za splnenia podmienok inkluzívnosti, otvorenosti, verejnosti či odstránenia štrukturálnych nerovností, ale prijať konkrétne rozhodnutie o veci skupinového (miestneho alebo verejného) záujmu, v niektorých prípadoch aj verejne záväzné rozhodnutie. Ako zdôrazňuje Warren (2002: 693), participácia môže byť za demokratickú označená práve vtedy a len vtedy, keď každý jednotlivec potenciálne ovplyvnený prijatým rozhodnutím má rovnú príležitosť ovplyvniť svojou aktívnou účasťou toto rozhodnutie. Toto platí, *mutatis mutandis*, aj pre verejnú občiansku deliberáciu. Rovné participačné príležitosti sú ale zabezpečené iba vtedy, „*keď sú si ľudia dostatočne rovní v tých schopnostiach a zdrojoch, ktoré im umožňujú participáciu*“ (Olson 2008: 85). Aby sme túto rovnosť príležitostí dosiahli, je potrebné zaviesť „*nejaký mechanizmus, ktorý oslabí sociálne nerovnosti, ktoré sú základom nerovných príležitostí. Tento mechanizmus sa zameriava na to, aby bola ustanovená participačná parita a ak ju chce dosiahnuť, musí sa sústrediť na inštitucionálne a materiálne podmienky participácie*“ (op. cit.: 86).

Rozlišovať medzi špecifickým konceptom tzv. participatívneho vládnutia (*participatory governance*), ktorý je vlastne variáciou na participatívnu demokraciu na jednej strane a deliberáciou, konkrétne deliberatívnym prieskumom (*deliberative polling*) na strane druhej odporúča aj B. Wampler (2012: 671). Participatívne vládnutie občanov podľa neho zahŕňa formálne a neformálne vyjednávanie medzi občanmi navzájom, ako aj medzi občanmi a vládnymi úradníkmi, čo je špecifikum jeho konceptu, ktorým sa per definitionem približuje deliberatívnej demokracii, ale zahŕňa (otázne je, či aj obohacuje) verejnú občiansku deliberáciu o prvok negociácií s nevolenými vládnymi úradníkmi, teda tými, ktorí reprezentujú štátnu byrokráciu, i keď nie priamo štátnu moc. Presne tento moment je podľa neho kľúčový v tom zmysle, že odlišuje participatívny proces v jeho ponímaní od deliberatívnych prieskumov, ktoré sú jedným z inštitúcií, resp. nástrojov deliberatívnej demokracie. V deliberatívnom prieskume sú totiž náhodne vybraní jedinci rozdelení na základe svojich bežných životných rolí a záujmov do skupín, sú im poskytnuté adekvátne informácie o nastolenom probléme a sú požiadaní, aby vyjadrili svoj názor. Domnieva sa, že hoci má táto skúsenosť aj svoje pozitíva, občania z nej nemôžu príliš mnoho načerpať pre svoje každodenné životy. Rozdeľovanie občanov podľa ich každodenných politických názorov a záujmov ma za následok limitovanie potenciálne transformatívneho vplyvu na politické inštitúcie. Samozrejme je zjavné, že tieto závery vychádzajú jednak z osobitného konceptu participatívneho vládnutia chápaného ako „*prenesenie rozhodovacej autority na štátom schválené oblasti tvorby politiky, ktoré sú spoločne kontrolované občanmi a vládnymi úradníkmi*“ (Wampler 2012: 669), a súčasne nezohľadňujú okrem deliberatívneho prieskumu iné deliberatívne inštrumenty.

Ďalší inovatívny pohľad na ich vzájomný vzťah ponúka Antonio Floridia (2014), ktorý vníma istú kontinuitu a prirodzené pokračovanie medzi participatívnou a deliberatívnou demokratickou teóriou. Na druhej strane, považuje ich za dva odlišné modely prepájania občianskej participácie a priameho politického rozhodovania. V participačnej teórii je podľa neho kľúčovou črtou jej chápanie demokracie ako dimenzie priameho oprávnenia občanov rozhodovať. Táto dimenzia občianskej rovnosti je vykonávaná prostredníctvom

rozhodovacej moci. Nejde pritom o verejné diskusie ani verejné zdôvodňovanie ako v prípade deliberácie, ktoré by tu hralo zásadnejšiu úlohu; to, na čom v teórii participatívnej demokracie záleží je rozhodovací proces a schopnosť prijímať politické rozhodnutia za dodržania podmienok rovnosti. Toto je podmienka, ktorá umožňuje všetkým zainteresovaným jednotlivcom podieľať sa na moci a prejavovať ich vlastnú vôľu. Takémuto chápaniu zodpovedá aj charakteristika politickej participácie, ako ju nedávno vymedzil van Deth (2014: 353). Podľa neho ide v tomto prípade o „všeobecný koncept pokrývajúci dobrovoľné aktivity občanov, obvykle spojené s vládou, politikou alebo štátom. Navyše, tieto aktivity môžu byť zamerané na riešenie lokálnych problémov alebo (...) môžu byť pokusmi zmeniť systémové vzorce spoločenského správania (...), alebo sa zameriavajú na vyvolanie významnej spoločenskej reformy.“

Verejné rozvažovanie postavené na diskusiách a inkluzívnych a rozumných debatách, ako uvažuje ďalej Florida, predstavuje novú demokratickú paradigmu, ktorá na jednej strane predstavuje teóriu, ktorá umožňuje kritickú občiansku (a teda laickú, nie expertnú) analýzu reality súčasných liberálnych demokracií, avšak na strane druhej prináša nový pohľad na politiku a inštitucionálny rozhodovací proces. Paradoxne sa tak práve v tomto bode oba koncepty stretávajú, hoci k nemu došli rozličnými cestami a na základe vzájomného podmienenia sa, ak akceptujeme tézu (a nie je dôvod ju apriórne zavrhnúť), že deliberatívna demokracia predstavuje prinajmenšom pokračovanie participatívnej demokracie, prípadne že deliberácia je „participácia inými prostriedkami“.

Osobitný pohľad na teóriu participatívnej a deliberatívnej demokracie ponúkli svojho času aj Cohen a Fung (2004). Hoci sa podľa nich často zvyknú oba tieto adjektívna demokracie vyslovovať „jedným dychom“, predsa len ide o dva osobitné prúdy demokratického projektu, ktoré rastú z odlišných tradícií a odpovedajú na iné typy zlyhaní súťaživej reprezentácie, ktorá je ústredným prvkom zastupiteľskej demokracie. Preto sa usilujú objasniť vzájomný vzťah týchto prúdov, hlavné tenzie medzi nimi a načrtávajú zároveň cestu možného zmierenia medzi nimi. Predovšetkým vymedzujú tri rozdielnosti medzi týmito prúdmi. Po prvé, zvyšovanie kvality deliberatívneho procesu sa môže diať na úkor verejnej politickej participácie. Ak by, napríklad, zákonodarcovia prijali systém deliberatívneho rozhodovania o politických otázkach, mohlo by priniesť ich izoláciu od menej informovanej a menej rozumnej verejnej mienky. Dosiahla by sa možno značná miera efektivity rozhodovania a profesionality, ale občiansky prvok by bol z neho takmer úplne vylúčený, a to napriek svojej slabšej informačnej kompetentnosti. Po druhé, ak rozšírime politickú participáciu, či už z hľadiska počtu účastníkov alebo rozsahu otázok, o ktorých ľud priamo rozhoduje, môžeme dospieť k zníženiu kvality deliberácie. Prostriedky ľudových iniciatív alebo referend umožňujú voličom priamo sa podieľať na legislatíve, alebo ju aspoň značne ovplyvňovať, a to či už na národnej alebo lokálnej úrovni. Takéto nástroje priamej demokracie, teda priamej politickej participácie však môžu potlačiť rozumnú diskusiu a argumentačnú výmenu, akú predpokladá verejná deliberácia. Lepšie povedané: tieto nástroje túto diskusiu predpokladajú len v minimálnej miere alebo vôbec, pričom však rozhodne nemôžeme hovoriť o splnení všetkých znakov deliberatívnej demokracie tak, ako ich bežne teória chápe. Navyše, takáto forma diskusie sa s veľkou pravdepodobnosťou nevyhne názorovej nevyváženosti, vzájomnému obviňovaniu jej účastníkov (ako bude ukázané v tejto práci nižšie v sekcii empirického skúmania

agonistického pluralizmu na príklade slovenského verejného diskurzu o homosexualite) alebo aj manipulácii. Po tretie, Cohen a Fung pripomínajú, že sociálna a názorová komplexnosť súčasných demokracií obmedzujú rozsah, v akom ešte dnešné štáty môžu byť funkčne participatívne alebo deliberatívne. *„Deliberácia závisí na participácii disponujúcej dostatočným poznaním a záujmom o podstatné otázky, o ktorých sa uvažuje. Avšak v prípade akejkoľvek otázky je počet jednotlivcov s takýmto poznaním a záujmom prevažne malý (závisí od veľkosti populácie) a tým kvalita deliberácie klesá spolu s rozsahom participácie“* (Cohen, Fung 2004: 27). Aj keby sa však priebežne a postupne kvalita poznania a intenzita záujmu u občanov zvyšovala, problém nedostatku času a zdrojov činí z akejkoľvek deliberácie a participácie ako súčasní verejného vládnutia problémový, takmer až utopický projekt. Navyše, komplexnosť a rozsah otázok verejných politík, o ktorých by sa muselo deliberovať zahŕňa vždy prinajlepšom len malú časť občianskej spoločnosti z celkového počtu obyvateľov.

Na tieto nimi samými postulované výhrady formulujú Cohen s Fungom vsutku originálnu odpoveď. Nemožno sa však ubrániť dojmu, že ich riešenie je trochu násilné a až príliš kompromisné. Keď nemôžeme dosiahnuť „čistú“ deliberáciu a ani „čistú“ participáciu, optimálne bude usilovať sa o „participatívnu deliberáciu.“ Túto rozčleňujú do dvoch smerov. Prvým je nepriama, sprostredkovaná spoločenská deliberácia, ktorá má zaručiť plné začlenenie občanov prostredníctvom ich členstva v sekundárnych politických združeniach typu sociálnych hnutí, nezávislých médií, občianskych združení i politických strán. Priama participatívna deliberácia je druhým smerom, ktorým by sa súčasná prax demokratickej inklúzie občanov mala vydať. Autori navrhujú k už existujúcim formám deliberácie, akými sú plánovacie bunky, „deliberatívne dni“, participatívne rozpočtovanie či občianske poroty zahrnúť stratégiu či skôr systém „priamej deliberatívnej polyarchie“ a „posilneného participatívneho vládnutia“. Tento systém sa napríklad od občianskych porôt líši v tom zmysle, že zatiaľ čo poroty sa venujú všeobecným otázkam, akými sú ekonomická politika, zdravotná starostlivosť či lokálna bezpečnosť, zmienené participatívne vládnutie sa zaoberá špecifickejšími problémami, akými sú napríklad manažment ekosystémov, verejné školstvo, trestné činy páchané v malých komunitách či alokácia verejných zdrojov na projekty posilňovania politiky dobrého susedstva. Druhým charakteristickým znakom posilneného participatívneho vládnutia je, že na rozdiel od občianskych porôt, do ktorých sú ich účastníci náhodne regrutovaní (aby sa zabezpečila všeobecnosť, rôznorodosť účastníkov a inklúzia), participatívno-deliberatívne zriadenie zahŕňa len tých účastníkov, ktorí majú silný záujem o prerokúvané a diskutované témy. V každom prípade, o tom, že tento inovatívny prístup Cohena a Funga nebol tak celkom krokom správnym smerom svedčí aj chabý ohlas na ich návrhy v odbornej literatúre v nasledujúcich rokoch.

4.2 Hľadať to, čo je spoločné

Pred viac než pätnástimi rokmi vymedzila Tiina Rättilä (2000: 40–41) dve základné orientácie deliberatívnej demokracie. Prvá je podľa nej zameraná na prijímanie kolektívne záväzných rozhodnutí, druhá, ktorú pomenúva ako „prístup občianskej spoločnosti,“ venuje zvýšenú pozornosť verejnej sfére ako oblasti širokej a efektívnej občianskej participácie. V predchádzajúcich riadkoch sme mali možnosť presvedčiť sa, že dnes je už takáto

klasifikácia zaujímavá len z historického hľadiska zohľadňujúceho vývoj teórie deliberatívnej demokracie v čase. Jej praktický význam sa už ale vytratil. Dôvodom je vzájomné prestupovanie sa oboch konceptov (teda deliberatívneho a participatívneho) v spoločenskej a politickej praxi. Či už hovoríme o mikrodeliberácii typu participatívneho rozpočtovania, mestských zhromaždení občanov, deliberatívnych prieskumov, malých skupín vytváraných *ad hoc* výskumníkmi, alebo o makrodeliberácii typu Národných konventov o Európskej únii, cezhraničných deliberatívnych fór, Grémia európskych občanov (*European Citizens' Panel*), európskych občianskych iniciatív alebo potenciálnej deliberácie globálneho *demosu*, prvok aktívnej a vedomej občianskej účasti je prítomný v každej z nich. Nemožno síce na teoretickej rovine tvrdiť, že deliberácia rovná sa participácia a naopak, avšak ich vzájomné prepojenie a dnes už fakticky aj závislosť je i na empirickej rovine nepopierateľná.

Hoci v normatívnom zmysle slova ich možno striktne a formálne rozlišovať, predsa len môžeme identifikovať ich vzájomný prienik. Či už vezmeme do úvahy tvorbu (spoločensky záväzných) rozhodnutí ako hlavného cieľa alebo nie, implicitným predpokladom je v oboch prípadoch úsilie (1) presadiť *racionálne* a argumentačne *adekvátne podložené* myšlienky, (2) modifikovať spoločenský/politický systém priamou aktivitou a (3) v konfrontácii s politickou autoritou (participácia) a/alebo s ostatnými občanmi (deliberácia) *transformovať individuálne reflexívne úsudky* do podoby *produktu intersubjektívneho učenia sa* (cf. Rostbøll 2005: 376–377, 385).

V. Agonistická demokracia (agonistický pluralizmus)

Po postupnom útlme na začiatku 90. rokov na poli politickej teórie koncept participatívnej demokracie vystriedala pôvodne Habermasov projekt deliberatívnej demokracie teória *agonistického pluralizmu* resp. *agonistickej demokracie*, ktorej najvýznamnejšou predstaviteľkou je popri takých osobnostiach politickej teórie, akými boli alebo sú Ernesto Laclau, William E. Conolly, James Tully, David Owen¹⁵ či Bonnie Honig aj belgická politická teoretička Chantal Mouffe, nadväzujúca na postmodernistickú filozofiu a zdôrazňujúca pozitívne aspekty politických konfliktov pri skvalitňovaní liberálnej demokracie.

Svoj koncept rozvíja predovšetkým v diskusii s a ako reakciu na vyššie opísaný koncept deliberatívnej demokracie, agregatívne chápanie demokracie a v príkrom rozpore s liberalizmom (cf. Wingenbach 2011: 21; Mouffe 2013a: 139), najmä s jeho rawlsovskou verziou. Zatiaľ čo deliberatívna demokracia pracuje predovšetkým s racionalitou ako hlavným prostriedkom dosahovania demokratickej zhody, agonistický pluralizmus kladie dôraz na emocionalitu a nezhodu ako esenciu demokracie. Už skôr priblížený agregatívny model podľa Mouffeovej „*uvažuje o politickej oblasti hlavne v ekonomických termínoch*“, pričom *deliberatívny model „používa etický alebo morálny prístup k mysleniu o politike a neposkytuje teóriu politična“* (Mouffe 2013a: 137–138). Na druhej strane, ako tvrdí napríklad Brockelman (2003: 185), hlavným cieľom knihy „*Hegemónia a socialistická stratégia*“ (1985),¹⁶ ktorú Mouffe napísala spolu so svojim životným partnerom Ernestom Laclauom, ako aj ďalších jej (ich spoločných) diel nie je nič menšie, než „*znovuoživenie liberálnej demokracie.*“ Agonistická demokracia je totiž „*čiastočne definovaná charakteristickým dôrazom na liberálnu demokraciu ako na základný horizont agonistickej politiky, ako aj na agonizmus ako na neukončený vzrast liberálno-demokratického konštitucionalizmu*“ (Wenman 2013: 202). Mouffe si síce všíma, podobne ako jej hlavný inšpiračný zdroj C. Schmitt, inherentné rozpory v liberálnej demokracii, akým je predovšetkým rozpor medzi politickou slobodou a suverenitou ľudu, avšak podľa nej ide o esenciálny a produktívny aspekt liberálnej demokracie skôr, než o predpoveď jej úpadku (cf. Fossen 2008: 379). Preto možno povedať, že jej radikálno-demokratický projekt „*nemá za následok odmietnutie liberalizmu*“ (Frederiksen 2010: 37). Sama totiž zdôrazňuje, že hlavnou myšlienkou jej radikálneho modelu demokracie je skoncovať s názorom, že v pokročilých západných demokratických spoločnostiach je za účelom pohybu smerom k spravodlivejšej spoločnosti nevyhnutné zničiť liberálno-demokratický poriadok a stavať nejaký nový poriadok od nuly. Naopak, výrazné demokratické pokroky je možné dosiahnuť prostredníctvom imanentnej kritiky už existujúcich inštitúcií. Problémom moderných demokratických spoločností nie je totiž z jej pohľadu existencia nejakých eticko-politických princípov slobody a rovnosti, ale ten fakt, „*že tieto princípy nie sú uvádzané do praxe*“ (Mouffe 2013a: 134). Inak povedané, Mouffe „*ostáva verná projektu, ktorý vyzýva hegemonické sebapochopenie liberálnej demokracie, ale činí tak z pozície, ktorá explicitne zahŕňa legitimitu liberálno-demokratických hodnôt a inštitúcií*“ (Breckman 2013: 213).

¹⁵ Jeho teóriu označuje napr. Fossen (2008: 388) ako „*perfekcionistický agonizmus,*“ keďže Owen rozvíja svoju kritiku liberálneho politického myslenia súc inšpirovaný Nietzsche.

¹⁶ Český preklad: E. Laclau, Ch. Mouffe: *Hegemonie a socialistická strategie: Za radikálně demokratickou politikou*. Praha: Karolinum, 2014.

Vzhľadom na fakt, že v slovenskom a českom prostredí doposiaľ nebola koncepcii agonistického pluralizmu – až na malé výnimky (napr. Barša, Císař 2004: 3. kap.; Bíba 2014b: 207–210) – venovaná výraznejšia pozornosť, bude osožné ju dôkladnejšie predstaviť a tak, ako aj predchádzajúce teórie participatívnej a deliberatívnej demokracie, aj kriticky reflektovať vo svetle najnovších poznatkov.

Cieľom Mouffeovej teórie, ako sama uvádza, „*nie je eliminovať vášne alebo odsunúť ich do súkromnej sféry za účelom odstránenia možného racionálneho konsenzu, ale mobilizovať tieto vášne smerom k napomáhaniu demokratických spôsobov*“ (Mouffe 1999: 755–756). Výhodou jej teórie je teda „*rozpoznávanie úlohy vášní v tvorbe kolektívnych identít, [ktoré] poskytuje lepšie porozumenie dynamike demokratickej politiky*“ (Mouffe 2013a: 139). Agonistickú demokraciu predstavuje ako model, ktorý je „*realistickou protiváhou voči naivnému idealizmu konsenzuálnych teórií a problémov krajne pravicového extrémizmu, ktoré ho sprevádzajú*“ (Wenman 2013: 197). Medzi takéto „konsenzuálne teórie“ patrí aj deliberatívna demokracia, ktorá podľa nej „*nie je schopná ponúknuť lepšie porozumenie povahe demokratickej politiky, a preto nedokáže poskytnúť reálnu alternatívu*“ (Mouffe 1999: 746). Zároveň sa Mouffe vymedzuje voči „neoliberálnym“ a „neokonzervatívnym“ pokusom „*redefinovať koncepty, akými sú sloboda a rovnosť*“ (Mouffe 2013b: 99; zväz. M. S.). Práve preto sa podľa nej musí projekt radikálnej demokracie pokúsiť „*definovať demokraciu a rozšíriť jej oblasť aplikovateľnosti na nové sociálne vzťahy*.“ Jej cieľom je vytvoriť „*nový druh artikulácie medzi prvkami liberálno-demokratickej tradície, ktorá už viac nevníma práva v individualistickom rámci, ale ako »demokratické práva«*. Takto sa vytvorí nová hegemonia, ktorá bude výsledkom artikulácie čo najväčšieho možného počtu demokratických bojov“ (ibid.).

Mouffeová teda vyzdvihuje pozitívne dosahy politických bojov a konfliktov v procese udržiavania spoločenského poriadku. Idea agonizmu podľa nej „*odhaľuje existenciu konfliktov, pre ktoré neexistuje racionálne riešenie. Toto odkazuje na také chápanie pluralizmu, ktoré je veľmi odlišné od toho liberálneho*“ (Mouffe 2013a: 130). Na mysli má autorka týchto slov predovšetkým rawlsovský politický liberalizmus. Podľa Rawlsa liberalizmus „*akceptuje pluralitu koncepcií dobra ako fakt moderného života (...) za predpokladu, že tieto koncepcie rešpektujú hranice vymedzené vhodnými princípmi spravodlivosti*“ (Rawls 1997: 250). Táto politická koncepcia spravodlivosti sa pritom v jeho poňatí „*prezentuje nezávisle od nejakej širšej komprehenzívnej náboženskej alebo filozofickej doktríny*“ (op. cit.: 185).

Podobne ako ďalší iní teoretici agonizmu, aj Mouffe vníma politický priestor ako taký, ktorý je otvorený zrážkam uskutočňujúcim sa vnútri sociálnych praxí. Politika podľa agonistov je tak „*rozchodom s automatizmom, s rutinou, s danými praxami. Prechádza tak skrze liberálne, ako aj arendtovské rozlišovanie medzi verejným a súkromným, pretože konfliktné aktivity nemôžu byť obmedzené v izolovanej oblasti. Politická aktivita je vnímaná ako zápas a vyžaduje rozpor ako svoj predpoklad*“ (Fossen 2008: 384). Zaraďuje sa tak medzi tie radikálne pluralistické prístupy, ktoré sa vyhraňujú voči takým politickým teóriám, ktoré viažu svoju vlastnú plauzibilitu a úspešnosť na úroveň dosiahnutej eliminácie spoločenských nezhôd a konfliktov. Namiesto posväcovania politiky budovania spoločenského konsenzu a konsolidácie rozdielov, ktoré vedú k vzájomným názorovým

stretom, sa radikálno-pluralistický prístup prezentovaný agonistickou demokraciou zameriava na takú demokratickú politiku, ktorá vyzdvihuje proces súperenia, rezistencie a nesúhlasu. Agonistický model teda vníma demokraciu ako „ustavičnú súťaž medzi nekompatibilnými víziami, identitami a projektami, kde žiadna hegemonická pozícia nedokáže dlhodobo udržať svoj status“ (Wingenbach 2011: 21). Aj z tohto dôvodu býva niekedy Mouffeovej teoretický príspevok hodnotený skôr ako efektívny nástroj kritiky predsudkov a sporov už existujúcich akademických prístupov, než ako štruktúrovaný inštitucionálny návrh alebo riešenie konkrétnych politických otázok súčasnosti (cf. Karppinen *et al.* 2008: 7). Táto výhrada teda smeruje k celkovému významu a zmyslu koncepcie agonistickej demokracie pre politickú a spoločenskú prax.

5.1 Schmittovská inšpirácia agonizmu

Do skupiny ústredných myšlienkových zdrojov, ktoré Mouffeovú v jej koncepte agonistickej demokracie/agonistického pluralizmu zásadne ovplyvnili, sa okrem mysliteľov, akými sú rakúsko-britský filozof Ludwig Wittgenstein, francúzsky postštrukturalistický filozof a psychoanalytik Jacques Lacan či slovinský filozof Slavoj Žižek, radí predovšetkým politická teória Carla Schmitta, dielo ktorého bolo po dlhšom „hluchom“ období reflektované do určitej miery už aj v slovenskom a českom prostredí (Kulašik 1998; Kulašik a kol. 2003: 167–168; Dufferová 1999, 2001; Lukeš 1999a, 1999b; Gümplová 2007; Fojt 2007, 2012; Dobeš 2009; Belling 2014: 348–400). Je zaujímavé, že – ako si všíma Beckstein (2011: 33) – Mouffe patrí k tej malej skupine mysliteľov, ktorá poukazuje na to, ako veľmi benefitovala z premyslenia jeho diela.

Mouffeová rozlišuje medzi *antagonizmom* medzi nepriateľmi a *agonizmom* medzi protivníkmi, pričom cieľom demokratickej politiky má byť podľa nej „*premena antagonizmu na agonizmus*“ (Mouffe 1999: 755). Je jasne viditeľné, že koncepciu Carla Schmitta podrobila zásadnej revízii. Sama totiž rozpoznáva, ako správne poznamenáva Rummens (2008: 384), že „*degenerácii politického zápasu do podoby schmittovskej konfrontácie na život a na smrť medzi nepriateľmi môže byť zabránené iba vtedy, ak politickí protivníci už zdieľajú nejaký symbolický priestor, v ktorom rozpoznávajú sami seba navzájom ako politicky legitímnych oponentov.*“ Schmitt (a spolu s ním Mouffeová) postavil svoju koncepciu „politická“ na rozlišovaní medzi verejným nepriateľom (v terminológii Mouffeovej „*enemy*“) a konkurentom alebo protivníkom (v terminológii Mouffeovej „*adversary*“). Riadnym politickým nepriateľom je pre Schmitta (a aj pre Mouffeovú) „*iba verejný nepriateľ, pretože všetko, čo má nejaký vzťah k takémuto celku ľudí, obzvlášť k celému národu, sa stáva verejnou vecou*“ (Schmitt 2007: 29). Ono „politická“ čerpá podľa Schmitta svoju dynamiku z najrôznejších oblastí ľudského života; ide o stupeň asociácie alebo disociácie medzi ľuďmi (cf. Schmitt 2007: 38). Tento teoretický vzorec preberá s istými modifikáciami aj Mouffe, keď rozlišuje medzi „*the political*“ a „*politics*“ (pozri Mouffe 1999: 754).

Najmä inšpirácia tvorbou Carla Schmitta je vzhľadom k prevažne ľavicovej orientácii Mouffeovej mimoriadne zaujímavá, keďže medzi základné charakteristiky Schmittovho právno-filozofického myslenia patrí okrem iného katolicizmus, etatizmus a nacionalizmus (cf. Lukeš 1999a: 91; Lukeš 1999b: 657). Na druhej strane, ako pripomína Belling (2014:

349–350), myšlienky C. Schmitta sú použiteľné v pestrom spektre politických smerov a názorových prúdov, čo dokumentuje rozsiahla škála jeho recipientov a interpretátorov. Je to tak preto, lebo jeho diela môžu dať „*podnet nielen k odlišne zameraným, ale priamo typovo rozdielnym interpretáciám, v závislosti od toho, ktorej argumentačnej vrstve sa (viacmenej arbitrárne) dáva prednosť*“ (Kervégan 2015: 20). Medzi jeho nasledovníkmi môžeme nájsť tak radikálnych konzervatívcov, nacionalistov a antietatistických marxistov, ale aj sociálnych demokratov a prívržencov radikálnej demokracie, kam možno zaradiť aj Mouffeovú. Ona podrobila dôkladnej analýze a zásadnej revízii najmä Schmittovu koncepciu „politická“, ktorú po prvýkrát v ucelenej podobe predstavil v knihe „Pojem politická“ (*Der Begriff des Politischen*, časopisecky 1928, knižne 1932), a v ktorej spochybňuje klasickú formu pluralizmu zastávanú teoretikmi, akými boli H. J. Laski, J. N. Figgis či G. D. H. Cole za to, „že popierajú potrebu nejakého centrálného suverénneho orgánu“ (Bellamy 2000: 83). V spomínanej knihe svoju koncepciu postavil na striktnom rozlišovaní medzi *verejným nepriateľom* (ktorý po modifikácii, ktorú vykonala Ch. Mouffe dostal terminologickú podobu v slove *enemy*) a *konkurentom* či *súperom* (t. j. *adversary*, ako ho nazvala Mouffe).

Jediným skutočným politickým nepriateľom je pre Schmitta iba verejný nepriateľ, pretože všetko, čo má akúkoľvek súvislosť s ľudským celkom, hlavne s národom, sa stáva záležitosťou celej verejnosti (cf. Schmitt 2007: 29). Toto politično čerpá podľa Schmitta svoju dynamiku z najrozličnejších oblastí ľudského života; ide o stupeň asociácie alebo disociácie medzi ľuďmi (cf. Bellamy 2000: 38). Antická rímska dichotómia medzi dvoma typmi nepriateľov, teda *hostis* vs. *inimicus*, má podľa neho takú povahu, ktorej už nie je vôbec možné uniknúť, pred ktorou sa nie je možné ukryť: „*môžeme ju modifikovať: estetika – krásny a škaredý, ekonómia – výhodný a nevýhodný atď., ale nie ju zrušiť*“ (Lukeš 1999b: 661). Pojem politiky a politická je tak u neho definovaný „*sporom zásadnej, »politickéj« intenzity, ktorým môže byť jedine vymedzenie sa voči vonkajšiemu »nepriateľovi«, nech už je určený podľa akéhokoľvek kritéria*“ (Belling 2014: 360). Takéto poňatie politiky, paradoxne, udržiava nepriateľstvo medzi ľuďmi v istých medziach, a to napriek významu, aký v ňom Schmitt prisudzuje pojmu (politický) nepriateľ (cf. Dobeš 2009: 65).

Schmitt okrem rozpracovania vyššie spomínanej typológie nepriateľstva kritizoval Weimarskú republiku, predovšetkým jej liberálny parlamentarizmus produkujúci podľa neho iba paralyzujúce a nekonečné rečnenie (cf. Bellamy 2000: 67). Demokracia parlamentných debát je plodom liberalizmu 17. a 18. storočia a už nezodpovedá požiadavkám (súdobej) modernej spoločnosti (cf. Mouffe 1993: 117–134, Scheuerman 1996, Cunningham 2002: 91, Fojt 2007, Dobeš 2009: 64). Podobne, ako vyššie spomínaný Kelsen¹⁷ a Leibholz alebo ako o niekoľko desaťročí neskôr postmoderní kritici liberálnej demokracie a proponenti radikálnej demokracie, aj Schmitt sa – a to už začiatkom 20. rokov minulého storočia vo svojom spise *Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen*

¹⁷ Aby sme však boli ku Kelsenovi spravodliví, existenciu politických strán v demokracii ako takú nevnímam škodlivo. Aby mohla byť plne realizovaná politická sloboda, spoločnosť „*potrebuje nástroje umožňujúce vyjadriť efektívne vlastné preferencie. Politické strany zohrávajú kľúčovú úlohu v prenášaní týchto preferencií. Obzvlášť vo svojich prácach z 20. rokov Kelsen uvažoval o demokracii výlučne v zmysle »straníckeho štátu«, ktorý nevyhnutne predpokladal kolektívne skupiny, ktoré sú vhodné medzi občianskou a politickou spoločnosťou. (...) Pre Kelsena neexistuje politický život bez strán, ktoré sú primárnymi účastníkmi rozhovoru pri hľadaní kompromisov medzi väčšinami a menšinami*“ (Baume 2012: 23).

Parlamentarismus (voľne preložiteľné ako „Myšlienково-dejinná situácia súčasného parlamentarizmu“, 1923) – nazdával, že súdobý štát sa nachádza „v rukách spoločenských záujmových skupín ovládajúcich parlament,“ pričom tento „už nie je založený na princípoch verejnosti a deliberatívnej diskusie, ale stáva sa mocenským inštrumentom sociálnych skupín ovládajúcich politické strany. Politické a hospodárske rozhodnutia nie sú už výsledkom parlamentnej debaty, ale kuloárneho rokovania spoločenských síl – strán“ (Belling 2014: 365). Parlament podľa neho už viac nebol miestom, kde sa vzájomne konfrontujú nezávislí reprezentanti jednotlivých záujmov, alebo kde sila lepších argumentov mala schopnosť presvedčiť diskutujúcich. Naopak, stalo sa z neho miesto, kde sa prijímajú rozhodnutia v súlade so straníckymi pokynmi. Parlament sa vzdialil od svojich základných prvkov: verejnosti, slobodnej súťaže názorov a dôvery v diskusiu (cf. Baume 2012: 26). Z neutrálneho štátu 19. storočia sa stal pluralistický štát politických strán (*pluralistischer Parteienstaat*), ktorý pomenúva ako „kvantitatívne totálny štát“ (*quantitativ totaler Staat*). Tento štát však nie je kvantitatívny pokiaľ ide o silu, ale – naopak – o jeho slabosť, keďže nedokáže zabrániť, aby sa ho zmocnili rôzne spoločenské sily a využívali „jeho aparát a moc na prenikanie do všetkých spoločenských oblastí. Tento štát stráca monopol na politiku a stáva sa iba nástrojom presadzovania spoločenských záujmov“ (Belling 2014: 370). V súčasnej kritike oligarchizácie demokracie, ktorá bola naznačená v prípade súčasných teoretikov už vyššie v tejto práci, nie je ťažké nezapočítať echo práve tejto Schmittovej kritiky súdobého demokratického „kvantitatívne totálneho“ štátu.

Skutočná, autentická demokracia bola pre Schmitta postavená jedine na takom princípe rovnosti, ktorý je totožný s *homogenitou*, t. j. jednotou ľudu, keďže neexistuje rozdiel medzi tými, ktorí vládnu a tými, ktorí sú ovládaní (cf. Smolenski 2012: 275). Základom koncepcie substantívnej rovnosti v demokracii je iba a výlučne homogenita, ktorá odlišuje Schmittov koncept demokracie od liberálnej demokracie, pre ktorú je typický individualizmus. Medzi nimi teda leží neprekonateľne hlboká priepasť. Schmitt však vo svojom uvažovaní o homogénnej spoločnosti úplne opomenul nutnosť inštitucionalizovaného procesu utvárania vôle prostredníctvom debatujúceho kolektívu; ľud v jeho poňatí nediskutuje/nedeliberuje, ale priamo rozhoduje. Zároveň však dôsledne rozlišoval medzi parlamentarizmom, liberalizmom a demokraciou. Liberálne politické inštitúcie boli pre neho skôr parlamentné než demokratické. Zatiaľ čo demokracia vedie k takej podobe spoločenskej samosprávy, ktorá deštruuje tak vzájomné oddelenie štátu od spoločnosti, ako aj vládu práva, parlamentarizmus ho, naopak, predpokladá a podporuje (cf. Bellamy 2000: 71). Pre jeho poňatie demokracie je tak kľúčová požiadavka identity vládnucich a ovládaných. Demokraciu nezaložil na abstraktnej a univerzálnej idei rovnosti, ktorá bola typická pre liberalizmus od dôb Veľkej francúzskej buržoáznej revolúcie, ale na substanciálnej politickej rovnosti v zmysle politickej jednoty nedeliteľnej na väčšinu a menšinu, vládnucich a ovládaných, ale taktiež „v zmysle odstraňovania plurality, heterogenity, sociálneho konfliktu a individualizmu, čo sú črty typické pre liberálne spoločnosti“ (Gümplová 2007: 677).

Liberálna koncepcia pre Schmitta znamená, že každá osoba je automaticky rovná každej inej osobe, pričom demokratická koncepcia predpokladá možnosť rozlišovať, kto je súčasťou celku (*démos*) a kto nie je. „Z tohoto dôvodu nemôže demokratická koncepcia existovať bez nevyhnutného korelátu nerovnosti“ (Mouffe 2007: 901). Demokracia oslabuje

schopnosť štátu podporovať neutralizáciu a depolitizáciu rozličných oblastí ľudského života, ktoré sú pre liberalizmus kľúčové (cf. Bellamy 2000: 80). Ľud predstavuje v demokracii samostatnú entitu, ktorá je vybavená slobodnou vôľou, a ktorá svoj jedinečný výraz nachádza „v originálnom akte decízie o budúcej forme politického poriadku, ktorý je uskutočnený mimo akejkoľvek formy vopred ustanovenej authority“ (Gümplová 2007: 675). Takto sa legitimita, suverénna vôľa ľudu, stáva nadradenou legalite, právnym normám. Jedinečným prejavom tejto ľudovej suverenity je rozhodnutie predstavujúce podľa Schmitta „kontingentný, arbitrárny, konkrétny a originálny akt, ktorý konštituuje svoje vlastné normy a ako taký je základom akéhokoľvek právneho a politického poriadku“ (Gümplová 2007: 676). Akt decízie suveréna je rozhodujúci najmä v prípade, keď je demokracia ohrozená formálnymi parlamentnými procedúrami; v takom prípade musí „radikálny demokrat“ zasiahnuť za účelom obrany obsahu demokracie (cf. Belling 2014: 366).

Dosiahnutie jednoty ľudu je možné iba na základe spoločnej identity, ktorú zdieľa spoločnosť ako celok. Liberalizmus jednotu narúša, a to vzhľadom na jeho vlastné princípy pluralizmu, ktoré presadzuje. Politický moment je v liberálnej demokracii zúžený iba na vyjednávanie/negociáciu medzi rozličnými záujmami a politické straníctvo. Nie je v ňom priestor pre spoločnú, jednotnú identitu demokratických občanov a občianiek, akú predpokladá Schmittova teória: „občianstvo je redukované na právny status a moment politického konštituovania ľudu je vylúčený“ (Mouffe 2007: 909).

5.2 Nezhoda a konflikt: piliere demokratickej politiky

Ako bolo spomenuté, Schmittovu teóriu preberá so značnými modifikáciami Mouffe, keď rozlišuje medzi „the political“ a „politics“, teda medzi *politickým* a *politikou* (cf. Mouffe 1999: 754). Termínom politično pritom myslí takú dimenziu antagonizmu, ktorá je charakteristická a typická pre medziludské vzťahy, teda antagonizmu, ktorý môže mať rozličné podoby a objavovať sa v navzájom odlišných typoch spoločenských vzťahov. Každodenná politika, na druhej strane, indikuje súbor praktík, diskurzov a inštitúcií, ktoré sa usilujú nastoliť istý druh poriadku a organizovať ľudské spolužitie za podmienok, ktoré sú vždy potenciálne konfliktné, keďže sú ovplyvňované dimenziou politična (cf. Mouffe 2000: 101).¹⁸ Ďalším teoretickým rozlíšením, ktoré Mouffe ponúka a aktívne používa, je spomínaná dichotómia *antagonizmus* medzi nepriateľmi a *agonizmus* medzi protivníkmi.

Antagonizmus sa od agonizmu odlišuje v zmysle chápania konfliktu dvoch navzájom súperiacich strán („my“ vs. „oni“), ktorý je možné vyriešiť výlučne elimináciou jednej zo sporných strán. Ide o nepriateľov (*enemies*), ktorí nenachádzajú nijakú spoločnú vzájomnú zrodu. Na druhej strane, agonizmus je síce možné považovať za vo svojej podstate neriešiteľný konflikt dvoch nepriateľov/súperov (*adversaries*), ale obe súperiace strany sú umiestnené do totožného symbolického priestoru, pričom konflikt medzi nimi neústi nevyhnutne do úsilia navzájom sa eliminovať. Tieto strany sú schopné vzájomne rozpoznať svoju vlastnú legitimitu, prípadne legitímnosť svojho konania. Nepriatelia/súperi majú každý jednotlivo rozdielne interpretácie toho, čo považujú za zdieľané princípy vnútri

¹⁸ Rummens (2008: 385) sa domnieva – odkazujúc na Lefortov koncept „prázdneho miesta moci“ –, že vznik konfliktu a nezhody umožňuje práve zdieľané symbolické uprázdnené miesto.

symbolického priestoru a „bojujú“ za to, aby sa tieto ich partikulárne interpertácie stali homogénnymi (cf. Mouffe 2009: 9). Model nepriateľstva/súperenia (*adversarial model*) sa tak stáva kľúčovou kategóriou skutočnej demokratickej politiky (cf. Mouffe 2005: 20). Dobre fungujúca demokracia podľa Mouffeovej priamo „*volá po intenzívnom strete demokratických politických pozícií*“ (Mouffe 2000: 104). Skutočný dôvod, prečo ponúka vlastný agonistický model demokracie je jej nedôvera v možnosť dosiahnutia racionálneho konsenzu, či lepšie povedané: jej presvedčenie o nemožnosti dosiahnutia takéhoto konsenzu vnútri radikálne pluralistickej demokratickej spoločnosti (cf. Knops 2007: 118). Spoločenský pluralizmus je síce vítaný, ale nie v zmysle, v akom ho chápu postmoderní teoretici a teoretičky, t. j. ako pluralizmus bez obmedzenia.

Ústredným cieľom teórie agonistickej demokracie „*nie je eliminovať vášne alebo odsunúť ich do súkromnej sféry za účelom odstránenia možného racionálneho konsenzu, ale mobilizovať tieto vášne smerom k napomáhaniu demokratického dizajnu*“ (Mouffe 1999: 755–756; pozri tiež Mouffe 2000: 103, 2007: 9; Cunningham 2002: 192–193; Dryzek 2005: 220–222; Kobová 2012: 22). Konflikt je teda jedným z ústredných prvkov celej agonistickej teórie. Agonistický pluralizmus zmysluplnejšie napĺňa požiadavku pluralizmu vzhľadom na fakt, že je navrhnutý nie tak preto, aby optimalizoval vyhliadky konsenzu, ale „*aby optimalizoval vyhliadky pre občanov na to, aby konfrontovali svoje vzájomne rozporné názory*“ (Erman 2009: 1043). Táto konfrontácia má nevyhnutne podobu konfliktu. Jeho inštitucionalizácia v demokratickej politike z pohľadu agonizmu by však nemala byť vnímaná, ako pripomína Wingenbach (2011: 23), ako samoúčelná chvála rozdielnosti, ako porážka nevyhnutnosti násilia či ako večná kooptácia disidentských prvkov. Naopak, ak pluralizmus v podmienkach filozofickej neistoty znamená, že žiadny princíp dobra si nemôže nárokovať na univerzálnu akceptovateľnosť, potom konflikt o zmysle a cieľoch politiky je nielen nevyhnutný, ale aj želateľný. Príliš veľký dôraz kladený na dosahovanie racionálneho konsenzu, taký typický pre deliberatívnu demokraciu – ako bolo naznačené vyššie v časti predstavujúcej hlavné črty tejto teórie – alebo niektoré verzie politického liberalizmu, spoločne s odmietaním názorovej konfrontácie vedie podľa agonistickej teórie k občianskej apatii a odcudzeniu od politickej participácie. Ba čo viac, akási „politika stredu“, obhajoba konsenzuálnej formy politiky a potlačovania konfliktu môže stáť za rastúcou popularitou pravicovo extrémistických politických strán (cf. Mouffe 2009: 10).¹⁹

Tejto konštatácii zjavne zodpovedá aj aktuálna politická realita vo viacerých západných, liberálno-demokratických štátoch, kde majú svoje viac alebo menej výrazné parlamentné zastúpenie (variujúce od priamej účasti vo vláde po marginálnu pozíciu v opozícii) viaceré politické strany a hnutia, ktoré sú politológmi označované vzhľadom na svoje politické programy a prakticky realizované a/alebo presadzované politiky za pravicovo populistické alebo extrémistické. Z množstva príkladov spomeňme napríklad Dánsku ľudovú stranu (dán. *Dansk Folkeparti*, Dánsko), Stranu Fíni (fín. *Perussuomalaiset*, Fínsko; predtým známa ako „Praví Fíni“), Stranu slobody (hol. *Partij van de Vrijheid*, Holandsko), Kotleba – Ľudovú stranu naše Slovensko (Slovensko), Jobbik (Maďarsko), Zlatý úsvit (Grécko), Rakúsku stranu slobody (nem. *Freiheitliche Partei Österreichs*, Rakúsko), Národný front (fr. *Front*

¹⁹ Popredný znalec agonistickej demokracie Mark Wenman (2013: 216) dokonca konštatuje, že Mouffeovej „*rezolútne verejné odsúdenie deliberatívnej demokracie je pôsobivé.*“

national, Francúzsko), Alternatívu pre Nemecko (nem. *Alternative für Deutschland*, Nemecko), Ligu severu (tal. *Lega Nord*, Taliansko), ŠvarčiarSKU ľudovú stranu (nem. *Schweizerische Volkspartei*, Švajčiarsko) či UKIP (Veľká Británia). Ich existencia a relatívna úspešnosť u voličov môže byť vnímaná aj ako odpoveď na krízu reprezentácie a oligarchizáciu „tradičných“ politických strán, prípadne aj ako reakcia voličov na neschopnosť „tradičných“ strán ponúknuť a presadiť plauzibilné riešenia na akútne politické otázky alebo na ich prílišnú sústredenie sa na seba, či dokonca aj na „chlad racionality“ súčasných liberálnych demokracií, z ktorých v zmysle snahy o čo najširšiu pluralitu názorov, toleranciu a široký spoločenský konsenzus zohľadňujúci menšinové názory, boli Mouffeovou toľko presadzované vášne takmer úplne eliminované.

Akékoľvek úsilie o dosiahnutie konsenzu prostredníctvom diskusie, dohody alebo deliberácie, ako navrhujú proponenti deliberatívnej demokracie v čele s Habermasom, je zo svojej podstaty – z pohľadu agonizmu – falošné a zbytočné. Každá dohoda, ku ktorej účastníci procesu deliberácie dospejú, bude zakaždým len obyčajným produktom mocenskej politiky alebo sofistikovanej rétoriky, nie skutočným konsenzom (cf. Kapoor 2002: 464). Pripomeňme, že Mouffe svoju koncepciu konfrontuje nielen s deliberatívnou demokraciou, ale i s politickým liberalizmom Johna Rawlsa, podľa ktorého „*najrozumnejšia politická koncepcia spravodlivosti pre demokratický režim bude, vo všeobecnosti, liberálna koncepcia,*“ čo znamená, že predmetom spoločenskej diskusie nemôžu byť „*najkonfliktnejšie otázky, pretože vážne spory o týchto otázkach nevyhnutne podkopávajú základy sociálnej spolupráce*“ (Rawls 1997: 130–131).

Rawlsov liberálny projekt podľa Mouffeovej nie je schopný skutočne pochopiť podstatu politična, a to z dvoch dôvodov. Po prvé kvôli svojmu racionalizmu a po druhé pre svoj inherentný individualizmus:

„Racionalizmus a viera v možnosť konečného zmierenia prostredníctvom rozumu neumožňuje človeku, aby porozumel vždy prítomnej možnosti antagonizmu. A individualizmus zas neumožňuje pochopiť spôsob tvorby politiky identít, ktoré sú vždy kolektívnymi identitami, konštruovanými vo forme vzťahu my/oni. Navyše, racionalizmus a individualizmus dominujúce v liberálnej teórii neumožňujú pochopiť ústrednú rolu toho, čo v politike zohráva to, čo nazývam »vážne«: citovú dimenziu, ktorá je mobilizovaná v tvorbe politických identít“ (Mouffe 2013a: 136–137).

Problémom rawlsovského liberalizmu z pohľadu agonistického pluralizmu je, že v sebe kombinuje pluralistický perspektivizmus ohľadom otázok dobra s uprednostňovaním individuálnych práv. Podľa tohto smeru by občania v dobre usporiadanej spoločnosti mali zdieľať rovnaké princípy toho, čo je správne, ako aj rovnaké princípy, prostredníctvom ktorých sú konflikty vnútri spoločnosti posudzované a rozhodované (cf. Mouffe 1996: 248–253). Rawlsov liberálny koncept je podľa Mouffeovej zredukovaný do podoby obyčajnej súťaže individuálnych záujmov, počítá s politickými aktérmi poháňanými racionalitou a zvýhodňovaním seba samých. Rawlsovský liberalizmus ponúka obraz dobre usporiadanej spoločnosti, ktorá je zbavená antagonizmov, násilia, moci a akejkol'vek represie. A nielen to: vášne sú z oblasti politiky úplne vymazané, eliminované (cf. Mouffe 2009: 7–8). V globálnom rozmere preto následne môže *in extremis* rawlsovská idea „*realistickej utópie*“

viest' až k vojne v mene „rozumného“ (Mouffe 2009: 12).²⁰ Mouffe kritizuje rovnako tak aj liberálnu ideu štátnej neutrality, pričom tvrdí, že princíp spoločenskej jednoty, ktorý by bol postavený na tejto myšlienke vychádzajúcej z racionality „nemôže uspieť“ (Mouffe 1993: 139). Podľa nej uvažovať o politike ako o „racionálnom procese negociácií medzi jednotlivcami znamená úplne zahľadiť dimenziu moci a antagonizmu – čo ja nazývam »politickým« –, a teda úplne minúť jej povahu. Znamená to tiež prehliadať dominantnú úlohu vášní ako hybnej sily ľudského konania“ (Mouffe 2013b: 119).

Keď Mouffe vysvetľuje pojem *adversary* (protivník v rámci agonizmu), pripomína, že nejde o liberálne poňatie obyčajného súpera (*competitor*). Pre ňu je síce protivník (*adversary*) nepriateľom, ale takým, ktorý je skutočne legitímny. Je to ten, s kým máme spoločné prvky, pretože zdieľame spoločnú oddanosť k eticko-politickým princípom liberálnej demokracie, t. j. k slobode a rovnosti (cf. Mouffe 2000: 102). Pre liberálov je pole politiky neutrálnym priestorom, ktorý slúži iba k tomu, aby v ňom dominantné (záujmové) skupiny súperili v boji o moc; „*ich cieľom je vypudiť ostatných za účelom zaujatia ich pozície*“ (Mouffe 2005: 21). Liberálom podľa nej nejde o to spochybníť aktuálne mocenské usporiadanie ani o zmeny v mocenských vzťahoch: „*Liberálne tvrdenie, že univerzálny racionálny konsenzus môže byť produktom nehateného dialógu, a že slobodný verejný rozum môže garantovať nestrannosť štátu je možné iba za cenu popierania neredukovateľného antagonistického prvku prítomného v spoločenských vzťahoch, pričom toto môže mať hrozivé dôsledky na obranu demokratických inštitúcií*“ (Mouffe 2013b: 119–120). Podstatou liberálnej demokracie je iba súťaž medzi elitami s vylúčením verejnosti. Rozhodovacia moc ľudu ako jediného zvrchovaného tvorcu rozhodnutí je potlačovaná mocenskými elitami a maskovaná „parlamentnou kulisou.“

V agonistickom zápase ide o skutočnú konfiguráciu mocenských vzťahov v rámci existujúcej mocenskej štruktúry; je to boj „*medzi rozpornými hegemonistickými projektami, ktoré sa nikdy nemôžu racionálne zmierniť*“ (ibid.). Predstava výkonu ľudovej legitimacy tak, ako ju načrtáva napríklad deliberatívna demokracia a jej stúpenci je preto vo svojej podstate nereálna: „*Konsenzus v liberálno-demokratickej spoločnosti je a vždy bude vyjadrením hegemonie a kryštalizáciou mocenských vzťahov*“ (Mouffe 2007: 907). Keďže „*každý poriadok je politický, rezultujúci z danej hegemonickej konfigurácie mocenských vzťahov*“ (Mouffe 2013a: 131), je zjavné, že aj súčasný model existencie a fungovania západných spoločností musí byť vyjadrením nejakej konkrétnej mocenskej hegemonickej konfigurácie. Pre Mouffeovú je pri aktuálnom stave globalizácie takýmto usporiadaním „*neoliberálna hegemonia,*“ ktorá je „*štruktúrovaná prostredníctvom špecifických vzťahov moci. To znamená, že môže byť zmenená a transformovaná a že voči nej existujú skutočné alternatívy*“ (Mouffe 2013a: 131–132).

Pluralizmus v tejto neoliberalnej spoločnosti nemá v sebe dimenziu politična, vzťahy moci a antagonizmu sú účelovo vymazávané a občania sú ponechávaní „*v typickej liberálnej ilúzii pluralizmu bez antagonizmu*“ (Mouffe 1996: 247). Tým, že sa liberalizmus usiluje za každú cenu zakryť všadeprítomný spoločenský antagonizmus, oslabuje dôležitú úlohu, akú vášne

²⁰ Pripomeňme, že pre Rawlsa „*politická filozofia je realisticky utopická, keď rozširuje to, čo sa bežne považuje za hranice uskutočniteľnej politickej možnosti a následne nás uvádza do súladu s politickým a sociálnym stavom*“ (Rawls 2013 [1999]: 26).

a záujmy hrajú v prípade motivácií občanov participovať na politike. Pluralizmus individuálnych komprehenzívnych doktrín, o ktorých sa v rovine politickej spravodlivosti nediskutuje a aký ponúka projekt politického liberalizmu, bude i naďalej odvádzať pozornosť občanov od privatizácie moci úzkou skupinou elít. Dochádza tak k potlačovaniu rýdzo demokratického vládnutia. Demokratická politika je podľa Mouffeovej zameraná na vytváranie jednoty v kontexte konfliktov a rôznorodosti; „*je vždy sústredená na vytváranie »my« vymedzením se voči »oni«*“ (Mouffe 2000: 101). Politika je pre ňu oblasťou stretov medzi rôznorodými identitami, životnými štýlmi a kultúrnymi diskurzami; inakosť je vítaná a konflikt skupín, ktoré túto oblasť reprezentujú je stabilnou a želanou súčasťou demokracie (cf. Hilmer 2011: 611).

Už skôr bolo naznačené, že agonistický pluralizmus sa v súčasnej politickej teórii zvykne stotožňovať s prúdom radikálnej demokracie, do ktorého býva zaradovaná aj participatívna demokracia Patemanovej či Barbera. Napríklad Norval (2016: 32) píše, že teória radikálnej demokracie bola sformovaná v dielach Mouffeovej a Laclaua. K takýmto domnienkam môže viesť napríklad spoločný odpor voči elitizmu či (neo)liberálnej governmentality a voľná marxistická inšpirácia všetkých týchto prístupov. Samotná Mouffe dokona prispela svojou kapitolou do kolektívnej monografie venovanej prúdu radikálnej demokracie, ktorú editovali Tønder a Thomassen (2014) a v jednej zo svojich kníh aj explicitne tvrdí, že spoločne s Laclauom „*reformulovali emancipačný projekt v zmysle radikalizácie demokracie*“ (Mouffe 2013a: 84). Na druhej strane sa však zdá, že medzi radikálnou demokraciou a agonizmom existuje viac nepodobností než spoločných črt.

So stotožňovaním týchto dvoch prúdov teórie demokracie zásadne nesúhlasí napríklad Ed Wingenbach (2011: 30–39). Pripúšťa, že agonistický pluralizmus má svoje korene v radikálno-demokratických prístupoch. Radikálni demokrati totiž čerpajú inšpiráciu v postštrukturalizme a súčasnom marxizme, resp. neomarxizme, pričom ponúkajú takú víziu demokracie, ktorá je rezistentná voči moci, privilegiami a dominancii (cf. Wingenbach 2011: 31). Rozdielov medzi agonizmom a radikálnou demokraciou je však hneď niekoľko. Po prvé, na rozdiel od radikálno-demokratickej „*ikonoklastickej rezistencie voči moci*“ (op. cit.: 39) agonisti cítia záväzok k budovaniu politických inštitúcií; agonistická demokracia „*predpokladá pôsobenie reprezentácie a tým tiež politických inštitúcií, zatiaľ čo opozícia radikálnych demokratov voči inštitucionálnym predpokladom je posilňovaná čiastočne ich dôverou v samoorganizujúci sa potenciál demokratického pôsobenia*“ (op. cit.: 37).

Po druhé, napriek svojim východiskám v postštrukturalizme, radikálni demokrati predpokladajú v politike určité implicitné dobré (napr. dobro participácie a s tým spojenú občiansku uvedomelosť). Demokracia pre nich predstavuje absolútny ideál, ktorý je reprezentovaný takými hodnotami, akými sú politická rovnosť, masová participácia či nedominancia. Demokracia je pre nich „*tak eschatologickým princípom, ako aj inštrumentálnou praxou*“ (op. cit.: 32). Súc inšpirovaní republikánskou a marxistickou tradíciou smerom k demokratickej politike, „*radikálni demokrati vyhodnocujú politiku s odkazom na jej schopnosť produkovať rovnostárskejšiu distribúciu moci, uznania a/alebo zdrojov*“ (op. cit.: 35). Naopak agonizmus oceňuje v demokratickej politike kritiku, ktorá „*nie je iba inštrumentálna a taktická, ale strategická a substantívna. Je strategická v zmysle, že re-signifikácia sociálneho poriadku otvára dvere viacerým možnostiam pokroku*“

niektorých verzií rovnosti a slobody. Je substantívna, pretože politické zahrnutie vždy posilňuje alebo transformuje dominantnú kultúrnu hegemoniu (...)“ (op. cit.: 32). Agonistický projekt zdôrazňuje vytvorenie symbolického priestoru či režimu, v ktorom sú občania vedome zahrnutí prostredníctvom súperenia, sporov a kontroverzií, avšak bez toho, aby boli podkopané základy, na ktorých je možné budovanie a existencia demokratickej politickej spoločnosti.

Po tretie, na rozdiel od radikálnych demokratov agonisti podľa Wingenbacha (2011: 33) zdieľajú záväzok voči myšlienke funkčnej pluralistickej demokracie. S radikálnymi demokratami síce zdieľa impulz, ktorý rozpútava konflikty, avšak udržiava také aspirácie, ktoré ustanovujú politický poriadok, v rámci ktorého sa tieto *„konflikty môžu uskutočňovať bez toho, aby skĺzli do nefunkčnosti a deštruovali demokratické inštitúcie“* (ibid.).

Napokon, po štvrté, liberálno-demokratické inštitúcie agonisti nepovažujú za raz a navždy dané, ale za také, ktoré treba ustavične obraňovať. Agonistická demokracia je tak predovšetkým rozšírením a reformuláciou (prí)slubu súčasných liberálnych inštitúcií. Pre radikálnych demokratov je, naopak, substantívnym výsledkom a cieľom demokratickej politiky potlačenie liberalizmu a všetkých súčasných foriem poriadku, ktoré spôsobujú nerovnosť. Cieľom agonistov je však prehľbovanie možností pre nepriateľský konflikt v rámci už existujúcich liberálno-demokratických štruktúr spôsobom, ktorý je v súlade s *„ontopolitickými záväzkami voči liberalizmu a rovnosti“* (op. cit.: 36). Politika konfliktov, súperenia a sporov totiž podľa nich *„umožňuje najschodnejšiu cestu k viac demokratickým výsledkom, keďže politika súperenia napomáha subjektom, aby sa identifikovali a intervenovali v rámci historických možností, ktoré formujú ich životy. Tým, že mení depolitizujúce tendencie normatívnej moci, predlžuje spor rozoznatel'né hranice pluralizmu a tým prehľbuje slobodu a rovnosť“* (op. cit.: 39).

5.3 K niektorým prvkom kritiky agonistického pluralizmu

Teória agonistického pluralizmu na rozdiel od deliberatívnej a participatívnej demokracie je relatívne mladou teóriou a bola podrobená jednak ostrej kritike, ale bolo poukázané aj na jej vlastné vnútorné paradoxy. V prvom rade sa ako prinajmenšom kontroverzné javí preberanie a prerábanie schmittovských decizionistických schém. Ako jurista kritizoval Carl Schmitt Weimarskú republiku, osobitne liberálny parlamentarizmus kvôli tomu, že produkuje iba paralizujúce, nekonečné rečnenie (cf. Honig 2007: 2). Existuje však veľmi tenká hranica medzi pozitívnou evaluáciou konfliktných situácií v liberálnej demokracii a sklonom odsunúť demokratický pluralizmus bokom za účelom dosiahnutia nadvlády nielen v konkrétnom rečovom akte, ale aj vnútri celého politického systému. Rozličné psychologické efekty uvoľňovania vášní vo verejnom priestore sú známe a môžu viesť až k otvorenému nepriateľstvu medzi rôznymi spoločenskými skupinami protivníkov, ktorí sa nebudú (chcieť) obmedzovať iba na vzájomné súperenie, príp. súťaž konkurenčných ideí. A odtiaľ už môže byť iba krok k *„neliberálnemu elitizmu“* (Enyedi 2016), ktorý priamo spochybňuje inštitucionálne usporiadanie, tradície a ducha liberálnej demokracie. Ako si všimol Frederiksen (2010: 156), *„zatiaľ čo sa Mouffeovej agonistický pluralizmus pokúša prekonať alebo problematizovať dynamiku priateľa a nepriateľa, súčasne podporuje a absolutizuje úlohu nepriateľa. Následne Mouffe neúmyselne predstavuje svoj model*

liberálnej demokracie ako totalizujúci režim, v ktorom politická agenda nemôže byť kriticky angažovaná bez toho, aby bola buď podriadená svojmu pravidlu alebo vyhláseniu vojny.“ Nebezpečenstvo totalizujúceho (nie totalitného) režimu jednej pravdy (konkrétneho vedenia) presadzovanej na úkor inej „pravdy“, ktorú reprezentuje disentujúce – a možno zároveň tiež menej početné – spoločenstvo osôb sa stáva zjavnejším vtedy, ak sa absolutizujú nezhoda a konflikt ako nosné idey liberálnej demokracie. Práve v tom vidí napríklad Norval (2016: 63) jednu zo slabín postštrukturalistických poňatí demokracie, medzi ktoré patrí agonistický pluralizmus: prílišný ontologický dôraz na nezhodu ako na konštitutívny moment nielen demokracie, ale sociálneho života vôbec:

„Postštrukturalistickí teoretici síce vynikajú v kritickom a dekonštruktívnom čítaní zameranom na ontologické predpoklady deliberatívnej teórie, nevenujú však dostatočnú pozornosť vypracovaniu dekonštruktívneho poňatia vzťahu medzi dohodou a nezhodou na ontickej úrovni. Namiesto toho sa výhradne sústredili na spochybňovanie, vytváranie zlomov a desedimentáciu v demokratickej praxi. Aj keď sú tieto činnosti určite kľúčové, demokraciu na ne nemožno obmedzovať.“

Tou druhou slabinou je podľa Norvalovej nedostatočná pozornosť, „*ktorá je venovaná nutnosti inštitucionalizovať demokratické usporiadanie*“ (ibid.). Aj preto považuje za „*silnejší*“ model deliberatívnej demokracie.

Paradoxne, totalizujúci režim vedenia spomínaný vyššie nemusí vždy nevyhnutne ústiť do rozpadu spoločenskej koherencie, ale môže mať aj inú tvár. Poukazuje na to napríklad Knops (2007) keď tvrdí, že dva ústredné princípy, ktoré Ch. Mouffe obhajuje vo svojom diele *The Democratic Paradox* (2000), t. j. *vzájomný rešpekt voči presvedčeniam* (v orig. *mutual respect for beliefs*) a *právo tieto presvedčenia obháňovať* (v orig. *the right to defend them*) vlastne v konečnom dôsledku propagujú deliberatívnu demokraciu. Hoci teda Mouffe navonok deklaruje odmietavý postoj k možnosti dosahovania racionálneho konsenzu, sama sa na tento princíp, podľa A. Knopsa, nepriamo spolieha. Razantná kritika „*naivného idealizmu*“ konsenzuálnych teórií, medzi ktoré patrí aj deliberatívna demokracia, tak vlastne pracuje s veľmi podobnými nástrojmi a rovnakým cieľom. Inými slovami, princíp súperenia, na ktorom Mouffe stavia svoju teóriu ako alternatívu deliberatívnej demokracii, vyžaduje nevyhnutne určitý deliberatívny modus fungovania vzťahov medzi konkrétnymi protivníkmi. Ak sa na to pozrieme z opačnej strany, zo strany teórie deliberatívnej demokracie, môžeme dokonca dospieť k názoru, že už ona obsahuje v sebe viac alebo menej explicitne pokus(y) konsolidovať agonizmus prostredníctvom racionálnej a konsenzu otvorenej diskusie. To sa týka aj konkrétnych pojmov, s ktorými Mouffe vo svojej teórii počíta a predpokladá ako dané. Napríklad aj keď belgická teoretička v liberálnej demokracii považuje hodnoty *rovnosti* a *slobody* za kľúčové a nijako neznižuje ich dôležitosť, skôr naopak, aby sme mohli lpiet na týchto princípoch, „*potrebujeme nejaký druh konsenzu, hoci Mouffe neobjasňuje, aký typ konsenzu by to mal byť*“ (Erman 2009: 1044). Inak povedané, jej teória vychádza z predpokladov, ktoré sama nedokáže garantovať, resp. ich garancia musí byť založená na procedúre (t. j. deliberácii), ktorú odmieta už na samom začiatku. Vyššie citovaný Frederiksen (2010: 167) si dokonca všimol, že „*i keď Mouffeovej agonistický model je menej orientovaný na konsenzus než ten Rawlsov, súperenie, ktoré vyzdvihuje, končí napokon ako závoj depolitizovaného potvrdenia liberálnej demokracie.*“ Mouffe zápasí o to, aby udržala napätie medzi naturalizujúcimi a politizujúcimi princípmi liberálnej demokracie. Na jednej strane, „*koketuje s obranou*

liberálnych princípov založených na obmedzení etickej oblasti, ktorá nie je subjektom hodnotového súperenia. Na druhej strane koketuje s možnosťou úplne politizovať spôsob života, kde všetky normatívne výzvy môžu byť redukované na politické apely“ (op. cit.: 165). Transformačný potenciál tejto svojho druhu kritickej, a preto normatívnej teórie sa tak stáva otáznym.

V tejto súvislosti môžeme kriticky nazerať na a spochybniť aj Mouffeovej predpoklad o tom, že vzhľadom na antagonistické vzťahy medzi súpermi neexistuje spoločný symbolický priestor. Podľa Evy Erman (2009) dokonca ak aj ľudia nezdieľajú nejaké idey, ktoré by spoločne považovali za najdôležitejšie, alebo sa nezhodnú na tom, aký typ usudzovania bude dôležitý vzhľadom na to, aby rozhodli, čo je dobré alebo nesprávne, aj tak títo aktéri identifikujú antagonistický konflikt prostredníctvom nejakých spoločných predpokladov majúcich o sebe navzájom ako o subjektoch (cf. Erman 2009: 1046). Vďaka tomu môžeme povedať, že títo aktéri vstúpili do určitého spoločného zdieľaného priestoru. Žiadny konflikt ako taký teda nemôže existovať bez minimálneho zdieľaného rámca, v rámci ktorého participanti rozoznávajú jeden druhého navzájom ako súpera.

Erman sa ďalej zavrúta do problému ešte z inej perspektívy: sústredí sa na Mouffeovej demokratický projekt premeny antagonizmu na agonizmus, ktorý je vskutku jadrom celej teórie agonistického pluralizmu. Keďže Mouffe neposkytuje dostatočné vysvetlenie o tom, ako je táto konverzia možná, nemôžeme si predstaviť žiadnu podobu tejto transformácie bez toho, aby aktéri konfliktu zdieľali nejaké spoločné predpoklady, pretože bez takéhoto jednotiaceho bodu, na ktorý by odkazovali, nemôžu akceptovať žiadne eticko-politické princípy v momente premeny antagonizmu na agonizmus. Ak teda uvažujeme o prechode, ktorý Mouffe zdôrazňuje, musíme dôjsť k záveru, že agonistický vzťah už z definície musí predpokladať nejaký symbolický priestor. Inými slovami – nejaký typ deliberácie. Aj preto Erman dochádza k zovšeobecňujúcemu záveru týkajúcemu sa nielen agonistickej demokracie, ale súčasných demokratických teórií vo všeobecnosti: *„Naozaj vidím možné nebezpečenstvo v sklone súčasnej politickej teórie vykročiť od ideí »nesúmerateľného konfliktu« a »faktu pluralizmu«. Ak tieto myšlienky nie sú dostatočne dobre rozpracované, môžu zabrániť hlbšiemu pochopeniu konfliktov, tak pokiaľ ide o to, ako vznikajú, ako aj čo sa týka toho, z čoho pozostávajú“ (Erman 2009: 1057).*

Napokon, problém nespočíva len na miere rozpracovanosti základných predpokladov celej teórie, ale aj toho, ako by sme mali túto teóriu vnímať. A teda ako by ju mali vnímať tí, ktorí s ňou chcú kreatívne pracovať. Pre Mouffeovú totiž antagonizmus nie je rozdielom ako takým, ale konkrétnym rozdielom medzi „nami“ a „nimi“ alebo medzi „mnou“ a „druhým“ ako reálnymi osobami, súpermi. Tento rozdiel má svoje politické implikácie: *„Na jednej strane, Mouffe nechce relativizovať rozdiel tým, že ho redukuje na čisto deskriptívny pojem. Na strane druhej, hoci agonistické vzťahy nie sú jednoducho »tam«, ale sú konštruované v stretnutí medzi subjektmi, trvá na tom, že antagonizmus je výlučne o ontológii (...). Následne je antagonizmu pripísaná duálna úloha. Problémom je, že táto dualita zakrýva skutočnosť, že rozdiel je deskriptívny [pojem] a antagonizmus normatívny“ (Erman 2009: 1045).* Normatívne aspirácie antagonizmu sú celkom evidentné, avšak v praxi je možné tento normatívny potenciál spochybniť, čo dokazuje aj prípadová štúdia predkladaná nižšie.

VI. Aplikovaný agon? Prípadová štúdia nedávnych debát o homosexualite na Slovensku²¹

V priebehu posledných viac ako 15 rokov sa v mnohých štátoch prislúchajúcich k tzv. euroatlantickému civilizačnému okruhu (vrátane krajín Latinskej Ameriky) zintenzívnilo a naďalej zintenzívňuje spoločenské uznanie novej generácie práv, do ktorej patria najmä nároky neheterosexuálnych osôb na právnu kodifikáciu ich zväzkov. V nasledujúcej časti tejto kvalifikačnej práce bude táto špecifická téma podrobená empirickému skúmaniu v konfrontácii s ústrednými princípmi agonistickej demokracie, ako boli predstavené vyššie. Pôjde v istom zmysle o novum, keďže najmä táto teória dlhodobo odoláva empirickému testovaniu. Ako totiž poznamenala Norval (2016: 24), „*politickí teoretici sa zdráhajú zaoberať sa aspektmi bežnej skúsenosti pri premýšľaní o gramatike demokracie.*“ Analýza sa bude týkať diskurzu (publicistického, politického a sčasti aj akademického) o právach neheterosexuálnych osôb na Slovensku, ktorý prebehol v niekoľkých mesiacoch bezprostredne pred referendum o rodine, ktoré sa uskutočnilo 7. februára 2015.

Dôvod výberu Slovenska nie je arbitrárny. Po prvé, Slovenská republika patrí doteraz medzi tie štáty EÚ, ktoré nemajú žiadnym spôsobom regulované partnerské zväzky osôb rovnakého pohlavia. Po druhé, obyvateľstvo tohto štátu kontinuálne vykazuje vysokú afiláciu ku kresťanskému náboženstvu, najmä ku katolicizmu, ktorý výrazne oponuje akémukol'vek uznaniu takýchto zväzkov zo strany štátu.²² Po tretie, v priebehu niekoľkých rokov sa na Slovensku výrazne posilnila intenzita verejnej diskusie o právach neheterosexuálnych osôb, ktorá kulminovala v ústavnej definícii manželstva²³ a v následnom zbere podpisov s cieľom vyvolať už spomínané referendum, ktoré malo okrem iného pomôcť prijať legislatívu zabráňujúcu právnej úprave homosexuálnych zväzkov (ďalej len HZ). Po štvrté, recepcia témy homosexualita, HZ a tzv. queer kultúry v slovenských akademických prácach už pozvoľna rastie tiež (napr. Vozár 1995; Svák, Kapišovská 2002; Nemcová 2009; Švec 2011; Bianchi 2013; Bočák 2014) a tento výskum nadväzuje na a sčasti aj reflektuje tento zvyšujúci sa záujem slovenskej academickej verejnosti o túto tému.

Cieľom sledovaným v tejto analýze bude rozhodnúť, do akej miery a či vôbec zodpovedá slovenský diskurz o HZ agonistickej demokracii, a teda či má alebo nemá pozitívny vplyv na tamojšiu spoločnosť a demokraciu. Vychádzam pritom z dvoch predpokladov. Po prvé, téma HZ je vysoko kontroverzná a polarizuje spoločnosť bez ohľadu na prípadnú konfesijnú príslušnosť. Táto polarizácia poskytuje podnety k vzniku konfliktov

²¹ Tento text je prepracovanou verziou empirického výskumu (diskurzívnej analýzy), ktorého výsledky boli publikované v originálnom vedeckom článku – Sekerák (2015b).

²² Podľa Sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2011 sa ku katolíckej cirkvi prihlásilo 65,8 % obyvateľov SR. Zdroj: Štatistický úrad SR.

²³ „*Manželstvo je jedinečný zväzok medzi mužom a ženou.*“ Ústavný zákon č. 161/2014 Zb., čl. 1, odst. 1 zo dňa 4. júna 2014. Z právno-teoretického hľadiska je dôležité poznamenať, že procedúra zmeny ústavy v SR sa radí do skupiny „jednoduchých“. V tomto type procedúry je vždy potrebné počítať s tým, že návrh na zmenu a zmena samotná vychádza „z dielne“ politickej strany alebo strán a vyžaduje ich priamu podporu. Tak to bolo aj v prípade novelizácie Ústavy SR v roku 2014.

a vyhocovaní občianskych vášní. Po druhé, extenzia a hĺbka doterajšej diskusie o tejto téme už umožnila občanom a občiankam Slovenskej republiky nadobudnúť dostatočný prehľad argumentov pre aj proti HZ, aby si tak utvorili relatívne koherentný vlastný názor. Naznačený teoretický prístup zároveň neguje potenciálnu námietku neprenosnosti údajne západnej koncepcie do stredoeurópskeho priestoru, pretože ani sama autorka tejto koncepcie nešpecifikovala jej umiestnenie do konkrétnej geografickej oblasti, ale konfrontuje ju všeobecne so všetkými liberálnymi demokraciami súčasnosti.

6.1 Metodológia výskumu

Každá ideológia je zhmotnená v diskurze, či povedané althusserovsky: „každá ideológia sa materializuje na úrovni jazyka, spoločenských vzťahov, pričom dôležitú sprostredkujúcu funkciu zohrávajú médiá“ (Pufflerová, Kotvanová, Plichtová 2010: 243). Tento diskurz by nemal byť chápaný ako samotná reflexia série textov či ústnych oznámení v prostom lingvistickom zmysle. Diskurz je totiž kategóriou, „ktorá zjednocuje slová a činy, ktoré majú materiálnu povahu, nie mentálnu a/alebo ideovú povahu. Diskurz je praxou (...)“ (Mendonça 2014: 66). Pre účely tejto analýzy budeme diskurz chápať spoločne s Dryzekom (2010: 31) ako „súbor konceptov, kategórií a myšlienok, ktoré budú vždy predstavovať partikulárne domnienky, úsudky, rozpory, nálady, úmysly a schopnosti.“ Platí pritom, že každý jeden diskurz má svoje vlastné centrum a ťažisko v línii istého príbehu, ktorý zahŕňa tak subjektívne názory o určitých faktoch, ako aj hodnoty. Zároveň budeme brať do úvahy, že verejný diskurz formuje spoločenské mocenské vzťahy, pričom samotná verejná sféra je bojiskom, oblasťou súperenia medzi odlišnými názormi v zápase o ovplyvňovanie verejnej mienky a politického rozhodovania, či inak povedané: o zmenu politického jazyka (cf. Forst 2001: 369).

V tejto časti práce bude vykonaná diskurzívna analýza (verbálnych i mimoverbálnych) prejavov a rečových aktov reprezentatívnej časti predstaviteľov diskurzu o HZ, ktorí (a) sa z pozície komentátorov či verejných intelektuálov v politicky ladených žurnalistických textoch prejavovali obzvlášť intenzívne, a teda ich hlas zaznieval vo verejnom priestore výraznejšie (H. Fábry, P. Javůrek, M. Havran, P. F. R. Jílek), (b) sú alebo boli politickými reprezentantmi (poslancami parlamentu na národnej alebo európskej úrovni) a svoje názory prejavovali a kanalizovali na parlamentnej pôde a v médiách (Š. Kuffa, M. Flašíková-Beňová, B. Škripek, E. Hufková), (c) sú kresťanskými organizáciami alebo vystupujú v mene organizácií, ktoré sú na tomto diskusnom poli najaktívnejšie (J. Kováčik, T. Kováčik, R. Ocilková, Konferencia biskupov Slovenska, Fórum života), (d) prezentujú svoje názory v rámci akademickej rozpravy z pozície vysokoškolských a/alebo vedeckých pracovníkov (O. Horák, A. Michalík, J. Šúst, Z. Žilová). Títo reprezentanti diskurzu priamo produkovali, resp. ho reprodukovali a usmerňovali jeho tok nielen smerom k verejnosti, ktorej sa priamo dotýkal a ktorá ho recipovala, ale aj dovnútra v zmysle štruktúrovania a premeny používaného jazyka.

Výskum však nezahŕňa iba klasické rečové akty spomínaných reprezentantov, ale aj vizuálne prejavy (spoty na YouTube a logá) a udalosti manifestačného charakteru (Národný pochod za život 2013, Dúhový Pride 2014). Domnievam sa totiž, že analýzou takto širšie poňatého diskurzu sa môžu prejaviť a obnažiť na jednej strane ideológie, ktoré

stoja v jeho pozadí, ako aj použitá taktika mouffeovského boja antagonistických skupín, ktoré tieto verbálne a neverbálne prejavy sprevádza, a ktorý (boj) Martin C. Putna (2012: 20–22) nazýva „*kultúrnou vojnou*“ vedenou medzi kresťanstvom a homosexualitou.

Do skupiny obhajcov legalizácie HZ patrí okrem celého spektra mimovládnych organizácií a občianskych združení (napr. *Iniciatívy Inakosť, Aspekt, Možnosť voľby, Queer Leaders Forum, Občan, demokracia, zodpovednosť*) najmä celoštátne pôsobiace denníky *SME, Denník N* a *Pravda* alebo komentáre na webových portáloch *Aktuality.sk* a *Jetotak.sk*.²⁴ Opozičné postoje prezentujú napríklad: časopis *Impulz: Revue premodernú katolícku kultúru*, komentáre klerikov slovenskej sekcie *Vatikánskeho rozhlasu* (sk.radiovaticana.va), *Tlačová kancelária Konferencie biskupov Slovenska* (tkkbs.sk), prolife *Inštitút pre ľudské práva a rodinnú politiku* (hfi.sk), internetové portály *Postoy.sk* a *Hlavynepravdy.sk* a hlavne kresťanské mimovládne organizácie: *Aliancia za rodinu, Pastor bonus* alebo *Fórum života*. V nasledujúcej časti sa preto budem venovať porozumeniu a interpretácii základných posolstiev niektorých vybraných vyjadrení oboch názorových pólov za účelom ich vzájomnej komparácie, ako aj ich konfrontácii s vyššie popísanou teóriou agonistickej demokracie. Pokúsím sa identifikovať hlavné ideologické línie, ktoré išli na pozadí skúmaného diskurzu a vyhodnotiť, akým spôsobom sa v ňom prejavovali vášne, emócie a konflikty a akú – a či vôbec nejakú – úlohu zohrávali v danom čase vo formovaní verejného postoja voči liberálnej demokracii. Časové rozpätie zozbieraných dát je ohraničené rokmi 2013 až 2015, keďže práve v uvedenom období sa problematika HZ a homosexuality ako takej diskutovala vo verejnosti najživšie a kulminovala celoštátnym referendum o ochrane tradičnej rodiny vo februári 2015.

6.2 Sexuálna inakosť: od slobody k rovnosti

Právna kodifikácia spolužitia osôb rovnakého pohlavia sa stáva v mnohých štátoch sveta novou politickou konfliktnou líniou. Je výsledkom ideového posunu od volania po *slobode* prejavovať sexuálnu orientáciu bez právneho postihu (prebehnuvšia najmä v 60. rokoch 20. storočia) k aktuálnemu zdôrazňovaniu občianskej *rovnosti* neheterosexuálnych osôb s ich heterosexuálnymi spoluobčanmi, ktorá sa prejavuje v požiadavke uzatvárať rovnaký alebo obdobný typ civilných zväzkov, aké majú právo uzatvárať heterosexuálne osoby, prípadne aj s možnosťou zverenia detí do ich starostlivosti (cf. Egan, Sherrill 2005). Inak to nie je ani v Slovenskej republike, v ktorej prebieha(la) intenzívna spoločenská diskusia pod egidou ochrany tzv. tradičnej (rozumej heterosexuálnej, deťmi obdarenej) rodiny a boja proti konštrukom, ktoré boli zo strany niektorých hierarchických predstaviteľov katolíckej cirkvi nazvané ako „*homoloby*“ alebo „*gender ideológia*“, a ktoré doposiaľ neboli zachytené súčasnými politickými teoretikmi a teoretičkami ako samostatné ideológie. Je teda možné tieto pojmy považovať za účelovo vytvorené ideologické²⁵ termíny, ktorých zmyslom je

²⁴ V tejto súvislosti by sme nemali zabúdať na to, že „*úloha médií je v modernej spoločnosti neobyčajne významná, pretože vytvára priestor, v ktorom je verejnosť oslovovaná z istých pozícií a s istými intenciami, kde dochádza k cirkulácii kultúrnych reprezentácií, k upevňovaniu a transformácii skupinových identít, kde sa politické a spoločenské dianie reflektuje istými kultúrne ukotvenými spôsobmi, využívajúc rozmanité rétorické stratégie*“ (Pufflerová, Kotvanová, Plichtová 2010: 239).

²⁵ Na mysli mám politickú ideológiu neokonzervativizmu.

navodiť atmosféru ohrozenia z rozpadu siete pevných a (zdanlivo) nemenných doterajších spoločenských vzťahov a pokúsiť sa presadiť hegemoniu vlastnej diskurzívnej praxe.

Pod spomínanými pojmami rozumie katolícka cirkev a mimovládne organizácie s ňou späté také štruktúry, ktoré vážne ohrozujú existujúce spoločenské a kultúrne usporiadanie štátu a napomáhajú erózii mravných základov spoločnosti: „*Táto ideológia môže výrazne narušiť vzťahy medzi mužmi a ženami, ako aj prirodzenú rodinu. Zároveň požaduje zdroje financovania, ktoré sú potrebné pre iné priority*“ (Fórum života 2014). Z prejavov, kde je navodzovanie takejto atmosféry zrejmé, je emblematickou časť textu pastierskeho listu slovenských katolíckych biskupov na 1. adventnú nedeľu roku 2013:

*„Aktéri kultúry smri (rozumej reprezentanti „homoloby“ a „gender ideológie“; pozn. M. S.) nás chcú presvedčiť (...), aby sa už muž necítil ako muž, žena ako žena a manželstvo aby už nebolo tým Bohom požehnaným výlučným spoločenstvom muža a ženy, ale na roveň manželstva chcú presadiť aj spoločenstvo dvoch mužov, či dvoch žien. Tak vzniká akýsi **sodmský paškvil** odporujúci Božej vôli a pripravujúci Boží trest. (...) Toto chcú **aktéri kultúry smrti a stúpenci gender ideológie** v mene ušľachtilých hesiel zničiť. Pojem muž, manžel, otec, rytier, gentleman je pre nich neprijateľný. To isté platí o pojmoch žena, manželka, matka. V ktorom národe sa im to podarí, ten národ stratí svoje dôstojné postavenie pred Bohom i pred svetom.“* (KBS 2013; zvýraz. M. S.).

Po publikovaní tohto – svojím obsahom i použitím expresívnych výrazových prostriedkov značne kritického – textu sa ešte zvýšila intenzita verejnej diskusie na Slovensku a následná politická dohoda vládnej politickej strany SMER-SD s pravicovo-konzervatívnym KDH (Kresťansko-demokratické hnutie) viedla k urýchlenému prijatiu ústavného zákona definujúceho manželstvo. Na základe týchto zmien sa debata ešte viac vyhrotila, pričom sa vo verejnom priestore prejavovala najviditeľnejšie v tlači a v internetových diskusiách.

6.3 Sexuálna inakosť ako konfliktná línia I: „homoloby“ a „gender ideológia“

Na začiatok zhrňme, že zástancovia HZ argumentujú najčastejšie nevyhnutnosťou dodržiavania a plného uplatňovania ľudských práv a odmietajú vnášanie nábožensky motivovaných princípov do právneho poriadku SR, ako sa o to podľa nich pokúšala napríklad iniciatíva za vyvolanie referenda o „ochrane tradičnej rodiny“, odvolávajú sa na čl. 1, odst. 1 Ústavy SR, ktorý garantuje neutralitu štátu voči akémukol'vek náboženstvu alebo ideológii. Príležitostne, najmä v akademickej sfére, sa poukazuje na súdnu prax, akú napr. v roku 2010 prezentoval Európsky súd pre ľudské práva vo veci Schalk a Kopf proti Rakúsku (sťažnosť č. 30141/04), kde súd vyslovil svoj názor, že „*spolužitie osôb rovnakého pohlavia, žijúcich v stabilnom zväzku, spadá do definície **rodinný život** rovnako, ako by spadal heterosexuálny pár v rovnakej situácii*“ (Švec 2011: 899; zvýraz. v orig.). Podobne tak je príspevkov k tejto rozsiahlej diskusii aj judikatúra Najvyššieho súdu USA, ktorý 26. 6. 2015 vo svojom rozhodnutí vychádzajúcom zo 14. dodatku Ústavy Spojených štátov amerických a štyroch ústavných princípov a tradícií umožnil sobáše homosexuálnych osôb v celej federácii.

Činnosť týchto obhajcov HZ je teda možné slovami J. Šanderovej (2007: 88) opísať ako „*snahu zmeniť reálne vzťahy tak, aby zodpovedali kodifikovanej rovnosti,*“ teda dosiahnuť to,

„aby princíp rovnosti pred zákonom bol skutočne univerzálny a nevzťahoval sa len na vybrané (partikulárne) vzťahy.“ Títo obhajcovia a obhajkyne HZ tak reprezentujú liberálnu politickú pozíciu, ktorá bráni legitimitu existencie zábran voči demokratickým procedúram z dôvodu presvedčenia o tom, že niektoré hodnoty, najmä hodnoty individuálnej autonómie a rovnosti, si zasluhujú ochranu, a že tieto hodnoty nemôžu byť garantované len na základe demokratických procedúr, nezriedka ovládaných a ovplyvňovaných prudko sa meniacim zložením momentálnej väčšiny. „Aj keď liberáli bránia demokraciu a argumentujú v prospech jej uprednostňovania pred inými inštitúciami, sú presvedčení, že väčšinové pravidlo je morálne akceptovateľné len vtedy, keď je pre väčšinu len ťažko možné alebo vôbec nemožné meniť legislatívu v niektorých oblastiach“ (McGregor 1988: 336).

V súvislosti s iniciatívou vypísania referenda je hodná zmienky reakcia katolíckej cirkvi a spriateľených organizácií po kroku, ktorý urobil prezident SR Andrej Kiska. Ten sa po doručení Ústavou SR predpísaného počtu podpisov rozhodol predložiť znenie otázok potenciálneho referenda na posúdenie Ústavnému súdu SR. Predseda Konferencie biskupov Slovenska označil tento jeho krok za prekvapivý a súčasne zdôraznil, že „[j]e zrejmé, že inštitucionalizácia iných spôsobov správania jednotlivcov (rozumej HZ; pozn. M. S.) na úroveň rodiny predstavuje zásadné narušenie spoločnosti v jej základoch“ (TK KBS 2014c). Hlavným dôvodom takéhoto postoja je, že katolícka cirkev považuje vo svojej doktríne sexuálne spoluzitie osôb rovnakého pohlavia za hriech, neprirodzenosť a zvrátenosť a legislatívne ošetrovanie HZ za odporujúce prirodzenému zákonu a dobru spoločnosti. Rovnako tak občianske združenie Fórum života vyhlásilo, že svojím rozhodnutím postúpiť otázky Ústavnému súdu SR prezident Kiska „spochybnil dôveru“ občanov, ktorí sa pod petíciu podpísali (TK KBS 2014). Nie je bez zaujímavosti, že toto vyhlásenie bolo uverejnené na internetovej stránke Tlačovej kancelárie slovenského biskupskej konferencie. Mimovládna organizácia Aliancia za rodinu k jeho rozhodnutiu vyhlásila, že „prezident nedal ľuďom šancu vyjadriť svoj názor a brániť sa pred (...) **rodovou ideológiou** vo vhodnom čase“ (AZR 2014; zvýraz. M. S.). Redakcia populárno-náučného časopisu *Nové Horizonty* vedená výkonným sekretárom slovenskej biskupskej konferencie Antonom Ziolkovským zaujala nie veľmi odlišné stanovisko vo svojom úvodníku:

„Preto nech nás (prezident; pozn. M. S.) uistuje koľko len chce, ako mu leží na srdci dobro tých, ktorí sa na petičné hárky za referendum podpísali. Pravda je taká, že odmietol vziať na seba politickú zodpovednosť za vyhlásenie referenda. A nielen to, politickú zodpovednosť presunul na súdnu moc, ktorá by nikdy nemala byť zaťahovaná do politických zápasov. Bohužiaľ, v tejto veci sa prezident Kiska neukázal občanom Slovenska v dobrom svetle“ (Redakcia 2014a: 107).

Prezidentovo úsilie ochrániť menšinu pred svojvoľným rozhodnutím väčšiny tak bolo považované za neadekvátny krok, ktorý napomáha šíreniu „gender ideológie“, za zbavovanie sa osobnej zodpovednosti, za neprimeranú judicializáciu politiky²⁶ a za zradu na občanoch, ktorí podpísali petíciu za vypísanie referenda o „ochrane tradičnej rodiny.“²⁷

²⁶ Pod „judicializáciou politiky“ rozumie súčasná politická a právna teória „stále častejšie spoliehanie sa na rozhodnutia súdnych orgánov v otázkach morálneho alebo politického významu – a teda rastúci význam a »moc« súdnictva ako takého“ (Baroš, Dufek 2013: 75).

²⁷ Na druhej strane, prezidentov krok mohol byť interpretovaný i v tom zmysle, že s referendom v zásade súhlasil, ale obrátením sa na Ústavný súd SR chcel predísť obvineniu z úmyselného porušenia Ústavy SR

Zo spomínaných vyhlásení je okrem spochybňovania praktického výkonu ústavnej právomoci prezidenta republiky zjavná nespokojnosť s takým typom zákonného konania, ktorý nezodpovedá očakávaniam predstaviteľov opozície voči HZ. Stalo sa tak napriek tomu, že sa týmto skupinám prostredníctvom KDH už predtým podarilo presadiť ústavnú definíciu manželstva ako zväzku muža a ženy. Do úvahy sa nebrala značná flexibilita hodnotových a obsahových významov inštitútu manželstva naprieč dejinami, kultúrami a v závislosti na rôznych ideologických východiskách (cf. Bianchi 2013: 17). Rovnako z vyjadrenia predsedu KBS plynie zahmlené operovanie s názormi, ktoré nie sú všeobecne zdieľané širokou verejnosťou, keď sa odvoláva na „*narušenie spoločnosti v jej základoch*,” bez toho, aby presne definoval, čo by malo tieto základy predstavovať. Intuitívne je možné prísť na to, že asi pôjde o „tradičnú (heterosexuálnu) rodinu,” ktorej účelom je biologická reprodukcia obyvateľstva krajiny. Súčasne sa tak HZ predstavujú ako hrozba pre väčšinovú populáciu a jej množenie bez toho, aby boli špecifikované presné formy tohto ohrozenia. Kritici týchto zväzkov, dokonca z akademických radov, si vystačili s tvrdením, že tolerancia a ochrana sexuálnych menších vedie z dlhodobého hľadiska k spoločenskej nestabilite a redukuje partnerstvo dvoch osôb na inštitúciu prostého zabezpečovania novej pracovnej sily pre štát: „*homosexuálne sobáše bez možnosti [plodenia] potomstva nezabezpečujú pracovnú silu*“ (Žilová 2012: 316). Aj z týchto dôvodov sa dožadujú, aby štát ochránil „kvalitnejšie“ koncepcie dobra pred tými, ktoré považujú z morálneho hľadiska za „menej kvalitné“ a zaistil zdravý životný priestor, ktorý by eliminoval tieto „menej kvalitné“ praxe:

„Morálna spravodlivosť stojí nad politickou spravodlivosťou. (...) Keď štát umožní správanie, ktorá časť jeho občanov považuje za nemorálne, tým vlastne spôsobuje to, že títo občania chápu politické inštitúcie takéhoto štátu za neférové a pre nich škodlivé, pretože im tak ničí morálne prostredie, ktoré potrebujú k dobrému životu“ (Šúst 2010: 73).

„...keď pripustíme, že morálna koncepcia sa líši v kvalite (...), potom štát, ktorý se vzdáva akéhokoľvek posudzovania morálnych doktrín, nutne – i keď neúmyslne – nepriamo vyzdvihuje tie menej kvalitné“ (Šúst 2010: 75).

Aplikujúc schmittovsko-mouffeovskú typológiu dichotómie priateľ/nepriateľ je v tejto súvislosti signifikantné, že dochádza k transformácii názorových protivníkov z nepriateľov verejných (politických) na nepriateľov osobných, súkromných, ktorí sa usilujú o obmedzenie slobody náboženského presvedčenia postupnou a rafinovanou elimináciou z verejnej sféry. Úsilie o presadenie HZ do slovenského právneho poriadku bolo expresívne vykresľované ako existenciálne ohrozenie kresťanstva, ktoré by azda mohlo skončiť až prenasledovaním veriaceho obyvateľstva, ako to dokumentuje úryvok komentára vtedajšieho tlačového hovorcu Konferencie biskupov Slovenska:

vypísaním protiústavných otázok. Ústavný súd nakoniec na svojom neverejnom plenárnom zasadnutí 28. 10. 2014 rozhodol, že jedna zo štyroch otázok nie je v súlade s Ústavou SR (pozri Nález ÚS SR: PL. ÚS 24/2014-90). Išlo o otázku, v ktorej mali občania a občianky rozhodnúť, či by nemali mať iné formy zväzkov rôzne od manželstva muža a ženy priznanú osobitnú ochranu, práva a povinnosti zo strany štátu. Pre úplnosť dodajme, že referendum nebolo platné, keďže nebola dosiahnutá ústavná hranica 50 % osôb oprávnených hlasovať. Neokonzervatívci označili za symbolického vinníka slovenské médiá a referendum za „*zmarené*“ kvôli mediálnej manipulácii, ktorá „*dosahovala doposiaľ nevídané rozmery*“ (Kováčik 2015).

„Kresťania prežili prenasledovanie za dôb rímskych cisárov, prežili besnenie (Veľkej; doplnil M. S.) francúzskej revolúcie, nacizmu i komunistov. Zaiste prežijú i besnenie homoloby. Na to však bude potrebné byť informovaný. A vedieť rozlíšiť propagandu od reality“ (Kováčik 2014).

Je zaujímavé si všimnúť, že keď išlo o schválenie ústavnej definície manželstva, bola liberálno-demokratická inštitúcia parlamentu nazeraná oponentmi HZ ako vítaný inštrument presadenia vlastných partikulárnych požiadaviek, aj keď by takáto legislatívna úprava nebola mysliteľná bez vládnej politickej strany, ktorá sa dlhodobo politicko ideologicky definuje ako sociálno-demokratická. Keď však iná inštitúcia liberálnej demokracie, prezident, využil svoju ústavnú právomoc, bolo toto rozhodnutie spochybňované a kritizované. Schmittovsky povedané, demokracia je nimi nazeraná ako nedeliteľná jednota suverénneho ľudu, ktorý prostredníctvom inštitúcií inštrumentálne realizuje svoju zvrchovanú vôľu. Decízia väčšiny obyvateľstva, suverénne rozhodnutie ľudu vyjadrené v státisícoch petičných podpisov, by sa mala stať nadradenou legalite, t. j. právoplatnému výkonu prezidentských právomocí. Každá akcia, ktorá nezodpovedá tomuto obrazu, ako sa to stalo v prípade prezidentského rozhodnutia, každé rozrušenie želanej schmittovskej jednoty vládnucich a ovládaných zo strany vládnucich (v tomto prípade zo strany prezidenta republiky), je vnímané ako podkopávanie súdržnosti a celistvosti spoločnosti v jej mravných základoch, pričom ako geografický zdroj týchto snáh je identifikovaná „mravne skazená“ západná Európa. Výstižne to ilustruje Pastiersky list KBS k referendu o ochrane rodiny, kde jeho autori okrem iného uvádzajú:

*„Čo je u nás v debatách o otázkach života, rodiny a sexuality ešte len v začiatkoch, to sa vo viacerých európskych krajinách rozvinulo do zlovestných rozmerov. Eutanázia detí – nedávno odsúhlasená v Belgicku. Šikanovanie a pokutovanie veriacich rodičov v Nemecku za nesúhlas so sexuálnou výchovou ich detí. **Podsúvanie homosexuálneho správania** deťom a mládeži ako rovnocennej alternatívy k manželstvu vo viacerých ďalších krajinách. Diskriminácia poskytovateľov služieb za odmietnutie požiadaviek v rozpore s ich svedomím. Nedajme sa oklamať, že akoby sa v krajinách s aplikovanou a **legislatívne podporenou gender ideológiou** nič zlého nedialo. Tam nejde len o rovnosť pri finančnom odmeňovaní, či o ochranu slabších pred násilím – za to sme aj my veriaci. **V gender ideológii ide o nevedecké a ideologické tvrdenie**, že dvojaká pohlavnosť – ženská a mužská – vlastne ani neexistuje. S takouto ideológiou a jej dôsledkami nemôžeme súhlasiť. (...) Neváhajte povzbudiť aj svojich známych, priateľov či príbuzných, aby išli na referendum pre dobro a budúcnosť Slovenska.“ (KBS 2015; zvýraz. M. S.).*

V podobnom duchu sa vyjadril aj vtedajší poslanec Národnej rady SR Štefan Kuffa v priebehu jednej z parlamentných rozpráv:

„Ale budeme tu homosexualitu obhajovať a chrániť (...). Ako je toto možné?! (...) Tu od útokov voči rodine smeruje táto západná Európa alebo Európa k inštitucionalizovanej forme satanizmu. To je strašné, diabolské toto, čo sa tu deje ! (...) To, čo sa deje v západných krajinách, kde sa púšťajú rozprávky o dvoch princoch a dvoch princeznách, ako sa majú radi, ako sa milujú. To je pohoršenie pre tieto deti. (...) A my pohoršujeme mládež, my pohoršujeme deti. Je to čosi nehorázne, je to čosi odporné a obľudné!“ (Kuffa 2013; pozri tiež Chromík 2014, Redakcia 2014a: 108).

Aj táto diskurzívna prax zodpovedá teórii C. Schmitta, ktorý ako jednu z ciest, ako posilniť národnú jednotu, videl v prechovávaní nepriateľstva k entitám nachádzajúcim sa mimo zemepisný okruh národa ako takého (cf. Cunningham 2002: 18).

Podobný prípad reprezentuje debata o slovenskej *Celoštátnej stratégii ochrany a podpory ľudských práv*. Počas nej, podľa korporativistického princípu, vystupujú reprezentanti

a reprezentantky rôznorodých záujmových organizácií a spoločenských zoskupení a vyjadrujú na debatách organizovaných Ministerstvom zahraničných vecí a európskych záležitostí SR svoje názory na pripravovanú stratégiu. Zástupkyňa Konferencie biskupov Slovenska vyjadrila znepokojenie nad dovtedajším priebehom debát z dôvodu zamietania požiadaviek kresťanských organizácií a konferencie, ktorú zastupuje. Zároveň prejavila obavu, že „*Stratégia ľudských práv má slúžiť ako trójsky kôň na presadzovanie tzv. (sic!) práv LGBTI osôb a šírenie rodovej ideológie*“ (TK KBS 2014b). Za kľúčový problém označila skutočnosť, že „*členovia Rady vlády SR pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť nezastupujú väčšinu obyvateľstva tejto krajiny, ale rozličné malé liberálne a ideologicky zafarbené zoskupenia, ktoré sa takto snažia ovplyvňovať chod našej spoločnosti. Pokiaľ budú ľudia s extrémnymi názormi formovať ľudskoprávny politiku na Slovensku (...), dohoda nebude možná*“ (ibid.).²⁸

Keďže podľa Mouffeovej „*[d]emokratická politika nespočíva iba na tom, že (...) ľud vykonáva svoju vládu*“, je nevyhnutné ponechať otvorený priestor pre súperenie medzi jednotlivými partikulárnymi záujmami, ako aj „*zanechať márne pokusy o jeho zaplnenie ustanovením údajne »racionálneho« konsenzu*“ (Mouffe 2007: 912). Z tohto uhla pohľadu nezodpovedá vyššie spomínaný antagonizmus koncepcii agonistickej demokracie, pretože inherentne predpokladá racionálny konsenzus, ako sa explicitne vyjadrila zástupkyňa slovenských biskupov pri rokovaní o stratégii ľudských práv. Zároveň svojich oponentov označila za „*ľudí s extrémnymi názormi*“ a vyjadrila obavu, že ak budú ich požiadavky uprednostnené, rozšíri sa „*rodová ideológia*“, ktorá je vnímaná ako nebezpečenstvo pre spoločenskú súdržnosť. V tomto zmysle teda nejde o obyčajných názorových oponentov (protivníkov), ktorí zdieľajú spoločnú oddanosť k slobode a rovnosti, ako to predpokladá agonistický pluralizmus, ale o súperov (nepriateľov), ktorí sa snažia presadiť vlastné partikulárne presvedčenia a pravidlá na úkor „*názorovej konkurencie*“ a eliminovať sa navzájom, a to nielen z diskusného, ale aj z politického poľa. Tak, ako v prípade prezidentského rozhodnutia, aj tu sa ukazuje, že opozícia voči HZ požaduje inštrumentálne potlačiť legalitu (otvorenú diskusiu, ktorá je rámcovaná pravidlami a autoritou štátneho orgánu) legitimitou, ktorá sa opiera o silu (deklarovanej) väčšiny obyvateľstva. Už vôbec nie je možné tvrdiť, že by v tomto prípade stret antagonizmov viedol k premene na agonizmus, ako to predpokladá Mouffe.

Z doterajších vyjadrení kritikov a kritiček HZ vyplýva okrem už spomínaných skutočností aj jednoznačná afiliácia k *politkej ideológii neokonzervatizmu*. Je pre nich typické vyvolávanie pocitov ohrozenia a strachu pred niečím, s čím doteraz nemá slovenská spoločnosť vlastnú skúsenosť. Sexuálna inakosť je interpretovaná ako nebezpečenstvo pre integritu štátu. Toto konanie zodpovedá koncepciu morálnej paniky, ako ju popisuje

²⁸ I keď na tomto mieste neskúmam český rozmer podobnej diskusie, za zmienku stojí, že v niektorých bodoch sa nelíši od tej slovenskej. Dokazujú to i slová olomouckého arcibiskupa Jana Graubnera (2009: 219), ktoré v mnohom pripomínajú citovaný výrok R. Ocilkovej: „*Tí, ktorí chcú presadiť nejaký liberálny zákon, otupujú svedomie a posúvajú mravné hranice v čínení ľudí. Napríklad keď ide o partnerstvo homosexuálov (...), snažia sa najprv pomocou informačných prostriedkov ovplyvniť verejnú mienku tak, aby sa potom mohli opierať o väčšinu, ktorá to chce, alebo jej to aspoň nevadí.*“ Je zaujímavé, že arcibiskup opomenul, že o to isté (i keď s odlišným cieľom) sa v rovnakej miere pokúšajú taktiež (neo)konzervatívci, hoci tí sú v českej spoločnosti zastúpení prevažne len symbolicky.

Stanley Cohen (2011), podľa ktorého akákoľvek deviácia v zmysle odchýlky od všeobecnej normy, ktorá je medializovaná a orámovaná ako spoločenský problém, ústi do morálnej paniky spočívajúcej v neistote (domnelej) väčšiny s ohľadom na to, že títo devianti presadzovaním svojich hodnôt (prezentovaných kritikmi ako pseudohodnoty) narušia alebo priamo zničia existujúce spoločenské normy a „prirodzené hodnoty“ (Ziolkovský 2014: 48), vďaka čomu sa rozvráti spoločnosť vo svojich základoch.

Tradícia je pre týchto neokonzervatívcov „viac než politická inštitúcia. Zahŕňa zvyky a sociálne postupy, ktoré sú známe a vytvárajú pocit bezpečia“ (Ježovicová 2004: 10). Kritizujú (domnelý) pokles demokratickej kultúry „potápajúci sa knovým úrovniám vulgárnosti“ (Kristol 2004: 35), obávajú sa o kvalitu vzdelania, mravný vývoj mládeže a podobne, vďaka čomu sa im darí v tomto prúde zjednotiť časť sekulárnych intelektuálov a mnoho náboženských tradicionalistov. Na myseľ tu prichádzajú známe slová virtuálnej postavičky Helene Lovejoyovej z amerického animovaného seriálu The Simpsons: „*Won't somebody please think of the children?*“ V diskurzívnych prejavoch neokonzervatívcov teda ide v konečnom dôsledku zväčša o moralizmus a požadovanie dobra pre spoločnosť ako organický celok, ktorý môže byť zabezpečený iba vtedy, ak sú „morálne“ a „dobré“ aj životy členov tejto spoločnosti (cf. Kekes 2004: 140; Heywood 2004: 138). Do istej miery sa tak potvrdzujú aj normatívne tvrdenia, podľa ktorých nielen že je homosexualita vytlačovaná z politickej arény ako subjekt diskusie, ale aj samotní homosexuáli sú pravidelne podrobovaní verejnému odmietaniu, utláčaniu a štrukturálnemu násiliu kvôli tomu, že ich správanie narušuje alebo rozrušuje prevládajúce spoločensky vžitú charakteristiku a definície maskulity a feminity (cf. Sunstein 2001: 183; Tebble 2011: 925–926). Nárok vznášajú časťou homosexuálov a aktivistov na legislatívne zakotvenie HZ nie je nimi vnímaný ako právo, a teda ako východiskový bod pre relevantnú debatu o tejto téme. Naopak, v rámci teoretickej diskusie zdôrazňujú, že v termínoch ľudských práv (teda aj práva na HZ) sú v súčasnosti formulované „*púhe subjektívne prania a túžby,*“ čím dochádza „*k proliferácii a tým tiež k inflácii práv*“ (Baroš, Dufek 2013: 103).

Do hlavnej argumentačnej výbavy politických neokonzervatívcov patrí odkazovanie na údajnú neprirozenosť pohlavného súžitia dvoch osôb rovnakého pohlavia a na nevhodnosť rodinného prostredia neheterosexuálnych osôb pre výchovu dieťaťa. Samo slovo rodina je referované iba ako zoskupenie dvoch jedincov rôzneho pohlavia, v ideálnom prípade prirodzene obdarenom deťmi. Tieto tézy výstižne vystihuje slogan „*Celonárodnej občianskej iniciatívy na podporu inštitútu manželstva ako zväzku muža a ženy:* „*Niečo tu nepasuje*“, ktorý odkazuje na rigidne biologické ponímanie ľudského sexuálneho ústrojenstva (pozri Obrázok č. 1). Iné formy súžitia podľa neokonzervatívcov nie je možné považovať za manželstvo alebo rodinu v plnohodnotnom zmysle slova:

„Domnievame sa, že manželstvo je také úžasné a výnimočné, že nemajú byť zavádzané iné rodinno-právne inštitúty, ktoré by sa podobali na manželstvo, ale nie sú schopné plniť jeho úlohy a jeho účel“ (Chromík 2014).

„Štát proste nemôže len tak povedať, že registrované partnerstvo osôb rovnakého pohlavia do nášho právneho poriadku patrí. Štát to nemôže len tak jednoducho povedať. Toto nie je niečo, čo by malo byť len tak a bez problémov prijaté. Čiže nemôžeme prijať presadzovanie skupinových nárokov“ (Škripek 2012).

„A tá šťastná harmonická rodina, kolega (...), tak to je, na omyle si, hej, že dieťa má právo na to šťastie, a to je jedno, či to dieťa vychovávajú dve matky alebo dvaja otcovia. To je blud. To je blud na entú, pretože ty by si asi tiež nechcel mať dvoch otcov alebo matky. (...) Nie je šťastná taká rodina. A je tu právo dieťaťa. Kde je právo dieťaťa, ktoré sa neberie do úvahy? Ja by som nechcel mať dve matky alebo dvoch otcov a žiť v takejto rodine. Je to čosi, čo v podstate deformuje tú rodinu a deformuje ten obraz“ (Kuffa 2014).

„Inštitút registrovaného partnerstva nie je neškodným prijateľným kompromisom, ale trójskym koňom na presadzovanie ďalších práv neheterosexuálnych menšín. Je to noha vložená do dverí“ (Redakcia 2014b: 159).

Obrázok č. 1: „Niečo tu nepasuje“

Zdroj: <https://sk-sk.facebook.com/NiecoTuNepasuje>

S takýmito obrazmi korešpondovala aj masívna kampaň prebiehajúca v týždňoch pred referendumom o „ochrane tradičnej rodiny.“ Keďže cieľom tejto časti nie je podrobná analýza marketingu kampane, obmedzím sa iba na dva prípady, ktoré vo verejnosti vzbudili výraznú pozornosť. Išlo o videoklipy, účelom ktorých bolo podnietiť účasť na referende.

Prvý pochádzal „z dielne“ Aliancie za rodinu a zobrazoval dvojicu dospelých mužov držiacich sa za ruky, ktorí vstúpili do miestnosti, v ktorej bolo prítomné nepĺnoleté dieťa v spoločnosť dospelých ženy a dospelého muža. Krátky pohľad na diplom „Pestúnska rodina roka“ mal u divákov a diváčok evokovať dojem, že ide o vzornú náhradnú rodinu, do ktorej bolo dieťa umiestnené. Po príchode dvojice mužov, ktorí mali predstavovať neheterosexuálny pár, preniesla pestúnska matka k dieťaťu slová: „Adamko, prišli tvoji noví rodičia.“ Následne sa nepĺnoleté dieťa – Adamko – opýtal: „A kde je mama?“ Pohľad na popisovanú scénu približuje Obrázok č. 2.

Zaujímavým a kurióznym dodatkom tohto kontroverzného videa, ktoré vzbudilo v slovenskej verejnosti nemalé emócie, aj keď nebolo odvisielané v televízii a šírilo sa najmä prostredníctvom kanála YouTube je, že ženou, ktorá hrala „Adamkovi“ vo videoklpe matku, je Natália Žembová. Tá v mladosti pôsobila ako zdravotná a rehoľná sestra v Misijnej kongregácii Služobníč Ducha Svätého, neskôr ako moderátorka verejnoprávneho Rozhlasu a televízie Slovenska, následne ako hovorkyňa Kresťanskodemokratického hnutia (KDH), za ktoré aj kandidovala vo voľbách v roku 2016. Po tom, čo sa KDH nedostalo do parlamentu, slovenské médiá priniesli dodatočne potvrdenú informáciu, že matka troch

detí, ktorá aktívne, nielen účasťou v kontroverznom videoklipe, propagovala tzv. tradičnú rodinu, sa so svojím manželom rozvádza. A hoci darovala na základe darovacej zmluvy pre KDH sponzorský dar 15 000 €, hnutie časom stiahlo zo svojich stránok video, ktoré ju propagovalo ako niekdajšiu kandidátku. Bulvárne slovenské médiá dokonca priniesli informácie o jej údajnom mileneckom vzťahu s bývalým predsedom KDH Jánom Figel'om.

Obrázok č. 2: „A kde je mama?“

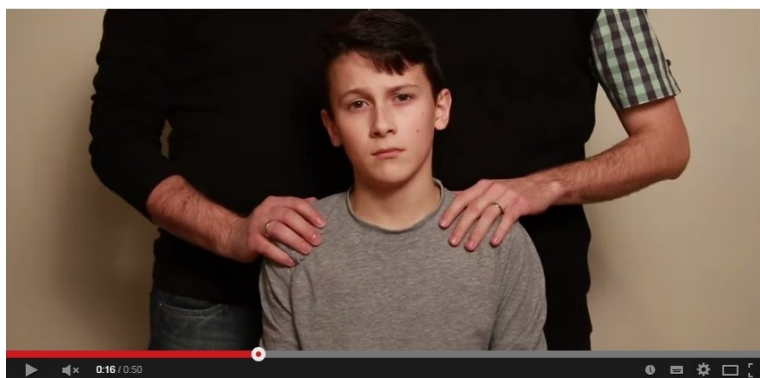

Aliancia za rodinu - zakazana odmietnuta reklama "Kde je mama?" - Referendum 2015

Zdroj: https://www.youtube.com/watch?v=MQrS86l06_A

Druhý videoklip (Obrázok č. 3), ku ktorému sa neprihlásil žiadny konkrétny tvorca, znázorňuje v ostrejších konturách situáciu, kedy dva páry zjavne mužských rúk hľadajú evidentne neplnoletého chlapca. Ten následne nahlas prenáša slová: „Vy, ktorí toto považujete za normálne, zostanete 7. februára doma. Vy ostatní, príd'te povedať jasné áno trvalým hodnotám manželstva, rodičovstva a výchovy.“ Chlapec následne zvýšeným hlasom dopĺňa svoju dramatickou výpoveď: „Ty by si chcel vyrastať v tomto?!“

Obrázok č. 3: Chlapec a dvaja muži

Reklama - Referendum o rodine 7.2.2015

Zdroj: <https://www.youtube.com/watch?v=VhKzGrYyCvk>

Oba predreferendové agitačné videá mali okrem mobilizácie účasti na referende vyvolať u divákov dojem ohrozenia z neheterosexuálnych osôb, ktoré sa ujímajú (kradnú?, obťažujú?) neplnoletých detí, vytrhávajú ich z bezpečného prostredia „tradičnej“ rodiny

a vystavujú nebezpečenstvu emocionálnej a sociálnej deformácie. Implicitne byl prítomný i prvok ohrozenia neplnoletých zo strany pedofilov, s ktorými boli neheterosexuálne osoby (v oboch prípadoch muži) stotožňovaní. Aj tieto prípady zodpovedajú vyvolávaniu pocitov strachu a ohrozenia, burcovania vášní a pudov u recipientov audiovizuálneho posolstva. I na ne je možné aplikovať koncept morálnej paniky S. Cohena.

Keďže bolo už skôr spomenuté, že ideológia sa materializuje v diskurze a diskurz sám nie je iba obyčajným rozprávaním, ale predovšetkým konkrétnou praxou, upriamme našu pozornosť ešte na iniciatívu *Národného pochodu za život* (ďalej len NPŽ), ktorý sa konal 22. septembra 2013 v Košiciach a svojím druhým ročníkom pokračoval 20. septembra 2015 v Bratislave. Oba pochody, ktoré sa napokon dočkali niekoľko desaťtisícovej účasti občanov, boli koncipované predovšetkým ako manifestácie podpory ochrany ľudského života od narodenia až po prirodzenú smrť. Hoci neboli zamýšľané ako akcie priamo odporujúce HZ, podpora „tradičnej rodiny“, ktorá bola pochodom deklarovaná, ich organizovanie mimovládnyimi organizáciami a filovanými s katolíckou cirkvou, ako aj otvorená podpora a celoštátna farská a diecézna mobilizácia veriacich zo strany cirkvi a oficiálna podpora katolíckych biskupov (prejavená napr. Pastierskym listom k národnému pochodu za život z 1. 9. 2013 a Pastierskym listom k národnému pochodu za život zo 6. 9. 2015) jasne koreluje s negatívnym postojom voči HZ, ktorý je opakovane predstavovaný už spomínanými verbálnymi prejavmi a kritikou HZ v priebehu participácie na príprave Celoštátnej stratégie ochrany a podpory ľudských práv. Organizácie, ktoré NPŽ v oboch ročníkoch pripravili a zabezpečili jeho financovaní, odmietali: a) prepojenie s katolíckou cirkvou, napriek zjavnej existencii takýchto väzieb,²⁹ b) vykresľovať NPŽ ako kontra-akciu proti homosexuálnym pochodom hrdosti (pozri Kováčik 2014) a zdôrazňovali svoju vlastnú osobnú toleranciu voči tomu, kto žije vo svojom súkromnom (!) živote sexuálnym životom s osobou rovnakého pohlavia, a to napriek inak dlhodobo prejavovanému odporu voči týmto životným štýlom, ako bolo ilustrované vyššie. Odporci a odporkyne HZ teda sami často odkazovali na toleranciu, aj keď pre nich platila iba v oblasti súkromnej sféry:

„Napríklad môžem tolerovať súkromný život susedov homosexuálov a zároveň netolerovať povýšenie tohto životného štýlu na rovinu verejnú. Čo sa môže prejaviť mojím nesúhlasom s tým, aby štát takýto spôsob súžitia podporil a podporoval, napríklad uzákonením homosexuálnych manželstiev. V rovine súkromnej tak konzervatívec môže byť rovnako tolerantný ako ktorýkoľvek liberál“ (Michalík 2012: 305).

„Ja tolerujem lesby, gayov, bisexuálov, transgender a intersexuálne osoby, ale registrované partnerstvá osôb rovnakého pohlavia zásadne odmietam a taktiež odmietam, aby pre osoby rovnakého pohlavia bola určená rovnaká právna inštitúcia, ako je manželstvo. V prípade manželstva sa za pôvodný účel považuje založenie rodiny. Bez novej generácie, ktorá sa rodí a vychováva v rodinách, nie je možné pokračovanie spoločnosti“ (Hufková 2012).

Je zjavné, že neheterosexuálne spolužitie a homosexualita ako taká boli z ich strany „tolerované“ podobne ako stredovekí Židia vo svojich ghettách zo strany väčšinovej európskej spoločnosti. Pokiaľ Židia zostali vo svojich ghettách a požíčovali peniaze (na úrok), čo bolo zo strany vtedajšej katolíckej cirkvi zakázané, bola ich existencia

²⁹ „Hierarchická cirkev a Boží ľud sa v tomto prípade zjednotili na spoločnej vízii“ (Dobešová 2013).

„tolerovaná“. Rovnako tak môžeme interpretovať vyššie spomínaný výrok, podľa ktorého pokiaľ homosexuáli zostanú s prejavmi svojej identity v súkromí svojich domov, sú neokonzervatívci ich existenciu ochotní „tolerovať“. Ide o „spoločensky vynútenú“ koexistenciu veľa osôb, ktoré im v podstate prekážajú. Tolerancia sa tak stáva negatívnym pojmom.³⁰ Nejde o uznanie, ktoré rešpektuje individuálnu identitu, špecifickosť jedinca, jeho spôsob života a podobne. Uznanie totiž nepredstavuje iba právo na *obyčajnú existenciu*, ale právo na *spoločensky realizovanú existenciu* osôb s inou než mojou vlastnou identitou a s normami odlišnými od tých, ktoré uznávam ja sám a niekoľko ľudí spoločne so mnou. Alebo, ako napísal pred vyše 20 rokmi Weinberger (1996: 71), *„[m]oderné poňatie tolerancie nie je iba trpením inej náboženskej viery, iného ideologického názoru a odlišných životných foriem. Tolerancia usiluje o principiálne zrovnoprávnenie rozdielnych ideologických postojov a životných foriem.“*

Nedostatok uznania, ktoré pociťujú najmä zástancovia HZ alebo priamo homosexuáli v konfrontácii so zvyškom spoločnosti sa preto pokúšajú spochybnit' snahou symbolicky prezentovať svoju existenciu a svoj život *„v novom svetle, v novom hodnotovom horizonte tak, aby sa ukázalo, že inštitucionalizovaný hodnotový systém je jednostranný alebo reštriktívny, takže etablovaný poriadok nie je na základe svojich vlastných princípov legitímny“* (Šanderová 2007: 83). Odpovedajú tým priamo na vyššie popísaný negatívny typ tolerancie, ktorý sa prejavuje *de facto* ako zneuznanie. Pre jeho reprezentantov, ktorí odmietajú uplatniť kritérium uznania (v slovníku Johna Rawlsa „reciprocitu“) tak platí, že akýkoľvek politický vzťah *„je pre nich vzťahom priateľa alebo nepriateľa“* (Rawls 2013 [1999]: 180), alebo ide vo svojej podstate *„o neúprosný boj o víťazstvo vo svete za celú pravdu“* (ibid.). Ako ale Rawls zdôrazňuje, politický liberalizmus sa nesnaží angažovať tých, ktorí uvažujú týmto spôsobom. Prejavy tých, ktorí tento liberalizmus stelesňujú v slovenskom kontexte, sú priblížené v nasledujúcich častiach.

6.4 Sexuálna inakosť ako konfliktná línia II: „vaticánska gubernia“

Vyššie bola opísaná diskurzívna prax v prípade opozície voči HZ. Teraz sa aspoň stručne zameriame na tie isté situácie v prípade niektorých ich proponentov a obhajcov. Ako už bolo spomínané, hlavná línia argumentácie je vedené pozdĺž apelov na dôkladné napĺňanie ľudských práv a bráneniu sa voči presadzovaniu takých právnych noriem, ktoré sú podozrievané z toho, že nachádzajú svoj inspiračný zdroj v náboženských normách, t. j. v prejavoch partikulárnej – i keď v prípade Slovenska rozhodne väčšinovej – sociálnej praxe. Je možné sa v tejto súvislosti stotožniť s tvrdením J. Waldrona, podľa ktorého je spolužitie osôb dvoch osôb rovnakého pohlavia, vrátane ich intímneho života, týmito ľuďmi ako liberálmi vnímané cez prizmu intímnych aktivít ostatného obyvateľstva *„ako sféra autonómie, ktorá je potrebná na to, aby ľudská osobnosť prosperovala“* (Waldron 1989: 561). Tu vidíme rozdiel oproti neokonzervatívcom, ktorí na rozdiel od politických liberálov uprednostňujú celok (spoločnosť a udržanie jej celistvosti) pred jeho časťami (jednotlivcami a ich právami). Politický liberalizmus totiž nepovažuje existenciu nejakého spoločného dobra za možnú, *„pretože spoločnosť musí byť vo vzťahu k otázke dobrého života neutrálna“* (Taylor 1997: 482). Politickí liberáli sú presvedčení, že politické princípy by

³⁰ Pozri napr. Weinberger (1996), Znoj (1996).

mali spočívať na sekulárnych, nie náboženských odôvodneniach. Cieľom je totiž zabezpečiť, aby boli tieto odôvodnenia dostupné akejkoľvek rozumom nadanej osobe bez ohľadu na jej súhlas s nejakou náboženskou doktrínou. Keby tieto princípy a legislatíva z nich vyplývajúca boli postavené na náboženskej viere, nemohli by byť akceptované všetkými a výsledkom by boli celospoločenské konflikty a nespokojnosť. Inými slovami, „*pokoj si vyžaduje, aby náboženské zdroje neboli základom verejnej debaty o politických otázkach*“ (McIntosh 2008: 477).

Napriek tomu, že (slovenskí) neokonzervatívci aspoň v deklaratórnej rovine uvítali verejnú debatu o ľudských právach, politickí liberáli otvorene spochybnili úprimnosť ich úmyslov: „*zmyslom referenda, ktoré chystajú (...) nie je názor do diskusie. Zmyslom je preventívne zamedziť akejkoľvek úvahe o diskusii. V prípade, že sa zlými biskupmi a zbabelými politikmi zavedený »vox populi« raz vysloví, žiadna diskusia už nebude*“ (Javůrek 2014b). Čo sa právnej stránky diskurzu týka, referendum bolo ešte pred posúdením zo strany Ústavného súdu SR proskribované ako „*protiústavné*“ (Fábry 2014c) a prezidentov krok velebený ako „*správny*“ (Javůrek 2014a).

Tak, ako v prípade diskurzu neokonzervatívcov, aj v prejavoch vybraných politických liberálov, najmä z radov žurnalistov, je možné nezriedka postrehnúť neskrývané emócie a vášne, čo by zodpovedalo Mouffovej presvedčeniu o ich kľúčovej úlohe v súčasných demokratických systémoch, avšak nie tomu, že v hegemonnom priestore ovládanom politickým liberalizmom sú tieto vášne potláčané a odsúvané na okraj v rámci boja za politickú korektnosť. Oponenti HZ boli v rámci diskurzu označovaní ako „*netolerantní tmári*“ (Javůrek 2014b), „*katolícki ultras*“ (Javůrek 2014a), ich aktivity boli prirovnávané k džihádistickým operáciám Talibanu alebo Islamského štátu (cf. Jílek 2014). Ich cieľom malo byť údajne odstaviť „*niekoľko »buzerantov« od prístupu k skutečnej občianskej rovnosti*“ (Fábry 2014a), vďaka čomu malo dochádzať k „*novodobému honu na čarodejnice*“ (Flašíková-Beňová 2014). Kňazi katolíckej cirkvi boli pomenúvaní ako „*bezdetní otcovia v sukniach*“ (Fábry 2014b), Slovensko s väčšinovým katolíckym obyvateľstvom ako „*poslušná vatikánska gubernia*“ (ibid.) a obyvateľstvo, ktoré sa obávalo vplyvu zavedenia sexuálnej výchovy na školách, bolo označované ako „*chudáci, čo hltajú konšpiračné teórie*“ (Javůrek 2014a). Tieto prívlastky boli prezentované v komentároch objavivších sa v celoštátnom denníku *Pravda* a na ľavicovo orientovanom webovom portáli *Jetotak.sk* a je potrebné zdôrazniť, že slúži iba ako reprezentatívna ukážka výrokov, ktoré sa objavovali vo verejnom priestore v súvislosti s kritikou iniciatív kresťanských organizácií v prospech „*tradičných rodín*“.

Opakovane sú voči katolíckej cirkvi a jej hierarchickým predstaviteľom vznášané výhrady a kritiky, ktoré sa snažia poukázať na anachronickosť ich svetonázoru: katolícka cirkev „*vedomá straty vplyvu, neschopnosti byť spolu s ostatnými historickými cirkvami morálnou inšpiráciou, sa snaží zachrániť tým najhorším možným spôsobom – stáva sa spolupáchateľkou sociálnych experimentov politikov, intrigánskym kartelom s nulovou teologickou produkciou*“ (Havran 2013). Zrejme i z tohto dôvodu došlo k prevzatiu terminológie, ktorá je typická skôr pre kresťanských aktivistov v prípade akcie „*Dúhový Pride 2014*“ v Bratislave, ktorá sa niesla v duchu výzvy „*Pod' von s rodinou*“, čo malo pre väčšinovú verejnosť pôsobiť ako uistenie, že „*homoloby*“ neexistuje a že žiadna „*gender*“

ideológia“ nepripravuje tajne rozvrat slovenských rodín, ako sa to javilo z diskurzu vedeného neokonzervatívcami (pozri Obrázok č. 4).

Obrázok č. 4: „Pod' von s rodinou!“

Zdroj: <http://duhovypride.sk/>

S nie príliš odlišnými názormi, aké prezentovali publicisti/ky a komentárori/ky v slovenských médiách sa môžeme stretnúť i v niektorých akademických textoch. Aj v nich je diskurz o HZ postavený predovšetkým na dvoch pilieroch: 1) na obrane práv homosexuálov na slobodný a legislatívne upravený partnerský život, 2) na útokoch na náboženstvo a katolícku cirkvi. Dokumentuje to aj istý zborníkový príspevok, ktorý je ukončený nasledujúcimi slovami:

„Nanešťastie stále žijeme v dobe, kedy sa väčšina ľudí domnieva, že náboženské texty staré stovky a tisícky rokov predstavujú navždy platné a jediné správne návody pre naše konanie (...). Slepá viera a dogmatickosť však nie sú ničím iným, než výrazom intelektuálnej nepoctivosti alebo nedostatočnosti (...). Ak je dobro takou aktivitou, ktorá u čo najväčšieho počtu ľudí vedie k ich najväčšej spokojnosti, šťastiu a blaženosti, v tom prípade vyhlasujem, že nábožensky veriaci ľudia, ktorí odmietajú poskytovať homosexuálom rovnaké práva, akými disponujú heterosexuáli, aktívne bránia šíreniu dobra vo svete“ (Horák 2012: 54–55).

Vo svojom článku spred viac než 25 rokov J. Waldron (1989: 562) napísal, že liberáli nepotrebujú popierať, že odsudzovanie homosexuálnych aktivít reprezentuje morálny konsenzus spoločnosti. Na druhej strane trvajú na tom, že tento konsenzus nepotvrzuje sám seba. Preto, aby mohol byť potvrdený, je potrebné, aby zodpovedal abstraktným princípom, ktoré čerpajú svoj pôvod z myšlienky individuálneho naplnenia a rešpektu, ktorý si ľudia navzájom prejavujú. Tieto princípy sú formulované spôsobom, ktorý je aplikovateľný v každej spoločnosti a na interakciu akýchkoľvek ľudských bytostí. V prípade, že spoločenský konsenzus zodpovedá týmto princípom, je možné ich považovať za spravodlivý. Avšak v prípade, že to tak nie je, „liberálny test“ považuje normy a spoločnosť, pre ktoré sú tieto normy vlastné za utlačovateľské a nehumánne.

Na základe rozboru niekoľkých ukážok slovenskej diskurzívnej praxe sme videli, že problémom pre politických liberálov už nie je morálne posudzovanie neheterosexuálneho konania zo strany heterosexuálnej väčšiny, čo je prirodzené vzhľadom na to, aký čas uplynul od doby, kedy Waldron publikoval svoj text. Dôvodom pre prejavovanie nesúhlasu sa, na druhej strane, pre nich stala neplauzibilita väčšinového morálneho konsenzu, podľa ktorého neheterosexuálne osoby nemajú právo na štátom uznané formy partnerského spoluzitia a už vôbec nie na adopciu a výchovu detí. Princípy, na ktorých neokonzervatívci postavili svoju argumentáciu, teda nepovažujú za také, ktoré zohľadňujú individuálne

naplnenie a vzájomný medziľudský rešpekt. Navyše, za zdroj týchto princípov považujú príliš extenzívne pôsobenie katolíckej cirkvi v politike a spoločnosti. Politika sa tak v tomto zmysle síce stáva poľom vymedzovania sa „my“ voči „oni“ a stretov medzi rôznorodými životnými štýlmi, ako to predpokladá koncept agonistickej demokracie, ale zo vzájomného nazerania oboch strán dochádza k mocenskej asymetrii a dominancii jednej zo skupín, čo agonizmus nepripúšťa. Podľa neokonzervatívcov sa „homoloby“ prostredníctvom „gender ideológie“ snaží rozvrátiť spoločnosť a využíva na to aj prezidenta, ktorý podľa nich „spochybnil“ legitimitu občianskej decízie. Analyzovaní politickí liberáli videli v pôsobení katolíckej cirkvi to isté, čo neokonzervatívci v „homoloby“, teda zdroj rozvratu základov liberálno-demokratického štátu. Práve z toho dôvodu spochybňovali súlad otázok pre referendum s Ústavou SR. Je zjavné, že názor politických liberálov je – zrejme bez prekvapenia – celkom konzistentný s presvedčením azda najvýznamnejšieho súdobého reprezentanta tohoto smeru, Johna Rawlsa, ktorý konštatoval, že

„[p]olitická koncepcia spravodlivosti nevyžaduje nijakú konkrétnu formu rodiny (monogamnú, heterosexuálnu či inú), pokiaľ je rodina usporiadaná tak, že účinne naplňa tieto úlohy a nedostáva sa do konfliktu s inými politickými hodnotami. (...) Tento postreh určuje spôsob, akým sa spravodlivosť ako férovosť vyrovnáva s otázkou homosexuálnych práv a povinností, a ako tieto práva a povinnosti ovplyvňujú rodinu. Ak sú tieto práva a povinnosti v súlade s usporiadaným rodinným životom a vzdelávaním detí, sú ceteris paribus plne prípustné“ (Rawls 2013 [1999]: 208, pozn. č. 60).

6.5 Agon ako spoločenská realita

Podľa Mouffeovej súčasná demokratická politická teória nie je schopná rozpoznať a oceniť rolu, akú hrajú emócie a vášne ako jedna z hlavných hybných síl na politickom poli (cf. Mouffe 2005: 24). V tejto časti práce som sa pokúsil reagovať na túto viac než desať rokov starú výčitku a analyzovať, ako sa vášne a konflikt, ktorého sú sprievodným javom, prejavovali v nedávnej politickej a spoločenskej diskusii na Slovensku a či môžu pomôcť skvalitniť liberálnu demokraciu. Analýza bola tematicky orámovaná otázkou (ne)akceptácie HZ slovenskou spoločnosťou, ktorú možno považovať nie ani tak za prejav bežného, každodenného politického života (slovenskej) spoločnosti, lež skôr ako skutočnú manifestáciu *politična*, teda kľúčovú kategóriu, s ktorou narábajú tak Schmitt ako aj Mouffe vo svojich teóriách. Ako bolo možné očakávať, spoločnosť sa na základe použitej diskurzívnej praxe „rozpadla“ do dvoch skupín: neokonzervatívci a politickí liberáli. Iné typy diskurzov, napr. socialistický alebo sociálno-demokratický *neboli vo výskume ignorované*, ako by sa mohlo na prvý pohľad javiť, ale v analyzovanej debate neboli vôbec prítomné a zastúpené, resp. boli subsumované do spomínaných dvoch typov: neokonzervatívneho a liberálneho. Kontinuálne prejavované názory reprezentantov týchto dvoch skupín spĺňajú všetky znaky antagonizmu, ako ho predpokladá koncept agonistickej demokracie i svojho druhu zápasu o verejný priestor. Zároveň boli v aktuálnej diskusii o HZ identifikované aj ďalšie znaky tejto koncepcie.

Po prvé, permanentne sa vynárajúci konflikt (vo svojej podstate dvoch politických ideológií) prinášajúci vášnivú výmenu názorov. Aj keď v politickej teórii (najmä v teórii deliberatívnej demokracie) pretrváva presvedčenie, že „konflikty sú prirodzeným základom demokracie,“ a že „demokracia funguje iba tam, kde sa tieto konflikty dajú riešiť

vyjednáváním“ (Králik, Uhlerová 2012: 133), analyzovaný sociálny jav preukazoval značné obmedzenia pri riešení vnútrospoločenského konfliktu o téme homosexuality a HZ na báze deliberácie. *Po druhé*, dochádza k stretu vyznávaných životných štýlov a vlastnej identifikácii s jedným z protichodných „táborov.“ *Po tretie*, u oboch strán nie je možné pozorovať príliš veľký záujem o dosiahnutie racionálneho konsenzu, a to napriek existencii oficiálnej diskusie venovanej celoštátnej stratégii ľudských práv. Dôvodom je aj diskurzívna nezhoda na elementárnych pojmoch, akými sú rodina, manželstvo alebo aj tolerancia, ktorá je chápaná ako negatívny termín. V podstate sa tak potvrdzuje, ako kedysi napísal Znoj (1996: 45), že „[s]pôsoby tolerancie vypovedajú o typoch demokracie, ktoré vytvárame, a v ktorých s istým nárokom na toleranciu žijeme.“ *Po štvrté*, každá zo strán sa snažila presadiť svoju vlastnú koncepciu dobrého života v protiklade k tej opačnej.

Na druhej strane je možné rozoznať celý rad príkladov, ktoré nezodpovedajú agonistickej demokracii. *Po prvé*, u oboch strán dochádza v rôznej miere k spochybňovaniu demokratických politických inštitúcií. Analyzovaní politickí liberáli apriórne odmietli referendum iniciované niekoľkými tisíckami podpisov a považovali ho za protiústavné. Neokonzervatívci vyjadrili nespokojnosť a nepochopenie v prípade rozhodnutia prezidenta SR predložiť potenciálny referendové otázky na posúdenie Ústavnému súdu SR. Pre teoretikov agonistickej demokracie sú konflikt a kritika v demokracii nielen chcené a dôležité, ale musia mať zároveň takú podobu, ktorá „produkuje relatívne stabilné demokratické výsledky“ (Wingenbach 2011: 41). Konflikt vyvolaný debatou o HZ medzi politickými liberálmi a neokonzervatívami však k takýmto výsledkom ani s časovým odstupom viac než dvoch rokov zjavne nevedol. *Po druhé*, politickí liberáli opakovane apelujú na striktné dodržiavanie občianskej rovnosti, neokonzervatívci však nepovažujú nemožnosť uzavrieť legálne zväzok dvoch osôb rovnakého pohlavia za ohrozenie demokracie v dôsledku nerovného prístupu k občianskym právam. Tento ich postoj zodpovedá skôr schmittovskej téze, podľa ktorej je nerovnosť základom demokracie a liberálna požiadavka rovnosti nie je jej želanou súčasťou.

So schmittovským decizionizmom sa zhoduje aj *tretí znak*, teda konzervatívne lipnutie na jednote ovládaných a vládnucich, ktorí by si podľa nich mali osvojiť názor väčšiny obyvateľstva napriek nespokojnosti prejavovanej menšinou vo forme verbálnych protestov, pochodov hrdosti, príležitostného otváranie otázky HZ na parlamentnej pôde alebo presadzovaniu svojich záujmov v diskusii o národnej stratégii ľudských práv. „Hlas ľudu“ prejavovaný v petícii za referendum alebo počas NPŽ bol prezentovaný ako rozhodujúce meradlo a návod pre politické rokovania. Dochádza tak k odklonu od reprezentatívnej demokracie, kde je v pluralite názorov priestor aj pre menšinové iniciatívy, k príklonu k väčšinovej demokracii, kde rozhodujúce slovo patrí kvantitatívne početnejšej skupine obyvateľov. Takisto zomknutie sa pred ohrozením zvonku (*štvrtý znak*), zo strany „skazeného Západu“, ktorý je prítomný v analyzovanej neokonzervatívnej diskurzívnej praxi, napr. odmietaním iniciatív ESTRELA alebo Lunacek Európskeho parlamentu, plne zodpovedá teórii C. Schmitta, ako bola popísaná vyššie. Dominancia („tradično-rodinnej“ a kresťanskej) väčšiny je tak dosahovaná prostredníctvom snahy o politické vylúčenie či aspoň marginalizáciu menšinových názorov a záujmov. Úsilie zakázať uzákonenie HZ posilňuje následne stigmatizáciu homosexuality v dominantnej kultúre (cf. Shapiro 1999: 122–123).

Ďalším znakom, ktorý napovedá, že diskurz o HZ na Slovensku nezodpovedá úplne agonistickej demokracii je, že liberálne požiadavky doposiaľ neuspeli na parlamentnej pôde a nie sú kanalizované výlučne medzi politickými elitami s vylúčením verejnosti. K maskovaniu mocenských nerovností „parlamentnej kulisou“, ako predpokladá Mouffe, tu nedochádza. Podstatná časť diskurzu o HZ prebehla mimo Národnú radu SR a parlamentné presadenie ústavného zákona definujúceho manželstvo rozhodne nie je možné považovať za víťazstvo politických liberálov. Skôr by naznačovalo, že konsenzus elít bol dosiahnutý v súlade s neokonzervatívnymi požiadavkami na pôde inštitúcie, ktorú Mouffe považuje za baštu liberálnej hegemonie.

Pred viac ako dvoma desiatkami rokov Waldron (1989: 589) zdôrazňoval, že ak si má naša (západná) spoločnosť zachovať vieru vo svoju vlastnú identitu, nemala by ľpieť na tradíciách, aké by ich nostalgicky chcela mať, ale aké ich v skutočnosti má. Tieto tradície sú tradíciami zmeny, rôznorodosti, kontroverzie a reflexie. Paradoxne tak vykreslil liberálnu vieru v schopnosť koexistencie inakosti a pestrosti životných štýlov a diskurzívnych praxí, ako ho predpokladá Ch. Mouffe vo svojej agonistickej demokracii. Ukázalo sa, že táto inakosť vo sfére diskusie o HZ na Slovensku nezodpovedá úplne predpokladom a očakávaniam agonizmu. V niektorých prípadoch je dokonca oveľa bližšie Schmittovej decizionistickej koncepcii, kedy sa *legitimita* postavená na odvolávaní sa na početnosť či historickú tradíciu (neokonzervatívci), alebo na napĺňaní ľudských a občianskych práv a neutralite štátu voči konkrétnej koncepcii dobra (politickí liberáli) stavia nad *legalitu*, ktorá je reprezentovaná demokratickými inštitúciami. Nebolo možné docieľiť ani akúsi širšiu spoločenskú dohodu nezakotvenú v konkrétnej (politickej) teórii, akú postuloval svojho času Sunstein (1999: 124–125), podľa ktorého takáto dohoda o partikulárnych otázkach je nekompletne ukotvená v teórii v tom zmysle, že účastníci hľadania odpovedí a riešení na tieto otázky majú jasno v tom, aký by chceli dosiahnuť výsledok bez toho, aby sa zhodli na nejakej všeobecnej teórii, ktorá ho zastreší. Hoci v diskurze o HZ boli prítomné partikulárne (politické) teórie a ich reprezentanti sa vyjadrovali konzistentne v súlade s nimi, neexistovala ani elementárna zhoda na tom, aký spoločný (či skôr spoločenský) cieľ by mal byť dosiahnutý, a to ani v prípade úcty a rešpektu k princípom ústavného štátu a liberálnej demokracie. Vo všeobecnej rovine tak nedochádza ani k želanému dialógu religióznych a sekulárnych perspektív, ktorý by sa mohol stať vzájomne obohacujúcim iba vtedy, keby neokonzervatívci (zastúpení najmä v radoch veriacich) akceptovali realitu modernity charakteristickú pluralizmom a férovými demokratickými procedúrami a, na druhej strane, politickí liberáli (nie vždy výlučne sekulárne sa definujúci občania) reflektovali limity ne-náboženského rozumu a uznali prapôvod niektorých spoločenských noriem v náboženskej tradícii (cf. Štěch 2009: 770). Ich nedávna debata bola, ako som sa snažil načrtnúť, typická vysokým stupňom antagonistickej emocionality a vyhrotenosti, pričom nepriateľstvo sa z politickej roviny postupne presunulo do roviny osobnej. Antagonizmus svetonázorových perspektív sa nepodarilo transformovať do podoby agonizmu.

VII. Participatívna demokracia v praxi: európska občianska iniciatíva³¹

Podobné krízové javy demokracie, o ktorých už skôr bola reč a ktoré sú typické pre národnú úroveň, sa prejavujú aj na nadnárodnej úrovni. Dôkazom toho je aj kritická diskusia, aká stále prebieha o úlohe a zmysle inštitúcií Európskej únie. Tá dokonca kulminovala radikálnym politickým referendovým rozhodnutím občanov Veľkej Británie z 23. júna 2016 vystúpiť definitívne z EÚ. V súčasnosti už teda Únia nečelí len výzvam spojeným s globalizáciou, na aké bola ešte donedávna upriamovaná pozornosť výskumníkov, ale stojí doslova na križovatke v zmysle uchovávaní a rozvoja svojich vlastných autentických hodnôt a princípov, na ktorých vznikla. Jednou z týchto hodnôt je nepochybne zmysel a podpora demokratickej participácie na úrovni európskej občianskej spoločnosti, ktorá vytvára zmysluplný a nevyhnutný pendant inštitucionálnym štruktúram EÚ.

Aj po prijatí Lisabonskej zmluvy, ktorá vstúpila do platnosti v roku 2009, a ktorá mala okrem iného za cieľ napraviť niektoré deformity fungovania únijných inštitúcií, pretrváva a nijako neutícha akademická debata o demokratickom deficite (pozri napr. Cintula 2009; Bonde 2011; Ivan 2012; Skalická 2012; Kočan 2012; Bellamy 2012; Strnad 2010, 2013; Bellamy, Cröger 2014; Zubro 2014; Bang *et al.* 2015; Slobodníková 2016; Murdoch *et al.* 2017). A to aj napriek takým názorom, podľa ktorých sa demokratický deficit „s Lisabonskou zmluvou umenšuje“ (Preuss 2015: 207). Pippa Norris (2011: 5) sa domnieva, že vo všeobecnosti je demokratický deficit spôsobený kombináciou rastúcich očakávaní verejnosti, negatívnych správ a/alebo upadania celkového výkonu vlád. Zrejme aj preto sa sporadicky, hlavne v radoch tzv. euroskeptikov (či už politikov alebo bežných občanov), ozývajú hlasy požadujúce „menej Bruselu“. A to aj napriek tomu, že „prvý hlavný posun smerom k participatívnej politike“ (Monaghan 2012: 289) predstavovalo už zavedenie priamych volieb do Európskeho parlamentu v roku 1979 a neskôr v ešte významnejšej miere aj prijatie Maastrichtskej zmluvy, ktorá ustanovila občianstvo Únie, úrad ombudsmana, ako aj rozvoj viac formalizovaného konzultatívneho režimu. Tieto mechanizmy, spolu s možnosťou predložiť Európskemu parlamentu petíciu, sa stali nástrojom vytvárania európskeho občianstva s úmyslom „povzbudiť čoraz užšiu Úniu (v orig. *ever-closer union*), posilniť európsku identitu a priblížiť občanov k priamemu vzťahu k inštitúciám EÚ“ (Kohler-Koch 2012: 810).

Napriek viacerým inštitucionálnym inováciám, ktoré priniesla do fungovania EÚ Lisabonská zmluva podpísaná 13. 12. 2007, ostáva aj naďalej jediným priamo voleným orgánom Európsky parlament (EP), hoci Európska rada musí pri výbere nového predsedu/predsiedníčky Európskej komisie (EK) vziať do úvahy výsledky uplynulých volieb do EP, vďaka čomu *de iure* volí (v skutočnosti iba schvaľuje navrhnutého kandidáta/ku) nového predsedu EK Európsky parlament a *de facto* túto voľbu priamo ovplyvňujú svojou voľbou členov EP občania Európskej únie (cf. hlava III, čl. 17, ods. 7 Konsolidovaného znenia Zmluvy o EÚ). Takto sa problematizuje vzťah medzi EÚ a jej

³¹ Nasledujúca časť predstavuje podstatne prepracovanú a rozšírenú verziu mojej knižnej kapitoly Sekerák (2014c) a časopiseckého článku Sekerák (2017a).

občanmi, ktorý „neovplyvnil len diskusie o európskej integrácii, ale viedol tiež k zvýšeniu miery skepticizmu voči ich skutočnému vplyvu na rozhodovacie procesy“ (Lenč 2013: 43).

Jednou z priamych legislatívnych odpovedí na uvedené skutočnosti je od apríla 2012 inštitút európskej iniciatívy občanov (EIO), „*bezprecedentného experimentu*“ (Fröhlich 2010: 2505), ktorý vkladá do rúk občanov EÚ nástroj, prostredníctvom ktorého môžu za istých presne stanovených podmienok ovplyvniť proces nastoľovania agendy v EK. Tým, že občania členských štátov aktivizujú Komisiu ku konkrétnemu konaniu, „*stávajú sa de facto navrhovateľmi novej legislatívy resp. zmeny už existujúcej legislatívy*“ (Kočan 2013: 48). Signatári EIO však nemajú možnosť zmeniť rozhodnutie príslušných inštitúcií Únie alebo vyvolať referendum, preto hovoríme v tomto prípade o nástroji nastoľovania politickej agendy, ktorý je vo svojich právnych dôsledkoch podobný právomociam EP a Rady EÚ, ktoré môžu požiadať EK, aby prijala nejakú právnu normu (cf. Bouza Garcia, Greenwood 2014: 249; Garzón Clariana 2013: 562–564). S týmto inštitútom operovala dokonca už Zmluva ustanovujúca Ústavu pre Európu (tzv. Európska ústava) podpísaná v Ríme v roku 2004. V nej sa počítalo s možnosťou občanov „*priamo sa obrátiť na Komisiu, aby predložila v rámci svojich právomocí akýkoľvek vhodný návrh týkajúci sa otázok, o ktorých sa občania domnievajú, že na účely vykonania tejto ústavy je nevyhnutný právny akt Únie*“ (Kováčik 2005: 83).

Keďže ide o relatívne mladý nástroj občianskej participácie, ktorý sa len pomaly „vžíva“ do povedomia občanov EÚ a v slovenskom i českom vedeckom prostredí záujem oň pozvoľna narastá (Fröhlich 2010; Gabrižová *et al.* 2011; Hrubec, Uhde 2013; Kočan 2013; Manosoglu, Pitrová 2014; Svobodová 2014; Sekerák 2014c; Novotný, Maškarinec 2017), má zmysel mu venovať zvýšenú pozornosť a analyzovať jeho doterajšie fungovanie. Na takúto analýzu bude zameraná aj nasledujúca časť tejto kvalifikačnej práce. Vzhľadom na precizáciu pojmového aparátu zdôraznime, že pod pojmom „občianska participácia“ budem pritom v zhode s Bútorovou a Gyrafášovou (2010: 449) rozumieť „*aktívnu účasť jednotlivcov na riešení spoločenských problémov a na spravovaní verejných záležitostí – či už sa odohráva v rámci lokálnej komunity, konkrétnej spoločenskej organizácie, etnického či národného spoločenstva alebo globálnej komunity.*“

Cieľom v tejto časti výskumu je na základe vykonaných analytických rozhovorov vyhodnotiť jeho doterajšie fungovanie v podmienkach SR a ČR, vzájomne porovnať rečové akty jednotlivých aktérov, ako aj konfrontovať tieto zistenia s najnovším vedeckým bádáním. Text by mal teda predovšetkým odpovedať na výskumné otázky týkajúce sa toho, aká je konkrétna skúsenosť osôb slovenskej a českej národnosti angažovaných do prípravy, organizácie, prípadne i aktívneho zhromažďovania podpisov pod jednotlivé EIO, do akej miery sú tieto ich skúsenosti podobné alebo rozdielne, ako aj nakoľko sa zhodujú so zovšeobecňujúcimi teoretickými poznatkami publikovanými doposiaľ vo vedeckých publikáciách. Je teda priamou odpoveďou na nedávnu výzvu dvoch českých autorov „*rozšíriť výskum EIO za inštitucionalistickú perspektívu (...) o aspekt subjektívnosti, ktorý by dokázal priniesť poznatky o skúsenostiach jednotlivých osôb podieľajúcich sa na inicializácii a realizácii EIO*“ (Novotný, Maškarinec 2017: 103).

7.1 Metodológia výskumu

Pri skúmaní fungovania EIO ako jedného z praktických prejavov participatívnej demokracie bude v tejto časti práce využitá kombinácia analýzy existujúcich právnych noriem upravujúcich tento inštitút, reflexia záverov najnovších akademických (vedeckých) poznatkov o tejto téme, ako aj a najmä osobné kvalitatívne rozhovory s vybranými českými a slovenskými aktivistami a aktivistkami, ktorí/é sa v nedávnej minulosti angažovali v konkrétnych projektoch EIO, ktoré boli či už úspešné pokiaľ ide o zber podpisov a kompletnosť celej procedúry pred orgánmi EÚ (iniciatíva „Jeden z nás“, „Right2Water“ a „Stop vivisekcii“), alebo nezískali potrebnú občiansku podporu (iniciatíva „Nepodmienený základný príjem /NZP/ – preskúmanie cesty k emancipačným podmienkam sociálneho zabezpečenia v EÚ“), prípadne bola ich žiadosť o registráciu Európskou komisiou úplne zamietnutá (iniciatíva „Stop TTIP“).

Z hľadiska metodológie možno konštatovať, že práve výskumné rozhovory sú najvhodnejšie pre „zhromažďovanie dát takých charakteristík sociálneho sveta, ktoré ho odlišujú od prírodného sveta (...)“ (Rathbun 2008: 690). Prostredníctvom nich získava výskumník informácie o „skúsenostiach, obavách, záujmoch, vierach, hodnotách, poznatkoch a spôsoboch nazerania, premýšľania a činnosti“ (Schostak 2006: 10) svojich respondentov. Ide práve o ten typ dát, ktoré poskytujú čiastkový obraz o skupinových aktivitách a zdieľaných sociálnych identitách, čo najmä pokiaľ ide o EIO platí dvojnásobne. Analytické rozhovory sú teda nástrojom identifikácie individuálnych motivácií a preferencií a pomáhajú odhaľovať a pochopiť manifestované a/alebo skryté záujmy respondentov. Bez pochopenia túžob a motivácií dokonca ani tie najviac rigorózne racionalistické argumenty nemôžu byť overené, ak sú postavené len na správaní pozorovanom zvonku (cf. Rathbun 2008: 691).

V tomto výskume boli realizované prevažne pološtruktúrované rozhovory nahrávané na diktafón, ktorých účelom je vždy „získavanie opisu špecifických skúseností respondentov“ (Brinkmann 2012: 85), pričom boli uprednostnené pred štruktúrovanou formou rozhovorov, keďže tento zvolený typ „poskytuje omnoho väčší priestor pre respondentov na to, aby odpovedali po svojom než štruktúrované rozhovory“ (Edwards, Holland 2013: 29). V jednom prípade (respondentka, ktorá sa venovala iniciatíve *Stop vivisekcii*) bolo vzhľadom na časové možnosti oslovenej nevyhnutné pristúpiť k štruktúrovanému rozhovoru vo forme písomne predložených otázok zaslaných prostredníctvom e-mailovej korešpondencie. Zo štruktúry otázok boli v oboch typoch rozhovorov vopred eliminované také, ktoré by umožňovali jednoducho odpoveď „áno/nie“ a uprednostnené boli otvorené otázky, ktoré od respondenta vyžadujú, „aby odpovedal vlastnými slovami a vo forme, ktorá nie je obmedzená na vopred rozhodnutú škálu odpovedí“ (Brenner 1985: 21).

Keďže neexistuje jednoznačná zhoda na tom, koľko rozhovorov by malo byť výskumníkom v tom-ktorom výskume realizovaných, za optimálne sa považuje také množstvo, ktoré obsiahne rôznorodé vzorky respondentov s rozličnými skúsenosťami s danou témou tak, aby bol dosiahnutý čo možno najkomplexnejší obraz o sociálnom svete, v ktorom sa respondenti v skúmanom časovom výseku ich života pohybovali. V mojom kvalitatívnom výskume boli rozhovory vedené dokopy s trinástimi (po dodatočnom vylúčení jednej respondentky s dvanástimi – pozri odôvodnenie nižšie) cielene vytypovanými osobami –

aktivistami a aktivistkami, ktorí/é sa angažovali v spomínaných typoch EIO, hoci jedna z nich (*Stop TTIP*), ako bolo už zdôraznené, napokon nebola Komisiou zaregistrovaná. Napriek tomu aj táto skúsenosť môže byť považovaná za občianske angažovanie sa, a preto sa zahrnutie týchto respondentov a respondentiek aj vo svetle ich výpovedí javí ako opodstatnené, a to aj vo zmysle lepšieho chápania (ne)fungovania inštrumentu EIO v jeho celistvosti. V prípade iniciatívy „*Stop vivisekcií*“ sa napriek vynaloženému úsiliu podarilo skontaktovať iba osobu, ktorá sa tejto iniciatíve venovala v SR, takže respondent za ČR za túto iniciatívu nie je vo výskume zastúpený.

Keďže výskum typu analytických rozhovorov umožňuje vykonávať tak individuálne rozhovory, ako aj také, v ktorých figuruje viac osôb, napr. manželské páry (pozri napr. Beitin 2012: 244–245), aj v mojom výskume som z časových dôvodov respondentov využil kombináciu individuálnych a skupinových rozhovorov, pričom v dvoch prípadoch išlo o dvojprvkovú skupinu pozostávajúcu jednak z manželského páru (manželia U.) a tiež zo známych, ktorých spájala spoločná angažovanosť v konkrétnej EIO za nepodmienený základný príjem (E. Š., M. B.). Podrobný zoznam interviewovaných osôb je uvedený nižšie v Tabuľke č. 1, vrátane typu iniciatívy, v ktorej sa angažovali, spôsobe/forme angažovania a dátumu vykonaného rozhovoru.

Respondenti boli získaní metódou priameho oslovenia prostredníctvom e-mailu, pričom niekoľko pôvodne oslovených potenciálnych respondentov buď nereagovalo, alebo odmietlo poskytnúť rozhovor. Ich vytypovaniu predchádzalo identifikovanie hlavných organizátorov vybraných iniciatív v oboch zvolených štátoch na základe verejne dostupných informácií. Vzhľadom na túto ich vedúcu úlohu pri organizovaní iniciatív, prípadne aj v terénnom (elektronickom) zbere podpisov, bolo možné očakávať vysokú informačnú saturáciu a tým aj značnú pridanú hodnotu ich výpovedí. Niektorých respondentov sa podarilo získať aj vďaka výberu prostredníctvom tzv. snowballingu, teda získavania nových respondentov cez odkazy alebo odporúčania už interviewovaných osôb. Rozhovory realizované naživo so záznamom na diktafón (čiže okrem jedného písomného rozhovoru všetky) trvali od približne 30 minút do zhruba 1 hodiny a zbierané boli väčšinou priamo v mieste bydliska respondentov. V dvoch prípadoch (respondenti B. N. a M. M.) bolo nevyhnutné pristúpiť k zberu údajov v reštauračných zariadeniach, ktoré osloveným v danom čase najviac osobne vyhovovalo. Konkrétne iniciatívy boli vybrané tak, aby boli adekvátne zastúpené všetky relevantné typy iniciatív okrem tých, ktoré boli síce pôvodne oznámené, ale sa napokon nikdy neuskutočnili, teda boli vzaté späť (pozri nižšie časť „Typológia iniciatív“).

V jednom prípade bol vykonaný rozhovor s respondentkou, ktorá bola sympatizantkou iniciatívy za NZP, ale v priebehu rozhovoru sa ukázalo, že vzhľadom na svoj niekdajší dlhodobý pobyt mimo ČR a EÚ nijako aktívne neparticipovala na tejto EIO. Z tohto dôvodu bol tento rozhovor napriek mnohým zaujímavým pohľadom na zmysel a formy občianskej participácie na úrovni EÚ dodatočne vylúčený z výskumu.

Tabuľka č. 1: Respondenti angažovaní vo vybraných európskych občianskych iniciatívach

Respondent(i)	Typ iniciatívy	Forma angažovanosti	Dátum realizácie rozhovoru
manželia U.	Jeden z nás	koordinácia iniciatívy a kampane na úrovni ČR	10. 02. 2015
I. Š.	Nepodmienený základný príjem	zber podpisov v ČR	19. 02. 2015
I. G.	Nepodmienený základný príjem	spolukoordinovanie v rámci ČR, zber podpisov	19. 02. 2015
E. Š., M. B.	Nepodmienený základný príjem	popularizácia iniciatívy u verejnosti v SR	24. 02. 2015
B. N.	Stop TTIP	národná koordinátorka, zber podpisov v SR	24. 02. 2015
M. M.	Jeden z nás	zber podpisov, propagácia v SR	25. 02. 2015
J. M.	Stop TTIP	národný koordinátor, zber podpisov v ČR	11. 03. 2015
P. R.	Right2Water	národný koordinátor pre ČR, zber podpisov	25. 03. 2015
I. B.	Right2Water	spolukoordinovanie v rámci ČR, zber podpisov	26. 03. 2015
S. d. D.	Stop vivisekcii	koordinácia iniciatívy a kampane na úrovni SR	16. 06. 2016

Prameň: vlastné spracovanie.

7.2 Realizácia EIO v praxi

Skôr, než sa budeme venovať konkrétnym výpovediam a rečovým aktom respondentov a respondentiek, bude užitočné objasniť genézu, niektoré základné charakteristiky a princípy fungovania EIO ako takej.

Inštitút EIO síce vznikol na základe a vďaka Lisabonskej zmluve, avšak myšlienka jeho vytvorenia predchádza túto zmluvu. Diskutovaná bola, ako pripomínajú Szeligowska a Mincheva (2012: 272), už počas medzivládnych konzultácií, ktoré viedli k Amsterdamskej zmluve podpísanej v roku 1997 a vstúpivšej do platnosti 1. mája 1999. Tieto diskusie umožnili priechod otvorenejšej debaty o EIO v rámci Konventu o budúcnosti Európy.

Počas poslednej fázy Konventu v máji 2003 predniesol Jürgen Meyer (s podporou zástupcu francúzskeho parlamentu Alaina Lamassourea), zástupca nemeckého Bundestagu, návrh o budúcej Ústave EÚ, ktorá mala obsahovať aj možnosť občanov predložiť Európskej komisii akýkoľvek návrh o otázkach, ktoré považujú za také, ktoré by mali byť „ošetrené“ právnym predpisom. Jeho iniciatívu podporilo niekoľko mimovládnych organizácií, napr. *Mehr Demokratie*, *Democracy International* alebo *IRI-Europe* (cf. Garzón Clariana 2013:

563). Vo svojom návrhu Meyer odôvodňoval, že takáto možnosť pomôže „*priniest' Európu bližšie k ľuďom (...). Predstavuje veľký krok v demokratizácii Únie. Rozšíri existujúce právo na petíciu do podoby práva občanov predstaviť legislatívne návrhy Európskej komisii. Komisia sa následne rozhodne, či prevezme legislatívnu iniciatívu alebo nie*“ (cit. in Cuesta Lopez 2010: 136, pozn. č. 54).

Tento progresívny návrh predsedníctvo (*Preasidium*) Konventu akceptovalo 11. júna 2003 a objavil sa následne ako § 4 v rámci článku I-47 Zmluvy ustanovujúcej Ústavu EÚ, ktorá bola schválená na medzivládnej konferencii v rokoch 2003–2004. Už v období, kedy bola EIO len čerstvo vtelená do spomínanej zmluvy, sa o nej akademická verejnosť vyjadrovala ako o nástroji, ktorý „*hoci len mierne, ale predsa obohatí zastupiteľskú schému o prvok participatívnej, ak nie rovno priamej demokracie*“ (Auer 2005: 80). Ústava EÚ však, ako je dobre známe, bola odmietnutá v referendách vo Francúzsku a Holandsku v roku 2005. Neskôr sa však stal návrh o EIO integrálnou súčasťou Lisabonskej zmluvy, konkrétne II. hlavy, čl. 11, ods. 4 Konsolidovaného znenia Zmluvy o EÚ.

Už v procese prípravy inštitútu občianskej iniciatívy EK vo svojej Zelenej knihe z roku 2009 uvítala tento nástroj, ktorý posilňuje hlas občanov EÚ v tom zmysle, že im poskytuje „*právo priamo osloviť Komisiu, aby predložila nové politické iniciatívy. Európska demokracia tak dostane nový rozmer, doplní sa súbor práv spojených s občianstvom Únie a posilní sa verejná debata o oblastiach európskej politiky, ktorá pomôže vytvoriť skutočný priestor európskej verejnosti*“ (Komisia... 2009: 2–3). Zavedením tohto inštitútu EK sledovala jeden hlavný cieľ, a to konkrétne posilniť „*účasť občanov a organizovanej občianskej spoločnosti na utváraní oblastí politiky EÚ*“ (ibid.). Aj v tomto oficiálnom stanovisku EK vydanom ešte pred „rozbehnutím“ EIO v praxi však môžeme identifikovať určitý paradox, na ktorý poukázala Julia De Clerck-Sachsse (2012: 300–301), totiž že iniciatíva umožňujúca vyššiu mieru zapájania sa občanov do tvorby politiky v rámci EÚ „*bola dosiahnutá skôr vďaka vnútornému lobingu než prostredníctvom širokej mobilizácie verejnosti.*“ Dokonca aj jej súčasná propagácia je predovšetkým „v réžii“ Európskej komisie, ktorej Generálny sekretariát v roku 2015 publikoval už tretie vydanie „Príručky o európskej iniciatíve občanov“ s názvom „*Nové právo pre občanov EÚ: Vy môžete určiť program!*“ V jej predhovore dokonca podpredseda EK Frans Timmermans píše, že „*[j]ednou z priorít Junckerovej Komisie je zvýšiť úroveň demokracie a transparentnosti Európskej únie,*“ pričom tiež vyjadruje svoje presvedčenie o tom, že „*iniciatíva občanov má reálny vplyv na politický rozhodovací proces a že verejné diskusie podporené iniciatívami majú svoj význam*“ (Európska komisia 2015b: 1).

Napriek tomuto „dizajnovaniu zhora“, s ktorým sa spája aj nemalé vynakladanie úsilia a finančných prostriedkov na jeho propagáciu však možno predsa len tento nástroj považovať za praktickú realizáciu a manifestáciu vôle občanov EÚ a celkového občianstva, na ktoré súčasné politické myslenie nazerá ako na „*výraz všeobecnej vôle presahujúcej rôznosť*“ (Ivić 2011: 527).

Nástroj EIO ašpiruje na prekonávanie jednak rozdielov medzi samostatnými a príležitostnými, inštitucionálne neukotvenými aktivitami participačného charakteru a legislatívne ošetrovanou, oficiálnou možnosťou občianskej participácie, ako aj na umožňovanie interakcie medzi občanmi viacerých štátov. Navyše, je nepriamou (a zrejme

aj nezamýšľanou) odpoveďou na krízový charakter politických strán na národnej úrovni (ale aj a významne na úrovni EÚ), ktoré zlyhávajú v plnení jednej zo svojich základných úloh, ktorou je integrácia spoločenských záujmov (ak za ne nepovažujeme záujmy úzko profilovaných ekonomických elít), ako aj sprostredkovanie a reprezentácia záujmov elektorátu.

V dôsledku toho, ako si všimli van Biezenová a Poguntke (2014: 214), keď v súčasných „moderných“ demokraciách občania chcú, aby ich hlas bolo počuť, obracajú sa radšej na rôzne záujmové skupiny, koalície obhajujúce konkrétne idey, médiá, prípadne aj neziskové mimovládne organizácie, než na politické strany. EIO je teda v tomto zmysle „zhora“ nadizajnovaným nástrojom občianskej participácie, ktorí si občania EÚ postupne osvojujú. Či úspešne, na to sa budem pokúšať hľadať odpoveď na nasledujúcich riadkoch. Dochádza tak k participácii na nadštátnej úrovni, v tomto prípade na úrovni EÚ, pričom samotná EIO je inštitúciou v širšom zmysle slova, hoci jej závery a reálny dosah na politiku a tým aj na každodenný život občanov sú v nemalej miere závislé od rozhodnutia „kamennej“ inštitúcie, ktorou je EK, ako to vyplynie z priblíženia doterajších praktických využití EIO, z ktorých sa zameriam najmä na niektoré konkrétne iniciatívy.

Občania EÚ majú prostredníctvom EIO možnosť priamo vyzvať EK, aby predložila návrh konkrétneho právneho predpisu v takej oblasti, v ktorej EÚ disponuje legislatívnou právomocou, teda napr. v oblasti ochrany životného prostredia, dopravy, poľnohospodárstva, verejného zdravia. Jednou z hlavných podmienok EIO je, ako už bolo spomenuté vyššie, aby sa jej signatármi stal minimálne jeden milión občanov EÚ, ktorí majú trvalé bydlisko v prinajmenšom 7 z 28 (po očakávanom vystúpení Veľkej Británie 27) členských štátov EÚ, a to v priebehu 12 mesiacov od oficiálnej registrácie iniciatívy u EK, pričom pri registrácii organizátori uvedú najmä predmet a ciele navrhovanej iniciatívy občanov. Ako pripomína M. Svobodová (2014: 19), uvedená podmienka *„je logická, pretože ide o »európsku« občiansku iniciatívu. Je nástrojom všetkých občanov Európskej únie. (...) Aby mal ich návrh dostatočne reprezentatívnu povahu, a teda únijný rozmer, musia títo občania pochádzať z určitého minimálneho počtu štátov.“* V každom z týchto štátov je nevyhnutné vyzbierať presne stanovený počet podpisov (pozri Tabuľku č. 2) od osôb, ktoré sú oprávnené voliť vo voľbách do EP.

Zberu podpisov musí predchádzať založenie občianskeho výboru zo 7 občanov EÚ s trvalým pobytom v najmenej 7 rozličných členských štátoch. Ide o tzv. organizátorov. Aj pre členov tohto výboru platí podmienka veku, v ktorom sú oprávnení hlasovať vo voľbách do EP. Existencia takéhoto výboru má svoj zmysel aj z toho dôvodu, že *„organizátorom je adresovaný celý rad aktov, proti ktorým možno podávať opravné prostriedky“* (Svobodová 2014: 20). Zákaz organizovania EIO majú právnické osoby, aj keď propagovať alebo podporovať návrhy EIO môže ktorákoľvek organizácia, vrátane právnických osôb, pričom sa dbá na dodržiavanie transparentnosti procesu podpory a propagácie.

Ak sa podarí dodržať vyššie uvedené podmienky, doručia organizátori „do rúk“ EK svoju iniciatívu podporenú adekvátnym počtom podpisov a následne so zástupcami EK prerokujú jej obsah. Organizátori majú tiež možnosť byť verejne vypočutí počas zasadania EP. Po celom tomto procese EK vydá oficiálne vyjadrenie (stanovisko vo forme oznámenia, formálne schvaľované kolégiom komisárov a uverejňované vo všetkých úradných jazykoch

EÚ), v ktorom odôvodní, aké (a či vôbec nejaké) opatrenie legislatívneho charakteru mieni prijať, prípadne aké (a či vôbec nejaké) kroky v danej oblasti v blízkej budúcnosti podnikne. Prípadné pozitívne stanovisko EK však ešte neznamená jednoznačný úspech konkrétnej iniciatívy, keďže sama Komisia „je iba nositeľom legislatívnej iniciatívy a bude ďalej záležať najmä na politickej vôli EP a Rady, či (resp. v akej podobe) príslušný návrh schváli“ (Svobodová 2014: 22).

Tabuľka č. 2: Minimálny počet podpisov potrebných pre úspešnosť európskej iniciatívy občanov v konkrétnych členských štátoch EÚ

Členský štát	Počet podpisov signatárov pre iniciatívy zaregistrované do 1. 7. 2014	Počet podpisov signatárov pre iniciatívy zaregistrované po 1. 7. 2014
Rakúsko	14 250	13 500
Belgicko	16 500	15 750
Bulharsko	13 500	12 750
Chorvátsko	9 000	8 250
Cyprus	4 500	4 500
Česká republika	16 500	15 750
Dánsko	9 750	9 750
Estónsko	4 500	4 500
Fínsko	9 750	9 750
Francúzsko	55 500	55 500
Nemecko	74 250	72 000
Grécko	16 500	15 750
Maďarsko	16 500	15 750
Írsko	9 000	8 250
Taliansko	54 750	54 750
Lotyšsko	6 750	6 000
Litva	9 000	8 250
Luxembursko	4 500	4 500

Malta	4 500	4 500
Holandsko	19 500	19 500
Poľsko	38 250	38 250
Portugalsko	16 500	15 750
Rumunsko	24 750	24 000
Slovensko	9 750	9 750
Slovinsko	6 000	6 000
Španielsko	40 500	40 500
Švédsko	15 000	15 000
Veľká Británia	54 750	54 750

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/signatories>

Inštitút EIO je ošetrený vo viacerých legislatívnych dokumentoch EÚ i národných štátov. Všeobecné formulácie vo forme právnej úpravy nájdeme v hlave II, čl. 11, ods. 4 Konsolidovaného znenia Zmluvy o EÚ a v hlave II, 2. časť, čl. 24 Konsolidovaného znenia Zmluvy o fungovaní EÚ. Dňa 16. 2. 2011 bolo vydané aj samostatné Nariadenie EP a Rady (EÚ) č. 211/2011 o iniciatíve občanov, ktoré podrobne upravuje podmienky realizácie EIO. V tomto rozsiahlom dokumente sa za iniciatívu občanov EÚ považuje taká iniciatíva predložená Európskej komisii, „ktorou sa Komisia vyzýva, aby v rámci svojich právomocí predložila vhodný návrh vo veciach, o ktorých sa občania domnievajú, že na účely uplatňovania zmlúv je potrebný právny akt Únie, a ktorú podporil najmenej jeden milión oprávnených signatárov pochádzajúcich najmenej z jednej štvrtiny všetkých členských štátov“ (Nariadenie EP a Rady (EÚ) č. 211/2011, čl. 2, ods. 1; pre stručný prehľad tohto Nariadenia a vývoju, ktorý predchádzal jeho prijatiu, pozri napr. Dougan 2011: 1808–1819).

V októbri 2015 vydal svoje vlastné uznesenie k EIO aj EP, v ktorom sa síce o tomto nástroji občianskej participácie vyslovil veľmi pozitívne, avšak zároveň vyjadril „*poľutovanie nad nedostatkom jasných informácií o nástroji európskej iniciatívy občanov v raných štádiách, čo viedlo k všeobecnému nepochopeniu jeho podstaty a spôsobilo sklamanie po tom, čo Komisia odmietla prvé európske iniciatívy*“ (Európsky parlament 2015: čl. 12). Práve preto EP vyzval Komisiu, aby „*preskúmala možnosť registrácie iba časti iniciatívy v prípade, že celá európska iniciatíva občanov nespadá do právomoci Komisie,*“ pričom zároveň vyzval EK, „*aby organizátorov pri registrácii usmernila, ktorú časť by mohli zaregistrovať, aby uznala, že dialóg a kontakt s organizátormi EIO je počas procesu dôležitý a aby Európsky parlament informovala o svojom rozhodnutí týkajúcom sa registrácie ECI*“ (op. cit.: čl. 16).

Členské štáty môžu na národnej úrovni konkretizovať podmienky výkonu EIO v podobe vlastných vnútroštátnych právnych noriem. Napríklad v Českej republike realizáciu EIO upravuje zákon č. 191/2012 z 25. apríla 2012 o európskej občianskej iniciatíve, aj keď je venovaný prevažne len posudzovaniu elektronických systémov zberu vyhlásení o podpore občianskej iniciatívy a neupravuje fyzický zber podpisov na listinné hárky. Zaujímavý je aj § 10 tohto zákona, ktorý stanovuje sankcie, teda výšku pokút v prípade, že sa organizátor iniciatívy dopustí priestupku v tom zmysle, že predloží vyhlásenie o podpore EIO i keď vie, že „osobné údaje niektorej z podpísaných osôb vo formulári vyhlásenia o podpore občianskej iniciatívy 1) sú vymyslené, alebo 2) boli do tohto formulára zapísané inou než podpísanou osobou,“ prípadne vo formulári sám niektorú z tam uvedených osôb podpísal a zapísal jej osobné údaje alebo vymyslené osobné údaje.

7.3 Typológia iniciatív

Počas doterajšieho, relatívne krátkeho trvania existencie EIO bolo už zorganizovaných viacero iniciatív s rôznou mierou zavŕšenia a úspešnosti (pozri Tabuľku č. 3). K 21. februáru 2017 boli však dokopy len tri iniciatívy, ktoré dosiahli potrebný počet podpisov. Išlo o iniciatívy: „Voda a sanitácia sú ľudské práva! Voda je verejný statok, nie tovar!“ (neoficiálne *Right2Water*; zaregistrovaná 10. 5. 2012), *Jeden z nás* (zaregistrovaná 11. 5. 2012) a *Stop vivisekcii* (zaregistrovaná 22. 6. 2012).

Historicky prvou iniciatívou, s dátumom registrácie 9. máj 2012, bola EIO „*Fraternité 2020*“ (F2020). Jej cieľom malo byť posilnenie mobility a výmenných programov v rámci EÚ, akými sú Erasmus či Európska dobrovoľnícka služba a navýšenie rozpočtu na vzdelávanie z 1,2 % na 3 %. Dosiahnutie týchto cieľov malo byť príspevkom k Európe zjednotenej na báze solidarity medzi občanmi. V rámci tohto projektu sa vyzbieralo približne 70 000 podpisov, čo zďaleka nepostačovalo k dosiahnutiu stanovenej hranice 1 milióna. Jedným z problémov bolo, že F2020 nezískala dostatočnú podporu od veľkých organizácií, ktoré sa venujú vzdelávaniu na európskej alebo na národnej úrovni.

Tabuľka č. 3: Prebehnuvšie a prebiehajúce iniciatívy (stav k 21. 2. 2017)

Názov iniciatívy	Dátum registrácie	Registračné číslo	Aktuálny stav	Poznámka
Stop vivisekcii	22. 6. 2012	ECI(2012)000007	úspešná, stanovisko EK (30. 6. 2015)	
Jeden z nás	11. 5. 2012	ECI(2012)000005	úspešná, stanovisko EK (28. 5. 2014)	
Voda a sanitácia sú ľudské práva! Voda je verejný statok, nie tovar!	10. 5. 2012	ECI(2012)000003	úspešná, stanovisko EK (19. 3. 2014)	

Stop plastom v moriach	19. 10. 2015	ECI(2015)000003	predložená Komisii	zber podpisov ukončený 19. 10. 2016
Mama, otec a deti – európska iniciatíva občanov na ochranu manželstva a rodiny	11. 12. 2015	ECI(2015)000006	predložená Komisii	zber podpisov ukončený 11. 12. 2016
People4Soil: podpíšte iniciatívu občanov na záchranu pôdy v Európe!	12. 9. 2016	ECI(2016)000002	prebiehajúca	koniec lehoty zberu podpisov: 12. 9. 2017
Vzdelávanie samotné nestačí – formovanie aktívnych a zodpovedných občanov	6. 10. 2016	ECI(2016)000003	prebiehajúca	koniec lehoty zberu podpisov: 6. 10. 2017
Európsky nástroj voľného pohybu	11. 1. 2017	ECI(2017)000001	prebiehajúca	koniec lehoty zberu podpisov: 11. 1. 2018
Ban glyphosate and protect people and the environment from toxic pesticides	25. 1. 2017	ECI(2017)000002	prebiehajúca	koniec lehoty zberu podpisov: 25. 1. 2018

Zdroj: vlastné spracovanie podľa <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/welcome?lg=sk>

Ďalšie EIO, ktoré neboli úspešné, môžeme rozdeliť do troch skupín. Prvú tvoria tie iniciatívy, ktoré boli vzaté svojimi organizátormi späť. Keďže ich poznatky z priebehu iniciatívy a zberu podpisov nie je možné zo zjavného dôvodu zhromaždiť a analyzovať, nebolo k nim v tomto výskume prihladené. Do druhej kategórie patria tie, u ktorých sa síce rozbehol proces zbierania podpisov, ale napokon nezískali dostatočnú podporu. V tomto výskume ich reprezentuje EIO *Nepodmienený základný príjem* (pre ich prehľad pozri Tabuľku č. 4). Do tretej skupiny patria tie, ktoré nespĺnili požadované podmienky a Komisia príslušným občianskym výborom adresovala zamietavé odpovede. V tomto výskume sú tieto EIO reprezentované iniciatívou *Stop TTIP*, ktorá bola odmietnutá preto, lebo mala byť zjavne „mimo rámca právomocí Komisie predložiť návrh právneho aktu Únie na účely vykonávania Zmlúv“ (Generálny sekretariát... 2014: 3).

Tabuľka č. 4: Iniciatívy, ktoré nezískali dostatočnú podporu (stav k 21. 2. 2017)

Názov iniciatívy	Dátum registrácie	Registračné číslo	Aktuálny stav	Poznámka
Spravodlivá doprava v Európe – rovnaké zaobchádzanie pre všetkých pracovníkov v doprave	14. 9. 2015	ECI(2015)000002	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený 14. 9. 2016
Naliehavo potrebujeme sociálnu Európu! Za užšiu spoluprácu členských štátov v boji proti chudobe v Európe	19. 12. 2014	ECI(2014)000005	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený 19. 12. 2015
Za spravodlivejšiu Európu, zrušme schránkové firmy	1. 10. 2014	ECI(2014)000004	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený 1. 10. 2015
European Free Vaping Initiative	25. 11. 2013	ECI(2013)000009	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený 25. 11. 2014
Weed like to talk	20. 11. 2013	ECI(2013)000008	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený 20. 11. 2014
European Initiative for Media Pluralism	19. 8. 2013	ECI(2013)000007	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený 19. 8. 2014
Do not count education spending as part of the deficit! Education is an investment!	6. 8. 2013	ECI(2013)000006	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený 6. 8. 2014
ACT 4 Growth	10. 6. 2013	ECI(2013)000004	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený 10. 6. 2014
Let me vote	28. 1. 2013	ECI(2013)000003	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený 28. 1. 2014
Zastavme Ekocídu v Európe: Občianska iniciatíva za práva Zeme	21. 1. 2013	ECI(2013)000002	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený 21. 1. 2014
Nepodmienený základný príjem (NZP) –	14. 1. 2013	ECI(2013)000001	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený

preskúmanie cesty k emancipačným podmienkam sociálneho zabezpečenia v EU			podpora	14. 1. 2014
Single Communication Tariff Act	3. 12. 2012	ECI(2012)000016	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený 3. 12. 2013
30 km/h – making the streets liveable!	13. 11. 2012	ECI(2012)000014	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený
Central public online collection platform for the European Citizen Initiative	27. 8. 2012	ECI(2012)000011	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený 29. 10. 2013*
Pozastavenie Klimaticko-energetického balíka EU	8. 8. 2012	ECI(2012)000010	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený 29. 10. 2013*
Pour une gestion responsable des déchets, contre les incinérateurs	16. 7. 2012	ECI(2012)000009	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený 1. 11. 2013*
Za kvalitné európske vzdelanie pre všetkých	16. 7. 2012	ECI(2012)000008	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený 1. 11. 2013*
Fraternité 2020 – Mobilita. Pokrok. Európa.	9. 5. 2012	ECI(2012)000001	nedostatočná podpora	zber podpisov ukončený 1. 11. 2013*

Zdroj: vlastné spracovanie podľa <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/welcome?lg=sk>

* V reakcii na problémy, s ktorými sa stretli organizátori v počiatočnom období fungovania iniciatívy občanov, bol stanovený nový konečný termín zberu vyhlásení o podpore.

7.4 „Právo na vodu“

Úspešná EIO *Right2Water* bola zaregistrovaná, ako bolo spomenuté vyššie, 10. mája 2012. Zber podpisov bol ukončený 1. 11. 2013 a iniciatíva bola Komisii predložená 27. 2. 2014, pričom odpoveď EK prišla 19. 3. 2014. Predmetom tejto iniciatívy bola snaha o predloženie návrhu legislatívy, ktorá by uznávala ľudské práva na vodu a kanalizáciu tak, ako to uznáva OSN a presadzovala poskytovanie vody a kanalizácie ako základné verejné služby pre všetkých. Organizátori a podporovatelia tejto iniciatívy žiadali, aby: 1) inštitúcie a členské štáty EÚ boli povinné zabezpečiť všetkým svojim obyvateľom právo na vodu a sanitáciu, 2) zásobovanie vodou a manažment vodných zdrojov nepodliehal pravidlám vnútorného trhu a aby boli vodohospodárske služby vylúčené z liberalizácie, 3) EÚ zvyšovala snahy o dosiahnutie všeobecnej dostupnosti k vode a sanitácii.

V trinástich členských štátoch z celkového počtu 28 sa podarilo vyzbierať viac podpisov ako bolo požadované minimum. Celkový počet signatárov dosiahol 1 659 543, z čoho bolo v ČR 7 575 a v SR 20 988; ČR teda nedosiahla stanovený limit 16 500 podpisov, SR svoj limit 9 750 podpisov vysoko presiahla. Vo svojom oznámení zo dňa 19. 3. 2014 EK uvítala mobilizáciu európskych občanov na podporu prístupu k bezpečnej pitnej vode a sanitácii, tak v Európe, ako aj na svetovej úrovni. EK zároveň zdôraznila dôležitosť prístupu k bezpečnej pitnej vode a sanitácii ako ľudského práva a zaviazala sa, že bude naďalej zabezpečovať, aby tieto zásady zostali v centre jej politik.

Priamou reakciou na túto iniciatívu boli zo strany EK konkrétne záväzky, ako napr.: posilniť vykonávanie právnych predpisov o kvalite vody, začať verejnú diskusiu na úrovni EÚ o smernici o pitnej vode, najmä s cieľom zlepšiť prístup ku kvalitnej vode v EÚ, zlepšiť transparentnosť správy údajov týkajúcich sa komunálnych odpadových vôd a pitnej vody a preskúmať myšlienku referenčného porovnávania kvality vody, priniest' štruktúrovanejší dialóg medzi zainteresovanými stranami o transparentnosti v odvetví vodného hospodárstva, spolupracovať s existujúcimi iniciatívami na zabezpečení širšieho súboru kritérií pre vodohospodárske služby, stimulovať inovatívne prístupy k rozvojovej pomoci, presadzovať univerzálny prístup k bezpečnej pitnej vode a sanitácii ako prioritnej oblasti pre budúce ciele udržateľného rozvoja (cf. Európska komisia 2014a).

Jedným z dvoch respondentov, ktorí boli angažovaní v tejto EIO v ČR bol P. R., člen výkonnej rady Odborového zväzu pracovníkov drevospracujúcich odvetví, lesného a vodného hospodárstva. Ten bol garantom tejto iniciatívy pre ČR, pričom medzi hlavné činnosti, na ktorých sa podieľal, boli osvetová práca, zhromažďovanie všetkých podpisov zozbieraných v ČR a ich odovzdanie na overenie na Ministerstvo vnútra ČR, ako aj informovanie Centrálnej verejných služieb EÚ o priebehu iniciatívy.

Respondent uviedol, že prevažná väčšina získaných podpisov bola v písomnej podobe, čo zodpovedalo „87–88 %“ z celkového počtu zozbieraných podpisov. Identifikoval viacero problematických momentov, ktoré sa vyskytli počas procesu ich zberu. Po prvé: vyskytovali sa tam „*administratívne problémy. Neboli schopní na európskej úrovni, na úrovni EÚ, urobiť elektronický zber podpisov,*“ keďže išlo o jednu z prvých iniciatív a zjavne nie všetky administratívne aspekty boli dostatočne dotiahnuté. Po druhé, organizátori nevedeli, koľko podpisov, ktoré sa im podarilo získať, bolo ministerstvom overených: „*Nedostali sme žiadnu spätnú väzbu*“ z ministerstva, ponosoval sa respondent. Po tretie, počas zberu podpisov išlo väčšinou o negatívne reakcie občanov, keďže myšlienky, ktoré boli pre túto iniciatívu kľúčové, už pre ČR „*neboli relevantné, pretože v Českej republike sa voda sprivatizovala v roku 91.*“ Občania sa podľa respondenta vyjadrovali v zmysle: „*To je úplne jedno, nás sa to netýka.*“ Išlo teda o špecifický politický kontext ČR, kde bolo treba presvedčať občanov o tom, čo môže potenciálne hroziť v iných členských štátoch. Štvrtý problematický moment vyplýval z oficiálnych požiadaviek kladených na technickú stránku zberu podpisov, išlo najmä o identifikáciu podpisujúcich sa na základe dokladu totožnosti, ktorí ľudia so sebou mnohokrát nemali: „*Mal by sa v rámci Európskej únie urobiť jednotný štandard*“ pokiaľ ide o pravidlá zberu podpisov a požadované údaje, navrhol P. R. Ako jednu z ciest zlepšenia inštitútu EIO navrhol odstránenie administratívnych prekážok, ktoré boli Úniou nastavené.

Za ďalší problém označil respondent všeobecný „nezáujem o verejné dianie“ a s tým spojené presvedčenie občanov o nezmyselnosti takéhoto snaženia: *„Ja to nepodpíšem, lebo tu sa aj tak nič nezmení“* – podľa respondenta tento postoj vyplýva z povahy českého národa. Za šiesty problém môžeme považovať slabú mediálnu podporu iniciatívy *Right2Water*: *„Žiadne médiá tomu nevenovali žiadnu pozornosť. (...) Na rozdiel od Nemecka, kde to išlo vo verejnoprávnej televízii ZDF (...) Vy sa nedostanete k viacerým ľuďom (...) Sa o tom nikde nepíše, nikde sa o tom nehovorí.“* Po rozhovore pre regionálne spravodajstvo v ČT, ktoré bolo s respondentom urobené krátko pred koncom samotného zberu podpisov, sa podľa neho zvýšil počet online odovzdaných podpisov, čo si respondent vykladal ako reakciu práve na tento ojedinele poskytnutý mediálny priestor.

Politickú podporu iniciatívy v ČR taktiež nehodnotil P. R. príliš kladne. Oslovené boli organizátormi svojho času všetky parlamentné politické strany s tým, aby podporili túto iniciatívu: *„Okrem ČSSD sa nikto naspäť neozval.“* Oslovení boli aj všetci českí poslanci EP: *„Ozvali sa nám späť asi traja,“* uviedol respondent. Vysvetľoval si to tým, že išlo o príliš všeobecnú tému, ktorá sa už priamo netýkala ČR. Navyše podľa neho *„[p]olitici tu vôbec neberú na vedomie názory občanov alebo nejakých iniciatív.“* Okrem nezáujmu médií, väčšej časti domácej politickej reprezentácie a kritického prístupu občanov k tejto problematike zaznamenal respondent aj niekoľkých ideologických oponentov, ktorým bol napríklad riaditeľ koncernu Nestlé. Podľa P. R. možno argumentáciu zo strany týchto oponentov zhrnúť do naratívu trhovej mentality: *„Voda je produkt trhový.“* Vždy v prípade názorových oponentov išlo *„o súkromné spoločnosti, ktoré majú za to, že všetko vlastne je vo svete produktom trhu a prečo by niekto mal mať nejaký prístup iný k jednému produktu než k druhému.“*

Výsledok iniciatívy napriek uvedeným problematickým momentom označil za *„celkom dobrý, nemôžem povedať veľmi dobrý. (...) Ja mám pocit dobrý, ale že by som mal pocit výborný, z toho nemám.“* Podľa neho *„100 % efektívny [nástroj] to nie je, ale efektívny je. Pretože sa aspoň medzi politikmi začalo hovoriť o problematike vody.“* Zmysel má kampaň týkajúca sa iniciatív najmä vtedy *„[a]k sa s tým stotožnia politici. V krajinách Európskej únie sa pojem európska občianska iniciatíva dostal medzi ľuďmi a myslím si, že to je správny postoj k politike Európskej únie a vôbec k politike pre občanov,“* uviedol. Na druhej strane kriticky poznamenal, že tak na úrovni ČR ako aj na úrovni EÚ *„...prevláda názor: občania máte právo niekoho zvoliť, a potom, s odpustením, držte hubu pokiaľ nebudú ďalšie voľby a tým sme skončili.“*

Z občianskeho hľadiska P. R. vyjadril ochotu zapojiť sa znovu do nejakej iniciatívy. Ale aby sa zapojil aj v osobnej rovine, muselo by ísť o tému, ktorá je *„zmysluplná.“* Uvedomil si totiž a skepticky konštatoval, že *„[l]udia sa nechcú angažovať vo verejnom živote.“* Občania kritizujú rôzne veci a politiku *„v šatniach, v krčmách,“* ale ak sa majú do niečoho zapojiť, tak sa zdráhajú alebo sa vôbec nezapoja. Rovnako tiež prízvukoval negatívne pôsobenie médií, ktoré sa nezaujímajú o všeobecné občianske témy. Navyše, ak má byť iniciatíva úspešná, mali by sa jej ujať veľké organizácie, akými sú napríklad odbory, ktorých je sám členom: *„Malí to nemajú šancu urobiť. (...) Ak to budete robiť ako malé občianske združenie alebo malá nezisková organizácia tak nemáte šancu.“*

Ďalšou respondentkou, ktorá sa angažovala v spomínanej EIO, bola I. B. z Odborového zväzu zdravotníctva a sociálnej starostlivosti ČR. Zdôraznila, že túto iniciatívu zorganizovala Európska federácia odborových zväzov verejných služieb (EPSU), pričom úzko spolupracovala s vyššie spomínaným P. R., čím pomáhala koordinovať kampaň v ČR, ale sa aj aktívne zúčastňovala fyzického zberu podpisov.

Prevažovať mali fyzické podpisy na papieri oproti tým online. Respondentka si to vysvetľovala dobrou vzájomnou znalosťou a sociálnymi kontaktmi medzi odborármi, v prostredí ktorých podpisy najčastejšie sama zbierala. Propagácia iniciatívy navyše prebiehala aj vo vlastnom odborárskom časopise, prípadne v priebehu rôznych odborárskych podujatí. Podpisy však boli zbierané aj počas rôznych happeningov vo verejnom priestore. K propagácii malo napomôcť aj to, že boli oslovené a promované vlastné tváre kampane, ktorými boli speváčka Marta Kubišová a herec Ondřej Vetchý. *„Ten krok bol pozitívny, my sme tam nechceli politikov.“* Respondentku, na druhej strane, mrzelo, že iniciatívu sa nepodarilo poriadne dostať do verejnoprávnej televízie. *„V Nemecku, napríklad, sa im to podarilo dostať do verejnoprávnej televízie.“* Tento krok tam mal následne napomôcť zvýšeniu počtu vyzbieraných podpisov pod túto EIO.

Za „kameň úrazu“ pri fyzickom zbere podpisov označila I. B. potrebu uvedenia čísla občianskeho preukazu: *„Pretože tým už ako poviete: »Budem potrebovať občiansky preukaz«, tí ľudia vás prestanú vnímať o čom hovoríte, ale už majú v hlave »tak to ja nepodpíšem«. Už nevnímajú tú iniciatívu ako takú. Vnímajú to, že vy od nich chcete niečo, čo oni vám nechcú dať. To bolo úplne evidentné, že chystajú sa na to, ako vás majú odmietnuť.“* Ďalším problémom bolo, ako už uviedol aj predchádzajúci respondent, že *„[v] Českej republike [oslovení občania] povedali: »veď my už to máme sprivatizované a u nás tá voda je niekde proste inde«.“*

Navyše sa respondentka stretávala aj so všeobecnou skepsou oslovených potenciálnych podporovateľov iniciatívy. Ich reakcie boli kritické k myšlienke EIO ako takej: *„Či my ako občania máme vôbec šancu ovplyvniť niečo, čo si vymyslia na európskej úrovni.“* Na druhej strane však zdôraznila, že snahou bolo presvedčiť občanov, že takáto forma angažovanosti má zmysel a môže niečo zmeniť: *„Tí europoslanci sú tiež iba ľudia a my sme schopní na nich zalobovať a toto potrebujeme a toto, na druhej strane, nechceme.“* Pozitívne je podľa nej už to, že EIO ako taká je vôbec na úrovni EÚ možná: *„Sme schopní na tej európskej úrovni niečo ovplyvniť. Ale tá skepsa našich ľudí, tá bola veľká. Že my si tu niečo podpíšeme a aj tak sa na nás vykašľú.“* Išlo teda o spochybňovanie inštitútu EIO zo strany občanov, jej reálneho dosahu a politickej presaditeľnosti. Kdesi tu identifikovala I. B. aj hlavný problém nedostatočnej počtu podpisov v ČR, ktorý vyhodnotila ako neúspech iniciatívy. Kriticky sa pozerala na vzťah občanov k *„verejnému prostrediu, k verejným službám. Proste prídem domov, otvoríme si ten Blesk, pustí sa tá televízia...“* Tento apatický prístup má prispievať k nezájmu o verejné záležitosti a tým aj k nedostatku vôle masovejšie sa zúčastňovať takejto participácie.

Negatívny ohlas na túto EIO spomedzi politických elít respondentka nezaznamenala, ale priamo politikov ani nechcela oslovovať; chcela to všetko ponechať výlučne ako občiansku kampaň. Za negatívum označila aj nedostatok spätnej väzby z vlastného prostredia:

„Hodnotím smutne to, že nikto nereaguje naspäť z kampaní, ako to dopadlo. (...) Nezaznamenala som, že niekto by sa opýtal: »tak ako to prebieha?«.“

Pozitívne však zhodnotila, že už samotná myšlienka EIO i konkrétnej iniciatívy, v ktorej sa angažovala, vôbec existuje: *„Tú akciu ako takú hodnotím veľmi pozitívne. (...) Pre mňa to bola obrovská skúsenosť.“* Na otázku ohľadom zmysluplnosti občianskej angažovanosti nad rámec tradičných foriem politickej participácie, akými sú voľby, sa respondentka v závere rozhovoru vyjadrila: *„Má to zmysel, inak by ľudstvo nemuselo byť vôbec. Keby sme sa nestarali o ďalšie veci naše, ktoré sú veci verejné pre nás pre všetkých, tak si myslím, že by sme stratili to ľudstvo.“*

7.5 „Jeden z nás“

Ďalšou z úspešných iniciatív bola EIO *Jeden z nás*. Zaregistrovaná bola 11. 5. 2012, zber podpisov sa ukončil 1. 11. 2013, iniciatíva bola Komisii predložená 27. 2. 2014, pričom odpoveď Komisie bola zverejnená 28. 5. 2014. Celkový počet signatárov bol 1 721 626. Organizátori v ČR – rovnako ako v prípade iniciatívy *Right2Water* – nezobierali potrebný počet podpisov (len 11 468), naopak na Slovensku sa podarilo vyzbierať viac než bolo požadované minimum, konkrétne 31 951 podpisov.

Hlavným cieľom iniciatívy bolo primat' EÚ, aby zaviedla zákaz a skoncovala s financovaním aktivít, pri ktorých sa predpokladá ničenie ľudských embryí, najmä v oblasti výskumu, rozvojevej pomoci a verejného zdravia. Organizátori a podporovatelia predložili aj konkrétne doplnenia existujúcich legislatívnych dokumentov EÚ, konkrétne: Finančného nariadenia platného pre všeobecný rozpočet Európskych spoločenstiev (ES): Zmena a doplnenie Nariadenia (ES, Euratom) č. 1605/2002 Rady z 25. 6. 2002, ktoré určuje rozpočtové pravidlá pre všeobecný rozpočet ES; Pozmeňovacieho návrhu k Návrhu Nariadenia EP a Rady, ktorým sa zavádza rámcový program pre výskum a inovácie (2014–2020) – Horizont 2020 – KOM (2011) 809 v konečnom znení a Zmeny a doplnenia Nariadenia (ES) č. 1905/2006 EP a Rady z 18. 12. 2006, ktorým sa ustanovuje nástroj financovania rozvojevej spolupráce. Verejné vypočutie organizátorov na pôde EP sa konalo 10. 4. 2014 za účasti niekoľkých stoviek občanov EÚ a desiatok poslancov EP.

Odpoveď EK na túto iniciatívu bola zverejnená 28. mája 2014, pričom ju v zásade možno označiť skôr za negatívnu. Vo svojom Oznámení EK konštatovala nasledovné: *„V primárnych právnych predpisoch EÚ je výslovne zakotvená ľudská dôstojnosť, právo na život a právo na nedotknuteľnosť osoby. V nariadení o rozpočtových pravidlách EÚ sa uvádza, že všetky výdavky EÚ musia byť v súlade s primárnymi právnymi predpismi EÚ. Komisia preto nevidí potrebu navrhnúť zmeny nariadenia o rozpočtových pravidlách“* (Európska komisia 2014b: 17). Zmena či doplnenie všetkých spomínaných právnych predpisov boli teda zo strany EK zamietnuté, pričom sa argumentovalo už existujúcou (a z pohľadu EK dostatočnou) právnou úpravou oblastí, ktoré boli centrálnou témou EIO *„Jeden z nás“*. Argumentačné zdôvodnenie EK jednoznačne postavilo právo matky na svoj život pred rovnakým právom nenarodeného dieťaťa. Možno teda konštatovať, že zatiaľ čo v prípade EIO *Right2Water* bola reakcia zo strany EK skôr veľmi všeobecná a pomerne vágna, EIO *„Jeden z nás“* v konečnom dôsledku úspešná nebola, vzhľadom na prevažne zamietavé stanovisko zo strany EK.

Jedným z oslovených respondentov bol M. M., ktorý sa spoločne s manželkou venoval priamej propagácii tejto iniciatívy a zberu podpisov v rámci dvoch skupín. Prvou boli ľudia z ich Farnosti Sedembolestnej Panny Márie v Bratislave – Petržalke, časti Lúky. Druhú skupinu tvorili účastníci manželských stretnutí (týždňové stretnutia kresťanských manželských párov a detí zamerané na zlepšenie manželských vzťahov). Obaja sa spolu s manželkou realizovali v zbere podpisov, rozširovaní propagačných materiálov, a čiastočne aj vo fundraisingu.

Zber podpisov bol kombinovaný, teda išlo o online i fyzický zber. V druhom prípade hlavne na manželských stretnutiach a pred kostolom. Reakcie spoluobčanov na iniciatívu hodnotil respondent kladne: „*Tým, že to podpisovanie prebiehalo po nejakom motivačnom prejave, kde už bol základ vysvetlený, tak tie reakcie boli väčšinou priaznivé; buď priaznivé alebo z menšej časti reakcie nezaujmu. Vo väčšine priaznivé.*“ Nepostrehol počas zberu podpisov ani nejakú ideologickú oponentúru voči iniciatíve: „*V tomto konkrétnom prípade som sa nestretol so žiadnou opozíciou.*“ Politicky sa iniciatívu organizátori podľa slov M. M. presadzovať nesnažili: „*Priamy kontakt s politikmi sme nemali. (...) Reakcie politikov som vnímal a boli dvojaké: buď podporovali petíciu alebo nejavili o ňu záujem.*“ V médiách respondent nezaregistroval informácie o tejto EIO, čo možno označiť ako nevšímavosť zo strany masových médií.

Na rozdiel od respondentov z iných iniciatív, ale aj tejto istej iniciatívy z prostredia ČR respondent nevidel problém s obsahom hárkov, nepovažuje za potrebnú ich unifikáciu alebo zmenu minimálneho počtu podpisov. Podľa neho nešlo o to, že by pravidlá pre organizátorov boli nastavené príliš reštriktívne. Technicky je fungovanie EIO nastavené dobre. M. M. by bol ale zásadne proti tomu, aby boli občianske aktivity tohto typu potenciálne financované priamo Úniou: „*Ako keby politik financoval svojich podporovateľov,*“ uviedol.

Už vyššie bolo spomenuté, aká bola reakcia EK na túto iniciatívu. Túto oficiálnu odpoveď vnímal respondent veľmi kriticky:

„Vnímam to ako výhovorky. EK sa prejavila ako politická inštitúcia, ktorá má svoj politický názor. (...) Neni to nestranný orgán. (...) Neverím jej [Komisii], že chce riešiť problémy občanov. Je to len zásterka. Je to strata kredibility z tohto pohľadu. (...) Na úrovni emócií, pocitov to považujem za škandál. (...) Pre mňa to bolo prekvapujúce, že to tak rýchlo [Komisia] zmietla zo stola. Pre mňa to bolo niečo nepochopiteľné s ohľadom na to, že tento inštitút kvázi celoeurópskej petície bol zriadený práve kvôli tomu, aby sa získali podnety od občanov, čo ich trápi. Keď občania prejavili záujem o to, čo sa stalo a Európska komisia si dovoľila takto rýchlo to zmietnuť zo stola, tak pre mňa to bolo sčasti nepochopiteľné, pretože tým pádom Európska únia stratila podľa mňa státisíce perspektívnych, lojálnych podporovateľov, lebo mali záujem to riešiť cez Európsku komisiu. A na druhej strane vo mne to vyvolalo tiež nepriateľský postoj voči myšlienke Európskej únie. (...) Človek sa o niečo snaží a jeho snaha vyjde navivoč. (...) Tento inštitút sa mi zdal zmysluplný a nevylučujem, že by som podpísal ďalšiu iniciatívu európsku, ale zdá sa, že v tej oblasti, ktorá je pre mňa politicky najdôležitejšia je Európska únia nepriateľsky naladená voči môjmu politickému názoru a Európska únia ako en bloc. To, že existuje zopár jednotlivcov, ktorí idú proti prúdu pre mňa neni nejaké relevantné.“

Politické inštitúcie EÚ preto respondent vníma ako také, ktoré treba „*nejakým spôsobom zreformovať alebo proste ovládnuť. Ak chcem dosiahnuť tie veci, ktoré pre nás sú politicky najdôležitejšie.*“

Hodnotenie respondenta v jeho osobnom angažovaní sa v tejto iniciatíve bolo skôr ambivalentné. Na jednej strane bola pre neho táto EIO a s ňou spojená kampaň „do určitej miery mobilizujúca. Ako keby tak postupnými krokmi sa dostávam aj vďaka tejto petícii aj ostatným veciam k väčšej aktivite v rámci občianskej spoločnosti.“ Myslí si, že občiansky sa angažovať má zmysel „kvôli nastolovaniu tém.“ Na druhej strane, majú na pamäti skúsenosť s reakciou EK na iniciatívu „Jeden z nás“, poznamenal: „Nemá zmysel očakávať od takýchto iniciatív v tejto oblasti presadenie niečoho politicky. V prolife oblasti aktivizácia občanov nestačí, musia ovládnuť politickú scénu prostredníctvom svojich volených zástupcov. Ináč tie témy nepresadia. Aj keby ich bolo 2-3 milióny. (...) Jedinú reálnu cestu v oblasti prolife vidím cez politické ovládnutie.“

Ďalšími respondentmi boli manželia U., ktorí v Prahe vedú o. z. Hnutie pre život. Práve na toto združenie sa obrátili spriatelene organizácie zo zahraničia s prosbou o pomoc pri organizovaní EIO „Jeden z nás“ v ČR. Aktivita respondentov spočívala v organizovaní zberu podpisov a propagácii, koordinácii tejto iniciatívy s ďalšími subjektmi v ČR, vytváranie zázemia a komunikácia s Ministerstvom vnútra ČR. Celú iniciatívu hodnotili, rovnako ako M. M., najmä vo svetle reakcie EK na ňu.

Podobne ako niektorí iní respondenti, aj oni poznamenali, že hlavne pri fyzickom zbere podpisov je systém nastavený tak, že generuje zbytočné komplikácie. Papierové formuláre na podpisy boli zmätočné, nezrozumiteľné a organizátori sa obávali, že by získané podpisy nemuseli byť uznané z dôvodu nedodržania niektorých detailov vo formulároch, čo sa napokon nestalo. Každý podpis bol Ministerstvom vnútra ČR skontrolovaný a bolo overené, či daná osoba, signatár, naozaj existuje. „Vlastne sa tam museli dávať v rôznych tých krajinách rôzne údaje. A u nás to bol občiansky preukaz. Iba teda. A to kopec ľudí malo obavy tam tento dokument napísať, lebo si neboli istí, či to niekto nezneužije,“ uviedli respondenti na margo potreby poskytovať číslo občianskeho preukazu pri signatároch v ČR.

Primárnym cieľom iniciatívy „Jeden z nás“ bolo podľa nich šírenie povedomia o myšlienke potreby ochrany ľudského života: „My sme tú akciu využili na propagáciu alebo na osvetu. (...) To pre nás malo takú hlavnú cenu. (...) Pretože tá ideológia vlastne z hľadiska vládnucej dnes tej – možno blbé – triedy, dnes vládcov, tá je proste značná. Takže tú my... my sme vlastne proti nej, preto musíme mať tú legitimitu od ľudí. Preto sa nám tie petície hodia.“ Poznamenali respondenti s poukazom na to, že prístup EK k tejto iniciatíve bol odmietavý, čo si vysvetľujú prevládajúcimi politicko-ideologickými vzorcami u elít EÚ. Ich vnímanie postoja EK je teda totožné s vnímaním predchádzajúceho respondenta. Cieľom organizátorov iniciatívy bolo teda predovšetkým aktivizovať občiansku spoločnosť „s vedomím, že tie orgány EÚ to potom zlikvidujú. Ale pre nás je cenné aktivizovať túto občiansku spoločnosť.“ Ak aj podpora nedosiahne deklarovaný cieľ, čo sa vlastne organizátorom nepodarilo aj napriek dostatočnému množstvu podpisov, tak „tí ľudia proste vidia, že nie sú sami v tej otázke, ktorá ich zaujíma.“

Skepticky sa manželia U. vyjadrili k reakcii EK a viac-menej tento jej postoj aj anticipovali: „Predpoklad, že by sa Komisia, že by na základe tohto zmenila legislatívu EÚ, tam som neveril, že by mohla. (...) Takže zdanlivo to vyzerá, že je to podpora občianskej spoločnosti, ale v princípe to je vlastne marketingový nástroj ako otupiť taký ten pocit, že EÚ je vlastne nedemokratická. (...) Pokladali sme za zázrak, keby to tie orgány EÚ skutočne vzali vážne. Ale

potom, čo sme videli, akým spôsobom prebiehali tie rokovania s partnermi v rámci EÚ tak... (...) Nebol to vyložene proste ako partnerský dialóg. (...) My sme do toho išli ako do jednej bitky, ktorú teraz vyhrať nemôžeme, ale môže priniesť ovocie o niekoľko rokov. Áno? Takže to nebolo, že by sme robili prácu zbytočne alebo hlavou proti múru. To nie! Proste ako premýšľať v dlhšom horizontne o týchto veciach.“

Respondenti postrehli na politickej úrovni, podobne ako M. M. zo Slovenska, určitú agresivitu zo strany oponentov týchto prolife myšlienok, zvlášť na úrovni EP, napríklad pri prerokúvaní v pléne. Počas verejného vypočúvania organizátorov iniciatívy v EP boli dve kolá. V prvom, neverejnom, prítomní poslanci mali vyjadriť súhlas s touto myšlienkou a iniciatívou „Jeden z nás“. V druhom kole, ktoré bolo naživo prenášané online, už bola situácia odlišná: „*Tam sa teda ukázalo, že už len to naskladanie tých speakrov, tých rečníkov bolo vyslovene také vtipné, že to bolo naozaj ako pripravené na to zhodenie tej iniciatívy. (...) A potom vlastne, napriek tomu, že hovorili, že teda nemajú žiadny problém, milo sa usmievali ako politik pred voľbami, tak potom sme počuli také vyjadrenie, že vlastne nie je potrebné nič robiť, že všetko vlastne, že na všetko sú nejaké príslušné paragrafy a v podstate táto iniciatíva je vlastne zbytočná.*“ Paradoxom, na ktorý môžeme v súvislosti aj s touto iniciatívou poukázať je, že aj keď bolo stanovisko EK respondentmi kritizované, až doposiaľ sa v prípade žiadnej EIO nestalo „*že by organizátori z občianskych výborov využili svoje právo a napadli rozhodnutie Komisie na Európskom súdnom dvore, ktorý by mohol výrok EK preskúmať*“ (Novotný, Maškarinec 2017: 96).

Iniciatívu ako nástroj občianskej politickej participácie vnímajú skôr v konzultatívnom zmysle: „*Ten hlas občanov je vlastne akoby de facto poradným hlasom v súčasnej dobe. Proste je to také zdanie, že tým, tým voličom vlastne v Európe sa dá v úvodzovkách do ruky nejaký nástroj, ktorý ale potom vo výsledku nemá žiadnu právnu moc, nevedie k želanému cieľu, nemá žiadny právny dôsledok.*“ Na druhej strane, pozitívne vnímali už to, že spoločná práca a angažovanie sa v tejto iniciatíve napomohlo nadviazaniu spolupráce so zahraničnými prolife organizáciami aj v ďalších oblastiach: „*Podarilo sa vďaka tejto akcii skoordinať aktivity medzinárodné.*“

Ak by nástroj občianskej iniciatívy mal za dôsledok uložiť povinnosť Komisii konať a prijať záväzne nejaký právny predpis, „*tak by to bolo niečo úplne iné. Ale to zase si myslím, že toľko demokracie nám asi nebude zverené. Je to konzultatívny nástroj, nič iné, to je všetko. (...) Keby sto ľudí napísalo tej komisárke, tak to má podobný efekt, v osobnom dopise. To má podobný vlastne akoby efekt u nej. Ako poradný efekt. (...) Občania vlastne nemajú možnosť čokoľvek v podstate presadiť. Jedine skrze teda poslancov. Aj tí sa poškríabu na hlavu.*“

Pri záverečnom zhodnotení zmysluplnosti občianskej angažovanosti sa respondenti vyjadrili veľmi jasne, v podstate v súlade s viacerými ďalšími respondentmi, ktorí pozitívne hodnotili občiansku angažovanosť nad rámec volieb i svoju vlastnú doterajšiu skúsenosťou s ňou prostredníctvom EIO: „*No ja myslím, že určite má zmysel, pretože ak budeme len sedieť, tak potom budeme iba pozerieť, čo príde, pokiaľ s niečím nesúhlasíme. (...) Je tá otázka potom, aké občan má tie nástroje, aby to mohol nejakým spôsobom ovplyvniť. (...) Si myslím, že má ešte stále zmysel brzdiť ten pád do priepasti, tej kultúrnej.*“ Aj v tomto vyjadrení bol teda u nich prítomný naratív ohrozenia pred kultúrnou deštrukciou a poukazovanie na nepriateľský postoj k prolife iniciatívam vo všeobecnosti zo strany politických elít na

úrovni EÚ, čo sme mohli pozorovať už aj u predchádzajúceho respondenta, ktorý sa angažoval na Slovensku v tejto istej iniciatíve.

7.5 „Stop vivisekcií“

Oficiálne úspešná EIO „Stop vivisekcií“ bola zaregistrovaná 22. 6. 2012. Jej iniciátori a organizátori požadovali, aby EÚ navrhla európsky legislatívny rámec zameraný na postupné ukončenie experimentov na zvieratách, konkrétne aby bola zrušená *Smernica 2010/63/EÚ o ochrane zvierat používaných na vedecké účely* a aby bol predložený návrh, ktorým sa ukončí vykonávanie pokusov na zvieratách a namiesto toho sa v biomedicínskom toxikologickom výskume zaviedlo povinné používanie údajov priamo relevantných pre ľudí. Zber podpisov bol ukončený presne rok po registrácii iniciatívy, teda 22. 6. 2013 s tým, že celkový počet zozbieraných podpisov činil 1 173 130, pričom minimálnu hranicu počtu podpisov sa podarilo prekročiť vo Fínsku, Francúzsku, Nemecku, Maďarsku, Taliansku, Poľsku, Španielsku, Slovinsku a na Slovensku. Iniciatíva bola Komisii predložená 3. 3. 2015 spolu s osvedčeniami vydanými príslušnými orgánmi z 26 členských štátov, ako aj s informáciami o zdrojoch financovania a podpory. Oficiálna reakcia EK („Oznámenie Komisie C(2015) 3773“) je datovaná dňom 3. júna 2015.

V tomto svojom Oznámení Komisia uviedla, že síce „*zdieľa presvedčenie iniciatívy občanov, že testovanie na zvieratách by sa malo postupne zastaviť*“ (...), avšak – na druhej strane – sa nestotožňuje s názorom, podľa ktorého „*vedecké zásady spochybňujú platnosť »zvieracieho modelu«*“ (Európska komisia 2015a: 7). Podľa názoru EK „*pokusy na zvieratách nepredstavujú prekážku pre vývoj alternatívnych výskumných nástrojov*“ (op. cit.: 8). Komisia uznala Smernicu 2010/63/EÚ za naďalej potrebnú a to práve s cieľom zabezpečenia vysokej úrovne ochrany zvierat: „*Jej zrušenie by nezabránilo používaniu zvierat. Namiesto toho by nastala deregulácia spôsobu, akým sa tieto pokusy vykonávajú, čo by zvýšilo zraniteľnosť používaných zvierat a zhoršilo vyhliadky na vývoj alternatívnych riešení*“ (ibid.). Na druhej strane, Komisia sa zaviazala prijať štyri opatrenia. Po prvé, urýchliť pokrok pri uplatňovaní zásady nahradenia, obmedzenia a zjemnenia prostredníctvom výmeny poznatkov. Po druhé, podporovať vývoj, validáciu a zavádzanie alternatívnych prístupov na regulačné a výskumné účely. Po tretie, aktívne monitorovanie dodržiavania smernice, najmä zásady nahradenia, obmedzenia a zjemnenia, ako aj príslušných povinností používania dostupných alternatív stanovených v odvetvových právnych predpisoch. Po štvrté, zorganizovať do konca roku 2016 vedeckú konferenciu, na ktorej mala prebiehať diskusia o tom, ako využívať výdobytky vedy na vývoj vedecky podložených postupov bez používania zvierat a postupné zastavenie testovania na zvieratách. Konanie tejto konferencie s názvom „*Non-Animal Approaches – The Way Forward*“ bolo začiatkom mája 2016 ohlásené na dni 6. a 7. decembra 2016, pričom podujatie sa konalo v Bruseli. Vystúpili na ňom viacerí vedci z rôznych členských štátov.

Oslovená respondentka S. d. D. z neziskovej organizácie Sloboda zvierat sa angažovala v tejto EIO vo forme propagácie a koordinácie aktivít s ňou spojených. Vlastná úloha respondentky v rámci tejto EIO by sa dala označiť ako koordinácia nízkorozpočtovej kampane, keďže priamo komunikovala s organizátormi a preberala s nimi „*krátkodobé aj dlhodobé ciele, aj ako ich dosiahnuť.*“

Respondentka uviedla, že pri zbere podpisov na uliciach a online sa viac osvedčil druhý spôsob, keďže občania „sú nedôverčiví“ a pri papierových formulároch „mnohí ho ani nevedeli správne vyplniť, čo je celkom veľké negatívum.“ Poukázala teda na podobný problém, ako viacerí respondenti angažovaní v iných typoch iniciatív. Reakcie občanov na iniciatívu boli rozličné: „*Ludia často nemajú čas, záujem, alebo náladu. Niektorí s nami nesúhlasia, časť z nich vie argumentovať a časť sa našťve... Človek sa asi vždy stretne s celou škálou reakcií, vrátane podpory, samozrejme.*“

Mediálny i politický záujem o túto konkrétnu EIO v čase zbierania podpisov respondentka hodnotila ako „*takmer žiadny*“, pričom propagácia v médiách sa obmedzovala na niekoľko tlačových správ Slobody zvierat a jedného rozhovoru poskytnutého rozhlasu. Jej vyjadrenie je teda v súlade s inými výpoveďami, ktoré tiež viac-menej zhodne konštatovali slabý alebo takmer žiadny záujem zo strany masových médií. Z hľadiska politickej podpory konštatovala: „*Vyzvali sme kandidátov do Európarlamentu – keďže vtedy boli Eurovoľby –, aby EIO verejne podporili a niektorí tak i spravili, ale osobná odozva bola veľmi malá.*“ Aj tu je teda zjavný, opäť v súlade s niektorými ďalšími výpoveďami, relatívne malý záujem politických elít o tento typ občianskej participácie, prípadne o jeho priamu alebo nepriamu podporu.

Samotnú EIO označila S. d. D. za „*skvelý nástroj, ale treba si zabezpečiť aj podporu »zvnútra«, niekoho, kto sa s nami stotožňuje, bude za nami stáť a tlmočiť naše myšlienky.*“ Nepriamo tak naznačila potrebu určitej výraznej podpory zo strany verejne známej osobnosti, o ktorej hovorila napríklad respondentka I. B. v prípade kampane EIO *Right2Water*. Navyše, tento nástroj je podľa nej „*efektívny ale určite má svoje muchy.*“ Predovšetkým ide o prílišnú byrokratickú záťaž: „*V procese je veľmi veľa byrokracie a formálnych krokov, kým sa dostaví účinok, uplynie veľa času a záujem ľudí o problematiku tiež pomaly upadne.*“ Respondentka v zhode s inými respondentmi vyjadrila na základe tejto skúsenosti svoju ochotu sa prípadne v budúcnosti opäť zapojiť do niektorej z EIO „*ak pôjde o dobrú vec,*“ pričom podobne ako viacerí ďalší respondenti z iných iniciatív kladne reagovala na otázku, či má zmysel sa občiansky verejne angažovať aj mimo štandardnej účasti na voľbách: „*Politici neriešia ani zďaleka všetky problémy krajiny a sveta. Človek by mal vnímať čo sa deje okolo neho a ak sa mu niečo zdá byť nesprávne, zaujať postoj. Snažiť sa veci zlepšiť.*“

7.6 „Nepodmienený základný príjem“

Iniciatívu, u ktorej sa nepodarilo odo dňa registrácie 14. 1. 2013 zozbierať požadovaný počet vyhlásení o podpore v rámci stanovenej 1-ročnej lehoty, reprezentuje v tomto výskume EIO za „Nepodmienený základný príjem“ (NZP), ktorej kompletný oficiálny anglický názov znel: *Unconditional Basic Income (UBI) – Exploring a pathway towards emancipatory welfare conditions in the EU*.

Pomerne výstižnú a vyčerpávajúcu definíciu tohto typu príjmu ponúka španielsky ekonóm Daniel Raventós (2015: 28). Ide podľa neho o taký príjem, „*ktorý štát vypláca každému plnoprávnemu členovi spoločnosti alebo v nej trvale usadenému jednotlivcovi, a to aj vtedy, ak nechce vykonávať platenú prácu, pričom sa neberie do úvahy, či ide o bohatého alebo chudobného, alebo – inak povedané – nezávisle na tom, aké sú jeho prípadné ďalšie zdroje príjmu a bez ohľadu na to, s kým žije v spoločnej domácnosti.*“ Táto myšlienka teda spočíva

na tom, aby každý človek (v tomto konkrétnom prípade občan/občianka EÚ) disponoval určitou presne stanovenou sumou (či už diferencovanou na národnej úrovni alebo zjednotenou v celej EÚ), ktorá mu bez ohľadu na jeho sociálny status, pohlavie či osobný príjem umožní dôstojný život. Tento príjem by mal slúžiť „ako silný nástroj sociálnej spravodlivosti: podporoval by skutočnú slobodu pre všetkých, pretože by poskytol všetkým ľuďom materiálne zdroje, ktoré potrebujú pre napĺňanie svojich cieľov“ (Van Parijs 2007: 31). V podobnom duchu sa vyjadroval už koncom 70. rokov³² psychológ Erich Fromm vo svojom *opus magnum* „Mať alebo byť“, kde napísal, že takýto príjem „by zaistil skutočnú slobodu a nezávislosť“ (Fromm 2014 [1976]: 219). Obhajcovia NZP očakávajú, že tento typ príjmu „zvýši mzdy za neatraktívne a nedostatočne stimulujúce práce, keďže nikto by nebol nútený ich prijímať, aby mohol prežiť a zároveň by viedol k poklesu priemerných miezd za atraktívne práce a za práce, ktoré prinášajú uspokojenie samy o sebe“ (Raventós 2015: 42).

Medzi hlavné charakteristické znaky NZP patrí, že je: 1) *všeobecný*, teda nárok naň má každá osoba bez ohľadu na vek, pôvod, bydlisko, pohlavie alebo zamestnanie, 2) *nepodmienený* (nezávisí na nijakých špeciálnych podmienkach, napr. neodvodzuje sa od toho, či je poberateľ zamestnaný alebo nie), 3) *individuálny* (poberá ho každý jednotlivec, čo platí aj o každom členovi konkrétnej domácnosti), 4) *adekvátny/dostatočne vysoký*, t. j. má umožniť takú životnú úroveň, ktorá je v súlade s ekonomickými, sociálnymi a kultúrnymi štandardmi daného štátu. Podľa väčšiny propagátorov tejto myšlienky by NZP nemal nahrádzať existujúci systém sociálneho zabezpečenia v rámci tzv. sociálneho štátu, naopak, vzájomne by sa mali dopĺňať (cf. Hrubec, Brabec 2013: 13). Líši sa tým od tzv. štátom zaručeného príjmu, ktorý presadzovala napríklad ODS pred voľbami do Poslaneckej snemovne Parlamentu ČR v r. 2006. Štátom zaručený príjem by mal podľa nej nahradiť podporu v nezamestnanosti, dávky doplácane zo životného minima a prídavky na deti (cf. Společně pro lepší život 2006: 24).

Obhajcovia NZP argumentujú, že tento typ príjmu ocení aj prácu, ktorú človek vykonáva pre vlastné potešenie (záujmová činnosť, hobby), resp. v prospech iných ľudí (starostlivosť o chorých členov rodiny, seniorov, dobrovoľníctvo), a za ktorú v súčasnosti nie je odmeňovaný, resp. je odmeňovaný na úkor poberania svojej mzdy. Existujú však aj podporovatelia NZP, ktorí tvrdia, že tento príjem ešte posilňuje princípy sociálneho štátu, príp. je s ním dokonale zlučiteľný, nájde sa však aj menšina, podľa ktorej je tento typ príjmu niečo celkom odlišné od sociálneho štátu (cf. Raventós 2015: 142).

Priama politická podpora tohto projektu je skôr ojedinelá. Jednu zo vzácnych výnimiek predstavuje napríklad v Českej republike Pirátska strana, ktorá do svojho volebného programu pre voľby do Poslaneckej snemovne zahrnula aj ideu NZP. „Piráti“ sa explicitne zaviazali, že v parlamente by „presadzovali vypracovanie analýzy dopadov zavedenia nepodmieneného základného príjmu, vypracovanie analýzy možného financovania základného príjmu“ a taktiež by „iniciovali širokú politickú diskusiu na túto tému“ (Program české pirátské strany..., 2013). Svoje predvolebné záväzky však táto politická strana realizovať nemohla, keďže na to v parlamentných voľbách 25. – 26. 10. 2013 nedostala od občanov mandát; jej volebný zisk predstavoval necelé 3 % odovzdaných platných hlasov.

³² V skutočnosti túto myšlienku podľa vlastných slov propagoval už v roku 1955 v knihe *The Sane Society* (cf. Fromm 2014 [1976]: 218, pozn. pod čiarou).

Nie nevýznamnú úlohu pri propagácii NZP zohrávajú participačné aktivity, aké podnikajú rôzne občianske združenia, popularizujúce tento koncept v spoločnosti prostredníctvom rozličných edukačných akcií a diskusných stretnutí na verejných priestranstvách či v školách. Jedným z krokov, ktorý podnikla Iniciatíva za NZP v ČR pred voľbami do EP v roku 2014, bolo aj zaslanie Otvoreného listu kandidátom a kandidátkam do EP, v ktorom jeho autori a autorky stručne objasnili koncept NZP a odvolávajú sa na Uznesenie EP z 20. októbra 2010 o úlohe minimálneho príjmu v boji proti chudobe a podpore inkluzívnej spoločnosti v Európe (2010/2039(INI)) sa pýtali adresátov listu, či budú v EP, pokiaľ budú zvolení/é, podporovať debatu o NZP a či sa budú zasaďovať o jeho zavedenie. Spomedzi európskych štátov, ktoré nie sú členmi EÚ, ale idea NZP je v nich intenzívne presadzovaná, vyniká najmä Švajčiarska konfederácia. Podporovatelia tejto koncepcie vo Švajčiarsku hlásili už začiatkom roka 2014 vyzbieraných 130 000 (z nevyhnutného minima 100 000) podpisov v prospech vypísania referenda o tom, aby bol u nich zavedený NZP, a to vo výške 2 500 švajčiarskych frankov (približne 2 032 €).

V referende z 5. júna 2016 sa proti legislatíve zavádzajúcej tento NZP vyslovilo 76,9 % hlasujúcich (cf. Sheftalovich 2016), kvôli čomu sa tento príjem vo Švajčiarsku v najbližšej dobe nazavedie. Na druhej strane, môžeme sa domnievať, že krajiny s týmto typom sociálneho štátu a úrovňou blahobytu budú v budúcnosti prvé, ktoré inštitút NZP zavedú. Dôvodom je odlišná mentalita obyvateľstva, ktoré: 1) je dostatočne finančne saturované a má sklon podporovať šírenie blahobytu naprieč rôznymi segmentmi spoločnosti, 2) zdieľa myšlienku vzájomnej celospoločenskej solidarity, 3) podporuje uplatňovanie seberealizácie pre každého jedinca. Aj tieto úvahy naznačujú, že prípadnému budúcemu zavedeniu NZP v členských štátoch EÚ musia predchádzať nielen diskusie o technickom zabezpečení a ekonomickej udržateľnosti tohto projektu, ale aj – a najmä – zmena zmýšľania o charaktere práce a ľudskej dôstojnosti, teda primárne emočná a až následne (sekundárne) racionálna percepcia tohto konceptu.

Vzhľadom na skutočnosť, že v tomto texte nemáme priestor venovať sa rozsiahlej a komplikovanej diskusii filozofov, politických vedcov, sociológov a ekonómov o výhodách a nevýhodách NZP, príp. možnostiach realizácie tejto myšlienky, zameriame sa priamo na EIO, ktorá sa ho týkala, a ktorá prebiehala počas rokov 2013 a 2014, pričom zber podpisov bol ukončený 14. 1. 2014. Táto iniciatíva, ako už bolo spomenuté, nebola úspešná v zmysle vyzbierania dostatočného počtu podpisov. Medzi štáty, v ktorých sa stanovený počet podpisov pod iniciatívu podarilo vyzbierať dostatok, patrili: Belgicko, Holandsko, Estónsko, Bulharsko, Slovinsko a Chorvátsko.

Respondentka I. Š. sa aktívne podieľala na zbieraní podpisov za EIO za NZP podľa vlastných slov „*sama za seba*“ vo svojom okruhu známych. Zároveň v Národnej technickej knižnici v Prahe spoluorganizovala (spolu s Ondřejom Kloučkom a Bohumilom Macháčkom) verejnú diskusiu odborníkov a občanov dňa 26. 3. 2014 práve ohľadom tejto problematiky. Tejto diskusie sa malo podľa jej slov zúčastniť asi 200 osôb. Podpisy zbierala na podpisové hárkky intenzívne, vo vlastnom záujme a pri rôznych príležitostiach: „*Fakt ako s kým som sa v priebehu tej doby stretla, tak s tým som o tom hovorila a vždycky som mala v kabelke hárok papiera, kde sa mohol podpísať.*“

Vo svojich odpovediach akcentovala najmä novosť myšlienky NZP ako takej a zmenu mentality ľudí potrebnú na to, aby boli ochotní a schopní ju akceptovať: „*To je zmena myslenia o 360°.*“ Poznamenala, že sa objavili aj názoroví oponenti tejto iniciatívy, pričom každý z nich mal svoj vlastný osobný dôvod na jej odmietanie. Vyložila si to tak, že je za tým „*veľký strach zo zmeny na osobnej úrovni.*“

Iniciatívu napriek nedostatočnému zisku podpisov na úrovni EÚ zhodnotila „*[v]el'mi pozitívne. (...) Je to o osobnej odvahe každého človeka proste vlastne byť nositeľom takejto akoby novej, novej myšlienky. (...) Máme veľký úspech ako Česko, že sme sa vôbec zapojili do tejto témy. Že sme vlastne vôbec zbierali (...). To, že sa to teraz rieši na európskej úrovni už beriem ako plus. (...) Je veľké plus, že sa o tom hovorí, že sa to dostalo do médií. (...) Tak to, že sa vlastne nedosiahol akoby úspech toho, že sme nenazbierali podpisy nie je neúspech. Je úspech, že sa zbierali podpisy. Proces je dôležitejší než ten cieľ. (...) Tým ľuďom sa zasialo to semienko, že je tu možnosť to mať nejako inak. A v tých ľuďoch to je a je otázka času, kedy k tomu dozrejú.*“

Pri úvahe nad tým, ako presadiť ideu NZP na politickej, zvlášť európskej úrovni vyjadrila I. Š. istý pocit bezradnosti: „*A ja neviem ako to urobiť, aby sme ako si boli v očiach tých politikov mali väčšiu vážnosť, aby nás brali vážne. Neviem, ako to urobiť. (...) Ale myslím to, že vlastne sa deje a že tie iniciatívy tu sú a že sa ozývame, že nemlčíme, že ako to tých politikov nenecháva pokojnými. Ale je jedno, či uspejeme alebo neuspejeme, ale veľa vecí sa mení.*“

Všimla si, že politici sú do istej miery odtrhnutí od reality a nevnímajú príliš dôkladne hlas verejnosti prejavenej v takých participačných aktivitách, akými sú občianske iniciatívy: „*...oni nás vlastne teraz akoby, tak by som povedala, akoby celkom nerešpektujú, tí politici. Či už tu alebo v tom zahraničí si tak trochu robia čo chcú. A vidím tu ako také lavírovanie, do akej miery si oni môžu akoby ešte niečo dovoliť a vlastne nerešpektovať tie občianske iniciatívy (...). Pokiaľ je tu stále kalkul zo strany politikov voči tým iniciatívam a nie je tu proste otvorená komunikácia, otvorený rozhovor a vlastne vôľa k tomu to riešiť, tú súčasnú situáciu, tak ako čo môžeme zmeniť? Bojom to nezmeníme.*“

Zo subjektívneho hľadiska hodnotila respondentka svoju skúsenosť s participatívnou aktivitou kladne a konštatovala, že má zmysel sa občiansky angažovať: „*To určite význam má. Musíme sa ozývať.*“ Zároveň na sebe postrehla zmenu a obohatenie tým, že sa do aktivity, akou bola EIO za NZP rozhodla zapojiť:

„Zmenilo ma to, ale nedokážem povedať presne ako. Možno ma to skôr viac otvorilo k ľuďom a možno som vlastne vďaka tej konfrontácii s takým veľkým NIE, z ktorého som mala vo svojom v živote veľký strach, tak že ma to vlastne akosi posilnilo v tom akoby naučiť sa prijímať to nie a nebrať to osobne. (...) Ja som si pri tej príležitosti vlastne vyskúšala nové, pri tých mojich aktivitách vyskúšala nové veci, ku ktorým by som sa vlastne v akomsi klasickom zamestnaní vôbec nedostala, že áno, k organizácii nejakej takejto veľkej akcie, to chce čas... Bolo to neuveriteľné, na aké miesta ma to vlastne zavialo. (...) To sú ako cenné skúsenosti, ktoré sa človeku môžu iba hodiť. Takže vlastne každá takáto iniciatíva človeka veľa učí v tých zručnostiach, na ktoré sú niekedy celé školy.“

Na otázku ohľadom prípadného znovuzapojenia sa do EIO a podniknutia ďalších aktivít občianskej participácie odpovedala I. Š. vo svetle vyššie zmieneného taktiež kladne: „*Určite. Človek nevstúpi dvakrát do tej istej rieky, ale zase by som do toho šla. (...) Musíme pre to niečo*

urobiť, aby sme sa tu mali inak. To je vlastne to, to, kde tí ostatní čakajú, až sa tí ostatní pridajú. Majú proste obavy vystúpiť ako prví, že áno. A byť tým nositeľom proste tej zmeny.“

Ďalšou respondentkou, ktorá sa angažovala v EIO za NZP, bola I. G. K samotnej iniciatíve sa dostala cez Facebook, prostredníctvom ktorého sa v rámci súkromnej konverzácie dostala k informačnému videu o NZP, ktoré v nej podnietilo záujem o túto myšlienku ako takú. *„Oslovila som organizátorov tej iniciatívy a oni mi napísali, že ešte nemajú zástupcu z Českej republiky.“* Neskôr po kontaktovaní o. z. Alternativa Zdola sa spolupráca vyvinula v tom zmysle, že hlavným organizátorom za ČR sa stal istý český akademik a I. G. sa stala jeho zástupcom. *„A začala som pátrať ďalej a vlastne ktokoľvek vyslovil akoby sa pre základný príjem, tak tých všetkých ľudí som začala združovať.“* Zorganizovala aj špeciálnu FB stránku „Spoločne za základný príjem“ na úrovni ČR. Neskôr už prvotné nadšenie vystriedalo vytriezvenie plynúce zo spolupráce s hlavným organizátorom, ktorú nevnímala respondentka celkom pozitívne. Neskôr už pozorovala hlavnú líniu propagácie tejto EIO v ČR skôr zdialky, avšak aktívne sa podieľala na zbieraní podpisov na internete i fyzicky na papier.

Podobne ako respondenti angažovaní v iných iniciatívach, aj I. G. sa kriticky pozerala na administratívnu stránku iniciatívy, najmä pokiaľ ide o papierové hárky: *„Tie formuláre boli ako nepraktické. Bolo tam napríklad málo políčok... On [manžel respondentky] ich graficky upravoval, potom sme to museli nechať schvalovať, či to takto je možné si to ako... dať si tam napríklad viac podpisov, aby na tej A4-ke neboli štyri podpisy, ale aby ich tam bolo napríklad desať. (...) Tak môj manžel ich upravil tak, aby čo najviac podpisov sa tam vošlo. No a zbierali sme, kde sa dalo proste. No hlavne na tom Facebooku som sa snažila, sme sa snažili šíriť, aby sa podpisovali elektronicky, snažila som sa hovoriť aj s najbližším okolím, oslovovala som, vlastne, kde som cítila nejakú možnosť, že by mohli byť naladení tým smerom... Tak som všetkých oslovovala. (...) Najviac sme sa proste snažili vo svojom okolí oslovovať ľudí.“* Časom spoločne so svojím známym Ondřejom Kloučkom pripravili stánok a v Prahe na Jungmannovom námestí zbierali osobne podpisy za túto EIO v teréne. *„Ale skoro sme zistili, že to až taký efekt nemá. Proste boli sme tam, ale podpisy nejako... proste občania, čo chodili... Nemalo to ten efekt. (...) Tá odozva bola mizivá. Ľudia reagovali mizivo, čo sa potom ukázalo aj na počte podpisov.“*

Podľa respondentky bolo hneď niekoľko skupín dôvodov odmietania myšlienky NZP a tým aj celej iniciatívy. Na základe jej rozprávania ich možno zhrnúť do niekoľkých bodov:

- 1) keďže témou boli peniaze (príjem), tak viacerí občania okamžite prestali vnímať o čo ide a nenechali si tému viac vysvetliť;
- 2) po prípadnom vysvetlení myšlienky bola často prvá reakcia: *„Nikto nebude pracovať. Celá spoločnosť zdegeneruje, skrachuje.“*³³

³³ Je pozoruhodné, že tento typ argumentácie proti NZP anticipoval už Fromm (2014 [1976]: 220): *„Táto idea sa bude javiť ako neuskutočniteľná a nebezpečná tým, ktorí veria, že »ľudia sú zo svojej prirodzenosti v podstate leniví«. Toto kliše sa však neopiera o fakty; je to iba slogan, ktorý ako racionalizácia slúži odporu proti odstráneniu pocitu moci nad bezmocnými.“*

- 3) „Bolo by to pekné, ale absolútne sa to nezrealizuje, pretože proste ľudia sú chamtiví a takúto ideálnu myšlienku nie sú schopní vôbec... proste je to príliš ideálne na to, aby sa to mohlo zrealizovať.“
- 4) „Je to komunizmus;“ myšlienka, ktorá skrachuje na charaktere ľudí;
- 5) „Niektorí potom to aj ľutovali.“ Keď niektorí občania iniciatívu podpísali, začali si postupne uvedomovať určité prípadné riziká a možné zneužitie myšlienky NZP.
- 6) Argument nedostatku finančných zdrojov v spoločnosti na úspešnú realizáciu tohto projektu.

Skepticky zhodnotila respondentka celkový dojem z reakcií verejnosti v tom zmysle, že „[v]äčšinová verejnosť nereaguje. Väčšinovú verejnosť to nezaujíma. (...) To sa aj tak nezmení.“ Poznamenala tiež, že na európskej úrovni sa nepodarilo nájsť vhodnú osobnosť, ktorá by tento projekt u verejnosti podporila a stala sa tvárou kampane, čo by mohlo napomôcť jej väčšej známosti a prípadne aj popularite.

Iniciatíva za NZP mala podľa I. G. vo verejnosti zhruba rovnaký počet priaznivcov i odporcov. Druhú skupinu charakterizovala nasledujúcimi slovami: „Tí sa skrátka boja, že by prišli o svoj majetok. (...) Platí právo silnejšieho a oni nám hovoria: »Snažte sa byť tí silnejší a o nič nejde. Nebudem podporovať všetkých. (...) Ja nebudem prispievať na nikoho iného.« Ich myslenie je, že len tí najsilnejší prežijú a ostatní nemajú právo žiť. »A ja si urobím okolo seba múr, dôležité je investovať do polície a do zbrojenia. A my čo sme ako schopní, my tí schopní jedinci musíme teda byť dostatočne zabezpečení tou políciou a tým zbrojením a do toho my musíme investovať.« Oni teda takto vidia tú spoločnosť, a že tí chudobní budú za tými bránami. A žiadne zdieľanie! Keď sa povie zdieľanie, tak to veľký odpor. Spolupráca a zdieľanie NIE.“

Tieto jej postrehy a vnímanie spoločenskej klímy je súladné s niektorými aktuálnymi hodnoteniami západných demokracií v širšom kontexte. Tak napríklad Chase-Dunn *et al.* (2013: 44) zo sociologickej perspektívy konštatujú, že prevládajúcou definíciou demokracie v súčasnom Západe je tá, ktorá oddeľuje politické práva od ekonomických a legitimizuje udržanie súkromného vlastníctva v hlavných výrobných prostriedkoch. Oproti tomu populistickejšie a priame verzie demokracie spochybňujú radikálne oddelenie politických a ekonomických práv a vylúčenie ekonomickej demokracie z celkovej diskusie. Teda ako hegemonický v modernom svetovom systéme je označený ten druh demokracie, ktorý je súladný s kapitalizmom; chráni súkromných vlastníkov hlavných výrobných prostriedkov pred spochybňovaním ich majetku a ziskov na úkor úzko definovaných politických práv.

Nástroj EIO ako taký hodnotila respondentka aj napriek vlastnému sklamaniu z angažovania sa na českej národnej úrovni i nízkemu počtu získaných podpisov pozitívne: „Veľmi sa mi to páči. Že vôbec Európska únia vytvorila európsku občiansku iniciatívu považujem za výborné. To je... za to som veľmi rada.“ Vlastná skúsenosť s EIO respondentku neodradila, ale pomohla jej byť o čosi obozretnejšou: „Nadšenie pre základný príjem mám, hoci už viem, že hlavná je tá dobrá vôľa. (...) Beriem tú myšlienku ako impulz na premýšľanie.“ Znovu by sa teda zapojila do EIO a aj do zbierania podpisov.

Vo svetle týchto slov kladne zhodnotila aj zmysel občianskej participácie a angažovanosti: „A či má zmysel sa angažovať... tak má, určite. Ja musím mať čisté svedomie, že som urobila čo najviac. (...) Takže to má proste zmysel vždy.“

Slovenskými respondentmi, ktorí sa aktívne venovali tejto iniciatíve, boli E. Š. a M. B. Ich forma aktívnej angažovanosti spočívala v propagácii a šírení informácií o iniciatíve vo verejnosti. Medzi aktivity, na ktorých sa podieľali, patrilo organizovanie, resp. spoluorganizovanie dvoch diskusií osobností angažujúcich sa v iniciatíve s verejnosťou. Obe sa konali v Bratislave. Prvá zhromaždila podľa respondentov okolo 150 osôb, pričom medzi hosťami bola prítomná aj propagátorka myšlienky NZP a niekdajšia prezidentská kandidátka Táňa Fischerová z ČR. Hlavným hosťom druhej verejnej diskusie, ktorá mala prilákať asi 80 občanov, bol nemecký umelec a popularizátor NZP Eno Schmidt. Priamo na uliciach respondenti podpisy nezbierali, ale zameriavali sa skôr na osvetovú prácu a vyzývanie verejnosti na podporu tejto iniciatívy. Okrem spomínaných diskusií bola jednou z foriem tejto osvety aj slovenská verzia (slovenský dabing) propagačného filmu o NZP, ktorý bol zverejnený na portáli YouTube.

Keďže na rozdiel od celoeurópskej úrovne mala na Slovensku táto EIO pozitívnu odozvu a dostatočnú podporu verejnosti, boli respondenti opýtaní na ich vysvetlenie dôvodov takejto podpory. „Ja som bol osobne prekvapený, že toľko veľa ľudí zo Slovenska to podpísalo,“ uviedol M. B. E. Š. si zas položil rečnícku otázku, či výrazná podpora tejto EIO nebola spôsobená „[z]lou ekonomickou situáciou?“ Vo svetle tohto výroku možno rozumieť aj jeho vyjadreniu o vnímaní osobnej skúsenosti s iniciatívou: „Som sa dozvedel mnoho vecí o sociálnych pomeroch, o ktorých som dovtedy možno nebol až tak informovaný.“ V súlade s inými rečovými aktmi opýtaných osôb teda možno aj v tomto prípade hovoriť o istom osobnom mentálnom obohatení sa respondenta. M. B. v tejto súvislosti hovoril o trochu inom skúsenostnom aspekte: „Mňa to ovplyvnilo vlastne tak, že som vyšiel akoby s kožou na trh, lebo vlastne musel som začať vlastne verejne akoby verejne zastávať nejaký názor, čiže som si to musel dosť jasne premyslieť a to sa vlastne zmenilo. Že vlastne musel som akoby prekročiť určitý prah, že som začal verejne hlásať nejaký názor.“ Zároveň dodal, že táto skúsenosť mala pre neho aj efekt sebaedukácie, naštudovania si informácií o danej problematike: „Človek si vlastne rozširuje to, to poznanie.“

Respondenti sa podľa vlastných slov stretli aj s istou kritikou myšlienky NZP, napríklad počas verejných diskusií: „Mnohým sa to zdá absurdné. To sme mali tú skúsenosť, že mnohí nás pokladali za bláznov,“ povedal E. Š. Zároveň aj objasnil hlavné ciele a zmysel zapojenia sa do tejto iniciatívy: „Bolo nám jasné, že cieľ zaviesť základný príjem na Slovensku nebude výsledkom. (...) Druhý, ale nie menej významný cieľ, bolo otvoriť debatu o tom, čo to je príjem, čo to je práca, aký je vzťah medzi prácou a príjmom, prečo niečo robíme. Čiže skôr poukázať aj na tie etické aspekty práce. A myslím si, že toto sa nám čiastočne aj podarilo. Tým, že vznikla debata (...).“ V podobnom duchu sa vyjadril aj M. B., ktorý vyzdvihol šírenie samotnej myšlienky NZP. „Je možné, samozrejme, snažiť sa aj o legislatívne zmeny,“ dodal. Podľa neho je potrebné rozlišovať medzi témami, ktoré sú „európske“, akou je napríklad aj NZP, a teda má zmysel ich presadzovať na celoeurópskej úrovni a na druhej strane medzi lokálnymi témami, ktoré nemá zmysel riešiť cez inštitút EIO.

Obaja respondenti vyjadrili ochotu sa prípadne v budúcnosti angažovať v nejakej ďalšej občianskej iniciatíve, ktorá by bola v súlade s ich osobným presvedčením. „*Ak by sa táto iniciatíva spustila znova, tak ja sa do nej tiež zapojím,*“ povedal M. B. s tým, že by opakovane podporil aj tú istú iniciatívu, keby to bolo možné. E. Š. sa pokúsil zovšeobecniť argumentáciu o občianskej participácii slovami: „*Všetko záleží na angažovanosti. To, čo sa dneska deje a možno tak vyzerá, že, že vlastne jednotlivý človek vlastne nič nez môže a ja nemyslím si, že by to tak bolo. Samozrejme, sú isté limity, ale ako sa hovorí, že nepriateľ hrá toľko, koľko mu dovoľíme.*“ M. B. ešte na dôvažok konštatoval isté postupné vyprchanie elánu pri podobných participačných projektoch „*Možno je to tým, že u nás sa ľudia skôr pre niečo akože nadchnú, potom je zas problém tá výdrž. (...) Ale už to potom realizovať, keď dôjde tá každodenná práca, to už je trochu horšie, no.*“

U všetkých oslovených respondentov bolo možné vnímať najmä pozitívne hodnotenie skúsenosti s angažovanosťou sa v EIO za NZP, najmä cez prizmu prínosu z osobného hľadiska. Z toho vyplývala aj ochota znovu sa prípadne zapojiť do nejakej budúcej iniciatívy. Všetci sa zároveň stretli s istou mierou nepochopenia, kritiky či názorovej opozície voči tejto iniciatíve, či už pri samotnom zbieraní podpisov, alebo pri propagácii myšlienky. Zmysel občianskej angažovanosti týmto spôsobom vnímali aj prostredníctvom nevyhnutnej zmeny spoločenskej mentality a šírenia osvetu o konkrétnej myšlienke, ktorú považujú za správnu.

7.7 „Stop TTIP“

Iniciatíva „*STOP TTIP*“ predstavuje združenie viac než 500 organizácií pôsobiacich v členských štátoch EÚ, ktoré sa angažujú v kampani, ktorá by mala zabrániť podpísaniu zmlúv o Transatlantickom partnerstve v oblasti obchodu a investícií (*Transatlantic Trade and Investment Partnership, TTIP*) medzi Európskymi spoločenstvami a USA a Celkovej hospodárskej a obchodnej dohode (*Comprehensive Economic and Trade Agreement, CETA*) medzi Európskymi spoločenstvami a Kanadou. Zmluva by mala vytvoriť najväčší priestor voľného obchodu na svete, avšak zároveň „*obmedzuje právomoci jednotlivých štátov a vytvára »nezávislú« inštitúciu, ktorá bude jej porušenie preskúmať. Ide o klasické zhmotnenie elitnej hrozby. Demokratické inštitúcie sa musia skloniť pred potrebami »voľného obchodu«.* Prípadné sankcie z medzinárodných arbitráží sa však rozpustia v spoločných rozpočtoch“ (Preuss 2015: 83). Odporcovia týchto zmlúv argumentujú, že dokumenty, ktoré sú ešte stále v procese prípravy, a teda otvorené na ďalšie zmeny, obsahujú viacero kritických bodov, akým je napríklad arbitrážne konanie medzi investormi a štátmi, či predpisy regulujúce spoluprácu, ktoré podľa odporcov ohrozujú demokraciu a právny štát. Svojou iniciatívou by chceli zabrániť zníženiu štandardov týkajúcich sa zamestnanosti, sociálnych práv, ochrany životného prostredia, osobných údajov a spotrebiteľských štandardov v súčasnosti platných v EÚ.

Aj keď návrh tejto občianskej iniciatívy Európska komisia 10. 9. 2014 zamietla s odôvodnením, že táto je mimo rámca právomocí Komisie, rozhodli sa organizátori usporiadať zber podpisov aj napriek tejto skutočnosti. O dôvodoch hovorili nižšie citovaní respondenti. Navyše, na rozhodnutie EK nezaregistrovať túto EIO bola 10. 11. 2014 podaná žaloba na Európsky súdny dvor v Luxemburgu.

Zber podpisov pod túto neoficiálnu EIO proti zmluvám TTIP a CETA sa uzatvoril 6. októbra 2015, pričom sa organizátorom podarilo za jeden rok vyzbierať spolu viac než 3 280 000 podpisov. Okrem toho sa 18. 4. 2015 proti zmluvám konali vo viacerých členských štátoch EÚ občianske demonštrácie, ako aj niektoré parciálne sprievodné podujatia, ktoré si kládli za cieľ poskytnúť občanom vyššiu mieru informovanosti o chystaných zmluvách a poodhaliť ich problematické momenty. V pražskom Hoteli Amaris sa napríklad 10. 11. 2015 konala medzinárodná konferencia „TTIP a stredná a východná Európa“, na ktorej vystúpili viacerí rečníci a rečníčky aktívne sa venujúci/e tejto iniciatíve. Podobne aj podporovatelia tejto zmluvy, medzi ktorých sa radí poslanec EP za ČR Pavel Svoboda, organizovali a organizujú rôzne podporné podujatia, akým bola napríklad konferencia „TTIP – výzvy a perspektívy“, ktorú zorganizoval Európska akadémia pre demokraciu v spolupráci s Centrom Wilfrieda Martensa pre európske štúdiá, a ktorá sa konala 2. 11. 2015 v priestoroch refektára Emauzského kláštora v Prahe.

Medzi oslovenými respondentmi zo SR a z ČR boli takí, ktorí sa aktívne podieľali na tomto veľmi špecifickom projekte neoficiálnej EIO, ktorý síce bol Komisiou zamietnutý, ako bolo uvedené vyššie, ale stanovil si ambiciózny plán dodržať striktné formálne podmienky kladené na všetky európske občianske iniciatívy a vyzbierať dostatočný počet podpisov, čo sa napokon aj podarilo. Ich výpovede obohacujú doteraz uvedené rečové akty vyššie citovaných respondentov o nový rozmer, konkrétne o občiansku iniciatívu organizovanú „z protestu“, ktorý možno nazvať dvojitém. Prvým a hlavným dôvodom ich občianskej angažovanosti a protestu bolo a stále je samotné odmietanie zmlúv TTIP a CETA ako takých. Druhým, ako je zjavné, bol protest proti rozhodnutiu Komisie a snaha ukázať, že občianska spoločnosť v EÚ sa dokáže mobilizovať a aktivizovať aj bez oficiálneho „posvätenia“ zo strany centrálnych štruktúr Únie.

Prvým z respondentov bol štátny občan ČR J. M., ktorý v tejto iniciatíve pôsobil ako národný koordinátor EIO proti TTIP za Českú republiku. Spektrum jeho úloh zahŕňalo spoluorganizovanie akcií a podpisov, vyhľadávanie kontaktov, schôdze s aktivistami a koordinácia prác so zahraničnými partnerskými organizáciami. V čase konania rozhovoru s ním sa pripravoval rozsiahlejší zber podpisov na uliciach, príprava verejnej demonštrácie a propagácia aktivít ohľadom informovania o TTIP. Zber prebiehal v čase rozhovoru iba čiastočne, avšak úmyslom organizátorov bolo ho ešte viac posilniť: *„Zatiaľ je to skôr občasnú než pravidelnú. A zároveň by sme to radi rozšírili i mimo Prahu,“* uviedol respondent.

Dôvody, ktoré organizátorov viedli k usporiadaniu iniciatívy v neoficiálnej podobe objasnil J. M. nasledovne: *„Aj napriek tomu, že túto európsku občiansku iniciatívu proti TTIP Európska komisia odmietla zaregistrovať, tak napriek tomu sa plnia pravidlá ako keby bola oficiálne zaregistrovaná a chceme to potom použiť pri argumentácii o tom, že sme nazbierali presne podľa pravidiel toľko a toľko podpisov. To je vlastne silný argument práve vo svetle toho, že tá európska iniciatíva nebola zaregistrovaná. (...) Ten európsky cieľ je vytvoriť vôbec najväčšiu európsku občiansku iniciatívu, ktorá kedy bola a na to potrebujeme teda dva milióny podpisov. (...) A práve preto, že ide o takú závažnú vec, tak by sme chceli, aby tá, aby tá sila toho hlasu, ktorý sa nejako kriticky stavia proti TTIP bola čo, bola počuť, bola čo najsilnejšia. Aby by sme mohli v Európskom parlamente argumentovať tým, že: »Pozrite sa, tu sú dva milióny európskych občanov z celej Európy proti (...)«.*“

Hoci samotný zber bol, ako sa neskôr ukázalo, na úrovni EÚ úspešný, podľa respondenta bol jednoduchší online zber, keďže pri fyzickom zbieraní sa u občanov objavil problém s neznalosťou problematiky: „*Ten elektronický, virtuálny zber ide pomerne dobre a rýchlo. (...) Čo sa týka toho fyzického zberu tých podpisov pod petíciu papierovú, tak tam je to ťažšie. Naše skúsenosti sú také, že kopec ľudí vôbec netuší, čo to TTIP je, takže musíme zvoliť, keď ich chceme, keď ich chceme osloviť nejakú skratku, ktorú používame. Takže najčastejšie používame tú metaforu s tým trójskym koňom. Takže hovoríme: »Podpíšte petíciu proti trójskemu koňovi medzinárodného obchodu«, aby vôbec pochopili. (...) Takže súčasťou našej snahy je zároveň aj informovať ľudí, čo to TTIP je.*“ Podobne slabú znalosť problematiky, s akou sa organizátori stretávali u občanov, vnímal respondent aj u politikov: „*Národní politici v Čechách o tom veľa nevedia. Pokiaľ vedia, tak iba sprostredkovane.*“

Významným benefitom takejto občianskej angažovanosti je podľa J. M. networking, teda spájanie sa ľudí naprieč členskými štátmi, ktorí sa mobilizujú za spoločnú vec: „*Vďaka tej európskej občianskej iniciatíve vlastne vznikajú celoeurópske siete ľudí, ktorí sa takto angažujú, čo je vlastne dosť nový prvok a najmä je to cenné aj vo vzťahu Západ-Východ. (...) Spoznávať sa a stretávať sa s ľuďmi, ktorí organizujú tie veci je neuveriteľne obohacujúce (...).*“ Táto jeho výpoveď sa tak zhoduje s pozitívnou skúsenosťou s EIO, akú mali napríklad aj manželia U.

Nástroj EIO ako taký označil J. M. aj vzhľadom na vyššie spomínané pozitívum za dobrý a prospešný, avšak zároveň identifikoval niektoré prvky, ktoré by mohli viesť k jeho ďalšiemu zlepšeniu: „*Na tej európskej úrovni je dobré mať tento nástroj, ale zároveň ja by som v ňom videl alebo by som v ňom videl rád ten vývoj k nejakej väčšej záväznosti (...). Jednak tú záväznosť a jednak tú ľahšiu vyvolateľnosť. (...) Problém je s tým ďalším procesom, čo s tým bude. Keď sa vyjadria dva milióny ľudí proti nejakej politike, tak či je možné ju ďalej presadzovať.*“

Za hlavný zmysel podobných iniciatív, dokonca aj navzdory oficiálnemu postoju Komisie, označil nepriamo osvetu a šírenie myšlienok o konkrétnom okruhu problémov, ktoré sú alebo by mohli byť spoločné občanom všetkých členských štátov: „*Takže myslím si, že aj prebúdzenie tohto povedomia, nejakých znalostí (...), tak sú dôležité a aj keby vlastne nebol dosiahnutý ten nejaký cieľ, tak napríklad to, že by nás politici brali vážne, tak i toto už má cenu. Pretože to proste prebúda nejaké občianske povedomie o tom svete, v ktorom žijeme.*“ Jeho výroky o zmysluplnosti občianskej angažovanosti mimo štandardného rámca volieb, napríklad aj v podobe EIO tak korešpondujú s viacerými predchádzajúcimi výpoveďami opýtaných. Podobne vnímal aj akúsi snahu politických elít byť odtrhnutými od občanov a takpovediac nenechať sa rušiť pri politickom rozhodovaní: „*Snaha, snaha zrušiť aj toto málo, tak ukazuje na to, že proste by mohli, tá Európska komisia by mohla napísať na tie svoje dvere, za ktorými rokuje ako: »Nerušit, vládneme.«*“

Respondentkou vypovedajúcou o tejto neoficiálnej európskej iniciatíve z prostredia SR bola B. N., ktorá bola koordinátorkou za Slovenskú republiku, a ktorá iniciatívu sledovala „*od začiatku ako táto iniciatíva bola vyhlásená.*“

Hoci bol rozhovor uskutočnený ešte vo fáze zberu podpisov, respondentka konštatovala, že „*podpisy začali veľmi, veľmi rýchlo pribúdať. (...) Je tam vlastne taký cieľ, že nazbierať čo*

najviac podpisov.“ Tento cieľ sa napokon, ako bolo spomenuté už vyššie, aj podarilo organizátorom iniciatívy naplniť. Zároveň B. N. v zhode s predchádzajúcim respondentom uviedla, že značnú časť podpisov získaných v rámci národnej kampane tvorili online podpisy: „Väčšina alebo takmer všetky podpisy sú zatiaľ v elektronickej forme.“

Aj napriek tomu, že EK pôvodne zamýšľanú EIO proti TTIP odmietla zaregistrovať, vnímala zmysluplnosť snaženia sa v rámci neoficiálnej iniciatívy a s ňou súvisiacej kampani: „Mne sa veľmi páči to, že občania, proste ľudia, aj keď videli, že tá Európska komisia im nezaregistruje tú iniciatívu, tak si povedali, že my si to sami zorganizujeme a bude to samostatne organizovaná iniciatíva a my ideme do toho a presne s tými pravidlami, aké dáva Európska komisia. Myslím si, že to má veľký význam. A najmä preto, že ľudia to robia ako sami, že sami ľudia sú aktívni a sami jednoducho na tom pracujú. To je práve dôležité, tá aktivita ľudí. (...) Potom je dôležité, aby videli, aby videla tá Európska komisia, aby videli proste politici v tých jednotlivých štátoch, že ako ľudia proste o tom zmýšľajú a bude to taký, naozaj taký signál, taký jasný signál od ľudí, od občanov a taký, by som povedala, že významný signál.“

Okrem občianskeho aktivizmu, ktorý takáto iniciatíva podnietila, vnímala respondentka z osobného hľadiska kladne aj možnosť spolupráce s ostatnými angažovanými a podobne zmýšľajúcimi občanmi z iných členských štátov EÚ, čo taktiež korešponduje s výpoveďou vyššie citovaného J. M. alebo aj manželov U.: *„Ja som rada, lebo ja som spoznala veľa ľudí z Európy, ktorí sa venujú tejto iniciatíve vo svojej krajine a tomu sa teším, že proste toľko ľudí v rôznych krajinách Európy proste sa venuje tejto veci a že im na tom záleží a chcú niečo pre to urobiť.“*

Angažovanosť v občianskej iniciatíve malo podľa nej zmysel aj napriek jej neoficiálnej povahe, pričom ju vníma aj ako vyslanie signálu politikom, čo je taktiež v súlade s niektorými už skôr uvádzanými výpoveďami: *„Čokoľvek, ako čokoľvek sa v podstate stane, tak má to význam a naozaj, že vlastne tie zmeny sa dejú za pochodu. (...) To je dôležité ukázať to, ukázať to, vlastne tú silu tých občanov, tých ľudí takýmto spôsobom, aby to tí politici registrovali a aby nejakým spôsobom sa ich to dotýkalo. Aby vedeli, že majú nejakú spätnú väzbu, a že teda nie sú oni len, že oni si niečo rozhodnú a že nič, nič teda sa nedeje, ale že vlastne sú tu občania, ktorých sa to týka, ktorí na to reagujú a dávajú im teda nejakú spätnú väzbu.“*

Občiansku participáciu na takomto projekte prirovnala k prebudeniu sa: *„Pre mňa to má veľký zmysel (...) ja nechcem sa len na to prizerieť. (...) Vnímam to tak, že sme sa ako keby zobudili, teda niektorí ľudia určite a už proste tí samotní občania, že chcú niečo robiť. Že už im nestačí, že prídem si raz za štyri roky k voľbám a niekomu dám hlas, ale už, povedzme, aj v tých, v tých komunálnych voľbách išli sami kandidovať, zaujímajú sa o to, čo sa deje v politike, vo veciach verejných a chcú jednoducho niečo robiť, nechcú byť pasívni. A to je práve veľmi dobre.“*

Na priamu otázku ohľadom potenciálnych zmien mechanizmu fungovania iniciatívy reagovala B. N. odpoveďou v podobe dôrazu na záväznosť tohto nástroja pre EK: *„Malo by to byť niečo proste záväzné. Že keď sa vyzbiera takýto počet podpisov, tak potom, že tí konkrétni politici, že sú zaviazaní konať na základe toho. Konať, respektíve nekonať.“* Tento

návrh sa teda mierne líši od iných výpovedí, kde bola miestami akcentovaná skôr potreba unifikácie podmienok zberu podpisov v jednotlivých členských štátoch.

7.8 Evaluácia výskumných rozhovorov: hlavné poznatky

Výpovede respondentov, ktoré boli už vyššie podrobené elementárnej komparácii, nám umožňujú odvodiť z ich rôznorodých skúseností s rôznymi formami angažovania sa v doterajších európskych občianskych iniciatívach (v prípade iniciatívy „*Stop TTIP*“ hovoríme, samozrejme, o neoficiálnom type) niektoré hlavné poznatky. Tie môžu byť zhrnuté v niekoľkých bodoch:

- 1) Respondenti hodnotili skúsenosť s EIO v podstatne jednohlasne pozitívne.
- 2) Na tejto skúsenosti oceňovali najmä vlastnú sebaedukáciu, rozširovanie si poznatkov o problematike, precizovanie argumentácie a nadobúdanie kontaktov s ostatnými podobne sa angažujúcimi jednotlivcami a organizáciami z iných častí EÚ.
- 3) EIO bola často vnímaná hlavne ako nástroj osvety, edukácie verejnosti a šírenia myšlienok o danej problematike.
- 4) Viac-menej všetci opýtaní vyjadrili ochotu sa prípadne v budúcnosti ďalej angažovať v nejakom type EIO, ktorá by zodpovedala ich osobným názorom a hodnotovým preferenciám.
- 5) Viacerí respondenti kriticky vnímali postoj politických elít k občanom, k inštitútu EIO, ako aj súčasný spôsob tvorby politických rozhodnutí. V prípade respondentov za EIO „Jeden z nás“ boli ich výpovede charakteristické aj ostrou kritikou Európskej komisie a jej údajnej jednostrannej ideologickej zaujatosti.
- 6) Respondenti takmer jednohlasne vnímali slabý záujem médií o nástroj EIO a o konkrétne iniciatívy.
- 7) V niekoľkých prípadoch sa bolo možné podľa respondentov stretnúť s istou formou názorovej opozície voči nimi predkladanej myšlienke. Signifikantné to bolo zvlášť v EIO za NZP či „Jeden z nás“.
- 8) Viackrát respondenti kritizovali niektoré byrokratické prekážky pri EIO, napríklad nejednotnosť formulárov na podpisy, prípadne aj nezáväznosť tohto nástroja v procese prijímania politických rozhodnutí na úrovni EK.
- 9) Pozitívne bola niekoľkokrát vyhodnotená elektronická forma zberu podpisov ako efektívna a rýchla.

7.9 EIO ako prostriedok budovania politického spoločenstva: výzvy a perspektívy

Súčasný nástroj občianskej participácie typu EIO predstavuje významné zlepšenie možností zapájania sa občanov do procesu *policy making* v EÚ. Zásadným spôsobom slúži na „*povzbudenie politickej debaty za (hranice) domácich záležitostí a na konštruovanie nadnárodných diskurzov vo vznikajúcom európskom verejnom priestore*“ (Cuesta Lopez

2010: 136). Svojou povahou predstavujú určitú formu mobilizácie politických podporovateľov „zdola“ (*grassroots*) tým, že vyžadujú a predpokladajú silnú občiansku mobilizáciu, pričom formujú verejnú komunikáciu tým, že stimulujú občianske debaty naprieč hranicami, vďaka čomu sa výrazne odlišujú od tradičných interakcií medzi politickými inštitúciami a záujmovými skupinami v EÚ (cf. Bouza Garcia, Greenwood 2014: 249). Súčasná politika Únie totiž aj napriek viacerým (domnelým alebo reálnym) problémom týkajúcim sa vyššie spomínaného demokratického deficitu a nedôveryhodnosti občanov voči inštitúciami „predpokladá »aktivitu zdola«, teda aktivitu občanov, ktorí sa aj s podporou programov Európskej únie zapoja do spoločných aktivít“ (Pecníková 2015: 41).

Ako sa však postupne ukazuje, EIO by mohla byť aj významným politickým nástrojom využívaným „zhora“, teda priamo zo strany vlád členských štátov. Konkrétnym príkladom takéhoto využitia iniciatív sú slová predsedu vlády SR Roberta Fica zo dňa 23. 2. 2017 v súvislosti s témou rozdielnych kvalitatívnych štandardov potravín v jednotlivých členských štátoch. Túto problematiku považoval za natoľko závažnú, že nevyhlásil, „že by došlo aj k tomu, že by slovenská vláda iniciovala tzv. občianske referendum alebo občiansku iniciatívu podľa európskych predpisov. (...) Nikto nemá záujem, aby sme sa delili na ľudí v EÚ, ktorí sú v prvej kategórii alebo v druhej kategórii“ (Úrad vlády SR 2017: čas od 6:16).

Vo svojej ideovej podstate a svojím technickým charakterom EIO zodpovedá radikálnej interpretácii participatívnej demokracie, ako bola charakterizovaná v teoretickej časti tejto práce a môže byť považovaná za jej „nástroj“ (Dougan 2011: 1807). K tomuto záveru dochádza aj Monaghan (2012: 295) keď tvrdí, že vzťah EIO s radikálnym ponímaním participatívnej demokracie môžeme vnímať na troch úrovniach. Po prvé v zmysle demokratického vládnutia a rozhodovania, po druhé v zmysle budovania európskeho politického spoločenstva (komunity), resp. formovania jednotného európskeho *demosu* a, napokon, po tretie, vo vzťahu k rozvoju a posilňovaniu jednotlivých občanov. Taktiež Szeligowska a Mincheva (2012: 271) považujú zavedenie EIO za „riešenie podporujúce väčšiu participatívnu demokraciu.“ Podobne aj EP vo svojom vyššie citovanom uznesení z októbra 2015 označil EIO za „prvý nástroj nadnárodnej participatívnej demokracie“ (Európsky parlament 2015: čl. 1).

Správnosti takejto klasifikácie nasvedčuje aj Návrh (*Draft*) vyššie spomínaného Konventu o budúcnosti Európy z roku 2003, ktorý v čl. 1-46, v časti nazvanej „Princípy participatívnej demokracie“ (Sekretariát... 2003: 33) požadoval, aby „inštitúcie Únie – náležitým spôsobom – poskytnú občanom a zastupiteľským inštitúciami príležitosť sa oboznamovať a verejne si vymieňať svoje názory na rozličné oblasti aktivít Únie“ (ods. 1), ako aj aby tieto inštitúcie „udržiavali otvorený, transparentný a pravidelný dialóg s reprezentatívnymi združeniami a občianskou spoločnosťou“ (ods. 2). Konvent taktiež vyzval politické špičky EÚ, aby EK v budúcnosti viedla „rozsiahle konzultácie so zainteresovanými stranami s úmyslom zaistiť, aby aktivity Únie boli koherentné a transparentné“ (ods. 3). Hoci v takto vágne formulovaných odporúčaníach nenájdeme priamu zmienku o občianskych iniciatívach, možno povedať, že súčasná podoba EIO takto definovaným kritériám plne zodpovedá. Navyše, vzhľadom na relatívnu popularitu tohto nástroja možno oprávnenne očakávať jeho rastúcu úlohu v posilňovaní participatívnej demokracie v rámci EÚ a odstraňovaní

a postupnej eliminácii toľko kritizovaného demokratického deficitu a vzdialenosti únijných štruktúr od občanov Únie.

Ako vo svojej zhrňujúcej správe za tri roky fungovania EIO konštatovala v marci 2015 EK, rôzne občianske iniciatívy podporilo odhadom šesť miliónov občanov EÚ, pričom do tej doby úspešne prešli celým procesom, t. j. dopracovali sa až do fázy oficiálnej reakcie zo strany EK, z celkového počtu doručených 51 žiadostí dve iniciatívy (*Right2Water* a *One of us*), pričom neskôr po zverejnení zhrňujúcej správy, 3. júna 2015 Komisia reagovala aj na EIO „*Stop vivisekcii*“. Tieto tri boli zároveň tými, ktoré v uvedenom období dosiahli potrebnú prahovú hodnotu jedného milióna podpisov.

V správe EK uviedla, že Nariadenie z roku 2011 možno považovať za v plnej implementované, pričom však stále existuje priestor na zlepšovanie celého procesu fungovania EIO, napríklad aj v podobe odlišností požiadaviek členských štátov na signatárov iniciatív, alebo aj v oblasti online zberu podpisov (bližšie pozri Európska komisia 2015c), na čo poukazovali aj niektorí z respondentov môjho výskumu.

Napriek tomu, ako bolo naznačené a zjavné aj z výpovedí respondentov, existuje pri využívaní tohto nástroja niekoľko problémov, nedostatkov a prekážok, na ktoré už čiastočne poukázala aj vyššie spomínaná správa EK, a ktoré môžu vzbudzovať dojem, že „*občianska spoločnosť len málo prispieva k demokratickej legitimitate EÚ, pretože neprináša demokratické posilňovanie občanov a len ťažko dosahuje rovnú a efektívnu participáciu*“ (Kohler-Koch 2012: 820).

V prvom rade akákoľvek EIO je finančne náročná, pričom bez dostatočne dobrého a diverzifikovaného financovania je ťažko predstavitel'ný nielen jej úspech (t. j. zozbieranie dostatočného počtu podpisov a pozitívne ovplyvnenie rozhodovania EK), ale už aj jej genéza ako taká. Nevyhnutná je spolupráca s tzv. *stakeholder organizations*, resp. *corporate stakeholders*, teda organizáciami alebo skupinami osôb (prípadne jednotlivcami), ktoré/í sa špecializujú na určitý segment podnikania alebo politiky a dokážu účinne a efektívne ovplyvniť (lobovať za určité konkrétne) ciele, aktivity alebo rozhodovanie tej-ktorej organizácie štátneho, nadštátneho alebo neštátneho charakteru (napr. akcionári, manažéri, veritelia, odbory, mimovládne organizácie, zákazníci firiem, dodávatelia, investori a pod.). Beate Kohler-Koch (2015: 217) píše, že iba mimovládne organizácie organizované na medzinárodnej báze a so silným *grassroots* ukotvením môžu splniť v súčasnosti nastavené požiadavky EIO.

Ako si všimli Fossum a Crum (2012: 75), množstvo deliberatívnych príležitostí v EÚ „*slúži skôr záujmom úzkych skupín stakeholderov a elít než občanom vo všeobecnosti.*“ V praxi je len ťažko možné dosiahnuť, aby sa nejaká EIO úspešne realizovala bez adekvátne „bruselsky“ ukotvanej organizácie občianskej spoločnosti, resp. mimovládnej organizácie. Ide tu o nevyhnutnosť určitého expertného vedenia: „*Občiansky rozmer iniciatívy je (...) fakticky vytlačovaný nevyhnutnosťou disponovať znalosťami európskeho práva. Spoločne s (...) malou asistenciou zo strany Komisie a naopak vysokými požiadavkami na najrôznejšie administratívne kroky sa EIO stáva postupne vecou expertnou*“ (Manosoglu, Pitrová 2014: 182). Tento nástroj si teda vyžaduje „*právne a politologické znalosti kompetencií EÚ a EK,*

pretože iba takú tému, ktorej riešenie je v kompetencii Komisie, môže táto taktiež riešiť“ (Novotný, Maškarinec 2017: 102).

Ako upozornila Boussaguet, participatívne experimenty akými sú aj EIO sú málo a slabo využívané aj preto, lebo *„hlas bežných občanov je »zajatý« organizovanou občianskou spoločnosťou“* (Boussaguet 2016: 119), kvôli čomu sa zdá, že tieto participatívne príležitosti sú dôležitejšie skôr na diskurzívnej rovine než v praxi. Tento poznatok sa zdá byť v súlade so zistením na národnej, švédskej úrovni, ktoré prezentovali Öberg a Svensson (2012). Vo svojej empirickej štúdii prišli na to, že zvýšená verejná participácia je takmer výlučne spojená s komunikáciou cez masové médiá a priame kontakty s politikmi, ale aj – a to je vzhľadom na zistenie o EIO podstatnejšie – v najmaní profesionálnych lobistických konzultantov, teda s akousi profesionalizáciou občianskej participácie prostredníctvom skúsených expertov.

Aj preto sa zdá, ako si pred pár rokmi všimol Greenwood (2012: 334), že *„nové spoločenstvá organizácií na úrovni EÚ, ktoré sa zmobilizujú vďaka EIO, majú len sotva inú možnosť, než sa stať súčasťou hry inštitucionalizovanej politiky v rámci EÚ. Aby zadosťučinili detailom oblastí, ktoré obhajujú, potrebujú mať prístup k špecializovaným konzultačným možnostiam, ktoré poskytujú inštitúcie EÚ.“* Podobne Dougan (2011: 1807, 1844) označil EIO za *„krehký“*, resp. *„relatívne slabý nástroj“* a to z dvoch dôvodov. Po prvé, aktivovaný je takmer výlučne prostredníctvom organizovanej občianskej spoločnosti a po druhé, je výrazne závislý na mediácii prostredníctvom oficiálnych inštitúcií Únie.

Aj nedávne expertné zhodnotenie EIO, ktoré vykonala Boussaguet (2016) ústi do záveru, že participatívny nástroj tohto typu je na európskej úrovni stále pomerne málo známy, občania ho využívajú v obmedzenej miere a stupeň dosahovanej participácie je značne obmedzený, keďže hlas bežných občanov je *„zajatý“* formálne organizovanou občianskou spoločnosťou. Je preto otázne, či by popularizácii a ľahšiemu fungovaniu tohto nástroja pomohlo financovanie z rozpočtu EÚ, napríklad prostredníctvom programu *„Európa pre občanov“* či programu *„Práva, rovnosť a občianstvo“*, ako na to vo svojom uznesení pred časom vyzval Európsky parlament (2015: čl. 33).³⁴ Navyše, problémom môže byť aj prílišný aktivizmus zo strany Komisie, na ktorý nedávno upozornili Novotný a Maškarinec (2017: 96), podľa ktorých tým, že sa EK zaoberá nejakým podnetom z EIO sa *„čistočne snaží rozšíriť svoje kompetencie.“*

Aj napriek tomu, zdá sa, EIO priťahuje hlavne aktivistov a organizácie mimo hraníc *„bruselskej bubliny“* (Bouza Garcia, Greenwood 2014: 265), ktorí sa usilujú stimulovať verejnú debatu a deliberovať ďaleko za geografický i mentálny rámec v Bruseli usadených organizácií a inštitúcií. Možno teda povedať, že EIO *„nie sú pravdepodobne nástrojom lobistických organizácií na presadenie ich záujmov“* (Novotný, Maškarinec 2017: 100). Pre niektorých z nich už samotný akt odmietnutia iniciatívy Európskou komisiou predstavuje dostatočnú aktivitu, ktorá pomôže sústrediť či dokonca strhnúť väčšiu pozornosť európskej verejnosti na danú otázku, ktorou sa mala zaoberať zamýšľaná a odmietnutá

³⁴ Manosoglu a Pitrová (2014: 173) v súvislosti s financovaním EIO uvádzajú, že niektorí zástupcovia iniciatív najmä spočiatku kritizovali *„absenciu unijného grantového programu, v ktorom by organizátori mali možnosť žiadať o podporu napr. na vytvorenie webových stránok alebo na propagovanie myšlienky iniciatívy. (...) Finančne silný partner môže pomôcť s propagáciou a ovplyvniť tak zber podpisov.“*

iniciatíva. Tak to bolo napríklad v prípade iniciatívy *STOP TTIP*. Všimnime si spolu s Novotným a Maškarincom (2017: 96), že takéto a podobné odmietnutia sa uskutočnili napriek tomu, že „*boli v súlade so zmluvne vymedzenými kompetenciami,*“ čo značí, že „*EK nie je ochotná zasahovať do určitých oblastí.*“

Zistenie, že napriek ostrej nespokojnosti s výsledkom stanoviska EK (*Jeden z nás*), priamemu odmietnutiu iniciatívy (*STOP TTIP*), príliš všeobecnému stanovisku Komisie voči iniciatíve (*Right2Water*) či nedostatočnej občianskej podpore konkrétnej iniciatívy (*NZP*) mali respondenti záujem ďalej sa občiansky angažovať a nerezignovali, odporuje vžitej predstave o tom, že tam, kde občania „*nevidia reálne možnosti svojho vplyvu, stávajú sa apatickými, skeptickými, izolujú sa a uzatvárajú do seba*“ (Višňovský 2010: 56–57).

Prekvapujúca pripravenosť občanov – aktivistov venovať sa ďalším EIO aj napriek nie príliš príjemným skúsenostiam z tých, do ktorých sa už zapojili, môže byť vnímaná ako pozitívna reakcia na výzvu, ktorú ako jednu z troch nedávno identifikoval Fung (2015: 520). Podľa neho ide o problém líderstva v participatívnych inováciách, teda o to, kto sa stane svojho druhu „*nositeľom vlajky*“, teda presadzovateľom a popularizátorom konkrétneho nástroja občianskej participácie. Na prvý pohľad sa v prípade EIO môže zdať, že ním sú inštitúcie EÚ, konkrétne Komisia. Bližší pohľad však ukazuje, že bez organizácií občianskej spoločnosti a konkrétnych aktivistov – jednotlivcov mimo spomínanej „*bruselskej bubliny*“ – by tento nástroj zohrával marginálnu úlohu bez ohľadu na angažovanosť EK a množstvo naň vynaložených finančných prostriedkov.

Ruka v ruke s financovaním konkrétnej iniciatívy a jej dostatočne robustným inštitucionálnym ukotvením kráča aj marketing a účinná propagácia EIO na verejnosti, teda medzi občanmi EÚ. Bez dostatočného materiálneho, technického a personálneho zázemia je veľmi náročné osloviť milión osôb, ktoré by sa mohli stať signatármi iniciatívy. Po úspešnom spustení iniciatívy môže byť problémom samotné zbieranie podpisov v uliciach, kde sa možno stretnúť s ignoranciou občanov, ako to bolo zjavné pri zbieraní podpisov pod EIO za Nepodmienený základný príjem v ČR.

Pri zbieraní podpisov narážajú organizátori EIO aj na prekážky v podobe nejednotných požiadaviek na uvádzanie osobných údajov signatárov. V niektorých štátoch sa vyžaduje číslo dokladu totožnosti, v iných nie. Príkladom môžu byť aj také blízke štáty ako SR a ČR. Zatiaľ čo v ČR sa pri podpisovaní požaduje číslo občianskeho preukazu alebo pasu, v SR nie. Ak majú byť cez iniciatívy otvárané celoeurópske témy, bolo by vhodné tieto požiadavky unifikovať a štandardizovať, ako na to vyzval aj Európsky parlament (2015: čl. 25) vo svojom uznesení k EIO.

Jedným z hlavných problematických momentov celej koncepcie EIO je i skutočnosť, že aj po splnení všetkých spomínaných náležitostí iniciatíva nakoniec nemusí byť vôbec prijatá, keďže EK nemá legislatívne stanovenú povinnosť na ňu reagovať pozitívne. Doterajší postup Komisie voči viacerým iniciatívam skôr uzatvára „*európsku štruktúru politických príležitostí, čím nielenže výrazne obmedzuje šance pre transnacionálny politický aktivizmus, ale ďalej prehľbuje problém tzv. demokratického deficitu*“ (Novotný, Maškarinec 2017: 101). To napokon môže generovať znechutenie alebo stratu záujmu o tento, prípadne iný typ participatívnych aktivít na úrovni EÚ u jej občanov, kvôli čomu sa môžeme dostať do

bludného kruhu, kedy je počiatočný striedmy záujem občanov o demokratickú participáciu nad rámec volieb do EP „schladený“ prístupom k iniciatívam zo strany EK, čo následne vytvorí živnú pôdu pre pokles ochoty občiansky sa angažovať a ešte viac posilní skepticizmus voči EÚ, základným mechanizmom jej fungovania a oslabí jej legitimitu. Tento efekt je silný aj vo svetle nedávnych zistení, o ktorých informoval Kentmen-Cin (2014). Na základe vykonanej regresnej analýzy konštatoval, že občania EÚ, ktorí sú kritickí k inštitúciám EÚ, majú menší sklon zapájať sa do EIO. Tieto poznatky ukazujú, že pocity cynizmu na úrovni EÚ sa prenášajú do podoby ďalšieho odcudzovania sa občanov od európskej politiky, čomu zodpovedá aj nízka ochota používať EIO ako most na prekonávanie priepastí v EÚ. Kvôli tomu sa zdá, že EIO nedáva občanom EÚ pocit partnerstva a hlasu, ktorý by bolo počuť v štruktúrach vládnutia na úrovni Únie.

Pri uvažovaní nad problémami tohto nástroja nesmieme opomenúť ani jeho ideologické východiská. Už bolo viackrát zdôraznené, že EIO je nástrojom posilňovania občianskej participácie a budovania vedomia súľaležitosti v európskej občianskej spoločnosti, keďže *„doposiaľ nedošlo k utvoreniu silného vedomia nadnárodnej európskej identity a nemožno hovoriť ani o existencii európskeho politického národa“* (Kvěš 2010: 29–30).³⁵ Môže sa však stať v prípade svojej úspešnej realizácie, paradoxne, aj inštrumentom, ktorý spochybni nielen tieto princípy, ale aj inherentné ideové hodnoty Únie. EIO by totiž teoreticky mohla byť, ako upozornil Dougan (2011: 1847), použitá na spochybnenie hlavných Zmlúv o Únii, na prijatie *„smrtiacich“* dodatkov, ktoré by Zmluvy oklieštili alebo poškodili, prípadne by mohla byť zameraná na úmyselnú manifestáciu myšlienok idúcich proti hodnotám, na ktorých je Únia založená. I keď Zmluvy v sebe explicitne nezakotvujú princípy *„bojaschopnej/brániacej sa/militantnej demokracie“* (k tomu pozri Mareš, Výborný 2013; Výborný 2015), teda nezmeniteľnosť a nezrušiteľnosť demokratických zásad, na ktorých sú postavené, vzhľadom na silnú previazanosť, ba až závislosť tohto nástroja na rozhodnutiach EK je len málo pravdepodobné, že takáto hrozba by sa mohla reálne v právnej rovine naplniť. Na druhej strane, čo i len manifestácia takýchto hodnôt idúcich proti hodnotám Únie prostredníctvom snahy o ich presadenie cez EIO by mohla pôsobiť kontraproduktívne voči myšlienke iniciatívy ako takej a podporiť v spoločnosti extrémistické tendencie spochybňujúce demokratické zásady.

V politickej rovine predstavuje EIO výzvu aj pre samotný politický systém EÚ a fungovanie EK, ktorá je kľúčovým orgánom v celom procese. Ak má byť totiž iniciatíva občanov EÚ úspešná z dlhodobého hľadiska v tom zmysle, aby prispievala k rastu a zveľad'ovaniu európskej demokracie a efektívnejšiemu zapájaniu jej občanov do rozhodovacích procesov, *„potrebuje byť nielen priateľská voči svojim používateľom na technickej úrovni, ale musí mať aj politickú podporu Komisie“* (Szeligowska, Mincheva 2012: 281). Bez dostatočne silnej podpory EK a určitých „sympatií“ z jej strany je (ne)úspech akejkoľvek EIO vopred zjavný. Navyše, vágne a príliš všeobecné záverečné stanovisko Komisie voči tej-ktorej úspešne vykonanej iniciatíve môže pôsobiť demotivujúco na každú ďalšiu iniciatívu v budúcnosti

³⁵ I keď je citovaná konštatácia stará už 7 rokov, nemožno (aj vzhľadom napr. na britské vystúpenie z EÚ) povedať, že by sa situácia v tejto oblasti zásadnejšie zmenila. Napr. Bellamy a Castiglione (2005: 155–156) to vysvetľujú tým, že *„v prípade EÚ nebude fungovať model občianstva, ktorý je založený na súľaležitosti s národným štátom. Sme členmi príliš veľkého množstva politických spoločenstiev – nášho členského štátu, našich záujmových skupín, našich ideologických a kultúrnych spoločenstiev atď.“*

a pôsobiť retardačne vzhľadom na vývoj snahy o posilňovanie participatívneho prvku vládnutia na úrovni EÚ. V každom prípade, ak aj formálna odpoveď Komisie ku konkrétnej úspešne zrealizovanej iniciatíve nie je pozitívna alebo dostatočne podporná – ako sa to ukázalo napríklad pri EIO „Jeden z nás“ – už samotný fakt, že sa o iniciatíve debatovalo na verejnom vypočutí v EP „*môže stačiť na to, aby občania cítili, že ich názory neostali opomenuté*“ (Szeligowska, Mincheva 2012: 282). Otázkou však je, či toto možno považovať za dostatočne uspokojivý zmysel existencie tohto participatívneho nástroja v EÚ, ktorý vykazuje zatiaľ iba pomerne malú atraktivitu medzi občanmi členských štátov, čo do počtu doteraz podaných iniciatív, vrátane tých úspešných.

EIO ako konkrétny a praktický prejav participačnej demokracie, ako bolo ukázané, má svoje slabiny. Aj preto je namieste hľadať ďalšie potenciálne nástroje, ktorými by bolo možné účinne zapojiť občanov do procesov politického rozhodovania, pričom doposiaľ vybudovaný inštitucionálny a legislatívny rámec EÚ má na to dobré predpoklady. Jednou z možných ciest by mohli byť určité formy deliberatívnej demokracie, ktorá sa vyvinula „*čistočne ako odpoveď na »agregatívny« pohľad na demokraciu presadzovaný teoretikmi racionálnej voľby*“ (Rosenberg 2007: 337), ako už bolo spomenuté v teoretickej časti tejto práce. Obhajcovia deliberatívnej demokracie sa snažia vyhnúť argumentom, ktoré pre obhajobu svojich myšlienok predkladajú jednak teoretici racionálnej voľby, tak i participatívnej demokracie. „*Neargumentujú v tom zmysle, že by účasť na demokratickej deliberácii bola dobrom samým osebe alebo že je nevyhnutným pre napredovanie ľudstva či sebarealizáciu*“ (Freeman 2000: 378). V tomto zmysle bola v akademicko-právnej rovine EIO vnímaná dokonca ešte pred svojím praktickým zavedením. Dôkazom toho je napríklad tvrdenie Víctora Coestu Lopeza (2010: 138), podľa ktorého „*[r]ešpektujúc občiansky dialóg a konzultácie (...) tieto techniky verejnej deliberácie (rozumej EIO; doplnil M. S.) by lepšie prispievali k demokratickému zlepšovaniu, ak by boli organizované transparentným a otvoreným spôsobom, včleniac do seba všetky hlasy, ktoré sa týkajú konkrétnej politiky*“ (zvýraz. M. S.).³⁶

Ako už bolo skôr spomenuté, v deliberatívnej demokracii nejde o presadzovanie partikulárneho názoru jednej osoby na úkor druhej, ale o argumentačné presvedčanie a následné vzájomné a racionálne zdieľanie úsudkov (cf. Rostbøll 2005: 389). Cieľom deliberácie je usilovať sa o dosahovanie čo najširšieho racionálneho konsenzu pod podmienkou odstránenia tlaku nedostatku informácií a mocenských hierarchií. Dosahovanie takéhoto konsenzu v prostredí občianskej spoločnosti na úrovni EÚ by mohlo napomôcť tomu, aby sa jednotlivé partikulárne nároky národných demokracií, ktoré „*sí želajú byť vypočuté, brané na zodpovednosť a adekvátne zastúpené*“ (Vink 2007: 316) konfrontovali pokojným spôsobom nad rámec dnes štandardnej inštitucionálnej siete EÚ. Tým by vytvárali nástupnícku formu rozhodovania ako alternatívu k súčasnému viacúrovňovému vládnutiu tiahnucemu sa pozdĺž línie národný/nadnárodný (európsky). Zároveň by prispeli k lepšej reprezentácii nielen národných, ale aj občianskych záujmov

³⁶ Kvôli úplnosti predstavovaných názorov dodajme, že Cuesta Lopez sa nazdával, že participatívne vládnutie nemôže byť definitívnym riešením pri zlepšovaní demokratických kvalít EÚ: „*participácia organizácií občianskej spoločnosti na tvorbe politiky nemôže nikdy nahradiť širokú politickú participáciu prostredníctvom reprezentácie. Priama participácia a politická reprezentácia by teda mali byť pri demokratizácii EÚ vnímané ako komplementárne*“ (Cuesta Lopez 2010: 138).

a diverzitu EÚ by vyjadrovali lepšie než aktuálny model poslaneckého zastúpenia v EP či prostredníctvom v súčasnosti existujúcej inštitúcie EIO.

Doterajšia prax ukázala, že rôzne deliberatívne nástroje, ako napr. tzv. *deliberative polls* (deliberatívne prieskumy), môžu byť efektívne, avšak len pri účasti relatívne malej skupiny osôb pod vedením skúseného moderátora. Tieto prieskumy predstavujú zoskupenie relatívne malého počtu náhodne vybraných jednotlivcov, ktorí sa zúčastňujú intenzívnej, spravidla jeden víkend trvajúcej deliberácie o dôležitých okruhoch verejnej politiky, pričom ich názory sú zhromaždené na záver víkendu. Tieto názory sa mnohokrát líšia v rozličnej miere od toho, čo títo účastníci deliberácie tvrdili alebo si mysleli na začiatku celého procesu. Prišli teda s nejakými „hrubými“ názormi, ktoré sa vyformovali alebo boli postupné zanechané v prospech „zdeliberovaných“ názorov (cf. Chambers 2012: 68). V mnohých otázkach, ako zdôrazňuje Fishkin, môžu deliberovať len elity, a to na takom vysokom stupni, aký by bol v prípade širokej verejnosti len ťažko dosiahnuteľný, hoci každý mentálne zdravý jedinec má určitý (prinajmenšom vágny) stupeň povedomia o istej otázke v istom čase (cf. Fishkin 1997: 41). Najväčšou výzvou, a to aj pre EÚ, ktorá čelí europeizácii politických konfliktov, ako sa to ukázalo napríklad pri otázke prílivu imigrantov, preto ostáva vytvorenie a zabezpečenie účinného a vo svojich dôsledkoch presvedčivého mechanizmu masovej deliberácie. Len tak sa môže z deliberatívnej demokracie stať čosi viac než len opravný či doplnkový nástroj politického rozhodovania. Stala by sa doslova „pedagogickým nástrojom na posilňovanie kognitívneho rozvoja vyžadovaného pre kompetentnú participáciu“ (Rosenberg 2007: 347).

Konkrétne by mohla takáto vzájomná interakcia občanov EÚ mať podobu „morálneho dialógu“, ktorého vznik pred niekoľkými rokmi inicioval izraelsko-americký sociológ a významný reprezentant komunitaristického myslenia v politickej filozofii Amitai Etzioni (2007). Kľúčovým bodom v prípade takéhoto dizajnu – a EIO vo svojej súčasnej podobe sa môže stať jeho významnou súčasťou – bude „povzbudiť voličov EÚ, aby uvažovali o tom, čo je lepšie pre väčšie spoločenstvo EÚ skôr než aby sa zameriavali na záujmy svojho partikulárneho národa“ (Etzioni 2007: 39). Aj keď sa takáto vízia môže javiť na prvý pohľad ako utopická, sleduje primárny cieľ tvorby európskeho spoločenstva a „európskeho demosu“ so spoločným súborom zdieľaných identít a predstáv o fungovaní komunity. Takáto masová participácia, či skôr deliberácia občanov EÚ prostredníctvom systému alebo siete konkrétnych „morálnych dialógov“, aby sme použili Etzioniho terminológiu, by pomohla preklenúť priepasť partikulárnych identít, ktoré v súčasnosti občianstvu EÚ dominujú a zabraňujú efektívnejšiemu prijímaniu politických rozhodnutí, ktoré sú v súčasnosti delegované takmer výlučne na pravidelne sa stretávajúce (a nie veľmi efektívne deliberujúce) vrcholné politické elity Únie.

Na druhej strane, kritický názor na väčšie možnosti participácie a deliberácie v rámci priestoru EÚ, aký prezentoval svojho času napríklad Andrew Moravcsik, hovorí o tom, že veriť, že „väčšia participácia na európskych politických inštitúciách prinesie hlbší zmysel pre politické spoločenstvo v Európe (ako ho predpokladá napríklad Etzioni vo vyššie spomínanej vízii morálnych dialógov vytvárajúcich európsky demos; doplnil M. S.) alebo, prinajmenšom, väčšiu ľudovú podporu pre EÚ“ nie je ničím iným než „pochybnou premisou“ (Moravcsik 2002: 615).

Doterajší vývoj slabej identifikácie občanov s politikami a inštitúciami EÚ, ako aj chabá účasť vo voľbách do EP by mohla týmto Moravcsikovým slovám dať za pravdu. Rovnako tak by mohlo byť v tomto svetle platné aj iné jeho tvrdenie, že totiž „*návrhy na vytvorenie väčšieho občianskeho zahrnutia do politik EÚ sú viac plauzibilné v teórii a jasne neplauzibilné v praxi*“ (Moravcsik 2002: 616). Na druhej strane, doterajší skeptický a miestami vágny postoj EK voči úspešne dovŕšeným EIO neznamena, že tento nástroj je sám osebe zlý alebo slabo fungujúci. Svedčí o tom aj celý rad iniciatív, ktoré priebežne ďalej členských štátoch EÚ vznikajú, a to aj napriek kritickým stanoviskám EK k tým doteraz „úspešným“ (aj keď kritérium „úspešnosti“ je v prípade doposiaľ úspešných iniciatív veľmi ťažko definovateľné) i napriek neúspešnosti viacerých ďalších, ktoré sa nedostali v záverečnej fáze pred EK, resp. sa im nepodarilo zhromaždiť dostatočnú občiansku podporu v podobe adekvátneho počtu podpisov. Z tohto dôvodu sa postupné prehĺbenie alebo transformácia inštitútu EIO do podoby deliberatívneho telesa nemusí javiť ako nerealistická alebo vopred odsúdená na neúspech.

Vyriešené by tým mohli byť navyše aj dve akútne otázky teórie participatívnej demokracie naraz: 1) ako zapojiť čo najviac občanov do procesu prijímania politických rozhodnutí, 2) ako spropagovať konkrétne myšlienky, otázky a ich potenciálne riešenia celospoločenského významu, a to dokonca aj v európskom rozsahu. Deliberácia na takejto transnacionálnej úrovni by však mohla byť funkčná len za dodržania dvoch podmienok, ako vo svojej štúdií relatívne nedávno upozornila Crespy (2014: 90). Tou prvou je, že deliberácia musí byť, paradoxne, ukotvená na konfliktoch, musí byť voči nim senzitívna, otvorená a tolerantná. Inak povedané: musí umožniť disentujúcim názorom a hlasom, aby sa riadne prejavili v politických inštitúciách EÚ.

Druhá podmienka spočíva v tom, že tieto nadnárodné inštitúcie a rozhodovacie procedúry v nich zavedené budú na existujúce konflikty reagovať a riešiť ich deliberatívnym spôsobom len vtedy, keď budú štruktúrované pozdĺž transnacionálnych, čiže nie národných línií. Jej kľúčovým argumentom teda nie je to, že by transnacionálne vyjadrovanie konfliktov bolo samo osebe lepším, ale že umožňuje poskytnúť súvislú reakciu prijímateľom rozhodnutí na (politické) zápasy a zaisťovať efektivitu deliberácie. V kontraste s tým totiž konflikt štruktúrovaný pozdĺž národnej línie, ako sa to deje napríklad v národných referendách o témach týkajúcich sa EÚ, vedie k „*inštitucionalizácii nesúhlasu a delegitimizácii EÚ*“ (Crespy 2014: 95).

Pri dodržaní uvedených podmienok by sa demokratická deliberácia na úrovni EÚ, teda na nadnárodnej (supranacionálnej) úrovni, mohla stať akýmsi laboratóriom pre globálnu deliberáciu, ako o nej budeme uvažovať v nasledujúcej časti práce. Súčasná podoba viacúrovňovej demokracie v rámci EÚ, kedy si národná a nadnárodná sféra prenecháva, prípadne uzurpuje určitú časť podstatných rozhodovacích kompetencií, by sa transformovala do podoby nadnárodnej (a tým nevyhnutne masovej) deliberatívnej demokracie, kde by podstatnú úlohu v rozhodovacom procese zohrávali inštitucionalizované nástroje občianskej deliberácie. Tým by sa zároveň odpovedalo aj na výhradu, podľa ktorej „*nadnárodná demokratická legitimita nie je lokalizovaná ani v národných oblastiach, ani v európskej verejnej oblasti*“ (Vink 2007: 316).

VIII. Smerom ku globálnej deliberatívnej demokracii? Deliberácia ako základ globálnej politickej/verejnej autority³⁷

Je pomerne zložité predstaviť si planétu Zem ako celok spravovaný a riadený kolektívom akýchsi „verejných manažérov“ alebo „profesionálnych politikov“, aby sme použili slávnu formuláciu Maxa Webera, ktorí by boli zamestnaní obyvateľmi jednotlivých štátov a nimi aj priamo volení. Rozhodovanie o toľkých komplexných otázkach, ktoré sú prepojené s naším extrémne globalizovaným a heterogénnym svetom je takmer nemožné v prípade takejto úzkej skupiny osôb. Napriek tomu už viac než dvadsať rokov zaujíma pozornosť teoretikov po celom svete otázka globálneho vládnutia (v angl. *global governance*), ktorá postupne získala v spoločenských vedách „*takmer celebrity status*“ (Barnett, Duvall 2005: 1).³⁸ Hoci sa tento pojem objavil v odbornej spise už koncom 80. rokov minulého storočia, frekvencia jeho používania vzrástla až o takmer desaťrocie neskôr. Samotný vznik tohto pojmu a jeho prijatie odbornou verejnosťou „*súviseli najmä s uvedomením si zmien, ktoré prebiehali v medzinárodnej politike od konca druhej svetovej vojny*“ (Mattová 2011: 61). Politológovia, ekonómovia, sociológovia, filozofi a mnohí ďalší odborníci nielenže analyzujú kľúčové princípy, ale snažia sa aj identifikovať možné odpovede na tie najviac problémové otázky súvisiace s globálnym vládnutím.

V tejto záverečnej kapitole praktickej časti svojej kvalifikačnej práce sa budem zaoberať práve globálnym vládnutím a potenciálnou aplikáciou prvkov deliberatívnej demokracie v rámci neho. Ako inšpiratívna teoretická koncepcia mi pritom bude slúžiť idea globálnej politickej/verejnej³⁹ autority, ktorú už niekoľko rokov síce nekoherentne, ale predsa prostredníctvom svojich dokumentov predkladá katolícka sociálna náuka (ďalej len KSN). Dôvody výberu tejto koncepcie som objasnil už skôr v tejto práci.

KSN môžeme vnímať ako jednu z najprepracovanejších a vzhľadom na veľký počet potenciálnych recipientov jej myšlienok aj najvplyvnejších spoločenských teórií. Korpus jej doktrinálnych textov obsahuje viaceré prvky: náboženské, filozofické, ekonomické a politické. Tieto sa napokon odrážajú aj v jej poňatí globálneho vládnutia. Môže prekvapiť, že korene myšlienky globálneho vládnutia v rámci KSN idú až do 60. rokov minulého storočia, do čias pontifikátu sv. Jána XXIII. Napriek tomu bola tejto koncepcii doposiaľ venovaná len malá pozornosť. V súčasnosti existuje skôr len niekoľko menších zmienok o nej, avšak doterajší teoretický výskum sa zameriava najmä na jej teologické aspekty. (Míčka 2013a, 2013b, 2014a). Preto sa môže zdať, že globálne vládnutie je v rámci súboru textov KSN relatívne novou myšlienkou. Existuje značný priestor na to, aby bola podrobená

³⁷ Táto časť dizertácie predstavuje prepracovanú verziu článku: Sekerák (2016).

³⁸ V odbornej literatúre sa zriedkavejšie môžeme stretnúť aj s termínom *international governance*; pozri napr. Nanz, Steffek (2005), Steffek (2003, 2010), Steffek, Ferretti (2009). Myslí sa tým ale hlavne aktuálne vládnutie medzinárodných organizácií, často postrádajúce demokratické princípy. Steffek a Ferrettiová (2009: 39–40) týmto termínom charakterizujú „*viac alebo menej formalizované procedúry politického rozhodovania za úrovňou štátu, ktoré sú zamerané na riešenie problémov vznikajúcich z medzinárodnej vzájomnej závislosti.*“

³⁹ Pojmy globálna „verejná“ a „politická“ autorita v ďalšom texte voľne zamieňam, keďže takto rôzne s nimi pracuje aj katolícka sociálna náuka, z ktorej vychádzam, pričom sa tým má na mysl stále tá istá idea.

hĺbkovému politologickému a filozofickému skúmaniu. O také sa pokúsim aj ja v rámci tejto časti svojej kvalifikačnej práce.

V prvej sekcii ponúknem stručný prehľad premien konceptu globálnej verejnej autority tak, ako bol predstavený v rozličných dokumentoch KSN. V tejto kvalifikačnej práci nemám priestor na to, aby som vykonal detailný rozbor konceptu globálneho vládnutia a jeho podrobného vývoja v čase. Takáto činnosť by si totiž nepochybne vyžadovala samostatnú monotematickú dizertáciu. Preto sa sústredím len na opis hlavných princípov globálneho vládnutia. Poukážem na hlavné zmienky o tejto teórii v oficiálnych dokumentoch katolíckej cirkvi, ktoré boli napísané v priebehu niekoľkých desaťročí. Primárne sa zameriam na pápežské encykliky, koncilovú konštitúciu *Gaudium et spes* a nótu, ktorú pred niekoľkými rokmi publikovala Pápežská rada pre spravodlivosť a pokoj (známa aj pod názvom *Iustitia et Pax*). Zároveň zmienky o globálnom vládnutí v týchto dokumentoch zasadím do historického kontextu ich vzniku.

Následne sa zameriam na predstavenie myšlienky globálneho *demosu* ako protiváhy rigidnému inštitucionálnemu prístupu ku globálnemu vládnutiu, aký v podobe globálnej verejnej autority ponúka KSN. Medzi hlavných reprezentantov globalizácie, ktorá silne ovplyvňuje proces globálneho vládnutia totiž nepatria len štáty a rôzni neštátni aktéri, ale predovšetkým aj globálny *demos*, ktorý je tvorený obyvateľstvom všetkých štátov sveta všetkých národností. Je zjavné, že fenoménu globálneho občianstva nebola venovaná doposiaľ dostatočná pozornosť, najmä nie v súvislosti s jeho potenciálnou verejnou deliberáciou. Odborníci sa sústredia najmä na „viditeľnejších“ aktérov, ktorí nie sú formálne ani neformálne inštitucionalizovaní (vlády, mimovládne organizácie, transnacionálne korporácie, náboženský lídri, globálni filantropi, teroristické skupiny atď.).⁴⁰ A to aj napriek tomu, že sa postupne stávame svedkami vytvárania globálnej verejnej alebo globálnej občianskej spoločnosti. Tento druh spoločnosti by nemal byť vnímaný iba ako púhy zhluk partikulárnych národných spoločností, ale skôr ako ľudská sieť *sui generis*, teda ako nadnárodná entita pozostávajúca z obyvateľov sveta, ktorí spolu zdieľajú isté spoločné hodnoty, akými sú humanita, solidarita, mier, ochrana zdravia, záujem o zdravé životné prostredie, udržateľný rozvoj a úsilie o vlastné šťastie.

V záverečnej časti tejto kapitoly sa zameriam na samotné jadro mnou predkladanej myšlienky, ktorou bude deliberácia globálneho *demosu*, a to vrátane jej potenciálnych slabších miest alebo nejasností, ktoré sa s ňou spájajú. Nazdávam sa, že deliberatívne princípy môžu napomôcť vylepšiť niektoré prvky globálneho vládnutia, u ktorého sa zdá, že trpí nedostatkom princípu zodpovednosti, ako aj dostatočnej legitimacy. Pokúsim sa vyvrátiť tvrdenie o tom, že globálne vládnutie „nemá dostatočnú preskriptívnu váhu na to, aby poukázalo, kam by sme mali smerovať a čo by sme mali robiť“ (Weiss 2009: 264). Jadrom tohto „participatívneho“ alebo „bottom-up“ prístupu ku globálnemu vládnutiu je vytvorenie celosvetovej siete prostredníctvom na technológii založenej deliberácie globálnych občanov, ktorá do istej miery môže byť vnímaná ako „neoanarchická“, zvlášť ak

⁴⁰ I. Mattová (2011: 61–62) pri svojom ponímaní globálneho vládnutia berie do úvahy práve tento typ neštátnych aktérov medzinárodnej spolupráce (NGOs, TNCs, siete expertov,...) spolu s vyššie spomínanými nadštátnymi zoskupeniami typu BRICs, EÚ, G 8, G 20 atď.

sa pokúša o rozpustenie a nahradenie štátu (pozri Castells 2005: 11). Globálna verejná autorita konštituovaná na princípoch KSN však rozhodne nemá takýto cieľ.

8.1 Globálne vládnutie a katolícka sociálna náuka

Katolícka cirkev je často vnímaná ako inštitúcia, ktorá je relatívne rigidná, hlboko zakorenená v tradícii a mimoriadne odolná voči akýmkoľvek zmenám. Je nepochybne pravdou, že – na jednej strane – sú mnohé prvky jej učenia považované za nemeniteľné. Tieto doktrínálne princípy sú všeobecne známe ako dogmy. Na druhej strane sa už viackrát v dejinách ukázalo, že katolícka cirkev je naklonená zmene dokonca aj v niektorých otázkach vlastnej vierouky. V niektorých prípadoch cirkev odpovedá veľmi flexibilne na meniace sa globálne prostredie. Táto skutočnosť sa odráža aj v teórii, ktorá sa vyvinula ako jej sociálne učenie. Hoci v encyklike *Rerum novarum* (ako aj v mnohých ďalších dokumentoch, ktoré ju nasledovali) nemôžeme nájsť akúkoľvek zmienku o koncepte globálneho vládnutia, je zjavné, že tento koncept má v KSN už dlhšiu tradíciu. V skutočnosti totiž tento koncept „*má dlhé dejiny vo verejnej debate medzi odborníkmi a tvorcami politík*“ (Hazenberga, Mulieri 2013: 303).

Niektorí by mohli byť pomerne prekvapení tým, že cirkevné vnímanie globálneho vládnutia je staršie, než sa javí na prvý pohľad. Jeho vágne črty totiž môžeme pozorovať až do 60. rokov minulého storočia, kedy sa tento koncept stal súčasťou učenia sv. Jána XXIII. Aby som dôveryhodne doložil a ilustroval svoje tvrdenie, predstavím teraz najdôležitejšie príklady KSN, v ktorých poľahky nachádzame odkazy na koncept globálneho vládnutia. Je však poznamenaniahodné, že niektoré tieto odkazy sú občas iba náznakové a napriame. Ich riadne vysvetlenie a interpretácia sa preto javia byť nevyhnutnými.

Nie je mojím cieľom v tejto chvíli a na tomto mieste ponúknuť vyčerpávajúcu analýzu súčasnej teórie globálneho vládnutia. Preto radšej iba spomeniem niektoré paradigmatické príklady tohto „*mimoriadne rôznorodého, komplexného a rozporuplného konceptu*“ (Hazenberga, Mulieri 2013, 302). Okrem veľkého počtu prehľadových textov, ktoré nám pomáhajú pochopiť základy globálneho vládnutia a kozmopolitnej teórie (Held 1997; 2010; Held, McGrew 2002; Held, Koenig-Archibugi 2003; Barnett, Duvall 2005; Pehe 2006; Makariusová 2008; Lehmannová *et al.* 2010; Piknerová, Naxera *et al.* 2011; Hazenberga, Mulieri 2013; Cihelková *et al.* 2014; Held 2016), máme poruke aj množstvo kníh a vedeckých článkov analyzujúcich čiastkové problémy a otázky týkajúce sa teórie a praxe globálneho vládnutia. Spomeňme, napríklad, tie, ktoré sa zameriavajú na nové typy globálnej občianskej participácie (Steffek, Kissling, Nanz 2007), na tvorbu globálnej občianskej spoločnosti (Scholte 2002, 2004, 2007; Císař 2003b; Goodhard 2005; Castells 2008; Omelicheva 2009), na vzťah medzi akademickým výskumom globálneho vládnutia a konkrétnych aplikovaných politík (Overbeek *et al.* 2010; Hurrell 2011), na globálne finančné a monetárne vládnutie (Desai, Vreeland 2011; Neumann 2011), na optimálnu štruktúru inštitúcií globálneho vládnutia a ich legitimitu (Buchanan, Keohane 2006), na morálne a etické otázky globálneho vládnutia a kozmopolitanizmu (Hill 2004; Dufek 2010), na globálne bezpečnostné otázky (Thomas 2001), globálne ľudské práva (Pegram 2015), environmentálny kontext globálneho vládnutia (Young 1997; Dobšinská, Černota 2009; Deere-Birkbeck 2009; Dryzek, Stevenson 2011), na technické aspekty globálneho vládnutia

(Mayer, Acuto 2015), na globálne vládnutia v oblasti zdravotníctva (Ruckert 2013), na rastúce ekonomické mocnosti, ako aj na rozvojové krajiny a ich schopnosť zúčastňovať sa na globálnom vládnutí (Halabi 2004; Kahler 2013), na americkú zahraničnú politiku/hegemóniu v širšom kontexte medzinárodnej bezpečnosti (Haas 2015), alebo na zdroje skepticizmu ohľadom ustanovenia stabilnej globálnej vlády (Cabrera 2015b).

Hoci KSN plne nereflektuje evolúciu a dramatický rozvoj teórie globálneho vládnutia, aký zažívame zvlášť v poslednom čase, pokúša sa integrálne včleniť a recipovať niektoré jej prvky. Toto nás podnecuje nazdávať sa, že KSN ašpiruje na to, aby reagovala a adekvátne odpovedala na nové výzvy, ktoré kladie meniace sa globálne politické a bezpečnostné prostredie, ako aj že táto náuka by nemala byť vnímaná len ako doktrína, ale aj ako relevantná politická a v širšom zmysle sociálna teória.

8.1.1 *Pacem in Terris*

Bol to už vyššie spomínaný sv. Ján XXIII., ktorý zaviedol do KSN myšlienku globálneho vládnutia, hoci túto teóriu v nej takto doslovne nespomínal. V jeho široko a dobre známej sociálnej encyklike *Pacem in Terris* (Ján XXIII. 2008 [1963]: §§ 137–140) pápež volá po ustanovení medzinárodnej verejnej autority, ktorá by mohla byť konštituovaná na spoločnom súhlase všetkých národov a nebola by ustanovená (národnou ani medzinárodnou) silou. Ustanovenie takejto autority by mohlo byť vhodnou reakciou na výzvy globálnych problémov nielen jeho čias, ale aj dneška.

Z teoretického uhla pohľadu by Jánova teória mohla byť začlenená do politického alebo inštitucionálneho typu kozmopolitizmu. Obhajcovia a stúpenci tohto druhu kozmopolitistickej teórie sa domnievajú, že výkon spravodlivosti si vyžaduje, aby bol zverený do rúk globálnych politických inštitúcií s legitímnou donucovacou mocou. Takéto inštitúcie by navyše mali byť založené na systéme globálneho pozitívneho práva, ktoré by malo byť nadradené vlastnej jurisdikcii štátov. Takýmito právomocami vybavené a privilegované inštitúcie by následne mohli vytvoriť akýsi „*globalizovaný moderný štát*“ (Dufek 2010: 120).

Je zaujímavé, že pápež vo svojom návrhu „všeobecnej autority“ počíta s tým, že takáto autorita by bola vybavená „celosvetovou právomocou“. Nanešťastie, pontifik neobjasnil, čo myslel pod takouto „celosvetovou právomocou“ a aké mechanizmy jej výkonu by mali byť prijaté. Môžeme iba odhadovať, že takto uvažovaná celosvetová autorita mala (či skôr mohla) byť odpoveďou na vtedy aktuálnu kubánsku jadrovú krízu z roku 1962. Pápež, využijúc váhu svojej morálnej autority, vtedy formuloval urgentné posolstvo mieru adresované dvom vtedajším štátnikom a hlavným aktérom krízy, J. F. Kennedymu a N. S. Chruščovovi, v ktorom v mene celého ľudstva žiadal tých, ktorí boli zodpovední za osud národov, aby pristúpili k rokovaniam, ktoré by zvrátili hrozbu a nebezpečenstvo jadrovej vojny s nepredstaviteľnými dôsledkami. Pápež vo svojom posolstve doslova uviedol:

„Cirkev nič nemiluje tak veľmi, ako mier a bratstvo medzi ľuďmi, a preto neúnavne pracuje na ich dosahovaní. Prosíme všetky vlády, aby neostali hluché k tomuto plaču ľudstva. A dodávame, aby načúvaním svedomia počuli tento strašný plač prenikajúci nebesia zo všetkých strán Zeme, počnúc nevinnými deťmi po starších ľuďmi, od jednotlivcov po spoločnosť: Mier, mier! Dnes obnovujeme toto slávnostné zvolanie. Prosíme všetkých, ktorí majú moc zachrániť mier. Prosíme ich, aby urobili všetko, čo je v ich silách, aby zachránili mier. Iba týmto spôsobom sa vyhnú hrôze vojny, hrozivé dôsledky ktorej nikto nedokáže predvídať. (...) Napomáhanie, uprednostňovanie, akceptovanie rozhovorov na všetkých úrovniach a v každom čase je pravidlom múdrosti a rozvážnosti, ktoré privoláva požehnanie neba i Zeme“ (Ján XXIII. 1962: 861).

Ako je zjavné, pápež môže byť na základe tejto svojej výzvy len sotva obvinený z propagácie hegemonie konkrétneho národa. Napriek jeho skúsenej diplomacii, ktorá sa pokúšala vychádzať s oboma vtedajšími veľmocami, neinklinoval ani k dominancii USA ani ZSSR vo svetovej politike. Na druhej strane, bol presvedčený, že ak má všeobecná autorita pracovať efektívne a riadne, *„musí byť nestranná, úplne nezaujatá, slovom, má sa starať o spoločné dobro všetkých národov. Keby totiž túto všeobecnú autoritu nasilu presadili mocnejšie národy, bolo by sa treba právom obávať, že bude slúžiť iba záujmom máloktorých, alebo že bude závisieť iba od jedného jediného národa; a to by ohrozilo jej vážnosť a účinnosť jej činnosti“* (Ján XXIII. 2008 [1963]: § 47).

Pápež pred verejnú autoritu zároveň postavil náročnú úlohu: *„skúmať a riešiť hospodárske, sociálne, politické a kultúrne problémy týkajúce sa spoločného dobra všetkých“* (op. cit.: § 49). Tieto druhy problémov boli podľa neho *„natol'ko vážne, rozsiahle a naliehavé, že verejné vrchnosti jednotlivých štátov nie sú schopné ich zvládnuť“* (ibid.). Nie je tajomstvom, že táto situácia sa nezmenila ani po viac než 50 rokoch. Ako správne poznamenal Held, v súčasnom úzko poprepájanom svete stále čelíme veľmi závažným globálnym problémom, akými sú zhoršovanie sociálnych podmienok mnohých ľudí, hlad, neudržateľnosť životného prostredia, šírenie smrteľných chorôb, chudoba, ekonomické nerovnosti vnútri kapitalistických krajín⁴¹ i medzi globálnym Juhom a Severom atď., pričom tieto *„nemôžu byť vyriešené jedným, samostatne konajúcim štátom“* (Held 2010: 146). Podľa pápeža by v procese riešenia týchto celosvetových problémov mal byť dôkladne sledovaný a dodržiavaný princíp subsidiarity. Štáty sveta by mali rešpektovať univerzálny rozsah kompetencií ním navrhovanej verejnej autority, pričom táto autorita by nemala zasahovať do prerogatívov a právomocí jednotlivých štátov. Povedané inými slovami, univerzálna autorita by nemala limitovať rozsah aktivít medzištátnych autorít. Naopak, jej základným cieľom by malo byť úsilie *„vytvoriť v celosvetovom rámci také podmienky, v ktorých nielen verejné vrchnosti jednotlivých štátov, ale aj jednotlivci a intermediárne organizácie sa môžu bezpečnejšie venovať svojmu poslaniu, plniť si svoje povinnosti a užívať svoje práva“* (Ján XXIII. 2008 [1963]: § 49).

⁴¹ Popredný americký ekonóm Robert Reich (2016: 133) doslova uvádza: *„Je ťažké pevne veriť, že ľudia sú »hodni« toho, čo zarobili keď čoraz viac a viac ľudí, ktorí pracujú na plný úväzok nezarába dost' na to, aby pozdvihli seba a svoje rodiny z chudoby, zatiaľ čo iná skupina ľudí na opačnej strane príjmového spektra vlastní toľko bohatstva – často zdedeného –, že dokáže pohodlne žiť z príjmu, ktorý je vytváraný bez toho, aby vyprodukovala čo i len kvapku potu.“*

8.1.2 *Gaudium et Spes a d'alej*

Dva roky po vydaní encykliky *Pacem in Terris* sa účastníci II. vatikánskeho koncilu (v cirkevnom vyjadrovaní „konciloví otcovia“) pokúšali vyjadriť svoje vlastné pohľady na rovnaké otázky a predstaviť originálny prístup ku globálnej verejnej autorite. V Pastoralnej konštitúcii o cirkvi v súčasnom svete *Gaudium et spes* však nájdeme len veľmi letnú zmienku o tejto teórii. Na rozdiel od pápeža autori konštitúcie identifikovali reálny účel takejto autority v zaisťovaní bezpečnosti, spravodlivosti a univerzálneho rešpektu k ľudským právam. Centrálnym cieľom univerzálnej autority nemala byť len eliminácia rizika ozbrojeného konfliktu, ale dokonca dosiahnuť také medzinárodné politické podmienky, za ktorých „*sa so súhlasom národov bude môcť úplne zakázať akákoľvek vojna*“ (Druhý vatikánsky koncil 1966: 1105, § 82). Iste nemožno pochybovať o tom, že táto poznámka reflektovala vtedajšie podmienky v medzinárodných vzťahoch, zvlášť vtedy aktuálnu studenú vojnu. Z ďalších komentárov koncilových otcov je jasné, že univerzálna verejná autorita nemala byť vnímaná ako ústredná alebo všemocná inštitúcia vznášajúca sa kdesi v strede medzinárodných vzťahov. Potenciálnemu ustanoveniu takejto autority mala predchádzať dohoda medzinárodných centier moci o základoch spoločnej globálnej bezpečnosti. Autori konštitúcie však nehovoria (či skôr nepíšu) nič o dizajne alebo inštitucionálnej štruktúre zaisťujúcej takúto bezpečnosť. Rovnako ani nepopisujú, ktoré „*najvyššie medzinárodné ustanovizne*“⁴² (ibid.) by mali byť zahrnuté v rozhodovacom procese alebo ako by takýto proces mal byť manažovaný.

Je tak trochu zvláštne a prekvapujúce, že blahoslavený Pavol VI., nástupca sv. Jána XXIII., nevenoval počas svojho 15-ročného pontifikátu výraznejšiu pozornosť vo svojich spisoch téme globálnej verejnej autority. Aby sme však boli korektní, jeho encyklika *Populorum progressio* z roku 1967 bola zameraná na mnohé otázky postupne sa globalizujúceho sveta tých čias, akými boli napríklad „*sociálne spory*“ (Pavol VI. 2008 [1967]: § 9), „*krikľavé rozdiely (...) pri uplatňovaní moci*“ (ibid.), konflikty medzi tradičnými kultúrami a modernou industrializáciou (§ 10), nerovné podmienky v medzinárodnom obchode (§ 61), „*neodstatok bratstva medzi ľuďmi a medzi národmi*“ (§ 66) atď. Tieto globálne problémy, na ktoré sa snažil upozorniť, ho dokonca doviedli k dramatickému konštatovaniu, že „*[s]vet je chorý*“ (ibid.)

Takéto ostré slová však stojí za to vnímať a hodnotiť v kontexte doby, v ktorej boli napísané. Na rozdiel od Jána XXIII. bol Pavol VI. konfrontovaný s vtedy pretrvávajúcim otvoreným vojnovým konfliktom, ktorým bola vojna vo Vietname. Aj keď nepredstavoval priamy konflikt dvoch ideologických táborov tých čias, táto vojna významne formovala ich vzájomné vzťahy. Na rozdiel od svojho predchodcu pápež Montini neobmedzoval svoje úsilie na mierové deklarácie (akokoľvek boli v tom čase i dnes dôležité a prínosné), ale bol v medzinárodných vzťahoch priamo zainteresovaný ako sprostredkovateľ. Práve Pavol VI. ako prvý pápež v moderných dejinách, ktorý začal podnikat' intenzívne apoštolské cesty po celom svete, sa v nich zameriaval aj na diplomaciu, teda neboli vykonávané len s pastoračnými úmyslami. Pripomeňme jeho slávny prejav pred Valným zhromaždením OSN v New Yorku z roku 1965 (pozri Pavol VI. 1965) a pri tejto príležitosti aj jeho

⁴² V latinčine „*hodierna suprema gremia internationalia*“.

stretnutie s americkým prezidentom Lyndonom B. Johnsonom. Navyše aj sám prezident Johnson navštívil pápeža vo Vatikáne o dva roky neskôr, v decembri 1967, kedy bola publikovaná už spomenutá encyklika *Populorum progressio* (a kedy sa v júni odohrala aj Šesťdňová vojna medzi Izraelom a Egyptom). Spolu vtedy diskutovali práve o konflikte vo Vietname. Len ťažko možno pochybovať o tom, že aj vo svetle týchto udalostí Pavol VI. vyhlásil od nasledujúceho roku (čiže od r. 1968) „Svetový deň pokoja“, ktorý sa v katolíckej cirkvi pripomína každoročne vždy na Nový rok.

V každom prípade, bol to až sv. Ján Pavol II. kto znovu zameral pozornosť KSN na myšlienku globálnej verejnej autority. Vo svojom posolstve z roku 2003 pri príležitosti slávania Svetového dňa pokoja sa pápež rétoricky opýtal, či už nedozrel správny čas na to, „aby všetci spolupracovali na vytvorení novej organizačnej štruktúry celej ľudskej rodiny, ktorá by zaistila mier a zhodu medzi národmi a zároveň napomohla ich celkový pokrok“ (Ján Pavol II. 2003b). Pre poľského pápeža to však v žiadnom prípade neznamenalo „vytvorenie globálneho superštátu“ (ibid.). Nanešťastie, jeho opis globálnej verejnej autority bol príliš vágny a ešte menej jasný než v prípade sv. Jána XXIII. Neponúkol detailnejší popis a kompetencie takejto medzinárodnej autority. Pápež však zdôraznil akútnu potrebu prehĺbiť demokratické procesy, posilniť transparentnosť a zodpovednosť na každej úrovni politického života a otvoriť nové „demokratické spôsoby v službe politickej moci“ (ibid.), teda vo výkone právomocí kompetentnej autority na národnej a medzinárodnej úrovni. Ostáva však nejasné, či takouto autoritou mohla byť OSN alebo podobná inštitúcia, ktorá by mala byť konštituovaná v blízkej budúcnosti. Práve v prípade OSN sa totiž stáva postupne čoraz viac jasným, že táto inštitúcia „nemá kapacitu napomáhať tomu, aby ľudstvo čelilo úspešne výzvam 21. storočia“ (Chase-Dunn et al. 2013: 44).

Poznamenajme, že toto posolstvo neskôr kanonizovaného pápeža prišlo v roku začiatku vojenskej intervencie v Iraku. V tomto prípade zvolila Svätá stolica striktnú interpretáciu Charty OSN a vojenskému zákroku oponovala. Dokonca ešte intenzívnejšie než v prípade (prvej) vojny v Zálive podnikol Apoštolský stolec úsilie o poskytovanie sprostredkovateľských služieb. Toto je badateľné napríklad v príhovore Jána Pavla II. k diplomatickému zboru akreditovanému pri Svätej stolici z januára 2003. Poukázal v ňom na viac než dve desaťročia trvajúce ekonomické embargo uvalené na Irak, ktorý nazval „krajinou prorokov“ (Ján Pavol II. 2003a). Keď uvažoval o možnosti vojenského zásahu v tomto štáte, odvolával sa na spomínanú Chartu OSN a medzinárodné právo, podľa ktorých je každá vojna legálna iba „ako naozaj posledná možnosť a s dodržaním veľmi prísnych podmienok“ (ibid.).

Tento pozitívny prístup k pravidlám a princípom OSN naznačuje, že pápež zamýšľal postupný prerod a transformáciu OSN do podoby globálnej autority. Práve takáto je totiž už dlhotrvajúca pozícia Svätej stolice v otázke reformy tejto medzinárodnej vládnej organizácie. Je to badateľné aj v sociálnej encyklike Benedikta XVI. *Caritas in Veritate* (2009) napísanej pod vplyvom vtedy trvajúcej hospodárskej krízy, kde pápež zdôrazňoval potrebu „reformy tak Organizácie spojených národov, ako aj medzinárodnej finančnej a ekonomickej architektúry, aby bolo možné konkrétne naplniť pojem rodina národov“

(Benedikt XVI. 2009b: § 67).⁴³ Navyše, pápež venoval prinajmenšom dva samostatné odseky otázke globálnej politickej autority.⁴⁴ Keď hovoril o globalizácii a jej riadení, ktorá „musí mať (...) subsidiárny charakter“ (Benedikt XVI. 2009b: § 57), zdôrazňoval, že tento proces, táto „veľká myšlienka« našich čias“ (Held 2010: 28) si vyžaduje istý typ autority, ktorá musí „byť organizovaná subsidiárne a polykraticky jednak preto, aby neohrozovala slobodu, ako aj preto, aby bola konkrétne účinná“ (Benedikt XVI. 2009b: § 57). Zároveň pápež zdôraznil, že takáto autorita by mala byť uchránená pred ohrozením alebo porušovaním slobody zo strany jednotlivých štátov.

Pápež však na druhej strane nehovorí nič o tom, kto by mal právo monitorovať a kontrolovať túto autoritu. Myslel azda, že by mohla existovať nejaká vyššia entita nad touto globálnou autoritou? A ak áno, o akú entitu by malo ísť? Bola by to OSN? Alebo nejaký globálny hegemon, akými sú dnes Spojené štáty americké? A mala by byť takáto entita zodpovedná v demokratickom zmysle? Ako sa totiž opýtal pred niekoľkými rokmi Robert Keohane, „Čo nám demokratické princípy, ak sú správne implementované, hovoria o želaných vzorcoch zodpovednosti vo svetovej politike? Ktoré entity by mali byť brané na zodpovednosť? Komu by sa mali zodpovedať a akým spôsobom?“ (Keohane 2003: 132). Pápež na tieto otázky vo svojej encyklike (možno úmyselne) neponúka odpoveď. V každom prípade, je zrejmé, že volá po znovupremyslení medzinárodnej politickej štruktúry, zatiaľ čo dlhotrvajúcu debatu o reforme OSN považuje za nedostatočnú.

Benedikt XVI. teda v podstate zopakoval a nanovo artikuloval myšlienky Jána XXIII. o charaktere globálnej autority. Podľa neho sa zdá byť nevyhnutné, že táto autorita sa „bude musieť riadiť právom, dôsledne sa držať princípov subsidiarity a solidarity, byť zameraná na uskutočňovanie spoločného dobra, zasadzovať sa o realizáciu autentického integrálneho rozvoja, inšpirovaná hodnotami lásky v pravde“ (Benedikt XVI 2009b: § 67). Len pripomeňme, že myšlienku integrálneho rozvoja všetkých ľudských bytostí prevzal z vyššie spomínanej encykliky Pavla VI. *Populorum Progressio*. Problém manažovania a udržateľnosti takéhoto rozvoja kráča ruka v ruke s ďalšími otázkami. A máme dobré dôvody predpokladať, že tieto problémy by mali byť zahrnuté do potenciálneho portfólia globálnej verejnej autority. Znovu zopakujme, že pápež nepíše nič o vhodných mechanizmoch rozvoja alebo o zabezpečení dlhodobej a kontinuálnej (politickej a environmentálnej) udržateľnosti.

O postavení takejto autority v rámci spoločenstva štátov mal však Benedikt XVI. jasnú predstavu. Očakával, že toto svetové spoločenstvo automaticky rozpozna a uzná tento typ autority a obdarí ju účinnou mocou, „aby mohla každému zaistiť bezpečnosť, dodržiavanie spravodlivosti a rešpektovanie práv“ (Benedikt XVI 2009b: § 67), ktorá (moc) bude následne týmito štátmi plne uznávaná. Len ťažko si však môžeme predstaviť, ako by tie štáty, ktoré rady podnikajú unilaterálnej vojenskej akcie, mohli alebo mali inklinovať k rešpektovaniu

⁴³ Rok predtým vo svojom príhovore k Valnému zhromaždeniu OSN pontifik poukázal na to, že súčasné medzinárodné spoločenstvo čelí paradoxu multilaterálneho konsenzu, kedy sa dohoda nedosahuje prostredníctvom najväčšieho možného počtu krajín, ale „je stále podriadená rozhodnutiu niekoľkých, zatiaľ čo svetové problémy volajú po intervencii v podobe kolektívnej akcie medzinárodného spoločenstva“ (Benedikt XVI. 2008: 332).

⁴⁴ V latinčine „*Auctoritas politica mundialis*“.

rozhodnutí tejto autority, ako to Benedikt XVI. očakával. Spomeňme v tejto súvislosti také zjavné príklady, akými sú invázia USA do Panamy (1989), vojenská intervencia počas druhej vojny v Zálive (2003), alebo ruské vojenské intervencie v Gruzínsku (2008) či na Ukrajine (2014).

Ako je všeobecne známe, tieto veľmoci sa príliš necítia byť viazané medzinárodným právom a často konajú v medzinárodnom prostredí ako hegemónni aktéri, ktorí sú si dobre vedomí svojej *hard power*. Inými slovami, „*extrémne vplyvné štáty sa zdajú byť imúnne voči zodpovednosti, ak ju odmietnu akceptovať*“ (Keohane 2003: 148). Aj keď teda žijeme „*v ére tzv. globálneho vládnutia, nemali by sme sa mýliť v tom, že si myslíme, že nové medzinárodné inštitúcie úplne eliminovali silu štátov. OSN nikdy doteraz nebola schopná realizovať vládnutie úplne mimo záujmov špecifických štátov, keďže Bezpečnostná rada OSN dáva piatim národom (sic!; doplnil M. S.) (USA, Veľká Británia, Rusko, Francúzsko a Čína) právomoc veta*“ (Kiely 2005: 48). Zahraničná politika svetových veľmocí nikdy nemala sklon súhlasiť k sebazaväzujúcim princípom globálnej alebo kozmopolitnej spravodlivosti (cf. Dufek 2010: 130).⁴⁵ Ba čo viac, ako poznamenal Rawls (2013 [1999]: 80), hoci tieto štáty nemusia byť expanzionistické, „*obraňujú svoje bezpečnostné záujmy a demokratická vláda sa na ne môže ľahko odvolávať, aby presadila tajné zásahy, aj keď v skutočnosti sa za nimi skrývajú ekonomické záujmy,*“ čo je len mierne transformovaná myšlienka vychádzajúca z Carla Schmitta. Ten totiž vo svojich neskorších prácach (ako napr. v *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, 1950) tvrdil – ako to výstižne zhrnul Kervégan (2015: 207) –, že „*[n]avonok predvádzané odhodlanie ustanoviť jednotu sveta na základe demokracie a ľudských práv sa (...) pomeriava s realitou veľmocí a ich záujmov, náležite odetých do jazyka univerzality a práva.*“

V každom prípade platí, že široké koalície založené na pripravenosti a ochote ostatných štátov spolupracovať vznikajú pod vedením najsilnejšieho štátu, teda jeho hegemónneho líderstva. Vytvorenie akejkoľvek formy medzinárodnej (vojenskej či nevojenskej) koalície bez súhlasu medzinárodnej inštitúcie (v súčasných podmienkach medzinárodného práva je to iba OSN, ktorá je globálnou inštitúciou s týmto typom právomocí) je nepredstaviteľné bez rešpekt vzbudzujúcej a globálne vplyvnej (super)veľmoci. Akýkoľvek štát, o ktorom sa verí, že je „*predurčený viesť*“ („*bound to lead*“) očakáva, že bude automaticky nasledovaný tými, ktorí sú pripravení ho nasledovať. Zmysel pre zodpovednosť pociťovaný takýmito štátmi však nemá inštitucionálnu podobu. Nejde teda o zodpovednosť pociťovanú zo strany aktérov voči konkrétnej medzinárodnej inštitúcii. Má formu záväzku voči spoločne zdieľaným princípom. Takýmto princípom môže byť, napríklad, zásada vyhrať vojnu v mene vágne definovaných humanitárnych cieľov. Takže sa môže zdať, že hlavné líderské štáty sú úplne imúnne voči akejkoľvek zodpovednosti. Žiadny z troch možných režimov demokratickej zodpovednosti, aké identifikoval svojho času Goodin (2008: 161–176), teda zodpovednosť štátneho, trhového a neziskového sektora, na ne nemôže byť aplikovaná. Mali by sme však poznamenať, že to nie sú len supervel'moci, ktoré sú považované za úplne imúnne voči zodpovednosti. Prírodzene, mohli by sme spomenúť niektorých ďalších

⁴⁵ Aby sme však boli féroví, pripomeňme, že niektorí tvrdia, že „*veľké mocnosti, vrátane Spojených štátov amerických, postupne spolupracujú prostredníctvom flexibilných koalícií ochotných,*“ a to v širšom kontexte objavovania sa bezpečnostného vládnutia (Krahmann 2005: 543).

medzinárodných aktérov a entity, ako napríklad transnacionálne mocenské elity (pozri Kauppi, Madsen 2013, 2014), nadnárodné korporácie, globálne teroristické siete, masové náboženské hnutia a v neposlednom rade aj katolícku cirkev, ktorá „nie je príliš zodpovedná žiadnej ľudskej inštitúcii či skupinám“ (Keohane 2003: 147).

8.1.3 Nóta z roku 2011

Najväčšiu pozornosť otázkam globálneho vládnutia venovala katolícka cirkev vo svojej sociálnej náuke prostredníctvom dokumentu, ktorý je, paradoxne, situovaný o čosi nižšie pokiaľ ide o jeho vnútrocirkevné hierarchické zaradenie, než sú pápežské encykliky. Tento dokument taktiež prekonáva istú naivitu a vágnosť, ktorá bola typická pre vyššie spomínané pápežské texty. Ide o „Nótu za reformu medzinárodného finančného a menového systému v perspektíve verejnej autority s univerzálnou právomocou“ (ďalej len „Nóta“), ktorú hneď v niekoľkých jazykových mutáciách vydala 24. októbra 2011 Pápežská rada pre spravodlivosť a pokoj (*Iustitia et Pax*) vedená kardinálom Petrom Turksonom. Nóta cituje učenie pápežov za posledných 40 rokov. Prezentyje zároveň najjasnejšie predstavy o globálnej politickej autorite z katolíckeho hľadiska. Jej význam a úloha v svetovom politickom systéme sú v Nóte vysvetlené lepšie a dôkladnejšie než v mnohých predchádzajúcich pápežských alebo koncilových dokumentoch.

Nie je verejne známe, kto sú skutoční autori tohto textu. Máme však dobré dôvody myslieť si, že išlo o tím odborníkov z rozličných ekonomických oblastí s neokeynesiánskou orientáciou.⁴⁶ Globálna verejná autorita by podľa nich „mala mať realistický základ a mala by začať pracovať postupne“ (Pápežská rada... 2011). Autori jednoznačne súhlasia (čo nie je prekvapujúce) s predchádzajúcim pápežským učením o tom, že táto autorita by nemala byť ustanovená bez širokého konsenzu štátov, teda medzinárodného spoločenstva. Každý štát by mal vyjadriť svoju vlastnú pripravenosť byť subjektom rozhodnutí tejto autority. Autori sa nazdávajú, že jej ustanoveniu „by mala predchádzať fáza koncentrácie, na základe ktorej vznikne legitímna inštitúcia, schopná účinného riadenia a zároveň umožňujúca každej krajine vyjadrovať a usilovať sa o svoje vlastné partikulárne dobro“ (ibid.). V opačnom prípade by autorita nemala dostatočnú efektivitu a legitimitu.

V Nóte sa ďalej píše, že táto autorita by nemala byť nastolená silou a nemala by byť ani „plodom donútenie alebo násila“ (ibid.). Jej sila by mala byť založená na spontánnom súhlase svetového spoločenstva. Vlády jednotlivých štátov by mali pritom prirodzene a dobrovoľne rešpektovať takto vzniknutú globálnu autoritu. Navyše, tieto vlády „nemajú bezvýhradne slúžiť svetovej autorite,“ lež práve ona „má slúžiť jednotlivým členským krajinám podľa princípu subsidiarity“ (ibid.). Princíp subsidiarity je tu považovaný za kľúčový. Spoločne so solidaritou, spoločným dobrom a dôstojnosťou ľudskej osoby tvorí piliere celej KSN. Globálna verejná autorita by mala pôsobiť iba keď by prijímatelia

⁴⁶ Ako správne poznamenal Dryzek (2010: 182–184), napriek skutočnosti, že trhový neoliberalizmus sa na istú chvíľu javil ako hegemonický a triumfujúci na poli medzinárodnej politickej ekonómie, antiglobalizačné protesty a hnutia za globálnu spravodlivosť sa pred niekoľkými rokmi objavili ako kontra-diskurz. Tento kontra-diskurz začal narušovať dlhotrvajúcu dominanciu kapitalistickej mentality, prinajmenšom medzi niektorými akademikmi a u mladej generácie. Vnímanie neoliberalizmu ako dominantnej ideológie globálneho kapitalizmu je však len jedno z viacerých možných chápaní tohto pojmu.

politických rozhodnutí na nižších úrovniach, čiže štáty, neboli schopní spravovať svoje sociálne a finančné otázky samostatne. V ďalších častiach textu si priblížime práve tento princíp a jeho úlohu v rámci globálneho deliberatívneho modelu.

V tejto súvislosti ale vyvstáva otázka, ktoré oblasti by mali spadať do kompetencie takejto globálnej autority. Z pohľadu KSN sa zdá, že svetový politický systém by mal mať formu akejsi globálnej konfederácie. KSN však neponúka odpoveď na otázku, akú inštitucionálnu formu by mala mať takáto prípadná konfederácia. Čo je však ešte závažnejšie je, že cirkevné dokumenty nehovoria nič o úlohe globálnej autority v takejto konfederácii. V Nóte sa môžeme dočítať, že globálna autorita by sa mala vyvíjať postupne na základe už existujúcich princípov multilateralizmu, *„a to nielen na diplomatickej úrovni, ale aj a predovšetkým v oblastiach trvalo udržateľného rozvoja a mieru“* (ibid.). Zjavne teda demokracia nie je princípom, ktorému by v tejto súvislosti KSN venovala svoju pozornosť. Aj z tohto dôvodu v záverečných častiach tejto kapitoly budú implementované prvky deliberatívnej demokracie do inštitucionálneho dizajnu globálneho vládnutia. Predtým však zameriame našu pozornosť na otázky týkajúce sa tohto typu vládnutia, ako aj globálnej občianskej spoločnosti, ktorú budeme nazývať globálny *demos*.

8.2 Globálny demos ako neinštitucionálna demokratická alternatíva

Vyššie uvedené slová môžu naznačovať, že teória globálneho vládnutia nazeraná cez prizmu KSN v sebe nesie určité idealistické alebo utopické črty. Niektoré sekulárne teórie globálneho vládnutia však majú tiež isté rysy idealizmu. Hoci od začiatku nového tisícročia ubehlo už takmer dvadsať rokov, niektoré súčasné charakteristiky potenciálnej štruktúry globálneho vládnutia pripomínajú tie utopické vízie budúcnosti, ktoré sa šírili naprieč euro-americkou verejnosťou na počiatku minulého storočia. Dnes sa totiž nie zriedkavo medzi teoretikmi verí, že, napríklad, globálna architektúra *„závisí od vytvorenia systému globálneho vládnutia (...), ktorý bude viesť k ustanoveniu globálneho regulačného systému formujúceho rôzne interakcie za hranicami národných štátov“* (Cihelková et al. 2014: 117). V tomto prípade ide zjavne tak trochu o štátocentrický a inštitucionálny prístup, podľa ktorého sa na globálnej úrovni musia aplikovať tie isté rozhodovacie mechanizmy a postupy, ako je to v prípade štátnej úrovne. To isté môžeme povedať aj o myšlienkach globálnej občianskej spoločnosti, na ktorú sa nazerá ako na *„ďalšiu úroveň politického konania, ktorá dopĺňa národné arény politickej interakcie“* (Císař 2003b: 20). Málo prekvapujúcim dôsledkom je, že niektoré súčasné definície globálneho vládnutia priamo vylučujú globálnu občiansku spoločnosť a zahŕňajú iba štáty, medzinárodné organizácie, mimovládne organizácie a transnacionálne korporácie (pozri Lake 2010: 590).

V tomto zmysle sú globálna občianska spoločnosť ako aj globálne vládnutie iba obyčajnými predĺženiami štátnej autority: na jednej strane ako „neviditeľná ruka globálneho regulátora“, alebo na strane druhej ako nové pole činnosti národných vlád, zvlášť tých, ktoré sú ekonomicky a/alebo vojensky najmocnejšie (napríklad vláda USA, čínska vláda, francúzska vláda, nemecká vláda, izraelská vláda). V tomto zmysle sa globálne vládnutie mení krok za krokom na globálnu vládu svojho druhu, takú, ktorá nesie znaky hegemonného unilateralizmu (pozri Tambakaki 2009). Je zjavné, že takýto unilateralizmus je „vládnou jedného nad mnohými“ a nie „vládou mnohých nad sebou samými.“ Paradoxne,

tento prístup nekorešponduje s dominantným neoliberálnym mainstreamom (spomeňme si na Mouffeovej ostrú kritiku neoliberálnej hegemonie v západných demokraciách), ktorý sa usiluje o elimináciu akýchkoľvek regulačných mechanizmov v ekonomike a politike. Ani neberie do úvahy teoretickú možnosť zániku štátov alebo úpadok siete tradičných štátov, idúci ruku v ruku s nárastom sekulárnych foriem univerzálnych politických organizácií, akú presadzuje nový medievalizmus a jeho proponenti (pozri napr. Friedrichs 2001, 2004). Takýto prístup ku globálnemu vládnutiu počíta s rigidnou inštitucionalizáciou, ako aj kontrolou globálnych medzištátnych a medzinárodných neštátnych vzťahov. Dokonca aj známy sociológ Manuel Castells uvažuje v domto duchu o „*globálnom sieťovom štáte*“ vo svojej vízii budúceho usporiadania globálneho vládnutia (Castells 2005: 14–15). Veľmi správne teda poznamenáva Kuyper (2013: 198) keď tvrdí, že aj keď akademici už začali obracať svoju pozornosť smerom k potenciálnym cestičkám ku globálnej demokracii, špecifická analýza jej inštitucionálneho dizajnu ostáva zriedkavá. A ak sa aj objavuje, ostáva v silnom zajatí inštitucionálneho videnia.

8.2.1 Inštitucionálny prístup ku globálnemu vládnutiu

Inštitucionálne videnie globalizácie môžeme v súčasnosti označiť za akademický mainstream. Jedným z jeho reprezentantov je ekonóm Joseph E. Stiglitz. Vo svojej popularizačnej práci „*Iná cesta k trhu*“ tento popredný americký ekonóm doslova uvádza, že síce musíme vziať na vedomie fakt, že globalizácia existuje a nemožno ju zvrátiť, avšak je potrebné ju zmeniť tak, aby fungovala. A ak globalizácia má fungovať, „*musia tu byť celosvetové verejné inštitúcie, ktorú pomôžu stanoviť všeobecne platné pravidlá*“ (Stiglitz 2003: 345; zvýraz. M. S.).

Práve tento inštitucionálny prístup ku globalizácii bol a je reflektovaný práve v KSN. Vo svojej encyklike *Caritas in veritate* ponúka Benedikt XVI. jeden z najlepších príkladov takéhoto nazerania na globálne vládnutie. Tvrdí tam, že „*[g]lobalizácia si vyžaduje istú autoritu, keďže kladie problém globálneho spoločného dobra, o ktoré sa treba usilovať*“ (Benedikt XVI. 2009b: § 57). Neberie zrejme do úvahy možnosť, že takáto autorita by mohla byť rozšírená alebo rozptýlená medzi rozličných agentov a nemala by byť zameraná len na jedno mocenské centrum. Taktiež zjavne počíta s mocenskou centralizáciou a zavedením regulačných mechanizmov, ktoré majú sklon k vlastnému (seba)uchovávaniu a určitej rozhodovacej rigidnosti, ako sa to ukázalo už viackrát v dejinách. V podobnom duchu reflektuje tieto skutočnosti aj Pavel Dufek – odkazujúci nenápadne na slávnu Eastonovou charakteristiku politiky –, hoci mimo rámca KSN, keď píše:

„Pohľad na rozsiahly a stále sa rozrastajúci aparát moderného štátu (...) dáva prinajmenšom dôvod pochybovať, že administrácia globálneho daňového systému by mohla prebiehať bez súčasnej existencie globálnej byrokracie a globálnej politickej autority s donucovacou mocou, ktorá bude zaisťovať tejto globálnej »autoritatívnej alokácii hodnôt« legitimitu a zároveň dohľad nad jej fungovaním“ (Dufek 2010: 127; zvýraz. M. S.).

Tento „inštitucionálny“ prístup bol nedávno zopakovaný a zdôraznený aj v environmentálnej encyklike pápeža Františka *Laudato Si'*. V nej píše, že „*[d]vadsiate prvé storočie sa ešte stále drží systémov správy z minulosti a je svedkom úpadku moci národných štátov najmä preto, že ekonomicko-finančná dimenzia nadnárodnej povahy smeruje k ovládaniu politiky. V tomto kontexte je nevyhnutné rozvinúť prostredníctvom dohôd medzi*

národnými vládami silnejšie a účinnejšie organizované medzinárodné inštitúcie s nestrannou právomocou a mocou sankcionovať“ (František 2015: § 175; zvyraz. M. S.).

Je evidentné, že globalizácia ako ekonomický, kultúrny, spoločenský a politický fenomén (cf. della Porta 2005: 669–679) spojený s množstvom rizík environmentálneho, technologického, geopolitického, sociálneho a ekonomického charakteru (cf. Jemala 2008: 936) by mohla byť subjektom regulácie zo strany nejakej partikulárnej globálnej inštitúcie, hoci objavenie sa takejto inštitúcie zatiaľ na obzore veľmi nevidíme. Z pohľadu KSN nie je fenomén globalizácie ani dobrý ani zlý; „[n]emáme sa stať jej obeťami ale protagonistami“ (Benedikt XVI. 2009b: § 42). Byť protagonistom globalizácie môže znamenať našu vlastnú spoluúčasť na formovaní jej budúcej štruktúry, v niektorých prípadoch v adekvátnej miere kompatibilnej s „tradičnými“ činiteľmi globalizácie. A táto jej budúca štruktúra nemusí byť nevyhnutne inštitucionálna.

Nejaký kritik by mohol namietat', že dnešný svet je už dostatočne pokrytý svetovou sieťou rôznorodých regulatívnych inštitúcií, akými sú Medzinárodný menový fond (IMF), Svetová banka (WB), Svetová obchodná organizácia (WTO), Bezpečnostná rada OSN alebo, nepriamo, globálne pôsobiace svetové ratingové a rankingové agentúry. Iste nemožno pochybovať o tom, že tieto regulačné mechanizmy a inštitúcie vznikli za účelom spravovania globálnych záležitostí idúcich ruka v ruke „s akcelerovanou globalizáciou v súčasných dejinách“ (Scholte 2007: 307). Avšak tieto inštitúcie nie sú schopné „adekvátne kontrolovať ekonomické aktivity, ktoré prekračujú národné hranice“ (Klein, Lacznik 2013: 643), ani neodpovedajú pluralistickým výzvam našej pokrokovej doby. Hoci viacerí z nich vznikli ešte pred plným rozvinutím sa globalizácie, ich úloha a zmysel postupne nadobúdajú novú dimenziu práve vďaka globalizačným procesom. Ako správne poznamenáva Held (2016: 841), zmeny, „ktorým čelí multilaterálny poriadok sú podstatne odlišné od tých, ktorým v roku 1945 čelili víťazi povojnového usporiadania,“ a to aj napriek tomu, že povojnové inštitúcie typu OSN alebo brettonwoodskeho systému „vytvorili podmienky, za ktorých množstvo aktérov môže benefitovať z ekonomickej aktivity, formovania korporácií, investovania v zahraničí, rozvíjať globálne produkčné väzby a zúčastňovať sa priehrstia sociálnych a ekonomických procesov spojených s globalizáciou“ (op. cit.: 839).

Demokratizácia týchto inštitúcií v zmysle, aký napr. pre WTO navrhol – nadväzujúc na Rawlsovo *Právo národov* – pomerne nedávno Andrew Walton (2015) v podobe uplatnenia zásad rovnej politickej moci a agregatívneho hlasovania, sa zdá byť ešte ďalekým horizontom, ku ktorému vedie doposiaľ nie veľmi vyšliapaná cesta. Navyše, takéto medzinárodné inštitúcie majú autoritu iba vtedy, ak adresáti ich politik v týchto inštitúciách dokážu rozpoznať schopnosť kompetentného usudzovania a produkovania záväzných rozhodnutí. Inak povedané, medzinárodné inštitúcie „vykonávajú autoritu vtedy, ak si úspešne nárokujú právo vykonávať regulátorne funkcie, akými sú formulácia pravidiel, ich monitorovanie alebo vynucovanie“ (Zürn et al. 2012: 70).

Ostatní globálni hráči, ktorí sa na svetovej „scéne“ objavili v nedávnych rokoch, akými sú napríklad G-skupiny typu G 8 alebo G 20, prípadne skupina BRICs by tiež nemali uniknúť našej pozornosti. Ale v akom zmysle sa tieto inštitúcie odlišujú od potenciálnej globálnej verejnej autority, ako o nej už dlhé roky hovorí KSN? Tieto rozdiely sú prinajmenšom tri. Po

prvé ide o nedostatok legitimacy. Inými slovami: nedostatok zodpovednosti, ktoré majú voči svetovej verejnosti, ale aj voči národným vládám. Po druhé, viac alebo menej úzko definovaná rozhodovacia právomoc, keďže tieto inštitúcie „*nie sú dostatočne schopné regulovať škálu procesov, ktoré unikajú tradičným ohraničeniam národného štátu*“ (Kuyper 2013: 197). Po tretie ich demokratický deficit: nikto ich nevolil. Inak povedané: „*neoperujú podľa demokratických štandardov – to je otázka procedúry*“ (ibid.; pozri tiež Kuyper 2014: 621).⁴⁷ Preto ich aktivity a intervencie na medzinárodnej úrovni nie sú vždy vnímané iba pozitívne alebo ako prinajmenšom žiaduce, zvlášť tými, ktorí sú ich rozhodnutiami priamo ovplyvnení. Na tento problém poukazujú v istom zmysle autori Zürn, Binder a Ecker-Ehrhardt (2012: 70), ktorí predpokladajú „*rastúcu rezistenciu voči medzinárodným inštitúciám v takom rozsahu, v akom tieto inštitúcie vykonávajú svoju autoritu, avšak ju nedokážu budovať na dostatočných zásobách legitimacy*.“ Hovoria preto o „*politizácii medzinárodných inštitúcií*“, ktorá v ich ponímaní znamená povedomie verejnosti o týchto inštitúciách a zvýšenú verejnú mobilizáciu vzájomne súťaživých politických preferencií ohľadne politik alebo procedúr, ktoré tieto inštitúcie vykonávajú. Tvrdia pritom, že „*politizácia medzinárodných inštitúcií je dôsledkom ich novej autority. Čím väčšiu politickú autoritu medzinárodné inštitúcie vykonávajú alebo sa očakáva, že vykonávajú, tým väčšiu verejnú pozornosť zaujímajú alebo vyžadujú*“ (op. cit.: 71).

Kritici by mohli namietat', že potenciálne posilňovanie legitimacy týchto inštitúcií by mohlo byť založené na základe širokej zhody alebo súhlasu občanov každého štátu. Takýto súhlas by mohol byť vyjadrený napríklad v nejakých globálnych voľbách. Akokoľvek zaujímavá, atraktívna a lákavá je táto myšlienka, je prakticky nemožné vytvoriť podmienky pre realizáciu takýchto volieb v blízkej budúcnosti, ako správne poznamenali Dryzek s Niemeyerom (2008: 484). Ako navyše postrehli Hazenberg s Mulierim (2013: 314) „*[p]otreba demokratickej autorizácie prostredníctvom volieb legislatívneho orgánu je niektorými obhajcami globálnej demokracie opúšťaná a nahrádzaná deliberatívnou demokratickou legitimitou férovej diskurzívnej reprezentácie všetkých zainteresovaných záujmov*.“ A toto je presne to, o čo by sa mal pokúšať globálny *demos* prostredníctvom demokratickej deliberácie na svetovej úrovni.

Všetky vyššie spomínané organizácie sú prakticky neschopné určovať „*zhora dolu*“ (*top-down*) svoje vlastné princípy a pravidlá, ktoré by boli široko akceptované a rešpektované spoločnosťou suverénnych štátov, aj keď napríklad v prípade IMF a jeho opatrení môžeme hovoriť o istej miere akceptovania jeho rozhodnutí na národnej úrovni (to, za akých podmienok a v akej krajnej situácii sú tieto rozhodnutia štátmi mnohokrát akceptované netreba zvlášť zdôrazňovať). Ak by to tak bolo, bolo by to možné výlučne v spojení s akceptáciou špecifických záväzkov s'aby podmienky prijatia niektorých foriem pomoci, ako je to aj v prípade pôžičiek od Svetovej banky.⁴⁸ Tieto inštitúcie a neformálne skupiny navyše ani nie sú schopné manažovať medzinárodný politický a ekonomický systém ako

⁴⁷ O probléme demokratického deficitu ako o „*najpodstatnejšej otázke týkajúcej sa legitimacy*“, avšak v prípade OSN, píše aj Chase-Dunn *et al.* (2013: 44).

⁴⁸ Práve sem smeruje v rámci politickej ekonómie kritika neomarxistov, ktorí kritizujú buržoázu ekonomickú štruktúru a tvrdia, že globálne finančné toky majú vlastné mocenské centrá a sú spravované globálnym manažmentom, ktorý je mimo akejkoľvek demokratickej kontroly (cf. Piknerová, Naxera 2010: 159).

celok, ako to predpokladá teória globálnej verejnej autority. Všetky ich „manažérske úspechy“ sú len čiastkové a dočasné.

Vyššie spomínané vágne charakteristiky a predpoklady globálneho vládnutia sú založené na úzkom ponímaní tohto fenoménu a vychádzajú zo striktno inštitucionálneho chápania vládnutia. Spomeňme napríklad značne rozšírenú predstavu, že globálne vládnutie je predovšetkým procesom politickej koordinácie medzinárodných otázok manažovaných sieťou národných vlád a medzivládnych, ako aj nadnárodných (verejných a súkromných) inštitúcií.⁴⁹ Toto je dobre viditeľné napríklad u teoretikov kozmopolitizmu, ktorí „neodporúčajú jednu suverénnu autoritu (svetovú vládu) alebo zrušenie štátu“ (Thompson 1999: 115). Preto by zrejme len ťažko mohli súhlasiť s nejakou podobou globálnej politickej autority, bez ohľadu na to, či je postavená na inštitucionálnom alebo participatívnom základe. Práve tomuto druhému prístupu sa budeme venovať v nasledujúcej časti.

8.2.2 Participatívny prístup ku globálnemu vládnutiu

V súčasnosti sa zdá byť zjavným, že vyššie zmienený inštitucionálny prístup je už do značnej miery zastaraný. Občania liberálno-demokratických štátov, teda nie štátov ako takých, sú viac zahrnutí do politických procesov a vládnutia. I keď voličská účasť kontinuálne klesá a zdá sa, že sa stáva aj menej efektívnou, iné formy politickej participácie sa stávajú postupne čoraz viac populárnymi. Táto skutočnosť môže výrazne napomôcť kvalitnejšiemu globálnemu vládnutiu, aj keď v súčasnej podobe len pomaly a krok za krokom. Ako zdôraznili Steffek s Ferrettiovou (2009: 56), participácia občianskej spoločnosti na medzinárodnej úrovni môže (1) posilniť demokratickú zodpovednosť medzinárodných organizácií v tom zmysle, že umožní občanom (znovu)nadobudnúť kontrolu nad medzinárodným vládnutím a učiniť tých, ktorí rozhodujú, verejne zodpovednými, ako aj (2) zlepšiť epistemickú kvalitu rozhodnutí zavádzaním takých pohľadov a argumentov, ktoré by inak ostali opomenuté. Globálna občianska spoločnosť totiž ako taká v sebe zahŕňa „normatívnu politickú víziu: menej násilný a hierarchický globálny poriadok zakorenený v rovnostárskejšom a demokratickom prostredí, kde je moc zdieľaná. K tejto vízii sú pribalené také hodnoty, akými sú nenásilie, spravodlivosť, mier, solidarita, súciti a dohľad nad životným prostredím“ (Stuvland 2010: 205). Práve preto sa javí ako plauzibilná práve taká koncepcia globálneho vládnutia, ktorá je založená na spoločne zdieľaných a vyznávaných (vše)ľudských hodnotách.

To, čo budem na nasledujúcich riadkoch predkladať ako jeden z modelov verejnej deliberácie však nie je ani tak spoluúčasť občanov na vládnutí medzinárodných organizácií, ako ju v istej miere pred(po)kladajú vyššie citovaní autori, ani náhodná regrutácia občanov rôznych krajín do jedného „deliberatívneho globálneho občianskeho zhromaždenia“ (*deliberative global citizens' assembly*), ako v rámci demokratického experimentovania vo svetovej politike navrhuje napríklad Kuyper (2013: 205–210), ale priama spoločná deliberácia svetovej občianskej verejnosti, globálneho *demosu*. Ako totiž poznamenal Tully (2008: 248), „[o]bčianstvo nie je status daný inštitúciami moderného ústavného štátu a medzinárodným právom, ale dohodnutými praktikami, v ktorých sa jedinec stáva občanom

⁴⁹ Cf. Pehe (2006: 129), Scholte (2007: 308), Makariusová (2008: 41–42), Archibugi (2012: 14), Lehmannová et al. 2010: 80).

prostredníctvom participácie.“ Aj príslušnosť ku globálnej občianskej pospolitosti preto môže byť v budúcnosti určovaná mierou a intenzitou individuálnej alebo skupinovej participácie. Už dnes sa jej hlas ozýva takým rôznorodým a zjavným spôsobom – hoci stále viac-menej iba na lokálnej úrovni –, akým sú rôzne *ad hoc* participatívne aktivity a hnutia, ako napríklad hnutie *Occupy*, ktoré sa začalo v roku 2011 (pozri Smith, Glidden 2012; Bray 2014; Lorey 2014), španielske hnutie 15-M (*Movimento 15-M*), ktoré sa začalo v tom istom roku, protesty v Hong Kongu z roku 2014, fenomén „*Je suis Charlie*“ z januára 2015, francúzske konzervatívne hnutie „*La Manif pour tous*“, ďalšie francúzske hnutie „*Nuit debout*“, ktoré začalo svoju činnosť v marci 2016, participatívne rozpočtovanie, tzv. pochody hrdosti neheterosexuálnych osôb, kresťanské pro-life a prorodinné pochody, petície, otvorené listy občanov svojim politickým zástupcom, politicky či humanitárne angažované blogy atď. Za akýsi počiatok tohto typu transnacionálneho občianskeho aktivizmu môžeme považovať dnes už pamätné protesty proti stretnutiam WTO v Seattli v roku 1999, ktoré napríklad Cabrera (2010: 513) charakterizuje ako „*ľudové protesty proti aspektom ekonomickej integrácie.*“

Na jednej strane je iste pravdou, že efektivita a reálny vplyv a moc takýchto foriem občianskej participácie je otázna. Avšak na druhej strane sa ich vplyv, známosť a popularita šírili a šíria veľmi rýchlo naprieč svetom. Pozornosť médií im venovaná je taktiež bezprecedentná. Nové formy medziľudskej komunikácie, zvlášť internet a sociálne siete, umožňujú ľuďom z jednej oblasti Zeme byť okamžite informovanými o demonštráciách alebo iných aktivitách, ktoré organizujú ich spoluobčania na opačnom konci planéty, deliberovať o nich medzi sebou navzájom, prípadne sa do nich aktívne občiansky zapojiť. „*Nárast internetu súčasne s dôsledkami globalizácie (...) má významný vplyv na politickú participáciu, dokonca ak aj rozmer a dôsledky tohto vplyvu nie sú jasné alebo sú sporné*“ (Fox 2014: 502). Globálne vedomie občianskej angažovanosti sa šíri krok za krokom spolu s tým, ako sú v rozličných oblastiach realizované rôzne participatívne nástroje a mechanizmy, aj keď je faktom, že sa tak nedeje vždy celkom úspešne.

Jednou z možných alternatív sa javí byť vytvorenie nového inštitucionálneho dizajnu, ktorý nebude pozostávať z „klasických“ globálnych inštitúcií, ako ich poznáme dnes. Tento prístup by sme mohli nazvať aj ako „participatívny“, „deliberatívny“ alebo „bottom-up.“ Priestor sa preň otvára v rámci globálnej občianskej spoločnosti, ako o tom píše napríklad Višňovský (2010: 71–72; zvýraz. M. S.): „*Občianska spoločnosť za hranicami štátu je **globálna občianska spoločnosť**. Aké sú jej možnosti a poslanie? Voči komu sa má vymedzovať ako oponent, resp. partner, ak už to nie je národný štát? Jednou z možností je kreovať medzinárodné občianske hnutia voči nadnárodným politickým štruktúram, čo už v praxi existuje – vytvára sa **globálny verejný priestor na dialóg a deliberáciu**. Úloha občianskej spoločnosti v globálnom kontexte zostáva tá istá ako v národnom: pracovať demokratickými metódami a podporovať demokratické procesy.*“ V podobnom duchu sa vyjadril aj James Tully, podľa ktorého „*[m]nohopočetnosť zápasov, ktoré rozšírili občianstvo do oblasti globalizácie (...) môže byť konštruovaná ako iniciačný akt **globálneho občianstva**, ktoré otvára nové pole možností ďalšieho, **demokratickejšieho sveta***“ (Tully 2008: 245–246; zvýraz. M. S.).

Nie príliš odlišne píše aj Ferrara (2007: 72; zväz. M. S.): „Zastávam tézu, že **deliberatívna demokracia**, pokiaľ nechce zostať v područí »metodologického nacionalizmu«, môže a musí nájsť vo svojom vnútri koncepčné zdroje, aby mohla prijať nevyhnutné úpravy kategórií, ktoré vyjadruje prechod od národného štátu ako prostredia, v ktorom je definovaná politická teória, k prostrediu postnacionálnemu alebo transnacionálnemu a napokon **globálnemu**.“ S týmito názormi korešponduje aj domnienka prezentovaná J. Steffekom (2010: 60), podľa ktorého už dnes existujú určité kľúčové prvky nadnárodnej, či dokonca globálnej verejnej sféry. Taktiež aj K. Olson (2008: 97) keď popisuje ním prezentovaný model tzv. reflexívneho občianstva a jeho dobrodenie, teda „záruky rovného a dostatočného participatívneho konania“, dospieva k názoru, že tento typ občianstva nevyhnutne musí byť univerzálny, „a to v radikálne kozmopolitnom zmysle slova. Bez záruk, ktoré poskytuje práve toto riešenie nemôžeme totiž očakávať, že sa iní ľudia zapoja do zmysluplného dialógu o národnom občianstve alebo o nebezpečenstvách globalizácie.“

Podobne ani verejná autorita anticipovaná katolíckou sociálnou náukou nemusí mať nevyhnutne iba podobu politických/ekonomických inštitúcií, akými sú Medzinárodný menový fond (IMF), Svetová banka (WB), Svetová obchodná organizácia (WTO) alebo OSN. Takýto inštitucionálny dizajn by mohol byť založený na deliberácii na globálnej úrovni, ako o tom píše Rohrbacher (2011: 51) vo svojej dizertácii: „Prostredníctvom globálnej občianskej spoločnosti môžu zaznievať hlasy jednotlivcov alebo skupín ochotných (ale aj schopných) zúčastňovať sa globálnej diskusie nad témami, akými sú životné prostredie, ľudské práva či sloboda a demokracia a vytvárať tak názorovú opozíciu alebo paralelné myšlienkové prúdy k názorom politikov, medzinárodných vládnych organizácií alebo transnacionálnych korporácií a ich správanie sa tak snažiť ovplyvňovať.“

Tento typ globálneho zahrnutia národov a svetovej občianskej spoločnosti by mohol vytvoriť autentický typ globálneho vládnutia pre 21. storočie. Prostredníctvom tohto druhu reálnej globálnej politickej autority by deliberatívna demokracia mohla dosiahnuť jeden zo svojich cieľov, teda byť „cestou, ktorá optimalizuje (globálny) rozvoj“ (Bianchi 2008: 105). Faktom však je, že súčasný výskum na poli verejnej deliberácie uprednostňuje skôr mini verejnosti („mini-publics“) pred makro deliberáciou (k ich definícii pozri bližšie Ryan, Smith 2014), hoci existujú už aj príklady výskumu deliberácie na národnej úrovni (pre príklad Brazílie pozri napr. Pogrebinschi 2013; Pogrebinschi, Samuels 2014, pre príklad Kanady pozri napr. Noël 2006) či na úrovni EÚ, napr. v rámci projektu Europolis (pozri k tomu napr. Olsen, Trenz 2014). Všeobecne sa verí, že práve tieto malé deliberatívne skupiny môžu dosahovať vysoký stupeň legitimacy, redukovať riziko nedostatku zodpovednosti a prinášať efektívne rozhodnutia (pozri Chappell 2012: kap. 7). A to aj vďaka výnimočnej úlohe tzv. facilitátorov alebo moderátorov, ktorí napomáhajú úspešnému priebehu takýchto deliberatívnych fór. Ich úlohou je najmä „generovať vnútorné tlaky na diskurz. To znamená, že intervenujú v priebehu diskusie s úmyslom urobiť z neho **diskurz** v zmysle reflektívnej reči, ktorá je zameraná na vzájomné porozumenie“ (Moore 2012: 154; zväz. v orig.). Zrejme aj preto sú v poslednom čase populárne deliberácie o verejných politikách (napr. sociálne služby a zdravotná starostlivosť) v malých skupinách, prípadne na úrovni obecných zastupiteľstiev. Uprednostňovanie rôznych foriem mini verejností ako sú občianske poroty alebo zhromaždenia však zároveň riskuje, že deliberatívna demokracia vykročí „na cestu participatívneho elitizmu“ (Chambers 2009: 344).

Z tohto dôvodu by globálny *demos* mohol pozdvihnúť svoj hlas a zlepšiť alebo aspoň významne obohatiť obsolétu štruktúru systému globálnych inštitúcií. Išlo by teda vo svojej podstate o istý druh inkrementalistickkej stratégie/prístupu ku globálnemu vládnutiu, ktorá „*nevyužíva idealizovaný model inštitucionálneho dizajnu, ale skôr sa usiluje identifikovať sériu dosiahnuteľných cieľov*“ (Kuyper 2015b: 676), pričom takýmito cieľmi (a východiskovými bodmi zároveň) sú práve už spomínané spoločné hodnoty humanity.

Iba ten druh globálneho vládnutia môže byť považovaný za legitímny, ktorý „*používa presvedčanie viac než nátlak alebo spoliehanie sa na sankcie ako na prostriedky vplyvu,*“ ako napísal pred niekoľkými rokmi Keohane (2002: 339). A presvedčanie, ako je dobre známe, sa výborne uskutočňuje práve v deliberatívnom prostredí. Samozrejme, Keohane písal o presvedčaní tých, ktorí sú subjektom rozhodnutí globálnych inštitúcií. V tomto zmysle ide o externý typ presvedčania. V deliberácii, naopak, je to interná forma presvedčania, ktorá sa uskutočňuje. Verejná deliberácia „*je o presvedčaní a keď je hovoriaci úspešný v presvedčaní toho, ktorý počúva pokiaľ ide o jeho návrh, potom implementácia tohto návrhu nebude typom nariadeného rozhodnutia hovoriaceho voči počúvajúcemu, ale dvoch (osôb; doplnil M. S.), ktoré zdieľajú spoločný úsudok*“ (Rostbøll 2005: 389). Je zároveň hodné povšimnutia, že tento typ presvedčania má aj významné externé účinky. A tieto účinky nemusia byť nevyhnutne priame. Znamená to, že prijímatelia politických rozhodnutí ich môžu v rôznom stupni intenzity vnímať a byť nimi nepriamo alebo aj priamo ovplyvnení. Nevyhnutnou podmienkou takéhoto presvedčania v rámci deliberatívneho procesu je však dodržanie elementárnej cnosti, t. j. ochota zainteresovaných akceptovať obmedzenia týkajúce sa konania, ktoré implikuje proces verejného zdôvodňovania. Ide teda o svojho druhu morálny rešpekt, ktorý prekračuje bežné politické hranice, avšak v kontexte (globálneho) politického spoločenstva jeho špeciálny význam spočíva v tom, že sa občania navzájom rešpektujú ako rovní autori rečových aktov a odvolávajú sa na normy, ktoré sú všeobecne záväzné v rámci základnej štruktúry zákonov. Ide teda zhruba o to, čo Forst (2001: 366) nazýva „*najvyššou morálno-politickou cnosťou demokratických občanov.*“

8.3 Deliberovať globálne, rozhodovať lokálne alebo naopak?

Demokraciu si už zvlášť dnes v globalizovanej dobe môžeme len ťažko predstaviť ako statický systém. Uskutočnili sa totiž „*v minulosti zásadné zmeny v liberálnych demokraciách*“ (Chappell 2012: 121). Počas ostatných zhruba pätnástich rokov zaznamenávame postupný nárast záujmu o otázky demokratizácie už existujúcich demokracií (Pateman 1996; Cornwall, Goetz 2005; De Sousa Santos 2007; Dufek, Holzer 2013; Isakhan, Slaughter 2014). Iste, len ťažko možno spochybníť potrebu zlepšovať proces občianskej inklúzie do demokratického rozhodovania, ako na to poukazuje už desaťročia vyššie analyzovaná teória a prax participatívnej demokracie. Samotný demokratický inštitucionálny poriadok totiž v sebe „*vždy obsahuje nedemokratické elementy. A preto je tu požiadavka demokratizácie prostredníctvom neustáleho posudzovania chýb inštitucionálnych foriem (vládnutia; doplnil M. S.), skôr než nejaké definitívne usporiadanie prostredníctvom prijatia konkrétnej inštitucionálnej formy demokracie*“ (Eriksen, Fossum 2012: 16). Zrejme aj preto dnes medzi teoretikmi a akademikmi existuje pomerne široká zhoda na tom, že musíme čeliť dlhotrvajúcej výzve zlepšovania a redizajnovania našich liberálnych demokracií, ktoré sú dnes zjavne v kríze. Takmer jednohlasne preto títo akademici volajú po tom, aby boli

občania pripustení bližšie (či dokonca navrátení) do politiky a procesov vládnutia (pozri napr. Fung 2015), ktoré boli sprivatizované domácimi a/alebo globálnymi ekonomickými elitami. V skutočnosti teda v tom spočíva hlavný zmysel deliberatívnej demokracie, či už na mikro alebo na makroúrovni.

Teórie deliberatívnej demokracie je, ako už bolo podrobne spomínané vyššie v teoretickej časti práce, nepochybne veľmi diverzifikovaná. Jedni ju vnímajú ako „[j]ednu verziu radikálnej demokracie“ (Warren 1996: 241), ako druh „kritickej teórie“ (Rostbøll 2005: 371), ako „weberovský ideálny typ“ (Steiner 2008: 188), ako „realistickú utópiu“ (Smith 2014: 270), ako „jednu z mnohých tretích ciest“ (Šimsa 2015: 156) a iní zas ako „normatívny ideál“ (Somin 2010: 255). O rôznych „teóriách“ deliberatívnej demokracie píše Sintomer (2011: 184), pričom zdôrazňuje, že tieto predstavujú „dôležitý prínos“ k obnove demokracie ako takej, k zúšľachtovaniu verejných aktivít a dynamiku oponujúcu „tendenciám favorizujúcim populistický autoritarizmus a mechanizmom charizmatickej dominance alebo politického divadla.“

V dávnejších rokoch, kedy sa deliberatívna demokratická teória či teórie ešte len postupne rodila/i a formovala/i, napísala Seyla Benhabib (1994: 45), že model verejnej deliberácie „môže inšpirovať šírenie viacerých inštitucionálnych dizajnov.“ V tom istom čase Robert Dahl (1994: 32) predpokladal, že demokracia sa adaptuje na novú úroveň svojej existencie, t. j. že sa rozšíri z národných štátov na transnárodnú úroveň. O viac než pätnásť rokov neskôr sa David Held domnieval, že teória globálneho vládnutia čelí výzve hľadania vhodného priestoru pre demokraciu a demokratickú pôsobnosť. Navrhoval preto, že by mohla byť založená na „princípe vše-inkluzívnosti“ (*all-inclusiveness*) (Held 2010: 173), ktorý by mohol pomôcť vymedziť príslušný rámec rozhodovania na širokej, možno aj globálnej úrovni, ako aj zahrnúť také množstvo rozhodovateľov (alebo deliberátorov), aké je len možné. Jeho presvedčenie bolo zakorenené v ním ponúknutej definícii demokracie ako „nenásilného politického procesu v a cez ktorý ľudia môžu uskutočňovať a vyjednávať podmienky vlastnej vzájomnej prepojenosti, previazanosti a rozdielnosti“ (Held 2010: 147–148). Jeho kozmopolitný prístup k demokracii plne zodpovedá rozličným obratom, ktoré sa od roku 2000 uskutočnili v rámci teórie deliberatívnej demokracie: inštitucionálny obrat, systémový obrat, praktický obrat a empirický obrat (Dryzek 2010: 6–9).

Zdá sa, že uvedené Heldovo ponímanie demokracie nie je príliš odlišné od toho, ktoré ponúkla Benhabibová. Z jej pohľadu je demokraciu možné „najlepšie chápať ako formu organizovania kolektívu a verejný výkon moci v hlavných spoločenských inštitúciách na základe princípu, že rozhodnutia ovplyvňujúce blahobyť kolektívu by mali byť vnímané ako výsledok procedúry slobodnej a rozumnej deliberácie medzi jednotlivcami považovanými za morálne a politicky rovných“ (Behnabib 1994: 27). Aj z týchto starších definícií demokracie je evidentné, že jej dnešné ponímanie už nemôže byť iné než globálne. Demokracia nemôže byť vykonávaná hráčmi, ktorí nikomu nie sú zodpovední. To by išlo priamo proti jej podstate, kde sa počíta so zodpovednosťou volených zástupcov. Tým sa teda postupne vytvára priestor pre „transnacionálnu diskurzívnu reprezentáciu“ (Dryzek, Niemeyer 2008: 491–492; Dryzek 2010: 192–193). Tým by mohol byť na teoretickej rovine položená základ novaj, štvrtej generácie deliberatívnej demokracie. Po tretej generácii tento inovatívny pohľad na deliberáciu korešponduje so špecifickým „systémovým prístupom“ štvrtej

generácie deliberatívnej demokracie, ktorá bola pred časom, ako bolo spomenuté už vyššie v tejto práci, oznámená Stephenom Elstubom (2015: 107–110).

To, čo sa zdá, že v aktuálne prevládajúcom modeli globálneho vládnutia absentuje, vrátane modelu globálnej politickej autority navrhovaného katolíckym sociálnym učením, je pridanie prvku autentickej verejnej deliberácie ako cesty k autentickej demokratizácii globálneho vládnutia (cf. Omelicheva 2009: 114 *et seq.*), prostredníctvom ktorej navyše „*dochádza k otopeniu konfliktov v rámci systému a k jeho celkovej stabilizácii*“ (Rohrbacher 2011: 51–52). Toto je to, po čom volá systémový prístup k deliberatívnej demokracii. Hoci vyššie zmienené občianske aktivity akými sú sociálne hnutia nemôžu byť považované za dostatočné nástroje deliberácie, pretože „*neprodujú kolektívne záväzné rozhodnutia pre politické spoločenstvo*“ (Dryzek 2004: 76), predstavujú významný krok smerom k ešte intenzívnejšiemu verejnému zahrnutiu do procesov rozhodovania na globálnej úrovni. Preto súhlasím s niektorými teoretikmi, ktorí tvrdia, že globálne vládnutie by malo zahŕňať také strategické interakcie medzi rôznymi entitami, ktoré nie je usporiadané (iba) v podobe nejakej formálnej hierarchie (cf. Cihelková *et al.* 2014: 63; pozri tiež Míčka 2013b: 292). A to je výzva pre hľadanie nových foriem skutočného demokratického vládnutia na globálnej úrovni.

Títo noví nehierarchickí prijímatelia rozhodnutí na globálnej úrovni by mali pozostávať na čo najširšom možnom súhlase pokiaľ možno čo najpočetnejšej verejnosti pri dodržaní minimálnej požiadavky deliberatívneho procesu, ktorá spočíva na tom, že občania chápu a hodnotia svoje vzájomné dôvody a presvedčenia racionálnym a férovým spôsobom a s otvorenou myslou (cf. Forst 2001: 365–366). Práve globálny *demos* by mohol poskytovať relevantný základ pre takýto rozvoj po celom svete sa rozprestierajúcej deliberatívnej praxe. Rozhodne totiž „*má zmysel skúmať globálne vládnutie v podmienkach deliberatívnej demokracie. Demokratizácia systému globálneho vládnutia na Zemi potrebuje čerpať poučenie zo skúsenosti, nie ba z aplikácie normatívneho uvažovania*“ (Dryzek, Stevenson 2011: 1873). Pre globálnu demokratizáciu už jednoducho nie je postačujúce iba prosté medzištátne negociovanie medzi jednotlivými prijímateľmi rozhodnutí (cf. Kuyper 2014: 634). Možno dokonca povedať, že tieto negociácie mnohokrát ani nespĺňajú podmienky demokratických procedúr.

Vo svetle spomenutého vyvstáva prinajmenšom jedna významná otázka: Ako by mal takýto *demos* vyzeráť? Je ťažké si predstaviť makrodeliberáciu celej populácie našej planéty. Takýto deliberatívny model by mohol byť okamžite označený za utopický a nerealistický. V každom prípade, deliberácia v podobe globálnej verejnej autority prenáša občanov bližšie do (politických) rozhodovacích procesov, ktoré sa týkajú ich vlastných životov. Sú schopní deliberovať o otázkach, ktoré sú spoločné pre každého z nich, teda o takých otázkach, akými sú ochrana zdravia, prístup k pitnej vode, ochrana životného prostredia, globálne odzbrojovanie, rovnosť a blahobyt, integrálny rozvoj, úsilie o mierové riešenie konfliktov, medzináboženský dialóg, ochrana a posvätnosť ľudského života i úcta k nemu, medzinárodná solidarita atď.

Aby boli tieto spomínané ciele dosiahnuté, nie je potrebné vytvoriť globálne Zhromaždenie národov OSN, ktoré by reprezentovalo svojich členov „*v opozícii voči ich vládam,*“ ako to svojho času navrhoval napríklad Jason Hill (2004: 147). Nie je teda úplne nevyhnutné, že

s budovaním globálnej občianskej spoločnosti musí nevyhnutne prísť potreba „svetového parlamentu“, ktorý bude skutočným reprezentantom globálnej populácie, ako to predpokladali napr. Chase-Dunn *et al.* (2013: 46). Toho si bol dobre vedomý napr. aj jeden z popredných predstaviteľov funkcionalizmu v teórii medzinárodných vzťahov David Mitrany, ktorému „sa nepáčila myšlienka globálneho parlamentu, ako ani svetového štátu“ (Steffek 2015: 32). Na druhej strane bol jeho prístup výrazne inštitucionálny, keďže zmysel integračného procesu videl „v zaistení svetovej bezpečnosti prostredníctvom prerastania štátu a technokratickej vlády odideologizovaných medzinárodných úradov“ (Drulák 1998: 88). V odmietaní globálneho parlamentného zhromaždenia ako jedného z typických reprezentantov *top-down* prístupu ku globálnemu vládnutiu sa práve predkladaný model globálnej verejnej autority zhoduje nielen s Mitranyho názorom, ale aj s postojom Jonathana Kuypera, podľa ktorého by tento typ schém globálneho vládnutia založeného na prístupe zhora nadol „mohol obmedzovať budúce alternatívy tým, že by zabraňoval inštitucionálnemu redizajnu, eliminoval súťaž a stával sa hegemónnym“ (Kuyper 2015a: 176).

Globálna politická autorita založená na verejnej deliberácii by sa vzhľadom na svoj subjekt a ciele odlišovala aj od modelu *globálnej volenej demokracie*, aký pred pár rokmi predložil Luis Cabrera, ktorý spočiatku len pomerne všeobecne písal o „*globálnej vláde*“ a „*globálnom štáte*“ (pozri Cabrera 2010). Neskôr už do svojho projektu výraznejšie zakomponoval demokratický prvok. Podľa neho má globálna demokracia potenciál „*napomáhať najviac morálne urgentný výsledok: ochranu komprehenzívnych individuálnych práv osôb naprieč štátmi*“ (Cabrera 2014: 9). Podobne ako vyššie spomenutý Hill, ani on úplne nezavrhuje vytvorenie „*globálneho parlamentného zhromaždenia,*“ ktoré by mohlo „*hrať významnú komplementárnu úlohu v napomáhaní ochrany práv*“ (op. cit.: 10). Jeho prístup je teda rovnako ako aj v prípade KSN striktné inštitucionálny, čo aj explicitne priznáva, keď píše o „*postupnej extenzii demokraticky zodpovedných inštitúcií nad štáty*“ (op. cit.: 14; zväz. M. S.). Počíta dokonca aj s posilnením monitorovacích právomocí týkajúcich sa ľudských práv zo strany OSN, mimovládnych organizácií, akou je napr. *Human Rights Watch* a expanziou jurisdikčnej právomoci takých orgánov, akým je Medzinárodný trestný súd (cf. Cabrera 2014: 20). Takýto „*na právach založený, inštrumentálny prístup ku globálnej demokracii zdôrazňuje praktické obavy týkajúce sa ochrany práv trvalých demokratických menšín vnútri štátov, zvlášť tých, ktoré čelia útlaku alebo významným nedostatkom v napĺňaní týchto práv*“ (Cabrera 2015a: 39; zväz. M. S.). Ako bolo naznačené už vyššie, globálna verejná autorita deliberujúceho *demosu* nevychádza ani nesmeruje k takejto alebo podobnej inštitucionalizovanej štruktúre, ani jej cieľom nie je ochrana individuálnych, ale skôr zdieľaných skupinových práv vlastných širším verejným spoločenstvám.

Samozrejme, nie každá verejná deliberácia na globálnej úrovni by mohla byť považovaná za práve opísaný typ verejnej politickej autority. Deliberácia je totiž, ako napísala Simone Chambers, vždy praktická: „*Takže ak napríklad kontemplujeme o kráse vesmíru, nejde o nejakú formu deliberácie, dokonca ak aj zahŕňa podnetnú diskusiu s ostatnými kontemplatívnymi typmi (ľudí; doplnil M. S.). Nie je to forma deliberácie, pretože tu nie je na stôl položená praktická otázka typu 'čo by sa malo robiť?'*“ (Chambers 2012: 58). A navrhovaný, práve načrtnutý model predpokladá práve zameranie sa na hľadanie konkrétnych odpovedí a riešení v rámci vyššie uvedených oblastí spoločného záujmu.

Zároveň sa líši od modelu, ktorý pred niekoľkými rokmi predložil Steffek (2003), ktorý nadviazal na Weberov právno-rationálny typ legitimacy. Takýto typ medzinárodného (!) vládnutia pre Steffeka totiž znamená „*inštitucionalizáciu racionálnej komunikácie o spôsoboch, cieľoch a hodnotách*,” a to „*v každodennej praxi prevládajúcich mechanizmov legitimizácie v medzinárodnom vládnutí, ktorý je používaný v týchto inštitúciách samotných, ako aj ich vyzývateľmi*“ (Steffek 2003: 251). Hoci teda vidí v tomto type vládnutia istý „deliberatívny potenciál“, len ťažko ho možno stotožniť s deliberáciou globálneho *demosu*; má skôr bližšie práve k vyššie opísanému inštitucionálnemu prístupu. Za inštitúciu najviac zodpovedajúcu širokej participatívnej diskusii totiž považuje Valné zhromaždenie OSN, ktoré je podľa neho „*naozaj dobrým príkladom demonštrujúcim vzťah medzi inštitucionálnou a diskurzívnou dimenziou vládnutia*“ (op. cit.: 265). V dôsledku toho jeho „*diskurzívny prístup k legitimitate nad národným štátom*“ (op. cit.: 270) zostáva iba kdesi na polceste ku globálnej deliberácii.

Tak, ako by nešlo o všeobecné a nepraktické otázky typu „kontemplácia nad krásou vesmíru“, nešlo by v prípade deliberácie globálnej verejnej autority ani o vynucovanie alebo šírenie partikulárnych presvedčení, názorov alebo ideológií a ich vynucovanie na iných, prípadne za cenu vzdania sa vlastných životných štýlov a identít. Nešlo by o akúsi „vojnu ideí“, kde skupiny národov alebo etnické skupiny bojujú proti sebe navzájom o presadenie vlastného „tradičného“ svetonázoru alebo ideológie. Podstatou globálnej deliberácie by bolo zdieľanie spoločných tém a obáv, ako aj snaha nájsť vhodné a adekvátne riešenia na spoločne pociťované problémy; teda nie získanie si „srdca a mysli“ prostredníctvom nátlaku, mäkkej moci či súťaže na nejakom globálnom trhu ideí. Podobne aj katolícka cirkev, z ktorej sociálneho učenia vzišiel koncept globálnej verejnej autority je presvedčená, že spoločný základ ľudstva je inherentný všetkým národom naprieč svetom a ten ako taký môže prekonať aj hlboké nezhody, pretože „*všetci sme Božie deti*“ (Benedikt XVI. 2012).

Odpoveď na otázku hľadania optimálneho modelu globálnej verejnej autority, ktorá pozostáva z deliberácie globálneho *demosu*, môže byť založená na účinnom a efektívnom používaní moderných technológií, ktoré by mohli byť rozšírené do podoby „*formovania bezdrôtových komunikačných sietí*“ (Castells 2005: 15). Tieto technológie, spolu s rastúcimi obavami o horeuvedené spoločné globálne témy, sa môžu stať vhodným nástrojom efektívnej implementácie verejnej deliberácie na globálnej úrovni, t. j. nie iba na opätovné „prinesenie štátov späť“ do centra diania, ako sa uvažovalo pred viac než desiatimi rokmi (pozri napr. Drezner 2004). Informačné technológie totiž zaručujú tie princípy, ktoré sú kľúčové pre deliberatívnu demokraciu: otvorenosť, verejnosť a inkluzívnosť. Navyše, umožňujú rýchlu reciprocitu a poskytujú silnú legitimitu rozhodnutiam, ktoré boli učinené, aj keď nie sú jednoznačne kolektívne záväzné (pozri diskusiu o čistom proceduralizme vyššie v tejto práci). V tomto zmysle sa globálna demokratizácia prostredníctvom reprezentácie diskurzov stáva realitou. Aj preto nie je vhodné pýtať sa otázku, či je tu už nejaký globálny *demos*, ale či tento *demos* môže slobodne, bez donútenia, obmedzenia a demokraticky vyjadriť svoju vôľu a či je ho „počut“ aj v politickom zmysle slova.

V kontexte úloh informačných technológií v rámci systému globálneho vládnutia vyvstáva aj niekoľko závažných otázok. Prvou je, ako je možná demokratická participácia na

globálnom vládnutí v prípade tých národov, ktoré nemajú žiadny alebo len slabý prístup k týmto technológiám vzhľadom na svoje chabé hospodárske podmienky. Druhou otázkou je problém potenciálnej cenzúry a manipulácie s informáciami, zvlášť u tých štátov, ktoré majú nedemokratické alebo hybridné politické režimy. Tretia sa týka problému, ktorý načrtol pred časom Fabio Wolkenstein (2016: 306) pri uvažovaní o svojom modeli vnútrostraníckej deliberatívnej demokracie. Ako upozorňuje, je síce pravda, že online deliberácia spĺňa podmienku vzájomnej občianskej interakcie. Na druhej strane však môžeme pochybovať o jej skutočných deliberatívnych kvalitách. Fungujú totiž na nezáväznej báze: participanti môžu vyventilovať svoje názory a postoje a následne sa odpojiť. Neexistuje tu požiadavka na justifikáciu vlastných tvrdení a účastníci ani nemajú potrebu či sklon odpovedať na argumentáciu alebo námietky ďalších účastníkov diskusie. Tak sa môže ctihodná myšlienka online deliberácie scvrknúť na obyčajné a neprospešné „hejtovanie“. Zdá sa teda, že ak nebudú vyriešené tieto problémy a otázky, globálny *demos* môže len ťažko vzniknúť, tobôž nie slobodne, verejne a efektívne deliberovať.

Odpoveď na prvú otázku poskytuje KSN so svojím princípom solidarity. V súčasnosti mnohé štáty globálneho Severu úspešne aplikujú občiansku inklúziu a projekty s ňou spojené na národnej, v niektorých prípadoch aj na nadnárodnej úrovni, čoho dobrým príkladom (hoci zmietajúcim sa v určitej kríze) je aj EÚ. Možno sa domnievať, že takéto projekty môžu byť poľahky rozšírené aj za hranice národných štátov „bohatých krajín“ a vytvoriť tak podmienky pre širokú inklúziu občanov globálneho Juhu. Náklady takéhoto kroku môžu byť v zásade menšie než sa môže javiť na prvý pohľad, zatiaľ čo ich efektívnosť môže byť o to vyššia. Na druhej strane tu však site bude riziko, že prístup k vhodným technickým sieťam (internetu) vôbec nevyprodukuje adekvátnu „*kultúru*, v ktorej sú jednotlivci viac naklonení hľadať rôznorodé politické názory“ (Wisniewski 2013: 253).

Odpoveď na druhú otázku je o čosi komplexnejšia. V súčasnom stave medzinárodných vzťahov a rozšírenosti liberálnej demokracie sa zdá, že nie všetky kultúry a národy môžu byť plne začlenené do globálneho demokratického *demosu*. Pojem „plné začlenenie“ však neimplikuje ich automatickú exklúziu. Preto sa nazdávam, že v neinštitucionálnom projekte verejnej autority by sme mali počítať špeciálne len s tými národmi, ktoré Rawls (2013 [1999]) nazýva „*rozumné liberálne národy*“ („*reasonable liberal peoples*“) a „*slušné národy*“ („*decent peoples*“). Máme dobré dôvody veriť, že iba tieto národy môžu zabezpečiť celkové odstránenie bariér v podobe informačnej manipulácie, cenzúry a bezpečnosti virtuálneho prostredia v prospech účastníkov globálnej deliberácie. Hlavné podmienky demokratickej deliberácie, akými sú existencia otvorených verejných debát, slobodná tlač, občiansky spoločenstvo či participatívna politická kultúra (cf. Chappell 2012: 121–122, 125) môžu byť totiž len ťažko dosiahnuté v tých spoločnostiach, ktoré nie sú liberálno-demokratické, alebo aspoň „slušné“ v rawlsovskom zmysle.

Takýto prístup môže pôsobiť značne exkluzivisticky a uzatvárať cestu tým národom a ich príslušníkom, ktorí sú ekonomicky alebo sociálne znevýhodnení oproti tým, ktorí pochádzajú z národov s liberálno-demokratickým režimom, alebo aspoň z národov „slušných“. Na druhej strane si ale nemôžeme predstavovať takýto deliberatívny dizajn v tom zmysle, že by úplne vylučoval z globálneho vládnutia a účasti na globálnej verejnej

autorite celé skupiny národov. Každý národ by totiž mal mať garantovanú možnosť participovať na tomto projekte ak a iba ak si to jeho príslušníci želajú a chcú to. Zároveň je jasné, že by v tomto prípade určite nešlo o nejaký „svetový parlament“. Globálny *demos* pozostávajúci z „globálnych občanov“ by mohol vykonávať svoju moc prostredníctvom národných *ad hoc* skupín. Členstvo v nich by bolo dočasné a dobrovoľné. Žiadnemu racionálnemu a rozumnému obyvateľovi sveta by nemalo byť zabránené, aby sa stal súčasťou takejto podoby globálnej verejnej autority.

Prístup k členstvu musí ostať otvorený všetkým rozumným a mentálne zdravým dospelým jedincom, ktorí nie sú indiferentní voči životným podmienkam svojim a svojich spoluobyvateľov z ostatných končín planéty. Z globálnej perspektívy totiž to, čo sa týka jedného ovplyvňuje v podstate všetkých ostatných. Viditeľné je to najviac na problematike ochrany a udržateľnosti čistého životného prostredia či prístupu k neznečistenej pramenitej pitnej vode. Zatiaľ čo v minulosti bolo – najmä v určitých politicko-ideologických kruhoch – populárne heslo „*Osobné je politické*“, dnes sa zdá, že by sme mohli presadzovať iné heslo: „*Globálne je politické*.“ Hoci na tejto úrovni deliberácie je plná inklúzia len ťažko dosiahnuteľná, neznamená to, že globálna populácia je v nej nevyhnutne podreprezentovaná alebo slabo reprezentovaná. Ako totiž vyzdvihol Goodin (2008: 247), „*nejaká účasť je lepšia než žiadna, a to dokonca aj vtedy, ak je »plná účasť« všetkých relevantných odlišných skupín nemožná.*“

Samozrejme, takáto účasť či reprezentácia miestnych záujmov príslušníkov liberálno-demokratických alebo aspoň slušných národov musí vždy rešpektovať princíp subsidiarity, „*klúčovú črtu*“ (Kearns 2014: 152) katolíckej sociálnej náuky, ako to bolo vyjadrené už mnohokrát v jej rozličných dokumentoch. Tento princíp môžeme chápať dvojakým spôsobom. Po prvé ako negatívne pravidlo rešpektujúce iniciatívy, kompetencie a zodpovednosť. Znamená to, že adekvátna autonómia a sloboda konania by mala byť ponechaná jednotlivcom vo vzťahu k spoločnosti, ako aj menším spoločenstvám vo vzťahu k tým väčším. Po druhé, pozitívne chápanie subsidiarit pozostáva z poskytovania pomoci tam, kde je to nevyhnutné. Nie je to permanentná, ale príležitostná asistencia umožňujúca realizáciu cieľov tých jednotlivcov a/alebo skupín, ktorí/é nie sú schopné ich sami realizovať; je to princíp svojpomoci. Tento princíp „*vyžaduje, aby každá skupina v rámci spoločnosti mala možnosť poskytovať svoj vlastný príspevok k dobru celku*“ (Benedikt XVI. 2009a: 173). Povedané inak, princíp subsidiarity „*priznáva slobodu rozvoja schopnostiam prítomným na všetkých úrovniach, ale zároveň vyžaduje väčšiu zodpovednosť voči spoločnému dobru zo strany tých, ktorí majú väčšiu moc*“ (František 2015: § 196).

Ako napísal sv. Ján Pavol II., odvolávajúc sa na svojho predchodcu Pia XI. a jeho encykliku *Quadragesimo anno*, subsidiarita znamená, že „*spoločnosť vyššieho rádu nesmie zasahovať do vnútorného života spoločnosti nižšieho rádu takým spôsobom, aby ju oberala o jej kompetencie, ale má ju skôr v prípade nutnej potreby podporovať a pomáhať jej, aby svoju činnosť zladila s činnosťou iných spoločenských zložiek v záujme spoločného dobra*“ (Ján Pavol II. 2014 [1991]: § 48). Práve tak ako je možné a nevyhnutné rešpektovať právomoci miestnych autorít a nižších administratívnych jednotiek štátu, tak aj globálna verejná autorita by mala rešpektovať rozsah práv národných politických lídrov, ako aj ich jurisdikčnú kontrolu. Ale mali by sme v tejto súvislosti zdôrazniť, že tento rešpekt sa týka

riadneho, nie nevyhnutne nižšieho, rozsahu práv a povinností „s ohľadom na spoločné dobro“ (Hittinger 2009: 825). Za účelom ochrany národnej autonómie a rozhodovacej kapacity by globálna verejná autorita v podobe globálneho deliberujúceho *demosu* mala adekvátne limitovať výkon svojich právomocí v rámci primeraného rozsahu, o ktorom bude panovať všeobecný konsenzus.

Nemali by sme zabudnúť, že ide a aj po prípadnom vzniku globálnej politickej autority stále pôjde o národných politických lídrov, ktorí majú a budú mať v rukách moc, ktorá môže viesť k riešeniu viacerých globálnych problémov. Ako vo svojej jedinej sociálnej encyklike *Caritas in veritate* zdôraznil Benedikt XVI. (2009b: § 41), „[d]ôvody múdrosti a rozvážnosti vedú k tomu, že sa nemá príliš unáhlene presadzovať koniec úlohy štátu. Vzhľadom na riešenie súčasnej krízy sa zdá, že jeho úloha bude vzrastať, a že opäť nadobudne mnohé zo svojich kompetencií.“

Zdieľanie otázok a tém spoločného záujmu globálneho *demosu*, na druhej strane, nevyhnutne neznamená ani nepriemerané zasahovanie do právomocí týchto národných elít, ani stratu ich jurisdikcie na štátnej úrovni. Je to totiž práve rešpektovanie princípu subsidiarity, vďaka ktorému sa možno vyhnúť „stretu civilizácií“ na kompetenčnej a jurisdikčnej úrovni. Zdieľanie totiž nikdy nerozdeľuje, ale spája. Zdieľanie spoločných problémov, obáv a ideí humanity nevedie ku konfliktu, ale k vzájomnému porozumeniu. Subsidiarita ale nie je iba o primeranom rešpektovaní kompetencií inštitúcií a orgánov nižšej úrovne a o „uváženom nezasahovaní“. Je aj o tom, že rozhodnutia vyšších inštitúcií sú rešpektované, majú svoju váhu a nie sú len „brané do úvahy“. V praxi práve načrtnutého modelu globálnej deliberácie to znamená, že hlas plynúci od náležite sformovanej globálnej verejnej autority by rozhodne nemal byť iba hlasom poradným. Mal by byť riadne rešpektovaný a kanalizovaný vo formálnom politickom zmysle, napríklad v podobe spomínaných *ad hoc* deliberujúcich skupín, teda diskurzívnych reprezentantov. Ak by to tak napokon nebolo, podmienky legitimacy a efektívnosti globálnej autority by neboli splnené.

8.4 Globálna politická/verejná autorita a jej kritici

Je iste bez akýchkoľvek pochybností, že teória globálnej verejnej autority založená na deliberácii by mohla byť predmetom kritiky, a to vzhľadom na svoje niektoré inherentné nedostatky. Sústreďme pozornosť aspoň na tie najviac viditeľné a najzávažnejšie.

Po prvé, oponenti tejto teórie môžu namietat', že problémy nadnárodnej politiky sú značne nepodobné tým, ktoré sa týkajú domácej (vnútroštátnej) úrovne. Túto výhradu môžeme pomenovať aj ako „domáci omyl“ (Goodhard 2005: 15). Myšlienka globálnej verejnej autority berie do úvahy nepodobnosť národov, s ktorými v deliberácii počíta, avšak zároveň predpokladá spoločný základ v zhode so zdieľanými princípmi humanity. Tieto princípy sú opakovane vymenúvané v už vyššie spomínaných dokumentoch KSN. Navyše, nadnárodné rozhodovanie vykonávané globálnym *demosom* sa inherentne odlišuje od domáceho rozhodovania nie iba v technických aspektoch, ale aj v charaktere diskutovaných otázok. Netýka sa len partikulárnych vnútroštátnych problémov, akými je napríklad daňová záťaž, volebné systémy, verejná správa či fiškálna politika, ale aj otázok spoločného záujmu, akými sú migrácia a utečenecké toky, čisté životné prostredie, dôstojné pracovné

podmienky, genderová rovnosť, prístup k vzdelaniu a jeho dôstojná úroveň atď. Opomenúť nesmieme ani tú skutočnosť, že „[g]lobálne problémy sa dynamicky menia, preto sa v budúcnosti budú meniť aj reakcie medzinárodného spoločenstva na ne. Zmene bude podliehať jednak obsah (agenda rokovaní), jednak forma globálneho vládnutia“ (Mattová 2011: 77).

Druhá potenciálna kritika sa môže týkať práve vyššie spomínaných zdieľaných hodnôt humanity, z ktorých by globálna verejná autorita založená na slobodne deliberujúcom *demose* mala vychádzať. Kritický pohľad hovorí, že takto predpokladaný hodnotový systém „je obyčajnou snahou o univerzalizáciu vo svojej podstate **západnej alebo buržoáznej** myšlienky; [je to teda] etický partikularizmus prezlečený za univerzálnu etiku“ (Stuvland 2010: 207; *zvýraz. v orig.*). Inými slovami, hovoriť o zakladaní globálnej deliberácie na nejakej schéme zdieľaných hodnôt znamená hovoriť o tzv. kozmopolitnom (globalistickom) liberalizme, zástancovia ktorého sú údajne „presvedčení o existencii celoplanetárneho morálneho »spoločenstva ľudstva«, z ktorého možno vychádzať pri konštrukcii princípov kozmopolitnej spravodlivosti“ (Dufek 2010: 250). Problémom takto prezumovaného spoločenstva ľudstva – čo je podľa citovaného autora „kontroverzná predstava opierajúca sa o pochybný konsenzus nad liberálnymi hodnotami a normami“ – nemôže byť realizovaná „bez ustavičnej starostlivosti o morálno-kozmpolitné vedomie každého jedinca. Ako ale tento cieľ dosiahnuť bez paternalistického zavedenia spoločných školských osnov, a teda bez postupnej premeny lokálnych spoločenstiev na liberálno-demokratické, nie je zrejmé“ (op. cit.: 251–252).

Problémom je, že takáto kritika údajného kozmopolitného liberalizmu prichádza z nesprávnej strany. Globálna politická autorita založená na deliberujúcom *demose* vychádzajúcom zo spoločných hodnôt humanity nepredstavuje liberálny koncept a existencia nejakého konkrétneho súboru liberálnych princípov nie je jej prerekvizitou. Rovnako tak nepredpokladá nevyhnutnú transnacionálnu zhodu na nejakej definícii demokracie, keďže ani nepredpokladá, že všetky spoločnosti, ktoré pristúpia na realizáciu tohto konceptu, budú nevyhnutne liberálnymi demokraciami tak, ako bol tento typ demokracie vymedzený v prvej kapitole tejto kvalifikačnej práce. Nepredpokladá teda, že demokracia bude účastníkmi vnímaná ako globálna hodnota, keďže každá demokracia, vrátane tých liberálnych, je nepochybne kultúrne podmienená. Nehovoríme tu o nejakom globálnom demokratickom štáte, ale skôr o demokratických procedúrach. Vychádza sa pritom práve z toho, čo je jednotlivým spoločnostiam a národom vlastné ešte pred procesom demokratickej deliberácie a predpokladá minimálnu zhodu na princípoch humanity, v rámci ktorých sa môže viesť adekvátna deliberácia vyhovujúca vyššie vymedzeným kritériám.

Tento typ kritiky zapadá do už dlhodobejšieho procesu vyhraňovania sa voči (rawlsovskému) politickému liberalizmu, keďže – ako upozornila už pred 20 rokmi Carol Gould (1996: 171), „[s]talo sa bežným v politickej teórii kritizovať liberalizmus za jeho abstraktnú univerzálnosť a abstraktný individualizmus, v ktorom rozdiely iných než politických názorov sú ignorované alebo premožené a odsunuté do súkromnej sféry.“ Hoci sa autor tejto práce s takouto kritikou nestotožňuje, je potrebné zopakovať, že podobná

kritika nie je v prípade vyššie načrtnutej podoby globálnej politickej autority adekvátne, keďže táto nepracuje s hodnotovým rámcom liberálnych spoločností.

Po tretie, kritici oponujú, že ostáva aj naďalej nejasné, kto bude rozhodovať o rozsahu rozhodnutí deliberátorov, ako aj extenzívnosti ich zahrnutia do rozhodovania. Existuje tu totiž riziko koncentrácie moci v rukách niekoľkých, ktorí budú rozhodovať o kompozícii deliberatívnych telies. Išlo by o „*totálne popretie deklarovaného cieľa deliberatívnej demokracie, ktorým je racionalizácia mocenského boja a jeho transformácia do podoby otvorenej debaty*“ (Císař 2003a: 44). Práve toto bolo predmetom obáv aj u Rawlsa. Domnieval sa, že budúca svetová vláda „*bude buď globálnym despotizmom alebo by vládla krehkej ríši rozštiepenej časťami občianskymi konfliktmi, ku ktorým by dochádzalo v rámci úsilí rôznych regiónov a národov získať politickú slobodu a autonómiu*“ (Rawls 2013 [1999]: 58). Vo svojej koncepcii však Rawls modeluje svetovú vládu, pod ktorou rozumie „*zjednotený politický režim s legálnou mocou zvyčajne bežne uplatňovanou jednotlivými centrálnymi vládami*“ (ibid.), vďaka čomu táto jeho koncepcia pripomína inštitucionálny prístup typický pre katolícke učenie o globálnej politickej autorite.

Ako už bolo spomenuté vyššie, takéto zneužitie alebo koncentrácia moci je výrazne menej pravdepodobná v prípade deliberatívneho prístupu ku globálnej politickej autorite za dodržania podmienok, ktoré striktné nasledujú princípy inkluzívnosti, racionálnej argumentácie a transparentnosti verejnej deliberácie. Globálny *demos* môže rozhodovať zodpovedne, opatrne a legitímne. Tak sa môže stať rešpektovanou globálnou verejnou autoritou, ktorá by mohla napomôcť obnoviť nielen globálny blahobyt, mier, bezpečnosť a rovnosť, ale predovšetkým ľudskú dôstojnosť. A takýto cieľ iste nie je nevýznamný, aj keď je značne ambiciózne. Je to totiž práve ľudská dôstojnosť, ktorá je jednou zo základných hodnôt KSN. V tomto zmysle myšlienka globálnej verejnej autority môže byť reformovaná a zosúladená s líniou katolíckeho učenia. Aj naďalej však napriek uvedenému, zdá sa, ostáva otvorenou otázkou zodpovednosti (*accountability*) takto dizajnovaného globálneho deliberatívneho telesa. Zabezpečenie rovnej účasti globálneho *demosu* totiž rozhodne nestačí. Rovná účasť, akokoľvek je dôležitou demokratickou hodnotou, je hodnotou úzko prepojenou práve so zodpovednosťou (cf. Kuyper 2014: 633).

Štvrtá dôležitá otázka vyvstávajúca v súvislosti s globálnou verejnou autoritou spočíva v probléme garantovania rešpektu k deliberatívnym procedúram. Ako už bolo ukázané vyššie, inštitucionálny prístup prezentovaný katolíckym sociálnym učením je len ťažko udržateľný. Nemôžeme sa spoliehať na „globálneho policajta“, ktorý bude regulovať a garantovať deliberatívne rozhodovanie globálneho *demosu*. Na druhej strane, tento *demos* len ťažko môže byť schopný ustrážiť deliberatívne princípy. Inými slovami: kto postráži samotného strážcu? (*Quis custodiet ipsos custodes?*). Táto otázka je úzko prepojená s námietkou, podľa ktorej deliberácia globálneho *demosu* nemôže byť súčasťou politického rozhodovania, pretože: (a) tento *demos* je neschopný predkladať relevantné politické riešenia, (b) akékoľvek priame rozhodovanie tohto *demosu* by mohlo ohroziť autonómiu štátov, (c) ak by aj menšie štáty súhlasili s postúpením časti svojej autority nejakému (ťažko definovateľnému) globálnemu deliberatívnemu telesu, veľmoci sa svojich kompetencií, neformálneho vplyvu v medzinárodných vzťahoch a relatívnych výhod v rámci svetového politického systému nikdy nevzdajú. Toto sú námietky, ktoré sú blízke

realistickému mysleniu v medzinárodných vzťahoch ako akademickej disciplíny. Navyše je evidentné, že súčasný stav teórie globálnej politickej autority neodpovedá adekvátne na tieto výhrady a deliberatívny model predložený v tejto kapitole je rozpracovaním oficiálnej verzie KSN a stále sa nachádza len v podobe akéhosi prvotného myšlienkového „výhonku“, nie ucelenej teoretickej koncepcie.

8.5 Deliberujúca globálna verejná autorita a jej perspektívy

Mnoho už toho bolo napísaného o demokratizácii v súčasnosti existujúcich demokracií na úrovni štátu. Pred niekoľkými rokmi teoretici kozmopolitanizmu otvorili diskusiu o tom, ako by sa mohla demokracia prejavovať aj na globálnej úrovni. *„Demokratické procesy v národných štátoch sa zjavne tešia vysokej miere legitimacy, čiastočne kvôli mnohým demokratickým národným štátom, ktoré umožňujú relatívne dobré fungovanie systémov deliberatívnej demokracie. Na druhej strane, vplyv verejných politík, ktoré presahujú národy v súčasnosti žijúce vnútri hraníc konkrétneho národného štátu môžu vytvoriť určitú morálnu povinnosť zahrnúť perspektívy národov ďalších krajín alebo budúcich generácií“* (Setälä 2014: 165).

Takéto „zahŕňanie perspektív“ jednotlivých národov a konkrétnych skupín či jednotlivcov bolo doposiaľ premýšľané najmä v rámci konkrétnych, už existujúcich inštitúcií. Doterajšia debata o globálnych presahoch existujúcich politických inštitúcií, z ktorých niektoré obsahujú isté nepatrné demokratické prvky (OSN) a mnohé ďalšie ich neobsahujú (transnacionálne korporácie, mimovládne organizácie, teroristické skupiny, cirkvi,...) sa ale ukázala byť nedostatočnou. Z tohto dôvodu sa stáva čoraz zjavnejším, že je nevyhnutné hľadať inú entitu, ktorá by bola schopná prevziať kompetencie globálnej rozhodovacej moci.

Takýmto spoločenstvom, ako som sa snažil na predchádzajúcich riadkoch ukázať, by mohol byť globálny *demos*. Ten by mohol vhodne doplniť alebo dokonca nahradiť už existujúce (globálne) politické inštitúcie prostredníctvom nástrojov svetovej verejnej demokratickej deliberácie, ktorá vďaka systémovému prístupu pomaly vstupuje do svojej štvrtej teoretickej „generácie“. Ako totiž ukazujú početné teoretické i empirické štúdie tohto fenoménu, deliberácia je jedinečná tým, že v nej *„občania opúšťajú svoje nevhodné faktálne postrehy, ako aj rigidne zastávané politické pohľady. Deliberácia predstavuje príležitosť pre zmenu názoru v duchu osvietenia a konsenzu, avšak bez garancií. Smerovanie a rozsah zmeny závisí od deliberácie a procedurálnych podmienok“* (Barabas 2004: 699). Navyše, optimizmu smerom k deliberatívnym formám vládnutia dodávajú aj viaceré nedávne pozorovania, ktoré môžu naznačovať, že *„deliberatívny potenciál je značne rozšírený medzi bežnými ľuďmi. Napokon, v rodinách, na pracoviskách, v organizáciách, v médiách atď. Ľudia, po väčšinu svojho času, komunikujú medzi sebou navzájom, diskutujú o rôznych otázkach, vytvárajúc dohody. A väčšina z nich uprednostňuje, aby dôležité rozhodnutia im neboli nanucované, ale s nimi vopred konzultované a diskutované“* (Reykowski 2006: 326). A to aj napriek tomu, že v niektorých štátoch, ako napríklad vo Veľkej Británii, ako upozorňujú Davidson a Elstub (2014: 381), ešte stále praktiky, procedúry a kultúra politického systému robia isté obštrukcie plnej inštitucionalizácii občianskej deliberácie a participácie.

Vo vyššie prezentovaných odsekoch som sa preto usiloval naznačiť podobu i rozsah, v akých by sa mohla a mala odohrávať deliberácia *demosu* na globálnej úrovni.

Tento by mal byť založený na koncepte globálneho občianstva, ktorý uchováva prvok národnej identity a jedinečnosti každého národa a každej partikulárnej kultúry. Globálny občan teda nie je „kozmpolita“ (*κοσμοπολίτης*) vo filozofickom zmysle slova. Je si dobre vedomý vlastnej príslušnosti k národu alebo konkrétnej kultúre. Na druhej strane, je schopný reálne rozpoznať, oceniť a spolu s ostatnými vyznávať spoločné princípy humanity, zdieľať obavy o globálne otázky integrálneho ľudského rozvoja a je tiež ochotný o nich aj demokraticky deliberovať. Slovom N. Fraserovej (2007: 144), „*tým, čo z nejakej skupiny ľudí činí spoločenov verejnosti nie je spoločné občianstvo, ale ich spoločné zapojenie v komplexe spoločných štruktúr (...), ktoré ovplyvňujú ich život. (...) Tam, kde takéto štruktúry presahujú hranice štátov, musia byť zodpovedajúce verejnosti transnacionálne. Ak to tak nie je, nemôže byť mienka, ktorú vytvárajú, pokladaná za legitímnu.*“ Sieť globálnych občanov deliberujúcich pospolu môže vytvoriť takýto typ verejnosti, entitu, ktorú tak intenzívne a dlhodobo ohlasuje KSN, čiže globálnu verejnú autoritu, avšak nie v inštitucionálnom zmysle slova. Takýto typ verejnosti by sa mohol stať viditeľnou formou globálnej politickej autority, ktorá vyznáva princípy subsidiarity, solidarity a spoločného dobra, čo sú aj jadrové princípy KSN. Na základe toho bude možné poskytnúť prijatým politickým rozhodnutiam náležitú demokratickú legitimitu.

Prirodzene, pri uvažovaní nad takýmto typom globálnej verejnej autority prichádza na myseľ mnoho otázok, akými sú správna regulácia deliberácie, prepojenosť medzi ľuďmi z rôznych časových zón a hovoriacich rozličnými jazykmi, alebo spôsob garancie rešpektu voči deliberatívnym procedúram. Je totiž pravdou, ako upozorňuje Steffek (2010: 62), že nie každá osoba a nie každá téma má šancu ovplyvniť verejný globálny diskurz. Navyše, prístup k tradičným masovým médiám, vrátane internetu, je distribuovaný veľmi nerovnomerný, čo rovnako platí pre nedostatok vzdelania alebo jazykových schopností, ktoré významne prispievajú k týmto asymetriám medzi národmi, čo sa ešte viac zvyrazňuje v globálnom kontexte.

Iné štandardné námietky proti demokratickej deliberácii ako takej, ktoré už boli spomenuté vyššie v tejto časti (pozri bližšie najmä Sanders 1997; Somin 2010) by taktiež nemali byť opomínané a brané na ľahkú váhu. Úplná odpoveď na tieto otázky však vyžaduje ešte hlbšiu a intenzívnejšiu analýzu, ktorá už presahuje možnosti tejto kvalifikačnej práce. V každom prípade, v samotnom srdci tohto „bottom-up“ prístupu ku globálnej verejnej autorite leží viera v schopnosť občanov deliberovať slobodne a bez obmedzenia alebo donútenia a zdieľať vzájomnú dôveru v princípy humanity, ako aj starostlivosti o „náš spoločný domov“, ako bolo už toľkokrát zdôraznené v dokumentoch KSN.

Záver

Participatívna, deliberatívna a agonistická demokracia boli v tejto kvalifikačnej práci predstavené a interpretované ako tri sľubné a aktuálne dominantné teórie demokracie. Vo svojich východiskách a implikáciách môžu do istej miery predstavovať reakciu na krízu súčasných liberálnych demokracií i disponovať potenciálom na jej riešenie, a to prostredníctvom intenzívnejšieho zapájania značného počtu občanov s ich rôznorodými, často navzájom kolidujúcimi názormi a postojmi do procesu politického rozhodovania.

Prvým hlavným cieľom tejto práce bolo predstavenie týchto troch prístupov a pokus o porozumenie ich ideovým základom, teoretickým východiskám i empirickým predpokladom. Na základe kritickej revízie literatúry, ktorá zahŕňala tak kľúčové diela z oblasti zakladateľov týchto konceptov, ako aj najnovšie vedecké publikácie, z ktorých niektoré boli publikované vlni či dokonca v tomto kalendárnom roku, môžeme konštatovať naplnenie tohto cieľa. Ten v sebe navyše obsahoval ambíciu výraznejšie posunúť a obohatiť súčasný stav poznania týchto teoretických prístupov v rámci českej a slovenskej akademickej oblasti.

Interpretácia všetkých troch teórií na konkrétne zvolených príkladoch predstavovala *druhý cieľ práce* vytýčený už v úvode. Využitie bolo pritom rozsiahle spektrum výskumných metód, ktoré zahrňovalo:

- filozofické odôvodňovanie v rámci skúmania možností globálnej deliberácie,
- analytické pološtruktúrované rozhovory s kľúčovými aktérmi občianskej participácie v prípade európskych občianskych iniciatív skúmaných v rámci Slovenska a Českej republiky, ako aj
- analýzu diskurzu, ktorý bol v nedávnom období vedený v Slovenskej republike na tému homosexuálnych zväzkov, a ktorý sa vyznačoval takou mierou polarizácie verejnosti a manifestovania vášní, ktorá zodpovedala predpokladom, s akými pracuje teória agonistického pluralizmu.

Z hľadiska posúdenia reliability týchto teoretických prístupov na uvedených príkladoch ako *tretieho cieľa tejto práce*, úzko prepojeného s tým predchádzajúcim, môžeme konštatovať nasledovné:

- I. Prinajmenšom na úrovni SR a ČR a pri zohľadnení vybranej vzorky respondentov analytických rozhovor sa zdá, že existuje signifikantná miera spokojnosti s týmto typom participácie a reprezentácie, či lepšie povedané zahrnutím („*engagement*“) občianskeho hlasu do politického rozhodovania. A to aj napriek rôznym existujúcim technickým a formálnym nedostatkom nástroja „európskej občianskej iniciatívy“, napriek zdržanlivému postoju Európskej komisie voči niektorým úspešným iniciatívam (napr. *One of us*), napriek jej vágnym záverom v prípade takej iniciatívy, akou bola *Right2Water*, či odmietavému prístupu, akého sa dostalo iniciatíve *Stop TTIP!*, ktorá ukázala svoju životaschopnosť v následnom procese neformálneho,

Komisiou „neposväteného“ zberu podpisov. I napriek relatívne nízkemu počtu doposiaľ zaregistrovaných iniciatív, z ktorých väčšina neskončila úspešne buď z dôvodu späťvzatia iniciatívy, nedostatočného počtu vyzbieraných podpisov alebo nie príliš ústretovej reakcii Komisie na čo do počtu vyzbieraných podpisov úspešných iniciatív.

Záujem o tento typ participácie dokumentuje aj avizovaný úmysel Vlády SR iniciovať tento nástroj „zhora“. Aj keď by išlo v takom prípade o precedens a svojho druhu i zneužitie či účelové využitie európskej iniciatívy občanov zo strany konkrétnej vlády, predsa len môžeme tento záujem o ňu označiť za náznak toho, že s občianskym hlasom už dnes politické elity nemôžu nepočítať a musia ho brať vážne („*taking citizens seriously*“). Vo svojej podstate a svojím charakterom inštrument európskych občianskych iniciatív zodpovedá radikálnej interpretácii participatívnej demokracie a má potenciál nielen odbúrať partikularizmus a nacionalizmus, ktoré sa dnes miestami vynárajú v rôznych členských štátoch, ale aj posilniť proces posilňovania európskej občianskej spoločnosti. To však len v prípade zásadnej zmeny postoja „kamenných“ štruktúr EÚ, predovšetkým Komisie, k tomuto unikátnemu participatívne nástroju.

- II. V prípade slovenského diskurzu o vzťahoch neheterosexuálnych osôb vedeného medzi rokmi 2013 až 2015 bolo zistené, že existovalo viacero znakov, ktoré ho odlišovali od teórie agonistického pluralizmu. Predovšetkým boli reprezentantmi oboch názorových táborov v spoločnosti spochybňované demokratické politické inštitúcie, či už odmietaním referenda *per se* alebo problematizovaním zvrchovaného a s Ústavou SR súladného rozhodnutia prezidenta SR obrátiť sa na Ústavný súd SR so žiadosťou o preventívnu kontrolu ústavnosti. Taktiež istý odklon od zastupiteľskej demokracie v podobe odmietania menšinových názorov i odmietanie názorového a spoločenského pluralizmu zo strany proponentov referenda o ochrane tradičnej rodiny poukazuje síce na nespokojnosť s aktuálnou podobou liberálnej demokracie, ale nehovorí viac o tom, aký konkrétny model by bolo vhodnejšie aplikovať.

Výskum tejto formy diskurzu ukázal, že liberálne požiadavky (aspoň na Slovensku) doposiaľ neuspeli na parlamentnej pôde a neboli obhajované výlučne politickými elitami s vylúčením verejnosti, ako to teoreticky predpokladá Chantal Mouffe. Podstatná časť diskurzu o vzťahoch neheterosexuálnych osôb totiž prebiehala mimo Národnú radu SR a parlamentné presadenie ústavného zákona definujúceho manželstvo rozhodne nie je možné považovať za víťazstvo politických liberálov. Skôr by naznačovalo, že konsenzus elít bol dosiahnutý v súlade s neokonzervatívnymi požiadavkami na pôde inštitúcie, ktorú Mouffe považuje za centrum liberálnej dominancie.

Príklad analýzy slovenského diskurzu poukazuje na fakt, že zhodu na niektorých základných nepolitických doktrínach nie je možné dosiahnuť práve kvôli neprekonateľným vnútrospoločenským antagonizmom, ktoré sa *netransformovali* do želaného agonizmu. Naopak, skúsenosť európskych občianskych iniciatív ukazuje, že existujú spoločné témy,

ktoré dokážu zjednocovať obyvateľov rôznych štátov naprieč hranicami. A to až to tej miery, že sa prirodzene politicky angažujú a horlivo pracujú na veci, ktorú považujú za verejne prospešnú. Hoci je táto skupina osôb nepochybne kriticky malá a z celkového počtu obyvateľov málo signifikantná, dokáže svojou aktivitou podnietiť konanie inštitúcií na úrovni EÚ, ktorá je často kritizovaná ako málo demokratická. Čo je sčasti paradoxom a sčasti pravdou. Paradoxom preto, lebo Európsky parlament i Rada pozostávajú z priamo volených politikov, na ktorých majú občania priamy dosah, prinajmenšom prostredníctvom volieb. Sčasti pravdou preto, lebo postupne narastá mocenský „apetít“ Komisie a jej snaha legislatívne ošetrovať či aspoň nastoľovať témy významné v celej Únii a postupne rozširujúce faktický kompetenčný dosah Komisie. Dôkazom toho sú aj jej stanoviská k doteraz úspešným európskym občianskym iniciatívam.

III. Spoločné témy ako pri európskych občianskych iniciatívach i spoločne zdieľaný priestor, ako ho u agonizmu predpokladá Mouffe, avšak tentoraz v prípade ľudstva ako celku, predstavovali bázu pre globálnu verejnú deliberáciu. Globálny *demos* by sa mal v podobe neformálnej verejnej autority možnosť prostredníctvom moderných komunikačných technológií vyjadrovať na neexpertnej úrovni k takým otázkam humanity, akými sú: ochrana zdravia, prístup k pitnej vode, ochrana životného prostredia, globálne odzbrojovanie, rovnosť a blahobyt, integrálny rozvoj, úsilie o mierové riešenie konfliktov, medzináboženský dialóg, ochrana ľudského života či medzinárodná solidarita.

V tejto deliberácii na globálnej úrovni by sa okrem reciprocity a inkluzívnosti akcentovala potreba nahrádzania jazyka *individuálnych záujmov* národov jazykom vzájomného *rozumového zdôvodňovania*. Táto forma deliberácie predstavuje posun na makroúroveň, a tým aj nastúpenie na novú generáciu deliberatívnej demokratickej teórie, ktorá už bola pred časom avizovaná. Pri jej analýze boli identifikované niektoré významné úskalia a problémy, predovšetkým technického charakteru. Tie však nepredstavujú výraznejšiu prekážku na ďalšie rozvíjanie deliberácie, ktorá sa doposiaľ uskutočňovala hlavne na mikroúrovni, napr. v prípade prijímania novej ústavy na Islande, Národných konventov o EÚ či deliberatívnych experimentov o prijatí meny euro v niektorých krajinách, prípadne o iných otázkach lokálneho či regionálneho verejného záujmu.

Vo svetle prebiehajúcej krízy liberálnej demokracie môžeme vďaka interpretácii všetkých troch skúmaných teoretických prístupov konkludovať, že koncepcia *agonistického pluralizmu* má skôr deskriptívny a explikatívny charakter a neponúka konkrétne nástroje prekonávania hlbokých názorových rozdelení vnútri verejnosti, takých typických pre súčasné liberálne demokracie. Ako už bolo spomenuté skôr v časti venovanej tejto teórii, v konečnom dôsledku končí vždy ako určitý „závoj“ depolitizovaného potvrdenia tohto typu demokracie. Pomáha nám porozumieť viacerým príčinám antagonistickej polarizácie spoločnosti a vysvetliť ich, ako aj odhaľovať niektoré prejavy hegemonného neoliberalného diskurzu. Sama o sebe však nedokáže ponúknuť ďalší krok a aspoň načrtnúť nástroje, ktoré by k premene antagonizmu na agonizmus mohli viesť. Tiež sa ukázalo, že nemusí vysvetľovať každé partikulárne antagonistickej situácie, ktoré sú špecifické predovšetkým historickým a kultúrnym kontextom.

Naopak, *participatívna a deliberatívna demokracia* nesú v sebe potenciál transformačný a preskriptívny, pričom ponúkajú celý vejár nástrojov, prostredníctvom ktorých možno konkrétne participatívne a deliberatívne aktivity v spoločnosti realizovať a zároveň tým preklenúť partikulárne identity ich aktívnych účastníkov. Analyzované nástroje a formy (participácia prostredníctvom európskych občianskych iniciatív a globálna deliberácia) síce vykázali značné problematické momenty a čiastkové zlyhania pri svojej (v prípade globálnej deliberácie potenciálnej) realizácii, ani tieto ale neboli natoľko výrazné, aby úplne potlačili potenciál oboch teoretických prístupov a ich reliabilitu.

Ovplyvňovať politické rozhodovanie, ktoré je napriek bohatým participatívnym možnostiam občanov liberálnych zastupiteľských demokracií stále vnímané skôr ako výsada politických elít, je významná príležitosť, ktorá sa dnes občanom ponúka. Efektivita a výsledky dosahované využívaním týchto možností závisia na tom, ako kreatívne a intenzívne s nimi dokážu občania pracovať. Viera v schopnosti sebazdokonaľovania človeka a kreatívneho pôsobenia na jeho vlastné okolie nám radí nazerať optimisticky. Jeho sklony k sebadeštrukcii (vojnové konflikty, ničenie životného prostredia, hlboké rozpory vnútri verejnosti) však ponúkajú o čosi pesimistickejší pohľad. Ako ale uvádzajú už skôr citovaní Abdelzadeh *et al.* (2015), do úvahy by sme aj pri analyzovaní demokracie mali brať pre istotu obe perspektívy.

Summary

The rapidly changing political environment in our Western liberal democracies poses a big challenge not only to elected representatives but also to scholars. In this dissertation thesis I describe and clarify the main principles and ideas of the three currently most dominant, debated and promising democratic theories, namely participatory democracy, deliberative democracy and Mouffe's agonistic pluralism. Their criticisms and the most important polemics are included as well.

The first theory introduced in dissertation's theoretical part is participatory democracy, which is heavily neglected in the Slovak academia. It is presented especially through the prism of Carole Pateman's, C.B. Macpherson's and Benjamin Barber's writings. Their ideas on civic engagement in public life appear to be noteworthy again, especially in the light of the changing conditions of democratic citizenship – particularly in regards to the EU-wide decline in voter turnout, increasing income inequality, downgrade of social solidarity and cooperation, growing intolerance or dissatisfaction with representative democracy.

This theory has been verified on the example of the European Citizens' Initiatives (ECI), which are deemed to be one of most promising political tools adjusting EU's democratic deficit. Although the ECIs have been largely analysed from a theoretical point of view, I present an empirical snapshot of this participatory instrument viewed from the Slovak and Czech perspective. Using a series of research interviews with Czech and Slovak engaged civic activists, I explain its strengths and weaknesses, as well as a possible path to move on in order to achieve more democratic, responsive and citizen-friendly Union.

One of the main starting points and information sources for the analysis were EU legislation standards for ECIs, as well as previously conducted theoretical and empirical research published in form of scientific papers and chapters. The reason for choosing European citizens' initiatives to verify the applicability of participatory democracy in practice lies not only in the attractiveness of European themes (Europeanisation) in modern political science research, but also in the uniqueness of the idea offering about 507 million people out of 28 member states to participate in EU policy. Moreover, such an instrument has been increasingly growing in popularity and attractiveness.

The second currently dominant theory, i.e. the theory of deliberative democracy, was analysed from a different angle. Public deliberation, has been applied in practice especially at the micro level in forms of deliberative polling, citizens' juries or mini-publics. In my dissertation, by using the method of abstraction, democratic deliberation is being transposed and applied at the global level. The inspiration was drawn of the idea of a global political/public authority taken from Catholic social teaching.

Catholic social teaching is viewed as one of the most eminent social concepts. A global governance as a more or less new idea of the teaching seems to be appealing and provocative. Therefore, I aim to examine its plausibility in the light of the current debates on democratic innovations. It seems that the idea of global governance, as offered by this teaching, is focused mainly on pure institutional boosting and seeking the most appropriate “global political authority,” which observes “consistently the principles of subsidiarity and

solidarity (and) seeks to establish the common good,” as written by Benedict XVI. I suggest that a viable type of global democracy should make room for active peoples’ engagement. Viewed from this perspective, I propose to introduce some elements of public deliberation into the global democratic network. Such an improvement could help to reach more credible global governance and achieve an expected level of its efficacy.

A more or less rigid institutionalism presupposed by the doctrine has been replaced by a much more flexible and freer global network of civic deliberation on issues and topics of common interest, such as environmental and health protection, global nuclear disarmament, access to drinking water, equality and welfare, integral human development, peaceful conflict and dispute resolution, interreligious dialogue, protection of human life, or international solidarity. As a result, the existing multilevel governance at the global level (nation-states vs. global political institutions like the UN) can be transformed into a transnational deliberative body comprising of the globally deliberating citizenship, the so-called global demos.

Chantal Mouffe's agonistic democracy (agonistic pluralism) has developed as a direct response to both the deliberative democracy and Rawlsian political liberalism. Through a discourse analysis I examined the public discourse which took place in Slovakia on homosexuality and same-sex registered partnerships and culminated in the years 2013–2015, while the last of the mentioned years was the year of the referendum on the protection of the traditional family and directed against the right of sexual minorities. The objectives pursued in a part on the application of agonistic democracy were to offer a specific case study, as the existing debate on agonism seems to be quite abstract, and to test the theory in practice. The main reason of choosing this social event was not arbitrary, since it was this issue that heavily polarized Slovak society and exacerbated heated discussion, emotions, conflicts and passions that agonism considers to be an essence and sine qua non of healthy and viable (liberal) democracy.

The results of the research of the discursive practices have proved that the debate on civil unions of homosexuals does not entirely fit the assumptions and expectations of the theory of agonistic democracy. Moreover, it seems obvious that in some cases the debate is even much closer to Carl Schmitt’s political theory of “decisionism”. The application of his theory has shown that the legitimacy is based: a) on the appeals to the amount of people or historical tradition (in case of the Slovak opponents of civil unions, i.e. neoconservatives), or b) on the full application of human and civil rights and state’s neutrality towards the individual conceptions of the good (as it was in case of the Slovak advocates of civil unions, i.e. political liberals). This kind of legitimacy, then, surpasses the legality which is represented by liberal-democratic institutions.

Literatúra

Abdelzadeh, Ali; Özdemir, Metin; Van Zalk, Maarten (2015): Dissatisfied Citizens: An Asset to or a Liability on the Democratic Functioning of Society? In *Scandinavian Political Studies*, Vol. 38, No. 4, pp. 410–436.

Agamben, Giorgio; Badiou, Alain; Bensaïd, Daniel; Brown, Wendy; Nancy, Jean-Luc; Rancière, Jacques; Ross, Kristin; Žižek, Slavoj (2009): *Démocratie, dans quel état?* Paríž: La Fabrique.

Almond, Gabriel; Verba, Sidney (1963): *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press.

Arnstein, Sherry R. (1969): A Ladder of Citizen Participation. In *Journal of the American Planning Association*, Vol. 35, No. 4, pp. 216–224.

Auer, Andres (2005): Representation: European Citizens' Initiative. In *European Constitutional Law Review*, Vol. 1, No. 1, pp 79–86.

Badiou, Alain (2012): *La République de Platon*. Paríž: Fayard.

Bachrach, Peter (1967): *The Theory of Democratic Elitism. A Critique*. 9. vyd. Boston: Little, Brown and Company.

Bachrach, Peter; Botwinick, Aryeh (1992): *Power and Empowerment: A Radical Theory of Participatory Democracy*. Philadelpiha, PA: Temple University Press.

Balibar, Étienne (2014): *Equaliberty: Political Essays*. Durham, NC: Duke University Press.

Balon, Jan (2008): Teorie komunikativního jednání Jürgena Habermase. In Šubrt, Jiří a kolektiv: *Soudobá sociologie II (Teorie sociálního jednání a sociální struktury)*. Praha: Karolinum, pp. 185–203.

Bang, Henrik; Jensen, Mads Dagnis; Nedergaard, Peter (2015): 'We the People' versus 'We the Heads of States': the debate on the democratic deficit of the European Union. In *Policy Studies*, Vol. 36, No. 2, pp. 196–216.

Barabas, Jason (2004): How Deliberation Affects Policy Opinions. In *The American Political Science Review*, Vol. 98, No. 4, pp. 687–701.

Barber, Benjamin R. (1996): Foundationalism and Democracy. In Benhabib, Seyla (ed.): *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, pp. 348–359.

——— (2003) [1984]: *Strong democracy: participatory politics for a new age. 20th anniversary ed. with a new preface*. Berkeley: University of California Press.

Baroš, Jiří; Dufek, Pavel (2013): Teorie lidských práv. In Holzer, Jan; Molek, Pavel *et al.*: *Demokratizace a lidská práva. Středoevropské pohledy*. Praha: SLON, pp. 75–103.

Barnett, Michael; Duvall, Raymond (2005): Power in global governance. In Barnett, Michael; Duvall, Raymond (eds.): *Power in Global Governance*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1–32.

Barša, Pavel; Císař, Ondřej (2004): *Levice v postrevoluční době. Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

- Baume, Sandrine (2012): *Hans Kelsen and the Case for Democracy*. Colchester: ECPR Press.
- Beckstein, Martin (2011): The dissociative and polemical political: Chantal Mouffe and the intellectual heritage of Carl Schmitt. In *Journal of Political Ideologies*, Vol. 16, No. 1, pp. 33–51.
- Beitin, Ben K. (2012): Interview and Sampling: How Many and Whom. In Gubrium, Jaber F.; Holstein, James A.; Marvasti, Amir B.; McKinney, Karyn D. (eds.): *The SAGE Handbook of Interview Research. The Complexity of the Craft*. Los Angeles, Londýn, Nové Dillí, Singapur, Washington DC: Sage, pp. 243–253.
- Bell, Daniel A. (1999): Democratic Deliberation: The Problem of Implementation. In Macedo, Stephen (ed.): *Deliberative Politics. Essays on Democracy and Disagreement*. New York, Oxford: Oxford University Press, pp. 70–87.
- Bellamy, Richard (2000): *Rethinking Liberalism*. Londýn, New York: Pinter.
- (2012): The Inevitability of a Democratic Deficit. In Zimmermann, Hubert; Dür, Andreas (eds.): *Key Controversies in European Integration*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 64–70.
- Bellamy, Richard, Castiglione, Dario (2005): Za hranice pospolitosti a práv: Evropské občanství a ctnosti participace. In Hrubec, Marek (ed.): *Spor o Evropu: postdemokracie nebo predemokracie?* Praha: Filosofia, pp. 141–177.
- Bellamy, Richard; Kröger, Sandra (2014): Domesticating the Democratic Deficit? The Role of National Parliaments and Parties in the EU's System of Governance. In *Parliamentary Affairs*, Vol. 67, No. 2, pp. 437–457.
- Belling, Vojtěch (2014): *Zrození suveréna. Pojem suverenity a jeho kritika v moderní politické a právní filosofii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Benello, C. George; Roussopoulos, Dimitrios (1972): *The Case for Participatory Democracy*. New York: Grossman Publishers.
- Benhabib, Seyla (1994): Deliberative rationality and models of democratic legitimacy. In *Constellations*, Vol. 1, No. 1, pp. 26–52.
- Benhabib, Seyla, ed. (1996): *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*. Princeton: Princeton University Press.
- Bernard, Josef (2007): Participace a partnerství na lokální úrovni v českém sociálním výzkumu. In Nejd, Pavel; Čermák, Daniel (eds.): *Participace a partnerství v místní veřejné správě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, pp. 27–46.
- Bessette, Joseph M. (1980): Deliberative democracy: the majority principle in republican government. In Goldwin, Robert A.; Schambra, William A. (eds.): *How Democratic Is the Constitution?* Washington, D.C.: American Enterprise Institute, pp. 102–116.
- Bělohradský, Václav (2012): Odvrat od smyslu: O současné krizi. In Pehe, Jiří (ed.): *Krize, nebo konec kapitalismu?* Praha: Prostor, pp. 67–83.
- Bianchi, Gabriel (2008): Introducing deliberative democracy: A goal, a tool, or just a context? In *Human Affairs*, Vol. 18, No. 1, pp. 100–106.

——— (2013): Nové podoby sexuality, občianstva, noriem a reprodukcie. In *Sociológia*, Vol. 45, No. 1, pp. 5–26.

Bíba, Jan (2013): *Demokracie je agon: k Machiavelliho populistickému republikanismu. Disertační práce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav politologie.

——— (2014a): Postliberální demokracie: demokracie a liberalismus podle C. B. Macpherson a Norberta Bobbia. In Znoj, Milan; Bíba, Jan; Vargovčíková, Jana: *Demokracie v postliberální konstelaci*. Praha: Karolinum, pp. 133–181.

——— (2014b): Radikální demokracie: výzva antiesencialismu. In Znoj, Milan; Bíba, Jan; Vargovčíková, Jana: *Demokracie v postliberální konstelaci*. Praha: Karolinum, pp. 183–219.

Blattberg, Charles (2003): Patriotic, not deliberative, democracy. In *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 6, No. 1, pp. 155–174.

Bobbio, Norberto (1987): *The Future of Democracy*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

——— (2005): *Liberalism and Democracy*. Londýn: Verso.

Bočák, Michal (2014): K vybraným aspektom stabilizácie a destabilizácie „gay identity“. In Ballay, Miroslav; Gabašová, Katarína; Kudlačáková, Veronika (eds.): *Minority v subsysteme kultúry: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Nitra: Kulturologická spoločnosť v spolupráci s Katedrou kulturológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, pp. 413–421.

Bohman, James (1995): Public Reason and Cultural Pluralism: Political Liberalism and the Problem of Moral Conflict. In *Political Theory*, Vol. 23, No. 2, pp. 253–279.

——— (1996): *Public Deliberation: Pluralism, Complexity, and Democracy*. Cambridge, Mass., Londýn: The MIT Press.

——— (1998): The Coming of Age of Deliberative Democracy. In *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 6, No. 4, pp. 400–425.

Boltanski Luc; Fraser, Nancy; Corcuff, Philippe (2014): *Domination et émancipation. Pour un renouveau de la critique sociale*. Lyon: Presses Universitaires de Lyon.

Bonanno, Alessandro (2000): The crisis of representation: the limits of liberal democracy in the global era. In *Journal of Rural Studies*, Vol. 16, No. 3, pp. 305–323.

Bonde, Jens-Peter (2011): The European Union's Democratic Deficit: How to Fix It. In *The Brown Journal of World Affairs*, Vol. 17, No. 2, pp. 147–162.

Boswell, John (2013): Why and How Narrative Matters in Deliberative Systems. In *Political Studies*, Vol. 61, No. 3, pp. 620–636.

Boussaguet, Laurie (2016): Participatory mechanisms as symbolic policy instruments? In *Comparative European Politics*, Vol. 14, No. 1, pp. 107–124.

Bouza Garcia, Luis; Greenwood, Justin (2014): The European Citizen's Initiative: A new sphere of EU politics? In *Interest Groups & Advocacy*, Vol. 3, No. 3, pp. 246–267.

Bray, Daniel (2014): Neo-liberal Governance and the Protest Politics of the Occupy Movement. In Isakhan, Benjamin; Slaughter, Steven, eds.: *Democracy and Crisis. Democratizing Governance in the Twenty-First Century*. Houndmills: Palgrave Macmillan, pp. 88–107.

Breckman, Warren (2013): *Adventures of the Symbolic. Post-Marxism and Radical Democracy*. New York: Columbia University Press.

Brenner, Michael (1985): Survey Interviewing. In Brenner, Michael; Brown, Jennifer; Canter, David (eds.): *The Research Interview. Uses and Approaches*. Londýn, Orlando, San Diego, New York, Toronto, Sydney, Tokyo: Academic Press, pp. 9–36.

Brim, Luboš; Dufek, Pavel (2012): Politická reprezentace individuální a kolektivní: K otázce teoretických základů demokracie na transnacionální úrovni. In *Politologický časopis*, Vol. 19, No. 2, pp. 128–154.

Brinkmann, Svend (2012): *Qualitative Inquiry in Everyday Life*. Los Angeles, Londýn, Nové Dillí, Singapur, Washington DC: Sage.

Brockelman, Thomas (2003): The failure of the radical democratic imaginary Žižek versus Laclau and Mouffe on vestigial utopia. In *Philosophy & Social Criticism*, Vol. 29, No. 2, pp. 183–208.

Buchanan, Allen and Keohane, Robert O. (2006): The Legitimacy of Global Governance Institutions. In *Ethics & International Affairs*, Vol. 20, No. 4, pp. 405–437.

Buraj, Ivan a kol. (2010): *Antická demokracia a sloboda a súčasnosť*. Bratislava: Univerzita Komenského.

——— (2011): *Fragmenty o demokracii. K niektorým aspektom liberálnych a neliberálnych teórií demokracie*. Bratislava: Stimul.

Bútorová, Zora; Gyarfášová, Oľga (2010): Občianska participácia: trendy, problémy, súvislosti. In *Sociológia*, Vol. 42, No. 5, pp. 447–491.

Cabrera, Luis (2010): World government: Renewed debate, persistent challenges. In *European Journal of International Relations*, Vol. 16, No. 3, pp. 511–530.

——— (2014): The Pursuit of Global Political Justice, or, What's Global Democracy For? In Brooks, Thom (ed.): *New Waves in Global Justice*. Houndmills: Palgrave Macmillan, pp. 9–28.

——— (2015a): Diversity and cosmopolitan democracy: Avoiding global democratic relativism. In *Global Constitutionalism*, Vol. 4, No. 1, pp. 18–48.

——— (2015b): Global Government and the Sources of Globoscepticism. In *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 43, No. 2, pp. 471–491.

Castells, Manuel (2005): Global Governance and Global Politics. In *PS: Political Science and Politics*, Vol. 38, No. 1, pp. 9–16.

——— (2008): The New Public Sphere: Global Civil Society, Communication Networks, and Global Governance. In *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 616, No. 1, pp. 78–93.

Castoriadis, Cornelius (1991): *Philosophy, Politics, Autonomy. Essays in Political Philosophy* (ed. David Ames Curtis). New York, Oxford: Oxford University Press.

- Cihelková, Eva; Hnát, Pavel; Štěrbová, Ludmila; Zdražilová, Dana *et al.* (2014): *Governance v kontextu globalizované ekonomiky a společnosti*. Praha: Professional Publishing.
- Cintula, Juraj (2009): Politický systém EÚ a demokratický deficit. In *Interpolis '09: Zborník príspevkov zo VI. vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov s medzinárodnou účasťou v Banskej Bystrici 29. októbra 2009*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, pp. 311–314.
- (2011): Modely deliberatívnej demokracie a ich komparácia ako súčasť diskusie o občianskej participácii v politike. In Cintula, Juraj; Litterová, Martina (eds.): *Občianska participácia a verejná politika v demokratickej spoločnosti. Elektronický zborník z online konferencie, ktorá sa uskutočnila v dňoch 1. 8.–31. 9. 2011*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, pp. 16–23.
- Císař, Ondřej (2003a): Teorie transnacionální demokracie: uzavřená kapitola? In *Politologický časopis*, Vol. 10, No. 1, pp. 38–54.
- (2003b): Vzniká globální občanská společnost? Nestátní aktéři ve světové politice. In *Mezinárodní vztahy*, Vol. 38, No. 4, pp. 5–23.
- (2007): Občanský republikanismus a deliberativní demokracie. In Hloušek, Vít; Kopeček, Lubomír, (eds.): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav, pp. 84–108.
- Cohen, Joshua (1989): Deliberation and Democratic Legitimacy. In Hamlin, Alan; Pettit, Philip, eds.: *The Good Polity*. Londýn: Blackwell, pp. 17–34.
- Cohen, Joshua; Fung, Archon (2004): Radical Democracy. In *Swiss Political Science Review*, Vol. 10, No. 4, pp. 23–34.
- Cohen, Stanley (2011): Whose Side Were We on? The Undeclared Politics of Moral Panic Theory. In *Crime, Media, Culture*, Vol. 3, No. 7, pp. 237–243.
- Cornwall, Andrea; Goetz, Anne-Marie (2005): Democratizing Democracy: Feminist Perspectives. In *Democratization*, Vol. 12, No. 5, pp. 783–800.
- Crespy, Amandine (2014): Deliberative Democracy and the Legitimacy of the European Union: A Reappraisal of Conflict. In *Political Studies*, Vol. 62, Supplement S1, pp. 81–98.
- Crouch, Colin (2004): *Post-Democracy*. Londýn: Polity Press.
- Crouch, Colin; Streeck, Wolfgang, eds. (2006): *The Diversity of Democracy. Corporatism, Social Order and Political Conflict*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Cuesta Lopez, Víctor (2010): The Lisbon Treaty's Provisions on Democratic Principles: A Legal Framework for Participatory Democracy. In *European Public Law*, Vol. 16, No. 1, pp. 123–138.
- Cunningham, Frank (2002): *Theories of Democracy. A Critical Introduction*. London, New York: Routledge.
- Čambáliková, Monika (1996): K otázke občianskej participácie v transformujúcom sa Slovensku. In *Sociológia*, Vol. 28, No. 1, pp. 51–53.

- (2013): Zájmové skupiny a reprezentácia záujmov na Slovensku: história, súčasnosť, perspektívy. In *Revue spoločenských a humanitných vied*, Vol. 1, No. 1, pp. 24–49.
- Černý, Petr (2007): *Právní prostředky ochrany demokratického státu. Disertační práce*. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta.
- Čmejrek, Jaroslav; Bubeníček, Václav; Čopík, Jan (2010): *Demokracie v lokálním politickém prostoru. Specifika politického života v obcích ČR*. Praha: Grada.
- Dahl, Robert A. (1961): *Who Governs? Democracy and Power in an American City*. New Haven: Yale University Press.
- (1994): A Democratic Dilemma: System Effectiveness versus Citizen Participation. In *Political Science Quarterly*, Vol. 109, No. 1, pp. 23–34.
- Dachler, Peter H.; Wilpert, Bernhard (1978): Conceptual Dimensions and Boundaries of Participation in Organizations: A Critical Evaluation. In *Administrative Science Quarterly*, Vol. 23, No. 1, pp. 1–39.
- Davidson, Stewart; Elstub, Stephen (2014): Deliberative and Participatory Democracy in the UK. In *British Journal of Politics and International Relations*, Vol. 16, No. 3, pp. 367–385.
- De Clerck-Sachsse, Julia (2012): Civil Society and Democracy in the EU: The Paradox of the European Citizens' Initiative. In *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 13, No. 3, pp. 299–311.
- De Sousa Santos, Boaventura, ed. (2007): *Democratizing Democracy: Beyond the Liberal Democratic Canon*. Londýn: Verso.
- Deere-Birkbeck, Carolyn (2009): Global Governance in the Context of Climate Change: The Challenges of Increasingly Complex Risk Parameters. In *International Affairs*, Vol. 85, No. 6, pp. 1173–1194.
- della Porta, Donatella (2005): Globalizations and democracy. In *Democratization*, Vol. 12, No. 5, pp. 668–685.
- Desai, Raj M.; Vreeland, James Raymond (2011): Global Governance in a Multipolar World: The Case for Regional Monetary Funds. In *International Studies Review*, Vol. 13, No. 1, pp. 109–121.
- Deutsch, Kenneth L.; Soffer, Walter, eds. (1987): *The Crisis of Liberal Democracy: A Straussian Perspective*. Albany: State University of New York Press.
- Dobeš, Jan (2009): Carl Schmitt mezi vědou a prorocstvím. In *Dějiny – Teorie – Kritika*, Vol. 4, No. 1, pp. 56–79.
- Dobiaš, Daniel; Eštok, Gabriel; Onufrák, Alexander; Bzdilová, Renáta, eds. (2012): *Sloboda – rovnosť – poriadok: Kam kráčaš demokracia? Acta Facultatis philosophicae Universitatis Šafarikianae 25. Politologický zborník 1*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
- Dobšinská, Zuzana; Černota, Mikuláš (2009): Globálny governance a lesníctvo. In Šálka, Jaroslav; Sarvašová, Zuzana (eds.): *Governance v lesníctve*. Zvolen: Národné lesnícke centrum, pp. 129–155.
- Dolný, Branislav (2012): *Kvalita demokracie: konceptualizácia a jej meranie. Dizertačná práca*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta.

- Dolný, Branislav; Malová, Darina (2013): „Patterns of Democracy“ Arendta Lijpharta a jeho kritika. In *Annales Scientia Politica*, Vol. 2, No. 1, pp. 10–19.
- Dougan, Michael (2011): What are we to make of the citizens' initiative? In *Common Market Law Review*, Vol. 48, No. 6, pp. 1807–1848.
- Drezner, Daniel W. (2004): The Global Governance of the Internet: Bringing the State Back In. In *Political Science Quarterly*, Vol. 119, No. 3, pp. 477–498.
- Drulák, Petr (1998): Funkcionalismus a institucionalismus v mezinárodní integraci. In *Mezinárodní vztahy*, Vol. 33, No. 2, pp. 82–90.
- (2012): *Politika nezájmu: Česko a Západ v krizi*. Prague: SLON.
- Dryzek, John S. (2000a): *Deliberative Democracy and Beyond. Liberals, Critics, Contestations*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- (2000b): Discursive democracy vs. liberal constitutionalism. In Saward, Michael, ed.: *Democratic Innovation. Deliberation, representation and association*. Londýn, New York: Routledge, pp. 78–89.
- (2002): *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. Oxford: Oxford University Press.
- (2004): Pragmatism and Democracy: In Search of Deliberative Publics. In *Journal of Speculative Philosophy*, Vol. 18, No. 1, pp. 72–79.
- (2005): Deliberative Democracy in Divided Societies: Alternatives to Agonism and Analgesia. In *Political Theory*, Vol. 33, No. 2, pp. 218–242.
- (2010): *Foundations and Frontiers of Deliberative Governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Dryzek, John S.; Niemeyer, Simon (2008): Discursive Representation. In *The American Political Science Review*, Vol. 102, No. 4, pp. 481–493.
- Dryzek, John S.; Stevenson, Hayley (2011): Global democracy and earth system governance. In *Ecological Economics*, Vol. 70, No. 11, pp. 1865–1874.
- Dufek, Pavel (2006): Spravedlnost a univerzální hodnoty v politické filosofii liberálního egalitarismu. In *Politologický časopis*, Vol. 13, No. 1, pp. 77–98.
- (2010): *Úrovně spravedlnosti: Liberalismus, kosmopolitismus a lidská práva*. Brno: Muni Press.
- Dufek, Pavel; Holzer, Jan (2013): Democratisation of democracy? On the discontinuity between empirical and normative theories of democracy. In *Representation*, Vol. 49, No. 2, pp. 117–134.
- Dufferová, Alžbeta (1999): *Nomos Európy podľa Carla Schmitta*. Trnava: Dobrá kniha.
- (2001): Prekoná Európa paradox vlastnej epochy? In *Filozofia*, Vol. 56, No. 8, pp. 526–537.
- Dvořák, Tomáš (2016): *The Rise of Direct Democracy in the Czech Republic: Sources, Use and Consequences. Dizertační práce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií.

- Dvořáková, Vladimíra; Kunc, Jiří (1994): *O přechodech k demokracii*. Praha: SLON.
- Edwards, Rosalind; Holland, Janet (2013): *What is qualitative interviewing?* Londýn, Nové Dillí, New York, Sydney: Bloomsbury.
- Egan, Patrick J.; Sherrill, Kenneth (2005): Marriage and the Shifting Priorities of a New Generation of Lesbians and Gays. In *PS: Political Science & Politics*, Vol. 38, No. 2, pp. 229–232.
- Elstub, Stephen (2010): The Third Generation of Deliberative Democracy. In *Political Studies Review*, Vol. 8, No. 3, pp. 291–307.
- (2015): A Genealogy of Deliberative Democracy. In *Democratic Theory*, Vol. 2, No. 1, pp. 110–117.
- Enyedi, Zsolt (2016): Paternalist populism and illiberal elitism in Central Europe. In *Journal of Political Ideologies*, Vol. 21, No. 1, pp. 9–25.
- Eriksen, Oddvar Erik; Fossum, John Erik (2012): Europe's challenge: Reconstituting Europe or reconfiguring democracy? In Eriksen, Oddvar Erik; Fossum, John Erik (eds.): *Rethinking Democracy at the European Union*. Londýn, New York: Routledge, pp. 14–38.
- Erman, Eva (2009): What is wrong with agonistic pluralism?: Reflections on conflict in democratic theory. In *Philosophy & Social Criticism*, Vol. 35, No. 9, pp. 1039–1062.
- Estlund, David (2008): Introduction: Epistemic Approaches to Democracy. In *Episteme*, Vol. 5, No. 1, pp. 1–4.
- Etzioni, Amitai (2007): The Community Deficit. In *Journal of Common Market Studies*, Vol. 45, No. 1, pp. 23–42.
- Feber, Jaromír (2015): Pojem a idea demokracie (k otázce hodnotových základů současné společnosti). In *Annales Scientia Politica*, Vol. 4, No. 1, pp. 4–16.
- Ferrara, Alessandro (2007): *Nedostatek soudnosti? Evropská a kosmopolitní otázka*. Praha: Filosofia.
- Fishkin, James S. (1997): *The Voice of the People. Public Opinion & Democracy*. New Haven, CT, Londýn: Yale University Press.
- Florida, Antonio (2014): Beyond participatory democracy, towards deliberative democracy: elements of a possible theoretical genealogy. In *Italian Political Science Review/Rivista Italiana di Scienza Politica*, Vol. 44, No. 3, pp. 299–326.
- Fojt, Viktor (2007): Pohled Carla Schmitta na parlamentarismus. In *Člověk – časopis pro humanitní a společenské vědy*, Vol. 3, No. 8, pp. 1–22.
- (2012): Pohled Carla Schmitta na parlamentarismus. In Antoš, Marek; Wintř, Jan (eds.): *Parlamentarismus. Sborník z výjezdního semináře Právnické fakulty UK*. Praha: Právnická fakulta UK, pp. 11–30.
- Forst, Rainer (2001): The Rule of Reasons. Three Models of Deliberative Democracy. In *Ratio Juris*, Vol. 14, No. 4, pp. 345–378.
- Fossen, Thomas (2008): Agonistic Critiques of Liberalism: Perfection and Emancipation. In *Contemporary Political Theory*, Vol. 7, No. 4, pp. 376–394.

Fossum, John Erik; Crum, Ben (2012): The EU polity and its pattern of representation: The multilevel parliamentary field. In Eriksen, Oddvar Erik; Fossum, John Erik (eds.): *Rethinking Democracy at the European Union*. Londýn, New York: Routledge, pp. 74–92.

Fox, Stuart (2014): Review Essay: Is it Time to Update the Definition of Political Participation? In *Parliamentary Affairs*, Vol. 67, No. 2, pp. 495–505.

Fraser, Nancy (2007): *Rozvíjení radikální imaginace: Globální přerozdělování, uznání a reprezentace*. Praha: Filosofia.

Frederiksen, Jens Frincke (2010): *Radical democracy or symptomatic closure: An immanent critique of Chantal Mouffe's agonism. Unpublished Dissertation Thesis*. Nashville, Tennessee: Graduate School of Vanderbilt University.

Freeman, Samuel (2000): Deliberative Democracy: A Sympathetic Comment. In *Philosophy and Public Affairs*, Vol. 29, No. 4, pp. 371–417.

Frega, Roberto (2016): The wide view of democracy. In *Theses Eleven*, DOI: 10.1177/0725513616659959, published online on July 21, 2013, pp. 1–19

Friedrichs, Jörg (2001): The Meaning of New Medievalism. In *European Journal of International Relations*, Vol. 7, No. 4, pp. 475–501.

——— (2004): The Neomedieval Renaissance: Global Governance and International Law in the New Middle Ages. In Dekker, Ige F.; Werner, Wouter G. (eds.): *Governance in International Legal Theory*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, pp. 3–36

Fromm, Erich (2014) [1976]: *Mít, nebo být?* Praha: Aurora.

Fröhlich, Radek (2010): Evropská občanská iniciativa. In *Acta Universitatis Brunensis – Iuridica, No 378. Dny práva 2010: The conference proceedings*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 2495–2507.

Fung, Archon (2006): Varieties of Participation in Complex Governance. In *Public Administration Review*, Vol. 66, Special Issue, pp. 66–75.

——— (2015): Putting the Public Back into Governance: The Challenges of Citizen Participation and Its Future. In *Public Administration Review*, Vol. 75, No. 4, pp. 513–522.

Gabrižová, Zuzana; Láštic, Erik; Malová, Darina (2011): Democratic innovations in the European Union: the case of the European Citizens' initiative. In Žúborová, Viera; Iancu, Diana Camelia; Pinterič, Uroš (eds.): *Social Responsibility in 21st Century*. Ľubl'ana: Vega, pp. 95–111.

Gagnon, Jean-Paul (2014): *Democratic Theorists in Conversation. Turns in Contemporary Thought*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Gaon, Stella, ed. (2009): *Democracy in crisis. Violence, alterity, community*. Manchester: Manchester University Press.

Garajová, Stanislava (2015): *Demokracia v súčasnom teoretickom diskurze: od krízy k východiskám. Dizertačná práca*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Garner, Robert (2016): Animal rights and the deliberative turn in democratic theory. In *European Journal of Political Theory*, DOI: 10.1177/1474885116630937, published online on February 26, 2016, pp. 1–26.

Garzón Clariana, Gregorio (2013): Les droits politiques des citoyens de l'Europe: les vingt premières années. In *ERA Forum*, Vol. 13, No. 4, pp. 545–567.

Gojdič, Pavol (2013): *Procedurálna demokracia a ochrana slobodnej súťaže politických síl v právnom a politickom systéme SR. Dizertačná práca*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.

Goldfinger, Johnny Louis (2003): *Deliberative democracy, preference change, and social choice. Unpublished Dissertation Thesis*. Durham, NC: Department of Political Science, Graduate School of Duke University.

Goodhard, Michael (2005): Civil society and the problem of global democracy. In *Democratization*, Vol. 12, No. 1, pp. 1–21.

Goodin, Robert E. (2008): *Inovating Democracy. Democratic Theory and Practice After the Deliberative Turn*. Oxford: Oxford University Press.

Goňcová, Marta (2010): *Krize demokracie ve 20. století a Evropa*. Brno: Masarykova univerzita.

Gould, Carol C. (1996): Diversity and Democracy: Representing Differences. In Benhabib, Seyla (ed.): *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, pp. 171–186.

Graubner, Jan (2009): Evangelium přijaté do života vytváří kulturu. In Černuška, Pavel; Pospíšil, Ctirad Václav; Staněk, František (eds.): *Interdisciplinární úvod do četby Kompendia sociální nauky církve*. Brno: L. Marek, pp. 209–222.

Greenberg, Edward S. (1981): Industrial Democracy and the Democratic Citizen. In *Journal of Politics*, Vol. 43, No. 4, pp. 964–981.

Greenwood, Justin (2012): The European Citizens' Initiative and EU Civil Society Organisations. In *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 13, No. 3, pp. 325–336.

Gutmann, Amy; Thompson, Dennis (1996): *Democracy and Disagreement*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

——— (2002): Deliberative Democracy Beyond Process. In *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 10, No. 2, pp. 153–174.

Gümplová, Petra (2007): Suverenita, demokracie a postnárodní konstelace: Carl Schmitt versus JürgenHabermas. In *Filosofický časopis*, Vol. 55, No. 5, pp. 673–690.

Haas, Peter M. (2015): Post Hegemonic Global Governance. In *Japanese Journal of Political Science*, Vol. 16, No. 3, pp. 434–441.

Habermas, Jürgen (1996): *Between Facts and Norms. Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*. 2. vyd. Cambridge, MA: The MIT Press.

——— (2000): *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*. Praha: Filosofia.

- (2011): *Teória jazyka a východiská sociálnych vied. Úvodné štúdie a dodatky k teórii komunikatívneho konania*. Bratislava: Kalligram.
- Halabi, Yakub (2004): The Expansion of Global Governance into the Third World: Altruism, Realism, or Constructivism? In *International Studies Review*, Vol. 6, No. 1, pp. 21–48.
- Hardin, Russell (2009): Deliberative Democracy. In Christiano, Thomas; Christman, John (eds.): *Contemporary Debates in Political Philosophy*. Malden, MA, Oxford : Blackwell Publishing, pp. 231–246.
- Hauser, Michael (2010): Depolitizace a soumrak liberální demokracie. In Bělohradský, Václav a kol.: *Kritika depolitizovaného rozumu. Úvahy (nejen) o nové normalizaci*. Všeň: Grimmus, pp. 97–109.
- Hazenberg, Have; Mulieri, Alessandro (2013): Democracy and global governance: the case for a bottom-up and context-sensitive approach. In *Innovation: The European Journal of Social Sciences*, Vol. 26, No. 3, pp. 302–318.
- Held, David (1997): Globalization and Cosmpolitan Democracy. In *Peace Review*, Vol. 9, No. 3, pp. 309–314.
- (2006): *Models of democracy*. 3. vyd. Malden, MA: Polity Press.
- (2010): *Cosmopolitanism: Ideal and Realities*. Cambridge, Malden, MA: Polity Press.
- (2016): Elements of a theory of global governance. In *Philosophy & Social Criticism*, Vol. 42, No. 9, pp. 837–846.
- Held, David; McGrew, Anthony, eds. (2002): *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*. Cambridge, Malden, MA: Polity Press.
- Held, David; Koenig-Archibugi, Mathias, eds. (2003): *Taming Globalization: Frontiers of Governance*. Cambridge, Oxford, Malden, MA: Polity Press.
- Hendriks, Carolyn M. (2006): Integrated Deliberation: Reconciling Civil Society's Dual Role in Deliberative Democracy. In *Political Studies*, Vol. 54, No. 3, pp. 486–508.
- (2016): Coupling citizens and elites in deliberative systems: The role of institutional design. In *European Journal of Political Research*, Vol. 55, No. 1, pp. 43–60.
- Heywood, Andrew (2004): *Political Theory: An Introduction*. Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.
- Hildreth, Roudy William (2012): Word and Deed: A Deweyan Integration of Deliberative and Participatory Democracy. In *New Political Science*, Vol. 34, No. 3, pp. 295–320.
- Hill, Jason D. (2004): Je globální liberalismus paternalistický? Otázky morálního kosmopolitismu. In Hrubec, Marek (ed.): *Globální spravedlnost a demokracie*. Prague: Filosofia, pp. 127–156.
- Hilmer, Jeffrey D. (2010): The State of Participatory Democratic Theory. In *New Political Science*, Vol. 32, No. 1, pp. 43–63.
- (2011): Modern Democratic Thought. In Ishiyama, John T.; Breuning, Marijke, eds.: *21st Century Political Science: A Reference Handbook*. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc., pp. 605–615.

Himmelroos, Staffan (2013): Democratic Innovations and Deliberative Quality – Two Ways of Capturing the Challenging Deliberation Criteria. In Geißel, Brigitte; Joas, Marko (eds.): *Participatory Democratic Innovations in Europe*. Opladen, Berlin, Toronto: Barbara Budrich Publishers, pp. 161–178.

Hittinger, Russell (2009): The Coherence of the Four Basic Principles of Catholic Social Doctrine: An Interpretation. In *Nova et Vetera*, Vol. 7, No. 4, pp. 791–838.

Hloušek, Vít; Kopeček, Lubomír (2004): *Konfliktní demokracie: moderní masová politika ve střední Evropě*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav.

———, eds. (2007): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. 2. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav.

Holzer, Jan; Molek, Pavel; Baroš, Jiří; Dufek, Pavel; Mochťak, Michal; Pospíšil, Ivo; Preclík, Petr; Smekal, Hubert (2013): *Demokratizace a lidská práva: Středoevropské pohledy*. Brno, Praha: Muni Press, Slon.

Honig, Bonnie (2007): Between Decision and Deliberation: Political Paradox in Democratic Theory. In *The American Political Science Review*, Vol. 101, No. 1, pp. 1–17.

Honneth, Axel; Farrell, John M. M. (1998): Democracy as Reflexive Cooperation: John Dewey and the Theory of Democracy Today. In *Political Theory*, Vol. 26, No. 6, pp. 763–783.

Hooghe, Mark (2014): Defining political participation: How to pinpoint an elusive target? In *Acta Politica*, Vol. 49, No. 3, pp. 338–341.

Horák, Otakar (2012): Viera, rozum a homosexualita. In Baďurová, Barbora, Kováčová, Daniela (eds.): *Vybrané filozoficko-etické otázky současného člověka. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, pp. 43–59.

Horenský, M. (2013): Participačný deficit občana súčasnej spoločnosti. In Heretiková, Katarína (ed.): *Človek a jeho spoločnosť pod tlakom globalizácie: medzinárodné kolokvium*. Bratislava: Slovenská technická univerzita v Bratislave, pp. 36–44.

Hrubec, Marek; Brabec, Martin (2013): Diskuse o nepodmíněném základním příjmu. In Hrubec, Marek a kol.: *Nepodmíněný základní příjem*. Praha: Ekumenická akademie, pp. 9–16.

Hrubec, Marek; Uhde, Zuzana (2013): Evropská občanská iniciativa za nepodmíněný základní příjem. In *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 14, No. 1, pp. 119–120.

Hubík, Stanislav (1995): Obrat ke komunikaci v sociologickém myšlení J. Habermase. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas Philosophica* 9, pp. 9–16.

Hurrell, Andrew (2011): The Theory and Practice of Global Governance: The Worst of All Possible Worlds? In *International Studies Review*, Vol. 13, No. 1, pp. 144–154.

Chambers, Simone (2009): Rhetoric and the Public Sphere: Has Deliberative Democracy Abandoned Mass Democracy? In *Political Theory*, Vol. 37, No. 3, pp. 323–350.

——— (2012): Deliberation and mass democracy. In Parkinson, John; Mansbridge, Jane (eds.): *Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 52–71.

- Chappell, Zsuzsanna (2012): *Deliberative Democracy: A Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Chase-Dunn, Christopher; Lerro, Bruce; Inoue, Hiroko; Álvarez, Alexis (2013): Democratic Global Governance. In *International Journal of Sociology*, Vol. 43, No. 2, pp. 41–54.
- Isakhan, Benjamin; Slaughter, Steven, eds. (2014): *Democracy and Crisis. Democratizing Governance in the Twenty-First Century*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Ivan, Ruxandra (2012): Criză economică sau criză democratică? Evoluția „deficitului democratic” al UE. In *Sfera Politicii*, Vol. 20, No. 172, pp. 175–183.
- Ivić, Sanja (2011): Péče cestou deliberace: k ideji kontextuální morálky. In *Filosofický časopis*, Vol. 59, No. 4, pp. 517–531.
- Jarmara, Tomáš (2011a): Evoluční přístup ke studiu politických stran: strana kartelu. In *Slovenská politologická revue*, Vol. 11, No. 2, pp. 136–155.
- (2011b): Participační formy demokracie v integrovaném světě. In *Civilia: Revue pro oborovou didaktiku společenských věd*, Vol. 2, No. 2, pp. 39–47.
- Ježovicová, Daniela (2004): Objekty konzervatívnej analýzy. In Dobřík, Michal; Hosčeková, Dagmar (eds.): *Aktuálne problémy politiky. Zborník príspevkov z I. teoretického seminára doktorandov v Banskej Bystrici 28. septembra 2004*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, pp. 7–23.
- (2010): Verejná politika ako priestor pre politickú participáciu. In Briška, František *et al.*: *Teória a prax verejnej politiky*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, pp. 109–169.
- (2012): Participácia: teoretické výzvy a praktické skúsenosti. In Beňová, Kamila; Košťalová, Katarína (eds.): *Ženy v slovenskom / európskom akademickom a výskumnom prostredí*. Banská Bystrica: Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, pp. 84–90.
- Jemala, Marek (2008): Globalizácia ako sústava procesov vytvárania vyspelejšieho, ale rizikového sveta. In *Ekonomický časopis*, Vol. 56, No. 9, pp. 925–942.
- Kadlec, Alison (2008): Critical Pragmatism and Deliberative Democracy. In *Theoria: A Journal of Social and Political Theory*, No. 117, pp. 54–80.
- Kahler, Miles (2013): Rising powers and global governance: negotiating change in a resilient status quo. In *International Affairs*, Vol. 89, No. 3, pp. 711–729.
- Kapoor, Ilan (2002): Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism? The Relevance of the Habermas-Mouffe Debate for Third World Politics. In *Alternatives: Global, Local, Political*, Vol. 27, No. 4, pp. 459–487.
- Karppinen, Kari; Moe, Hallvard; Svensson, Jakob (2008): Habermas, Mouffe and political communication. A case for theoretical eclecticism. In *Javnost – The Public*, Vol. 15, No. 3, pp. 5–22.
- Kauppi, Niilo; Madsen, Mikael R., eds. (2013): *Transnational Power Elites: The New Professionals of Governance, Law and Security*. Abingdon: Routledge.

Kauppi, Niilo; Madsen, Mikael R. (2014): Fields of Global Governance: How Transnational Power Elites Can Make Global Governance Intelligible. In *International Political Sociology*, Vol. 8, No. 3, pp. 324–342.

Kearns, Alan J. (2014): Catholic Social Teaching as a Framework for Research Ethics. In *Journal of Academic Ethics*, Vol. 12, No. 2, pp. 145–159.

Kekes, John (2004): Conservative Theories. In Gaus, Gerald F.; Kukathas, Chandran (eds.): *Handbook of Political Theory*. Londýn, Thousand Oaks, Nové Dillí: Sage Publications, pp. 131–142.

Kelsen, Hans (1933): *O podstatě a hodnotě demokracie*. Praha: Orbis.

Kentmen-Cin, Cigdem (2014): Explaining willingness to use the European Citizens' Initiative: Political cynicism, anti-EU attitudes and voting weight of member states. In *Comparative European Politics*, Vol. 12, No. 3, pp. 301–318.

Keohane, Robert O. (2002): Governance in a Partially Globalized World'. In Held, David; McGrew, Anthony (eds.): *Governing Globalization: Power, Authority and Global Governance*. Cambridge, Malden, MA, Polity Press, pp. 325–347.

——— (2003): Global Governance and Democratic Accountability'. In Held, David; Koenig-Archibugi, Mathias (eds.): *Taming Globalization: Frontiers of Governance*. Cambridge, Oxford, Malden, MA: Polity Press, pp. 130–159.

Kervégan, Jean-François (2015): *Co s Carlem Schmittem?* Praha: Oikoymenh.

Kiely, Ray (2005): *Empire in the Age of Globalisation: US Hegemony and Neoliberal Disorder*. Londýn, Ann Arbor, MI: Pluto Press.

Klein, Thomas A.; Lacznik, Gene R. (2013): Implications of *Caritas in Veritate* for Marketing and Business Ethics. In *Journal of Business Ethics*, Vol. 112, No. 4, pp. 641–651.

Klimovský, Daniel (2007): Formy občianskej participácie v teoretickej perspektíve. In *Politické vedy*, Vol. 10, No. 1-2, pp. 7–34.

——— (2008): Participačné nástroje v rukách občanov a proces tvorby politiky. In *Politické vedy*, Vol. 11, , No. 3-4, pp. 23–35.

——— (2009): Občianska participácia a jej limity. In *Decentralizácia a efektívnosť verejnej správy v podmienkach regiónov EÚ: medzinárodná vedecká konferencia. Banská Bystrica, 1. a 2. októbra 2009*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, pp. 1–9.

Klíma, Michal (1996): Strana kartelového typu. In *Politologický časopis*, Vol. 3, No. 1, pp. 4–11.

Klocoková, Jana (2006): Občianska participácia v SR. In Sedová, Tatiana (ed.): *Sociálne vedy a humanistika očami mladých*. Bratislava: VEDA, pp. 189–195.

Kmetóny Gazdová, Veronika (2013): *Procedurálna demokracia: Demos a partos v moderných demokratických zariadeniach. Dizertačná práca*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.

Knight, Jack; Johnson, James (1994): Aggregation and deliberation: On the possibility of democratic legitimacy. In *Political Theory*, Vol. 22, No. 2, pp. 277–296.

- Knops, Andrew (2007): Agonism as Deliberation – On Mouffe’s Theory of Democracy. In *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 15, No. 1, pp. 115–126.
- Kočan, Milan (2012): Deficit demokracie v EÚ. In *Mílniky práva v stredoeurópskom priestore 2012 /1. časť/*: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, pp. 61–64.
- (2013): Demokratická spoločnosť v kontexte Európskej únie. In *Mílniky práva v stredoeurópskom priestore 2013 /1. časť/*: Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, pp. 46–52.
- Kohler-Koch, Beate (2012): Post-Maastricht Civil Society and Participatory Democracy. In *Journal of European Integration*, Vol. 34, No. 7, pp. 809–824.
- Kohler-Koch, Beate (2015): Participation by invitation: Citizen engagement in the EU. In Poguntke, Thomas; Roßteutscher, Sigrid; Schmitt-Beck, Rüdiger (eds.): *Citizenship and Democracy in an Era of Crisis*. Londýn, New York: Routledge, pp. 206–223.
- Koper, Ján (2004): Možnosti teoretického skúmania občianskej spoločnosti v integrovanej Európe. In Kotábová, Věra; Prázová, Irena; Schneider, Ondřej (eds.): *Rozvoj české společnosti v Evropské unii II*. Praha: Matfyzpress, pp. 326–331.
- Korpáš, Eduard (2013): *Konštitučná demokracia. Dizertačná práca*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave.
- Kováčik, Branislav (2005): Možnosti európskej občianskej spoločnosti v rozšírenej Európe. In Gbúrová, Marcela (ed.): *Formovanie európskej občianskej spoločnosti*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, pp. 81–85.
- (2006): Analýza fenoménu konkurenčného elitárskeho modelu demokracie v diele J. A. Schumpetera. In Hoscheková Dagmar, Kazanský, Rastislav, eds.: *Interpolis' 06: Zborník príspevkov z III. vedeckej konferencie doktorandov v Banskej Bystrici 23. novembra 2006*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, pp. 319–328.
- (2009a): *Moderné teórie demokracie – kritická analýza vybraných modelov*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- (2009b): Sloboda, demokracia a participácia v kontexte moderných teoretických prístupov novej ľavice a novej pravice. In *Politické vedy*, Vol. 12, No. 3, pp. 145–153.
- (2012): La crise de la démocratie. In Koper, Ján; Rouet, Gilles (eds.): *Citoyennetés, voisinages et minorités en Europe / Citizenships, neighbourhoods and minorities in Europe*. Bruxelles: Bruylant, pp. 27–30.
- (2013): Elitistická demokracia: víťazstvo realizmu? In Bílý, Jiří; Kavan, Štěpán; Svatoš, Roman a kol.: *Veřejná správa a bezpečnost státu jako součást udržitelného rozvoje*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, pp. 35–39.
- Kováčik, Branislav; Štefániková, Lenka (2010): Významovo-etymologické modifikácie pojmu demokracia. In *Mezinárodní Baťova konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky 15*.

- dubna 2010. *CD s recenzovanými příspěvky*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta managementu a ekonomiky.
- Kováčik, Branislav; Kulašik, Peter; Kulašiková, Zuzana; Ondria, Peter; Škutová, Daniela (2014): *Súčasná politická teória II*. Banská Bystrica: Belianum.
- Krapfl, James (2016): Nuda, apokalypsa a poté. In Suk, Jiří; Andělová, Kristina (eds.): *Jednoho dne se našem zelináři cosi vzbouří: Eseje o Moci bezmocných*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, pp. 53–59.
- Králik, Ján; Uhlerová, Monika (2012): Konflikt ako konštruktívny prvok politického procesu z pohľadu teórie pluralizmu. In *Politické vedy*, Vol. 15, No. 3, pp. 125–143.
- Kráľová, Luba (1997): Kríza modernej demokracie v teoretickej reflexii. In *Sociológia*, Vol. 29, No. 1, pp. 45–54.
- Krejčí, Petr (2015): Problémy agregativní a diskursivní demokracie. In Šimsa, Martin (ed.): *Kritická reflexe demokracie a občanské společnosti*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, pp. 111–117.
- Kristol, Irving (2004): The Neoconservative Persuasion. What it was, and what it is. In Stelzer, Irwin (ed.): *Neoconservatism*. Londýn: Atlantic Books, pp. 33–37.
- Krnáč, Patrik (2013): *Identifikácia, pôsobenie a možnosti riešenia krízových javov zastupiteľskej demokracie. Dizertačná práca*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- Kučera, Rudolf (2012): *Politologická historie demokracie : O původu a vývoji systémů demokracie, republiky, oligarchie, tyranie, principátu, signorie a vzniku principu demokratické reprezentace a listiny práv a svobod občanů*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem.
- Kulašik, Peter (1998): Dve paradigmy v politickej teórii 20. storočia. In *Politické vedy*, Vol. 1, No. 3, pp. 21–34.
- Kulašik, Peter a kolektív (2003): *Dejiny politických teórií (Od staroveku do súčasnosti)*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- Kulašik, Peter; Tichá, Karolina, eds. (2014): *Bariéry a paradoxy demokracie*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií.
- Kusá, Zuzana (2013): Podmienky rozvažujúcej demokracie. In Tížik, Miroslav (ed.): *Kritická teória Jürgena Habermasa v sociologickom výskume*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, pp. 49–73.
- Kuyper, Jonathan W. (2013): Designing institutions for global democracy: Flexibility through escape clauses and sunset provisions. In *Ethics & Global Politics*, Vol. 6, No. 4, pp. 195–215.
- (2014): Global democratization and international regime complexity. In *European Journal of International Relations*, Vol. 2, No. 3, pp. 620–646.
- (2015a): Against Global Parliament. In *Swiss Political Science Review*, Vol. 21, No. 1, pp. 158–179.

- (2015b): Transformative pathways to world government: A historical institutionalist critique. In *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 28, No. 4, pp. 657–679.
- Kvěš, Robin (2010): Evropský integrační proces a problematika evropské nadnárodní identity. In Cabada, Ladislav a kol.: *Aktuální výzvy evropského integračního procesu*. Plzeň: Aleš Čeněk, pp. 13–45.
- Kysela, Jan (2014): Stát jako obr na hliněných nohou. Opožděné poznámky k seriálu o budoucnosti státu. In *Právník: Teoretický časopis pro otázky státu a práva*, Vol. 153, No. 11, pp. 945–969.
- Laclau, Ernesto; Mouffe, Chantal (1985): *Hegemony and socialist strategy*. Londýn: Verso. [český překlad: *Hegemonie a socialistická strategie*. Praha: Karolinum, 2014; prekl. Rudolf Převrátíl]
- Landermore, Hélène (2013): Deliberation, Cognitive Diversity, and Democratic Inclusiveness: An Epistemic Argument for the Random Selection of Representatives. In *Synthese*, Vol. 190, No. 7, pp. 1209–1231.
- Landwehr, Claudia (2015): Democratic Meta-Deliberation: Towards Reflective Institutional Design. In *Political Studies*, Vol. 63, No. Supplement S1, pp. 38–54.
- Lefort, Claude (1998): *Democracy and Political Theory*. Minnesota, Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Lehmannová, Zuzana; Cihelková, Eva; Hnát, Pavel; Rolenc, Jan Martin; Kochan, Jan; Rohrbacher, Tomáš; Steinmetzová, Dana; Trávníčková, Zuzana (2010): *Formování globálního řádu? Globalizace a global governance*. Praha: Oeconomica.
- Leibholz, Gerhard (1966): *Das Wesen der Repräsentation und der Gestaltwandel der Demokratie im 20. Jahrhundert*. Berlin, New York: de Gruyter.
- Lenč, Marek (2013): The Current Challenges of the Active Political Participation of EU Citizens. In Bolečeková, Martina (ed.): *Dimenzie občianstva Európskej únie*. Banská Bystrica: Belianum, pp. 40–47.
- Lorey, Isabell (2014): The 2011 Occupy Movements: Rancière and the Crisis of Democracy. In *Theory, Culture & Society*, Vol. 31, No. 7/8, pp. 43–65.
- Loužek, Marek (2007): Ekonomická sociologie Josepha A. Schumpetera. In *Sociológia*, Vol. 39, No. 1, pp. 29–48.
- Lukeš, Pavel (1999a): Carl Schmitt. In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity*, Vol. 48, No. B46, pp. 89–100.
- (1999b): Carl Schmitt – Blíže k moci než k právu. In *Filosofický časopis*, Vol. 47, No. 4, pp. 655–668.
- Lysoňková, Michala (2013): Habermasův pojem komunikativní racionality. In *Filosofický časopis*, Vol. 61, No. 3, pp. 323–347.
- Macpherson, Crawford Brough (1962): *The Political Theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*. Oxford: Oxford University Press.
- (1964): Post-Liberal-Democracy? In *The Canadian Journal of Economics and Political Science/Revue canadienne d'Economie et de Science politique*, Vol. 30, No. 4, pp. 485–498.

- (1977): *The Life and Times of Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Makariusová, Radana (2008): *Cesta ke globálnímu vládnutí. Vytváření nového světového sociálního řádu a globální občanské společnosti*. Praha: Agnes.
- Malová, Darina (2008): Občianska spoločnosť, sociálne hnutia, mobilizácia a protesty na Slovensku. In *Sociológia*, Vol. 40, No. 4, pp. 347–363.
- Manin, Bernard (1987): On Legitimacy and Political Deliberation. In *Political Theory*, Vol. 15, No. 3, pp. 338–368.
- (1997): *The Principles of Representative Government*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Manosoglu, Tomáš; Pitrová, Markéta (2014): Evropská občanská iniciativa. In Pitrová, Markéta a kol.: *Postlisabonské procesy v Evropské unii*. Brno: Masarykova univerzita, pp. 151–183.
- Mansbridge, Jane (1999): Everyday Talk in the Deliberative System. In Macedo, Stephen (ed.): *Deliberative Politics*. Oxford: Oxford University Press, pp. 211–239.
- (2003): Rethinking Representation. In *The American Political Science Review*, Vol. 97, No. 4, pp. 515–528.
- Mansbridge, Jane; Bohman, James; Chambers, Simone; Christiano, Thomas; Fung, Archon, Parkinson, John; Thompson, Dennis F.; Warren, Mark E. (2012): A systemic approach to deliberative democracy. In Parkinson, John; Mansbridge, Jane (eds.): *Deliberative Systems: Deliberative Democracy at the Large Scale*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo, Mexico City: Cambridge University Press, pp. 1–26.
- Mareš, Miroslav; Výborný, Štěpán (2013): *Militantní demokracie ve střední Evropě*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Marchart, Oliver (2007): *Post-Foundational Political Thought: Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Mason, Ronald M. (1982): *Participatory and Workplace Democracy. A Theoretical Development in Critique of Liberalism*. Carbondale, Edwardsville: Southern Illinois University Press.
- Mattovej, Irina (2011): Global governance a SR. In *Ročenka zahraničnej politiky Slovenskej republiky 2010*. Bratislava: Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, n.o., pp. 61–77.
- May, John D. (1978): Defining democracy: A bid for coherence and consensus. In *Political Studies*, Vol. 26, No. 1, pp. 1–14.
- Mayer, Maximilian; Acuto, Michele (2015): The Global Governance of Large Technical Systems. In *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 43, No. 2, pp. 660–683.
- McGregor, Joan (1988): Liberalism and Democracy. In *Philosophy East and West*, Vol. 38, No. 3, pp. 334–346.
- McIntosh, Esther (2008): Philosophers, Politicians and Archbishops: Religious Reasons in the Public Sphere. In *International Journal of Public Theology*, Vol. 2, No. 4, pp. 465–483.
- Medearis, John (2001): Democracy and the Limits of Equilibrium: A Schumpeterian Critique. In *British Journal of Political Science*, Vol. 31, No. 2, pp. 355–388.

- Mendonça, Ricardo Fabrino (2014): The Place of Normativity in the Political Ontology of Ernesto Laclau. In *Brasilian Political Science Review*, Vol. 8, No. 1, pp. 58–79.
- Meynell, Robert (2011): *Canadian Idealism and the Philosophy of Freedom: C.B. Macpherson, George Grant and Charles Taylor*. Montreal-Kingston: McGill-Queen's University Press.
- Mezeiová, Gabriela; Maldini, Pero (2016): Vývoj participatívnej demokracie: Komunitné organizovanie v postkomunistickom kontexte. In *Studia Politica Slovaca*, Vol. 9, No. 1, pp. 16–30.
- Michalík, Adrian (2012): Sloboda a tolerancia v konzervatívnom myslení. In Sucharek, Pavol (ed.): *Sloboda a jej projekcie. Zborník príspevkov z jubilejného 10. výročného stretnutia Slovenského filozofického združenia spojeného s medzinárodnou konferenciou*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, pp. 302–307.
- Miková, Karolína (2014): *Participácia a zdôvodňujúca diskusia zainteresovaných aktérov v diskusných fórach pri tvorbe verejných politík. Dizertačná práca*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta.
- Mikulčíková, Adriana (2007): Kríza demokracie – budúcnosť demokracie. In Hoscheková, Dagmar; Kazanský, Rastislav; Pajtinka, Erik (eds.): *Interpolis '07: Zborník príspevkov zo IV. vedeckej konferencie doktorandov a mladých vedeckých pracovníkov s medzinárodnou účasťou v Banskej Bystrici 8.–9. novembra 2007*. Bratislava: Pamiko, pp. 171–176.
- Min, John (2014): *An Epistemological Defense of Deliberative Democracy. Unpublished Dissertation Thesis*. Saint Louis: Saint Louis University.
- (2016): Inclusion and the Epistemic Benefits of Deliberation. In *Contemporary Pragmatism*, Vol. 13, No. 1, pp. 48–69.
- Minati, Gianfranco (2004): Buying Consensus in 'Free' Markets: The End of Democracy? In *World Futures: The Journal of New Paradigm Research*, Vol. 60, No. 1-2, pp. 29–37.
- Míčka, Roman (2013a): Idea Global Governance ve světle sociálního učení církve. In *Revue církevního práva/Church Law Review*, Vol. 19, No. 1, pp. 17–32.
- (2013b): The Idea of Global Governance in the Light of Catholic Social Teaching. In *ET-Studies*, Vol. 4, No. 2, pp. 279–294.
- (2014a): Lidská práva v kontextu global governance. In *Studia theologica*, Vol. 16, No. 1, pp. 196–208.
- (2014b): *Znovu jsme se ujali dědictví otců... Konzervativní politický katolicismus v USA na pozadí komparace Michaela Novaka a Patricka Buchanana*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Monaghan, Elizabeth (2012): Assessing Participation and Democracy in the EU: The Case of the European Citizens' Initiative. In *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 13, No. 3, pp. 285–298.
- Moore, Alfred (2012): Following from the front: theorizing deliberative facilitation. In *Critical Policy Studies*, Vol. 6, No. 2, pp. 146–162.
- Moravcsik, Andrew (2002): In Defence of the 'Democratic Deficit': Reassessing Legitimacy in the European Union. In *Journal of Common Market Studies*, Vol. 40, No. 4, pp. 603–624.

- Mouffe, Chantal (1993): *The Return of the Political*. Londýn, New York: Verso.
- (1996): Democracy, Power, and the «Political». In Benhabib, Seyla (ed.): *Democracy and Difference. Contesting the Boundaries of the Political*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, pp. 245–256.
- (1999): Deliberative democracy or agonistic pluralism? In *Social Research*, Vol. 66, No. 3, pp. 745–758.
- (2000): *The Democratic Paradox*. Londýn, New York: Verso.
- (2005): *On The Political*. Londýn, New York: Routledge.
- (2007): Carl Schmitt a paradox liberální demokracie. In *Filosofický časopis*, Vol. 55, No. 6, pp. 899–914. Anglická verzia in: *Hegemony, Radical Democracy, and the Political*. Ed. James Martin. Londýn, New York: Routledge, 2013, pp. 167–180.
- (2009): The limits of John Rawl's Pluralism. In *Theoria*, Vol. 56, No. 118, pp. 1–14.
- (2013a): *Agonistics: Thinking the World Politically*. Londýn, New York: Verso.
- (2013b): *Hegemony, Radical Democracy, and the Political*. Ed. James Martin. Londýn, New York: Routledge.
- Muránsky, Martin (2014): *O konci demokracie a kapitalizmu. K aktuálnej polemike Jürgena Habermasa a Wolfganga Streecka o budúcnosti Európskej únie*. In Blaha, Ľuboš (ed.): *Európsky sociálny model – čo ďalej?* Bratislava: VEDA, pp. 200–251.
- Mutz, Diana C. (2006): *Hearing the Other Side. Deliberative versus Participatory Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nancy, Jean-Luc (2008): *Vérité de la démocratie*. Paríž: Galilée.
- Nantz, Patrizia; Steffek, Jens (2005): Assessing the Democratic Quality of Deliberation in International Governance: Criteria and Research Strategies. In *Acta Politica*, Vol. 40, No. 3, pp. 368–383.
- Nederveen Pieterse, Jan (2001): Participatory democratization reconceived. In *Futures*, Vol. 33, No. 5, pp. 407–422.
- Nemcová, Lívia (2009): Homosexualita a homofóbna spoločnosť. In Marková, Dagmar *et al.*: *Sexualities II.: Collection of papers from the second international conference held on 30 Sept. – Oct. 2008, Nitra*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, pp. 128–139.
- Neumann, Pavel (2011): Globální ekonomická governance: její formy, projevy a vývoj v EU a hlavních centrech světové ekonomiky. In *Současná Evropa*, Vol. 3, No. 1, pp. 93–113.
- Nieuwenburg, Paul (2004): Learning to Deliberate: Aristotle on Truthfulness and Public Deliberation. In *Political Theory*, Vol. 32, No. 4, pp. 449–467.
- Noël, Alain (2006): Democratic Deliberation in a Multinational Federation. In *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 9, No. 3, pp. 419–444.
- Norris, Pippa (2011): *Democratic Deficit. Critical Citizens Revisited*. New York: Cambridge University Press.

Norval, Aletta J. (2007): *Aversive Democracy. Inheritance and Originality in the Democratic Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press. [český překlad: *Averzivní demokracie*. Praha: Karolinum, 2016; prekl. Jan Bíba]

Novák, Miroslav (2003): Popper versus Schumpeter: srovnání dvou neklasických teorií demokracie. In *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, Vol. 39, No. 1, pp. 11–36.

Novotný, Lukáš, Maškarinec, Pavel (2017): Evropská občanská iniciativa jako nástroj rozvoje občansko-politické participace pohledem konceptu struktury politických příležitostí. In *Sociológia*, Vol. 49, No. 1, pp. 81–108.

O'Flynn, Ian (2010): Deliberative Democracy, the Public Interest and the Consociational Model. In *Political Studies*, Vol. 58, No. 3, pp. 572–589.

Offe, Claus (2011): Crisis and Innovation of Liberal Democracy: Can Deliberation Be Institutionalised? In *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, Vol 47, No. 3, pp. 447–472.

Olsen, Espen D. H.; Trenz, Hans-Jörg (2014): From Citizens' Deliberation to Popular Will Formation? Generating Democratic Legitimacy in Transnational Deliberative Polling. In *Political Studies*, Vol. 62, Supplement S1, pp. 117–133.

Olson, Kevin (2006): *Reflexive Democracy: Political Equality and the Welfare State*. Cambridge, Londýn: MIT Press.

——— (2008): Reflexivní občanství a paradoxy participace. In *Filosofický časopis*, Vol. 56, No.1, pp. 77–102.

——— (2011): Legitimate Speech and Hegemonic Idiom: The Limits of Deliberative Democracy in the Diversity of its Voices. In *Political Studies*, Vol. 59, No. 3, pp. 527–546.

Omelicheva, Mariya Y. (2009): Global Civil Society and Democratization of World Politics: A Bona Fide Relationship or Illusory Liaison? In *International Studies Review*, Vol. 11, No. 1, pp. 109–132.

Ondria, Peter (2007): Politická socializácia, politické správanie, politická participácia a volebné správanie. In *Politické vedy*, Vol. 10, No. 3-4, pp. 112–119.

Ortega y Gasset, José (1993): *Vzpoura davů*. Praha: Naše vojsko.

Ott, Konrad (2012): Variants of de-growth and deliberative democracy: A Habermasian proposal. In *Futures*, Vol. 44, No. 6, pp. 571–581.

Overbeek, Henk; Dingwerth, Klaus; Pattberg, Philipp; Compagnon, Daniel (2010): Forum: Global Governance: Decline or Maturation of an Academic Concept? In *International Studies Review*, Vol. 12, No. 4, pp. 696–719.

Owen, David; Smith, Graham (2015): Survey Article: Deliberation, Democracy, and the Systemic Turn. In *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 23, No. 2, pp. 213–234.

Öberg, PerOla; Svensson, Torsten (2012): Civil Society and Deliberative Democracy: Have Voluntary Organisations Faded from National Public Politics? In *Scandinavian Political Studies*, Vol. 35, No. 3, pp. 246–271.

Parkinson, John (2003): Legitimacy Problems in Deliberative Democracy. In *Political Studies*, Vol. 51, No. 1, pp. 180–196.

- Parkinson, John; Roche, Declan (2010): Restorative Justice?: Deliberative Democracy in Action. In *Australian Journal of Political Science*, Vol. 39, No. 3, pp. 505–518.
- Pateman, Carole (1970): *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- (1996): Democracy and Democratization. Presidential Address: XVIth World Congress, IPSA. In *International Political Science Review*, Vol. 17, No. 1, pp. 5–12.
- (2012): Participatory Democracy Revisited. In *Perspectives on Politics*, Vol. 10, No. 1, pp. 7–19.
- Paulíniová, Zora (2005): Participácia: definícia pojmu a stav na Slovensku. In: Pirošík, Vladimír (ed.): *Participácia v samospráve. Nástroj protikorupčnej politiky*. Bratislava: Transparency International Slovensko, pp. 13–18.
- Pavlíček, Jaromír (2011): *Teorie a praxe demokracie*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Pecníková, Jana (2015): *Európske aktívne občianstvo – lokálny kontext v 21. storočí. Dizertačná práca*. Banská Bystrica: Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- Pegram, Tom (2015): Governing Relationships: The New Architecture in Global Human Rights Governance. In *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 43, No. 2, pp. 618–639.
- Pehe, Jiří (2006): Globální řízení a globální správa (síťová řízení a horizontální alternativy). In Dlouhá, Jana; Dlouhý, Jiří; Mezřický, Václav (eds.): *Globalizace a globální problémy*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, pp. 123–133.
- Pellizzoni, Luigi (2001): The myth of the best argument: power, deliberation and reason. In *British Journal of Sociology*, Vol. 52, No. 1, pp. 59–86.
- Pennock, Roland James (1979): *Democratic political theory*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Pharr, Susan J.; Putnam, Robert D., eds. (2000): *Disaffected Democracies. What's Troubling the Trilateral Countries?* Princeton: Princeton University Press.
- Piknerová, Linda; Naxera, Vladimír *et al.* (2011): *Globální vládnutí: Vybrané problémy*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Pitkin, Hana Fenichel (1967): *The Concept of Representation*. Berkeley, Los Angeles, Londýn: University of California Press.
- Plichtová, Jana (2008): Deliberatívna demokracia v teórii a praxi. In Petrjánošová, Magda; Masaryk, Radomír; Lašticová, Barbara (eds.): *Kvalitatívny výskum vo verejnom priestore*. Bratislava: Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV Bratislava, pp. 45–50.
- (2010a): Občianska deliberatívna demokracia a podpora jej cieľov na Slovensku. In *Sociológia*, Vol. 42, No. 5, pp. 516–547.
- , ed. (2010b): *Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku: Teória a realita*. Bratislava: VEDA.

——— (2010c): Prečo potrebujeme výskum občianstva, participácie a deliberácie? In Plichtová, Jana (ed.): *Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku: Teória a realita*. Bratislava: VEDA, pp. 17–41.

Plichtová, Jana; Hapalová, Mirka (2008): Kvalita deliberácie budúcej elity. In Petrjánošová, Magda; Masaryk, Radomír; Lašticová, Barbara (eds.): *Kvalitatívny výskum vo verejnom priestore*. Bratislava: Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV Bratislava, pp. 51–56.

Pogrebinschi, Thamy (2013): The squared circle of participatory democracy: scaling up deliberation to the national level. In *Critical Policy Studies*, Vol. 7, No. 3, pp. 219–241.

Pogrebinschi, Thamy; Samuels, David (2014): The Impact of Participatory Democracy: Evidence from Brazil's National Public Policy Conferences. In *Comparative Politics*, Vol. 46, No. 3, pp. 313–332.

Poguntke, Thomas; Rossteutscher, Sigrid; Schmitt-Beck, Rudiger; Zmerli, Sonja, eds. (2015): *Citizenship and Democracy in an Era of Crisis. Essays in honour of Jan W. van Deth*. Londýn, New York: Routledge.

Pollak, Johannes (2007): Contested Meanings of Representation. In *Comparative European Politics*, Vol. 5, No. 1, pp. 87–103.

Polletta, Francesca (2014): Participatory democracy's moment. In *Journal of International Affairs*, Vol. 68, No. 1, pp. 79–92.

Posner, Richard A. (2010): *The Crisis of Capitalist Democracy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Preuss, Ondřej (2015): *Klauzule věčnosti: Je možné odstranit liberální demokracii?* Plzeň: Aleš Čeněk.

Prisching, Manfred (2010): Rational democracy, deliberation, and reality. In *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, Vol. 22, No. 2-3, pp. 185–225.

Prokopová, Kateřina; Orságová, Zuzana; Martinková, Petra (2014): *Metodologie výzkumu v oblasti kritické analýzy diskurzu*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Prothro, James W.; Grigg, Charles M. (1960): Fundamentals Principles of Democracy: Bases of Agreement and Disagreement. In *The Journal of Politics*, Vol. 22, No. 2, pp. 276–294.

Pufflerová, Šarlota; Kotvanová, Alena; Plichtová, Jana (2010): Možnosti kritickej diskurzívnej analýzy mediálnych textov v kontexte ľudských práv. In Plichtová, Jana (ed.): *Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku: Teória a realita*. Bratislava: VEDA, pp. 235–254.

Rancière, Jacques (1995a): *On the shores of politics*. Londýn, New York: Verso.

——— (1995b): Politics, identification, and subjectivization. In Rajchman, John (ed.): *The identity in question*. New York, Londýn: Routledge, pp. 63–70.

——— (1997): Interview: Jacques Rancière, Democracy means equality. In *Radical Philosophy*, Vol. 82, No. 2, pp. 29–36.

——— (1999): *Disagreement: Politics and philosophy*. Minneapolis: University of Minnesota Press. [český preklad: *Neshoda: Politika a filosofie*. Praha: Svoboda Servis, 2011; prekl. Josef Fulka]

——— (2006): *Hatred of Democracy*. Londýn, New York: Verso.

Rathbun, Brian C. (2008): Interviewing and Qualitative Field Methods: Pragmatism and Practicalities. In Box-Steffensheimer, Janet M.; Brady, Henry E.; Collier, David (eds.): *The Oxford Handbook of Political Methodology*. Oxford: Oxford University Press, pp. 685–701.

Raventós, Daniel (2015): *Materiální podmínky svobody*. Praha: Rubato.

Rawls, John (1997): *Politický liberalismus*. Prešov: Slovacontact; prekl. Pavol Štekauer.

——— (2013): *Právo národov*. Bratislava: Kalligram; prekl. Richard Cedzo. Orig.: *The Law of Peoples with „The Idea of Public Reason Revisited“*. Cambridge, MA; London: Harvard University Press, 1999.

Rättilä, Tiina (2000): Deliberation as public use of reason – or, what public? Whose reason? In Saward, Michael (ed.): *Democratic Innovation. Deliberation, representation and association*. Londýn: Routledge, pp. 40–52.

Rehfeld, Andrew (2006): Towards a General Theory of Political Representation. In *The Journal of Politics*, Vol. 68, No. 1, pp. 1–21.

Reich, Robert (2016): *Saving Capitalism: For the Many, Not the Few*. Londýn: Icon Books.

Reykowski, Janusz (2006): Deliberative Democracy and “Human Nature”: An Empirical Approach. In *Political Psychology*, Vol. 27, No. 3, pp. 323–346.

Robertson, David (2004): *The Routledge Dictionary of Politics*. Londýn: Routledge.

Rodríguez Guerra, Roberto (2013): El triunfo y las crisis de la democracia liberal. In *Política y Sociedad*, Vol. 50, No. 2, pp. 657–679.

Rohrbacher, Tomáš (2011): *Aktéři ekonomické globalizace, občanská společnost a stát. Alterglobalizační hnutí a jeho vztah k multilaterálním ekonomickým institucím v proměňujících se podmínkách vládnutí. Disertační práce*. Praha: Fakulta mezinárodních vztahů VŠE v Praze.

Rosanvallon, Pierre (2006): *Democracy Past and Future*. New York: Columbia University Press.

——— (2008): *Counter-democracy: Politics in an Age of Distrust*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

——— (2011): *Democratic legitimacy: Impartiality, Reflexivity, Proximity*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.

Rosenberg, Shawn W. (2007): Rethinking Democratic Deliberation: The Limits and Potential of Citizen Participation. In *Polity*, Vol. 39, No. 3, pp. 335–360.

Rostbøll, Christian F. (2005): Preferences and Paternalism: On Freedom and Deliberative Democracy. In *Political Theory*, Vol. 33, No. 3, pp. 370–396.

——— (2009): Dissent, criticism, and transformative political action in deliberative democracy. In *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 12, No. 1, pp. 19–36.

Ruckert, Aarne (2013): Global health governance after the financial crisis: making health equity matter. In *Canadian Foreign Policy Journal*, Vol. 19, No. 3, pp. 340–353.

- Rucht, Dieter (2012): Deliberation as an ideal and practice in progressive social movements. In Geissel, Brigitte; Newton, Kenneth (eds.): *Evaluating Democratic Innovations. Curing the Democratic Malaise?* Londýn, New York: Routledge, pp. 112–134.
- Rummens, Stefan (2007): Democratic Deliberation as the Open-Ended Construction of Justice. In *Ratio Juris*, Vol. 20, No. 3, pp. 335–354.
- (2008): Deliberation Interrupted. In *Philosophy & Social Criticism*, Vol. 34, No. 4, pp. 383–408.
- (2012): Staging Deliberation: The Role of Representative Institutions in the Deliberative Democratic Process. In *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 20, No. 1, pp. 23–44.
- Ryan, Matthew; Smith, Graham (2014): Defining Mini-Publics. In Grönlund, Kimmo; Bächtiger, André; Setälä, Maija (eds.): *Deliberative Mini-Publics: Involving Citizens in the Democratic Process*. Colchester: ECPR Press, pp. 9–26.
- Salisbury, Robert H. (1975): Research on Political Participation. In *American Journal of Political Science*, Vol. 19, No. 2, pp. 323–341.
- Sanders, Lynn M. (1997): Against Deliberation. In *Political Theory*, Vol. 25, No. 3, pp. 347–376.
- Sartori, Giovanni (1993) [1987]: *Teória demokracie*. Bratislava: Archa.
- (2004): Where Is Political Science Going? In *PS: Political Science and Politics*, Vol. 37, No. 4, pp. 785–787.
- Sass, Jensen; Dryzek, John S. (2014): Deliberative Cultures. In *Political Theory*, Vol. 42, No. 1, pp. 3–25.
- Scarrow, Susan E. (2010): Declining memberships, changing members? European political party members in a new era. In *Party Politics*, Vol. 16, No. 6, pp. 823–843.
- Sedová, Tatiana (2012): Poznámky k Habermasovým východiskám komunikačnej teórie konania. In *Filozofia*, Vol. 67, No. 9, pp. 743–750.
- Sekerák, Marián (2013): *Ekonomická demokracia: Dejiny, teória a prax*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.
- (2014a): Argumentatívna komunikácia a konflikt: Deliberatívna demokracia vs. agonistický pluralizmus. In Kulašik, Peter; Tichá, Karolina (eds.): *Bariéry a paradoxy demokracie*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálných štúdií, pp. 104–119.
- (2014b): Deliberatívna demokracia a hodnotová neutralita štátu. In Dušek, Jiří *et al.*: *Udržiteľný rozvoj v kontextu rozvoje regiónů, obcí a států*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálných štúdií, pp. 215–220.
- (2014c): Perspektívy občianskej participácie a deliberácie v Európskej únii. In Öllös, László; Hampl, David a kol.: *Deset let v Evropské unii: Stav, zkušenosti, perspektivy*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, ARC – VŠPSV, pp. 268–281.
- (2015a): Akú teóriu pre súčasné demokracie? K teoretickým diskusiám o vzťahu konceptov participatívnej a deliberatívnej demokracie. In *Annales Scientia Politica*, Vol. 4, No. 2, pp. 8–18.

- (2015b): "Homoloby" ve "vatikánské gubernii": Agonistická demokracie v praxi? Politické dimenze současné diskuse o homosexualitě na Slovensku. In *Auspicia*, Vol. 11, No. 3-4, pp. 22–54.
- (2015c): Seeking the proper sphere (and scope) of public deliberation. In *Civilia: Odborná revue pro didaktiku společenských věd*, Vol. 6, No. 2, pp. 94–118.
- (2016): Towards a (worldwide) deliberative democracy? Catholic social teaching and the idea of global governance In *Italian Political Science Review/Rivista Italiana di Scienza Politica*, No. 3, 2016, Vol. 46, pp. 291–311.
- (2017a): Európska iniciatíva občanov zo slovenskej a českej perspektívy. In *Politologická revue*, Vol. 22, No. 1. = v čase písania dizertácie pripravené do tlače.
- (2017b): Koncepty občianskej participácie a participatívnej demokracie nazerané teoretickou optikou. In *Sociológia*, Vol 49, No. 2, pp. 179–202.
- Setälä, Maija (2013): Deliberation and Aggregation in Different Forms of Direct Democracy. In Geißel, Brigitte; Joas, Marko (eds.): *Participatory Democratic Innovations in Europe*. Opladen, Berlin, Toronto: Barbara Budrich Publishers, pp. 179–197.
- (2014): The public sphere as a site of deliberation: an analysis of problems of inclusion. In Elstub, Stephen; McLaverty, Peter (eds.): *Deliberative Democracy: Issues and Cases*. Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 147–165.
- Shapiro, Ian (1999): *Democratic Justice*. New Haven, Londýn: Yale University Press.
- (2003): *The State of Democratic Theory*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Schäfer, Armin; Streeck, Wolfgang, eds. (2013): *Politics in the Age of Austerity*. Cambridge: Polity Press.
- Schkade, David; Sunstein, Cass R.; Hastie, Reid (2010): When deliberation produces extremism. In *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, Vol. 22, No. 2-3, pp. 227–252.
- Schmitt, Carl (2007): *Pojem politična*. Brno, Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, Oikoymenh.
- Scholte, Jan Aart (2002): Civil Society and Democracy in Global Governance. In *Global Governance*, Vol. 8, No. 3, pp. 281–304.
- (2004): Civil Society and Democratically Accountable Global Governance. In *Government and Opposition*, Vol. 39, No. 2, pp. 211–233.
- (2007): Civil Society and the Legitimation of Global Governance. In *Journal of Civil Society*, Vol. 3, No. 3, pp. 305–326.
- Schostak, John (2006): *Interviewing and Representation in Qualitative Research*. Maidenhead: Open University Press.
- Schumpeter, Joseph A. (2004) [1942]: *Kapitalismus, socialismus a demokracie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Sintomer, Yves (2011): Tirage au sort et politique: de l'autogouvernement républicain à la démocratie délibérative. In *Raisons politiques*, Vol. 42, No. 2, pp. 159–186.

- Slaughter, Anne-Marie (2004): *A New World Order*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Slobodníková, Ivana (2016): Demokratický deficit Európskej únie po prijatí Lisabonskej zmluvy. In *Interpolis'15: Zborník vedeckých prác*. Banská Bystrica: Belianum, pp. 164–169.
- Smith, Andrew F. (2014): Political deliberation and the challenge of bounded rationality. In *Politics, Philosophy & Economics*, Vol. 13, No. 3, pp. 269–291.
- Smith, Jackie; Glidden, Bob (2012): Occupy Pittsburgh and the Challenges of Participatory Democracy. In *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, Vol. 11, No. 3-4, pp. 288–294.
- Smolenski, Jan (2012): Substantive Equality, Popular Sovereignty, and Antagonistic Politics: An Introduction to Carl Schmitt's Democratic Theory. In *CEU Political Science Journal*, Vol. 7, No. 3, pp. 269–289.
- Somin, Ilya (2010): Deliberative democracy and political ignorance. In *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, Vol. 22, No. 2-3, pp. 253–279.
- Sparling, Robert (2009): M. K. Gandhi: Reconciling agonism and deliberative democracy. In *Representation*, Vol. 45, No. 4, pp. 391–403.
- Steffek, Jens (2003): The Legitimation of International Governance: A Discourse Approach. In *European Journal of International Relations*, Vol. 9, No. 2, pp. 249–275.
- (2010): Public Accountability and the Public Sphere of International Governance. In *Ethics & International Affairs*, Vol. 24, No. 1, pp. 45–68.
- (2015): The cosmopolitanism of David Mitrany: Equality, devolution and functional democracy beyond the state. In *International Relations*, Vol. 29, No. 1, pp. 23–44.
- Steffek, Jens; Ferretti, Maria Paola (2009): Accountability or “Good Decisions”? The Competing Goals of Civil Society Participation in International Governance. In *Global Society*, Vol. 23, No. 1, pp. 37–57.
- Steffek, Jens; Kissling, Claudia; Nanz, Patrizia, eds. (2007): *Civil Society Participation in European and Global Governance. A Cure for the Democratic Deficit?* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Steiner, Jürg (2008): Concept Stretching: The Case of Deliberation. In *European Political Science*, Vol. 7, No. 2, pp. 186–190.
- Stiglitz, Joseph E. (2003): *Jiná cesta k trhu: Hledání alternativy k současné podobě globalizace*. Praha: Prostor.
- Stöss, Richard; Gabriel, Oscar W.; Niedermayer, Oskar (1997): *Parteiendemokratie in Deutschland*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung und gleichzeitig.
- Strauss, Leo (2015) [1989]: Co je svobodné vzdělání? In Jirsa, Jakub (ed.): *Idea university*. Praha: Academia, pp. 81–87.
- Strnad, Štěpán (2010): Demokratický deficit EU. In Cabada, Ladislav a kol.: *Aktuální výzvy evropského integračního procesu*. Plzeň: Aleš Čeněk, pp. 70–95.
- (2013): Krize legitimacy Evropské unie. In *Současná Evropa*, Vol. 2013, No. 1, pp. 123–140.

- Strnadová, Lenka (2004): Pohled na možnosti Rawlsova a Habermasova konceptu veřejné sféry. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Politologica* 3, pp. 57–74.
- Strussová, Mária; Petříková, Dagmar (2009): Možnosti a předpoklady občianskej participácie v udržateľnom sídelnom rozvoji. In *Sociológia*, Vol. 41, No. 4, pp. 354–379.
- Stuvland, Aaron (2010): The Emerging Church and Global Civil Society: Postmodern Christianity as a Source for Global Values. In *Journal of Church and State*, Vol. 52, No. 2, pp. 203–231.
- Sunstein, Cass R. (1988): Beyond the Republican Revival. In *The Yale Law Journal*, Vol. 97, No. 8, pp. 1539–1590.
- (1999): Agreement without Theory. In Macedo, Stephen (ed.): *Deliberative Politics. Essays on Democracy and Disagreement*. New York, Oxford: Oxford University Press, pp. 123–150.
- (2000): Deliberative trouble? Why groups go to extremes. In *The Yale Law Journal*, Vol. 110, No. 1, pp. 71–119.
- (2001): *Designing Democracy: What Constitutions Do*. New York: Oxford University Press.
- (2002): On a danger of deliberative democracy. In *Daedalus*, Vol. 131, No. 4, pp. 120–124.
- (2003): The Law of Group Polarization. In Fishkin, James S.; Laslett, Peter, eds., *Debating Deliberative Democracy*. Malden, MA: Blackwell Publishing, pp. 80–102.
- (2006): Deliberating Groups versus Prediction Markets (or Hayek' Challenge to Habermas). In *Episteme*, Vol. 3, No. 3, pp. 192–213.
- Svák, Ján; Kapišovská, Alexandra (2002): Právo homosexuálov na rodinný život. In *Justičná revue*, Vol. 54, No. 6-7, pp. 797–806.
- Svensson, Palle (1995): *Teorie demokracie*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Svobodová, Magdaléna (2014): Evropská občanská iniciativa jako pokus o přímou demokracii v Evropské unii. In *Jurisprudence*, Vol. 23, No. 3, pp. 16–25.
- Szeligowska, Dorota; Mincheva, Elitsa (2012): The European Citizens' Initiative – Empowering European Citizens within the Institutional Triangle: A Political and Legal Analysis. In *Perspectives on European Politics and Society*, Vol. 13, No. 3, pp. 270–284.
- Šanderová, Jadwiga (2007): Praktiky nespravedlnosti uznání. In Hájek, Martin *et al.*: *Praktiky ne/spravedlnosti: pojmy, slova, diskurzy*. Praha: Matfyzpress, pp. 79–98.
- Šimsa, Martin (2013): Demokratická kritika (neo)liberalismu: Od české demokratické tradice k deliberativní demokracii. In Šimsa, Martin (ed.): *Nepředemětné výzvy české filosofie. K myšlení Ladislava Hejdánka*. Ústí nad Labem: Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, pp. 393–409.
- (2015): Třetí cesta deliberativní kritiky. In Šimsa, Martin (ed.): *Kritická reflexe demokracie a občanské společnosti*. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, pp. 145–157.
- Štefániková, Lenka (2008): Kríza straníckej demokracie – prejavy a dôsledky. In Jurík, Roman; Ščepán, Michal (eds.): *Ekonomické, politické a právne otázky medzinárodných vzťahov 2008*. Zborník. Bratislava: Ekonóm, pp. 7–16.

——— (2010): *Stranícky štát v modernom politickom systéme v kontexte teórie G. Leibholza. Dizertačná práca*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Štěch, Ondřej (2009): Dialog sekulárných a religióznych perspektív. In *Filosofický časopis*, Vol. 57, No. 5, pp. 767–774.

Švec, Marek (2011): Diskriminácia na základe sexuálnej orientácie cez prizmu európskej judikatúry a legislatívy. In *Justičná revue*, Vol. 63, No. 6-7, pp. 887–903.

Takáč, Peter (2012): Žižekova kritika liberálnej demokracie. In *Studia Politica Slovaca*, Vol. 5, No. 1, pp. 39–48.

Talmon, Jakob L. (1998): *O pôvodu totalitní demokracie*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Tambakaki, Paulina (2009): Cosmopolitanism or agonism? Alternative visions of world order. In *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 12, No. 1, pp. 101–116.

Tampio, Nicholas (2014): What if the Pious Don't Want to Deliberate? In *Political Theory*, Vol. 42, No. 1, pp. 106–118.

Tarnopolsky, Christina (2007): Platonic Reflections on the Aesthetic Dimensions of Deliberative Democracy. In *Political Theory*, Vol. 35, No. 3, pp. 288–312.

Taylor, Charles (1997): Nedorozumění v diskusi mezi liberály a komunitaristy. In Kis, János (ed.): *Současná politická filosofie*. Praha: Oikoymenh, pp. 465–494.

Tebble, Adam James (2011): Homosexuality and Publicness: Towards a Political Theory of the Taboo. In *Political Studies*, Vol. 59, No. 4, pp. 921–931.

Thomas, Caroline (2001): Global governance, development and human security: exploring the links. In *Third World Quarterly*, Vol. 22, No. 2, pp. 159–175.

Thomassen, Jacques (2015): What's gone wrong with democracy, or with theories explaining why it has? In Poguntke, Thomas; Roßteutscher, Sigrid; Schmitt-Beck, Rüdiger (eds.): *Citizenship and Democracy in an Era of Crisis*. Londýn, New York: Routledge, pp. 34–52.

Thomassen, Lasse (2011): Deliberative democracy and provisionality. In *Contemporary Political Theory*, Vol. 10, No. 4, pp. 423–443.

Thompson, Dennis F. (1999): Democratic Theory and Global Society. In *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 7, No. 2, pp. 111–125.

——— (2008): Deliberative Democratic Theory and Empirical Political Science. In *Annual Review of Political Science*, Vol. 11, pp. 497–520.

Tønder, Lars; Thomassen, Lasse, eds. (2014): *Radical democracy: Politics Between Abundance and Lack*. Manchester: Manchester University Press.

Towfigh, Emanuel (2012): Old Weimar Meets New Political Economy: Democratic Representation in the Party State. In *German Law Journal*, Vol. 13, No. 3, pp. 237–258.

Tucker, Aviezer (2008): Pre-emptive Democracy: Oligarchic Tendencies in Deliberative Democracy. In *Political Studies*, Vol. 56, No. 1, pp. 127–147.

Tully, James (2008): *Public Philosophy in a New Key. Volume II: Imperialism and Civic Freedom*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapur, São Paulo: Cambridge University Press.

Urbinati, Nadia (2006): *Representative Democracy: Principles & Genealogy*. Chicago, Londýn: The University of Chicago Press.

——— (2014): *Democracy Disfigured: Opinion, Truth, and the People*. Cambridge, MA: Cambridge University Press.

Urbinati, Nadia; Warren, Mark E. (2008): The Concept of Representation in Contemporary Democratic Theory. In *Annual Review of Political Science*, Vol. 11, pp. 387–412.

van Biezen, Ingrid; Mair, Peter; Poguntke, Thomas (2012): Going, going,...gone? The decline of party membership in contemporary Europe. In *European Journal of Political Research*, Vol. 51, No. 1, pp. 24–56.

van Biezen, Ingrid; Poguntke, Thomas (2014): The decline of membership-based politics. In *Party Politics*, Vol. 20, No. 2, pp. 205–216.

van Biezen, Ingrid; Kopecký, Petr (2014): The cartel party and the state: Party–state linkages in European democracies. In *Party Politics*, Vol. 20, No. 2, pp. 170–182.

van Deth, Jan W. (2014): A conceptual map of political participation. In *Acta Politica*, Vol. 49, No. 3, pp. 349–367.

van Mill, David (1996): The Possibility of Rational Outcomes from Democratic Discourse and Procedures. In *The Journal of Politics*, Vol. 58, No. 3, pp. 734–752.

Van Parijs, Philippe (2007): Základní příjem pro všechny. In Van Parijs, Philippe; Hrubec, Marek; Brabec, Martin a kol.: *Všeobecný základní příjem. Právo na lenost, nebo na přežití?* Praha: Filosofia, pp. 31–54.

Vančura, Pavel (2012): *Teorie demokracie*. Svitavy: Trinitas.

Vargovčíková, Jana (2013): Politická participace jako nezaujatá angažovanost v díle Hannah Arendtové. In *Reflexe*, Vol. 44, No. 1, pp. 79–98.

——— (2014): Deliberativní demokracie: Rozpravou za hranice liberální demokracie? In Znoj, Milan; Bíba, Jan; Vargovčíková, Jana: *Demokracie v postliberální konstelaci*. Praha: Karolinum, pp. 89–131.

Vencálek, Jaroslav (2014): *Teória fraktálnej demokracie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Verba, Sidney; Nie, Norman H.; Kim, Jae-on (1978): *Participation and Political Equality: A seven nation comparison*. New York: Cambridge University Press.

Verba, Sidney; Scholzman, Kay Lehman; Brady, Henry E. (1995): *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.

Vick, Jason (2015): Participatory Versus Radical Democracy in the 21st Century: Carole Pateman, Jacques Rancière, and Sheldon Wolin. In *New Political Science*, Vol. 37, No. 2, pp. 204–223.

- Vink, Edwin (2007): Multi-level Democracy: Deliberative or Agonistic? The Search for Appropriate Normative Standards. In *European Integration*, Vol. 29, No. 3, pp. 303–322.
- Višňovský, Emil (2010): Občianska participácia ako problém kultúry. In Plichtová, Jana (ed.): *Občianstvo, participácia a deliberácia na Slovensku: Teória a realita*. Bratislava: VEDA, pp. 45–82.
- Vlachová, Klára; Lebeda, Tomáš (2006): Aktivní občanství a spokojenost s demokracií v Evropě. In *Sociologický časopis*, Vol. 42, No. 1, pp. 11–34.
- Vozár, Jozef (1995): Postavenie homosexuálov vo svetle práva. In *Právny obzor*, Vol. 78, No. 1, pp. 63–73.
- Vráblíková, Kateřina (2008): Politická participace – teorie a koncepty. In *Politologický časopis*, Vol. 15, No. 4, pp. 366–387.
- Výborný, Štěpán (2015): *Shromažďovací právo v bránící se demokracii. Disertační práce*. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta.
- Waldron, Jeremy (1989): Particular Values and Critical Morality. In *California Law Review*, Vol. 77, No. 3, pp. 561–589.
- Walter, Ryan (2008): Foucault and Radical Deliberative Democracy. In *Australian Journal of Political Science*, Vol. 43, No. 3, pp. 531–546.
- Walton, Andrew (2015): Global democracy in a society of peoples. In *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol. 18, No. 6, pp. 577–598.
- Wampler, Brian (2012): Participation, Representation, and Social Justice: Using Participatory Governance to Transform Representative Democracy. In *Polity*, Vol. 44, No. 4, pp. 666–682.
- Warren, Mark E. (1992): Democratic Theory and Self-Transformation. In *The American Political Science Review*, Vol. 86, No. 1, pp. 8–23.
- (1996): What Should We Expect from More Democracy? Radically Democratic Responses to Politics. In *Political Theory*, Vol. 24, No. 2, pp. 241–270.
- (2002): What Can Democratic Participation Mean Today? In *Political Theory*, Vol. 30, No. 5, pp. 677–701.
- Weinberger, Ota (1996): Tolerance, společenská informace, diskurzivní demokracie. In *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*, No. 1-2, pp. 71–77.
- Weiss, Thomas G. (2009): What Happened to the Idea of World Government. In *International Studies Quarterly*, Vol. 53, No. 2, pp. 253–271.
- Weithman, Paul J. (1995): Contractualist Liberalism and Deliberative Democracy. In *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 24, No. 4, pp. 314–343.
- Wenman, Mark (2013): *Agonistic Democracy: Constituent Power in the Era of Globalisation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wessler, Hartmunt; Rinke, Eike Mark; Löb, Charlotte (2016): Should We Be Charlie? A Deliberative Take on Religion and Secularism in Mediated Public Spheres. In *Journal of Communication*, Vol. 66, No. 2, pp. 314–327.

- Whitehead, Laurence (1997): The vexed issue of the meaning of 'democracy'. In *Journal of Political Ideologies*, Vol. 2, No. 2, pp. 121–135.
- Whiteley, Paul. F. (2011): Is the party over? The decline of party activism and membership across the democratic world. In *Party Politics*, Vol. 17, No. 1, pp. 21–44.
- Wingenbach, Ed (2011): *Institutionalizing Agonistic Democracy: Post-Foundationalism and Political Liberalism*. Farnham: Ashgate.
- Wisniewski, Chris (2013): Digital Deliberation? In *Critical Review: A Journal of Politics and Society*, Vol. 25, No.2, pp. 245–259.
- Wolin, Sheldon S. (2008): *Democracy Incorporated. Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*. Princeton, Oxford: Princeton University Press.
- Wolkenstein, Fabio (2016): A Deliberative Model of Intra-Party Democracy. In *The Journal of Political Philosophy*, Vol. 24, No. 3, pp. 297–320.
- Young, Iris Marion (1999): Justice, Inclusion, and Deliberative Democracy. In Macedo, Stephen (ed.): *Deliberative Politics. Essays on Democracy and Disagreement*. New York, Oxford: Oxford University Press, pp. 151–158.
- (2001): Activist Challenges to Deliberative Democracy. In *Political Theory*, Vol. 29, No. 5, pp. 670–690.
- Young, Oran R. (1997): *Global Governance: Drawing Insights from the Environmental Experience*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Zittel, Thomas (2007): Participatory democracy and political participation. In Zittel, Thomas; Fuchs, Dieter (eds.): *Participatory Democracy and Political Participation. Can participatory engineering bring citizens back in?* New York: Routledge, pp. 9–28.
- Znoj, Milan (1996): Způsoby tolerance jako typy demokracie. In *Acta Universitatis Carolinae – Iuridica*, No. 1-2, pp. 45–51.
- (2004): Meze veřejného rozumu v Rawlsově podání. In Hrubec, Marek (ed.): *Demokracie, veřejnost a občanská společnost*. Praha: Filosofia, pp. 25–45.
- (2011): Republikanismus mezi negativním liberalismem a demokratickým populismem. In Znoj, Milan; Bíba, Jan a kol.: *Machiavelli mezi republikanismem a demokracií*. Praha: Filosofia, pp. 41–76.
- (2012): Zklamání z demokracie je největší nebezpečí, kterému čelíme. In Rovenský, Jan a kol.: *Krise a politické křižovtky. Rozhovory s českými politickými teoretiky*. Praha: Filosofia, pp. 165–184.
- (2015): Politický obsah sociálních práv: Od Marxe k republikanismu. In Augustín, Michael (ed.): *Eseje o sociálnom občianstve*. Nitra: UKF v Nitre, pp. 53–64.
- Znoj, Milan; Bíba, Jan; Vargovčíková, Jana (2014): *Demokracie v postliberální konstelaci*. Praha: Karolinum.
- Zubro, Tetyana (2014): Demokratický deficit EÚ a Európsky parlament. In Adašková, Daša (ed.): *Desať rokov členstva Slovenskej republiky v Európskej únii. Ekonomické, politické a právne aspekty*.

Zborník vedeckých prác. Bratislava: Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta medzinárodných vzťahov, pp. 130–136.

Zürn, Michael; Binder, Martin; Ecker-Ehrhardt, Matthias (2012): International authority and its politicization. In *International Theory*, Vol. 4, No. 1, pp. 69–106.

Zürn, Michael; de Wilde, Pieter (2016): Debating globalization: cosmopolitanism and communitarism as political ideologies. In *Journal of Political Ideologies*, Vol. 21, No. 3, pp. 280–301.

Žilová, Zuzana (2012): Experimentálna povaha slobody v období postmodernity s ohľadom na amerikanizáciu súčasnej spoločnosti. In Sucharek, Pavol (ed.): *Sloboda a jej projekcie. Zborník príspevkov z jubilejného 10. výročného stretnutia Slovenského filozofického združenia spojeného s medzinárodnou konferenciou.* Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, pp. 314–319.

Informačné zdroje, dokumenty a právne normy

Ash, Timothy Garton (2015): *Poland has survived worse than this shift to conservatism. Don't despair.* 26. 10. 2015 [cit. 03/03/2016] Dostupné online: <<http://www.theguardian.com/commentisfree/2015/oct/26/poland-election-survived-worse-orbanisation>>.

Benedikt XVI. (2008): *Ad Delegatos Nationum Unitarum.* In *Acta Apostolicae Sedis*, Vol. 100, No. 5, pp. 331–338.

——— (2009a): *Ad Consilium regentium Aerarium Internationale pro Agricultura provehenda.* In *Acta Apostolicae Sedis*, Vol. 101, No. 3, pp. 172–174.

——— (2009b): *Litterae encyclicae Caritas in veritate.* In *Acta Apostolicae Sedis*, Vol. 101, No. 8, pp. 641–709.

——— (2012): *Angelus, Feast of the Baptism of Lord.* 28. 1. 2012 [cit. 04/28/2016] Dostupné online: <https://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/en/angelus/2012/documents/hf_ben-xvi_ang_20120108_battesimo.html>.

Dobešová, Marcela (2013): *O čo tu ide? Reakcia na odporcov pochodu,* 26. 9. 2013 [cit. 09. 09. 2016]. Dostupné online: <<https://www.postoj.sk/3383/nazor-marcely-dobesovej-o-co-tu-ide-reakcia-na-odporcov-pochodu>>.

Druhý vatikánsky koncil (1966): *Constitutio Pastoralis de Ecclesia in Mundo Huius Temporis 'Gaudium et Spes'.* In *Acta Apostolicae Sedis*, Vol. 63, No. 15, pp. 1025–1124.

Európska komisia (2014a): *Oznámenie Komisie o európskej iniciatíve občanov „Voda a sanitácia sú ľudským právom! Voda je verejným statkom, nie komoditou!“ COM(2014) 177 final.* Brusel, 19. 3. 2014.

——— (2014b): *Oznámenie Komisie o európskej iniciatíve občanov „Jeden z nás“ COM(2014) 355 final.* Brusel, 28. 5. 2014.

——— (2015a): *Oznámenie Komisie o európskej iniciatíve občanov „Stop vivisekcií“ C(2015) 3773 final.* Brusel, 3. 6. 2015.

——— (2015b): *Príručka o európskej iniciatíve občanov „Nové právo pre občanov EÚ: Vy môžete určiť program!“* 3. vyd. Luxemburg: Úrad pre vydávanie publikácií Európskej únie.

——— (2015c): *Report from the Commission to the European Parliament and the Council: Report on the application of Regulation (EU) No 211/2011 on the citizen's initiative COM(2015) 145 final.* Brusel, 31. 3. 2015.

Európsky parlament (2015): *Uznesenie Európskeho parlamentu z 28. októbra 2015 k európskej iniciatíve občanov (2014/2257(INI)).* Štrasburg, 28. 10. 2015.

Fábry, Hana (2014a): *Nová Kúria pre Slovensko,* 15. 10. 2014 [cit. 02/10/2014]. Dostupné z: <http://nazory.pravda.sk/dnes-pise/clanok/333245-nova-kuriapre-slovensko/>.

——— (2014b): *Nová vlna rekatolizácie,* 13. 8. 2014 [cit. 02/10/2014]. Dostupné online: <<http://nazory.pravda.sk/dnes-pise/clanok/326806-nova-vlnarekatolizacie/>>.

——— (2014c): *Také normálne Slovensko,* 27. 8. 2014 [cit. 02/10/2014]. Dostupné online: <<http://nazory.pravda.sk/dnes-pise/clanok/328187-takenormalne-slovensko/>>.

Flašíková-Beňová, Monika (2014): *Novodobý hon na čarodejnice alebo upalovanie homosexuálov na hranici,* 30. 8. 2014 [cit. 19/10/2014]. Dostupné online: <<http://flasikovabenova.blog.sme.sk/c/363963/novodoby-hon-nacarodejnice-alebo-upalovanie-homosexualov-na-hranici.html>>.

František (2015): *Laudato Si' (Bud' pochválen).* Encyklika o péči o spoločný domov. Praha: Paulínky.

- Generálny sekretariát Európskej komisie (2014): *Odpoveď Komisie s dôvodmi zamietnutia registrácie európskej iniciatívy občianov Stop TTIP*. Brusel, 10. 9. 2014, C(2014) 6501 final.
- Havran, Michal (2013): *Odluka pápeža od cirkvi*, 17. 9. 2013 [cit. 03/10/2014]. Dostupné online: <<http://www.jetotak.sk/editorial/odluka-papeza-od-cirkvi>>.
- Hufková, Eva (2012): *Vystúpenie s faktickou poznámkou*, 30. 10. 2012, 09:57–09:58, 8. schôdza NR SR, 10. deň – A. dopoludnia. [cit. 03/05/2015] Dostupné online: <<http://nrsr.sk/>>.
- Chromík, Anton (2014): *Referendum je posledná šanca ako zastaviť tlak zozápadnej Európy*, 29. 4. 2014. [cit. 13/09/2016]. Dostupné online: <<https://www.postoj.sk/3678/anton-chromik-referendum-je-posledna-sanca-ako-zastavit-tlak-zo-zapadnej-europy>>.
- Javůrek, Peter (2014a): *Kde je verejnosť?*, 3. 9. 2014 [cit. 02/10/2014]. Dostupné online: <<http://nazory.pravda.sk/komentare-a-glosy/clanok/328789kde-je-verejnost/>>.
- (2014b): *Pápeža na nich!*, 30. 9. 2014 [cit. 02/10/2014]. Dostupné online: <<http://nazory.pravda.sk/komentare-a-glosy/clanok/331640papeza-na-nich/>>.
- Ján XXIII. (1962): Allocutio Ad universas gentes summosque earum Moderatores missus: instante belli periculo, Beatissimus Pater enixe eos hortatur, ut actuosam dent operam ad bonum pacis servandum. In *Acta Apostolicae Sedis*, Vol. 54, No. 15, pp. 861–862.
- (2008) [1963]: Encyklika *Pacem in terris*. In *Dokumenty sociálnej náuky Cirkvi*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, pp. 277–318.
- Ján Pavol II. (2003a): *Address of His Holiness Pope John Paul II to the Diplomatic Corps*. 13. 1. 2003 [cit. 04/20/2016] Dostupné online <http://w2.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/2003/january/documents/hf_jp-ii_spe_20030113_diplomatic-corps.html>.
- (2003b): *Posolstvo Svätého otca Jána Pavla II. na Svetový deň pokoja*, 1. 1. 2003 [cit. 04/18/2016] Dostupné online <<https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/posolstvo-pokoj-2003>>.
- (2014) [1991]: Encyklika *Centesimus annus*. In *Encykliky Jána Pavla II.* Trnava: Spolok sv. Vojtecha, pp. 457–519.
- Jílek, P. F. R. (2014): *Zopár slov k heteroideológii*, 9. 9. 2014 [cit. 03/10/2014]. Dostupné online: <<http://www.jetotak.sk/ludskeprava/zopar-slov-kheteroideologii>>.
- KBS (2013): *Pastiersky list Konferencie biskupov Slovenska na Prvú adventnú nedeľu 2013*. 1. 12. 2013 [cit. 07/20/2016] Dostupné online <<https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/pastierske-listy-konferencie-biskupov-slovenska/c/pastiersky-list-na-prvu-adventnu-nedelu-2013>>.
- KBS (2015): *Pastiersky list biskupov Slovenska k národnému referendu o ochrane rodiny dňa 7. februára 2015*. 7. 2. 2015 [cit. 07/21/2016] Dostupné online <<https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/pastierske-listy-konferencie-biskupov-slovenska/c/pastiersky-list-k-referendu-o-ochrane-rodiny>>.
- Kiska, Andrej: *Vláda nastupuje do extrémne zložitého obdobia*, 26. 4. 2016 [cit. 04/28/2016] Dostupné online: <<https://www.prezident.sk/article/prezident-vlada-nastupuje-do-extremne-zloziteho-obdobia/>>.
- Komisia Európskych spoločenstiev (2009): *Zelená kniha o európskej iniciatíve občianov*. Brusel, 11. 11. 2009; KOM(2009)622 v konečnom znení.
- Konsolidované znenie Zmluvy o Európskej únii a Zmluvy o fungovaní Európskej únie v znení Lisabonskej zmluvy*. Bratislava: Ministerstvo zahraničných vecí SR, 2008.

Kováčik, Jozef (2014): *Komentár: Panika z referenda*, 28. 8. 2014 [cit. 07/28/2016] Dostupné online: <http://sk.radiovaticana.va/storico/2014/08/28/koment%C3%A1r_jozefa_kov%C3%A1%C4%8Dika_panika_z_referenda/slo-822212>.

——— (2015): *Komentár: Biorodina*, 12. 2. 2015 [cit. 07/29/2016] Dostupné online: <<http://www.radiovaticana.va/proxy/slovak/RGarchi/sk2015-02-12.html>>.

Kuffa, Štefan (2013): *Vystúpenie v rozprave*, 19. 9. 2013, 10:16:55–10:23:22, schôdza NR SR, 11. deň dopludnia. [cit. 10/05/2014]. Dostupné online: <<http://nrsr.sk/>>.

——— (2014): *Vystúpenie s faktickou poznámkou*, 5. 2. 2014, 15:12:27–15:14:27, schôdza NR SR, 6. deň popoludní. [cit. 10/05/2014]. Dostupné online: <<http://nrsr.sk/>>.

Mach, Petr (2016): *Náš nový Capo di tutti capi*. In *Babylon*, Vol. 15, No. 1, p. 7.

Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) č. 211/2011 zo 16. februára 2011 o iniciatíve občanov.

Pavol VI. (1965): *Summi Pontificis allocutio in Consilio Nationum Unitarum*. In *Acta Apostolicae Sedis*, Vol. 57, No. 11, pp. 877–885.

——— (2008) [1967]: *Encyklika Populorum progressio*. In *Dokumenty sociálnej náuky Cirkvi*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, pp. 323–357.

Pápežská rada pre spravodlivosť a pokoj (2008): *Kompendium sociálnej náuky Cirkvi*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha.

——— (2012) *Nóta za reformu medzinárodného finančného a menového systému v perspektíve verejnej autority s univerzálnou právomocou*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha.

Program České pirátské strany pro volby do Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky, konané ve dnech 25.–26. října 2013. [cit. 05/25/2014] Dostupné online: <http://www.pirati.cz/volby2013/program#volebni_program_piratu_pro_volby_do_snemovny_2013>.

Rada Európskej únie (2008): *Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a Výboru regiónov: Debate Europe – využitie skúseností získaných v rámci Plánu D pre demokraciu, dialóg a diskusiu*. Brusel, 7. 4. 2008.

Redakcia (2014a): *Pár slov k referendu o rodine*. In *Nové Horizonty*, Vol. 8, No. 3, pp. 107–108. 80.

Redakcia (2014b): *V budúcom roku pôjde o veľa*. In *Nové Horizonty*, Vol. 8, No. 4, pp. 159–160.

Redakcia (2015): *Demokracia áno, ale nie liberálna*. In *Nové Horizonty*, Vol. 9, No. 4, p. 159.

Sekretariát Európskeho konventu (2003): *Draft Constitution, Volume I – Revisited text of Part One (CONV 724/03)*. Brusel, 26. mája 2003.

Sheftalovich, Zoya (2016): *Switzerland's voters reject plan to provide base income for all*. 6. 6. 2016 [cit. 06/06/2016] Dostupné online: <<http://www.politico.eu/article/switzerlands-voters-reject-plan-provide-base-income-for-all-francs-referendum-welfare-democracy/>>.

Schulz, Martin (2016): *Polish leaders defend reforms as EU warns of 'dangerous Putinisation of European politics'*. 17. 01. 2016 [cit. 03/03/2016]. Dostupné online: <<http://www.independent.co.uk/news/world/europe/polish-leaders-defend-reforms-as-eu-warns-of-dangerous-putinisation-of-european-politics-a6818346.html>>.

Společně pro lepší život. Volební program 2006. [cit. 06/06/2014] Dostupné online: <http://www.ods.cz/docs/programy/program_2006.pdf>.

TK KBS (2014a): *Občianske združenie Fórum života k rozhodnutiu prezidenta Andreja Kisku*, 17. 01. 2016 [cit. 29/07/2016]. Dostupné online: <<https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20140909035>>.

TK KBS (2014b): *Rozhovor s Renátou Ocilkovou, zástupkyňou KBS na rokovaniach o stratégii ľudských práv*, 26. 09. 2014 [cit. 29/07/2016]. Dostupné online: <<https://www.tkkbs.sk/view.php?cisloclanku=20140926028>>.

Úrad vlády SR (2017): *Tlačová konferencia predsedu vlády SR R. Fica a ministerky pôdohospodárstva G. Matečnej o kvalite potravín*, 23. 2. 2017 [cit. 24/02/2017]. Dostupné online: <<http://www.vlada.gov.sk/tlacova-konferencia-predsedu-vlady-sr-r-fica-a-ministerky-podohospodarstva-g-matecnej-o-kvalite-potravin/>>.

Zákon č. 191/2012 ze 25. dubna 2012 o evropské občanské iniciativě.

Ziolkovský, Anton (2014): Po dvanástich mesiacoch. In *Nové Horizonty*, Vol. 8, No. 1, pp. 46–48.